उत्तर प्रदेश

# प्रशासन शब्दकोश

( अंग्रेजी–हिन्दी )



भाषा विभाग

उत्तर प्रदेश सरकार

१९६२

प्रथम संस्करण, १९६२
८,००० प्रतियां

मूल्य ३) रु०

मुद्रक
राजकीय मुद्रणालय, उत्तर प्रदेश
इलाहाबाद, भारत ।

## विषय-सूची

# प्राक्कथन

उत्तर प्रदेश सरकार ने सन् १९४७ में ही हिन्दी को राज्य की राजभाषा घोषित कर दिया था। उसी समय से सरकार इस बात के लिए निरन्तर प्रयत्नशील है कि राज्य के सरकारी कामों में उत्तरोत्तर हिन्दी का प्रयोग हो, जिससे यथाशीघ्र सभी सरकारी कामों में अंग्रेजी के स्थान पर हिन्दी का ही प्रयोग होने लगे। सरकार के इस प्रयत्न में कई कठिनाइयां सामने आईं जिनमें से एक बड़ी कठिनाई थी, हिन्दी में शासन सम्बन्धी उपयुक्त शब्दकोश के अभाव की। इस कठिनाई को दूर करने के लिए राज्य सरकार ने सन् १९४८ में ही राज्य के तत्कालीन शिक्षा मंत्री डा० सम्पूर्णानन्द की अध्यक्षता में एक तदर्थ समिति बना दी थी, जो १९५४ में डा० सम्पूर्णानन्द (उस समय गृह एवं श्रम मंत्री और बाद में मुख्य मंत्री) के ही सभापतित्व में पुनस्संघटित होकर १९६० तक कार्य करती रही। वही तदर्थ समिति १९६१ में वर्तमान शिक्षा मंत्री आचार्य जुगलकिशोर के सभापतित्व में दुबारा पुनस्संघटित की गई। इस समय उसी के तत्वावधान में, राज्य के प्रशासन संबंधी कार्यों में नित्यप्रति प्रयुक्त होने वाले विशिष्ट अंग्रेजी शब्दों के हिन्दी पर्यायों के चयन, निर्माण और स्थिरीकरण का कार्य पूर्ववत् हो रहा है।

समिति आरम्भ से ही यह अनुभव करती रही है कि सरकारी कामों में हिन्दी के प्रयोग को सरल और व्यापक बनाने के लिए यह अत्यन्त आवश्यक है कि केन्द्रीय सरकार, उत्तर प्रदेश सरकार तथा अन्य राज्य सरकारों के कार्यों में प्रयुक्त होने वाली पारिभाषिक शब्दावली यथासंभव एक सी हो। अतः समिति आरम्भ से ही इस बात का प्रयत्न करती रही है कि इस राज्य के सभी सरकारी विभागों में तो शब्दों के प्रयोग में एकरूपता रहे ही, साथ ही अन्य राज्यों की शब्दावलियों से भी इस राज्य की शब्दावली यथासम्भव भिन्न न हो।

सन् १९५० में भारत सरकार ने भी पारिभाषिक शब्दों के हिन्दी कोश के निर्माण के लिए 'बोर्ड आफ साइंटिफिक टर्मिनौलौजी' नामक एक बोर्ड की स्थापना की। इस बोर्ड ने अंग्रेजी शब्दों के हिन्दी पर्याय स्थिर करने के सम्बन्ध में कुछ सिद्धान्त निर्धारित किये और प्रत्येक विषय के कोश निर्माण के लिये अलग अलग विशेषज्ञ समितियां नियुक्त कर दीं, जो उक्त सिद्धान्तों के अनुसार कार्य कर रही हैं। उत्तर प्रदेश शासन की तदर्थ समिति के वर्तमान सचिव भारत सरकार की विधि विशेषज्ञ समिति के आदि से ही सदस्य रहे हैं और अप्रैल, १९५९ से उक्त तदर्थ समिति के विशेषाधिकारी भी भारत सरकार की प्रशासन विशेषज्ञ समिति की सदस्यता कर रहे हैं।

भारत सरकार द्वारा प्रस्तुत शब्दावलियों में जिस नीति का अनुसरण किया जाता है,
से हम साधारणतया सहमत हैं और अपनी शब्दावली के निर्माण में हम उसके पालन का
सक प्रयत्न करते हैं। शब्दों में सर्वभारतीय एकरूपता बनाये रखने के उद्देश्य से हम, जहां
सम्भव हो सकता है, भारत सरकार की शब्द-सूचियों में दिये गये शब्दों को ग्रहण कर लेते हैं
र जिन शब्दों को हम अनुपयुक्त समझते हैं उन पर अपने सुझाव भारत सरकार को लिखित
में भेज देते हैं। इसके अतिरिक्त हम और हमारे विशेषाधिकारी उन समितियों की बैठकों
भी, जिनके हम यथायोग सदस्य हैं, उपस्थित होने पर उनमें अपनी शब्दकोश समिति के दृष्टि-
ण या उसके द्वारा स्थिर किए हुए पर्यायों को बराबर प्रस्तुत करते रहते हैं। इस प्रकार इस बात
यथासम्भव प्रयत्न किया जाता है कि इस राज्य की शब्दावली सर्वभारतीय शब्दावली से भिन्न
हो।

उत्तर प्रदेश राज्य की शब्दकोश समिति के तत्वावधान में बनने वाली शब्दावली
री तक उत्तर प्रदेश प्रशासन शब्दावली के नाम से अलग अलग संख्याओं में प्रकाशित की जाती
ी है और इस प्रकार अब तक उसकी सात संख्यायें प्रकाशित हो चुकी हैं। इन संख्याओं में
टी बड़ी कुल १२ शब्द-सूचियां हैं जिनके अलग अलग होने के कारण अपेक्षित शब्दों को
ढ़ने में बहुत कठिनाई होती थी। इस कारण प्रशासन शब्दावली संख्या ५ अर्थात् वन विभाग
शब्द-सूची को (जिसका अन्य विभागों में प्रायः कोई काम नहीं पड़ता) छोड़कर शेष छः
ख्याओं की सभी शब्द-सूचियों को एक कोश के रूप में संहत कर दिया गया। साथ ही उसमें
ई सौ शब्द और जोड़ दिए गये हैं तथा पहले दिये हुए पर्यायों में आवश्यक संशोधन भी कर
ए गए हैं। इस प्रकार अब तक परिनिश्चित सम्पूर्ण शब्दावली "उत्तर प्रदेश प्रशासन
ब्दकोश" के नाम से प्रकाशित की जा रही है।

यों तो सरकारी कामों में प्रयुक्त होने वाले अंग्रेजी शब्दों की विशाल संख्या को देखते हुए
ह कोश पर्याप्त नहीं कहा जा सकता, किन्तु साथ ही इसमें सन्देह नहीं कि इस कोश से
रकार के विभिन्न विभागों एवं कार्यालयों का काम बहुत कुछ निकल जायगा। इस कोश में
चिवालय स्थित विभिन्न विभागों, राज्य के न्यायालयों, कलक्टरियों एवं अन्य सरकारी
ार्यालयों के अतिरिक्त नगरपालिकाओं तथा जिला परिषदों के कार्यालयों से भी प्राप्त दैनिक
ावश्यकता के प्रायः सभी अंग्रेजी शब्द उनके हिन्दी पर्याय के साथ दे दिये गये हैं। इसके
तिरिक्त इसमें दिए हुए हिन्दी पर्याय अनुवाद की कठिनाइयों को पूर्ण रूप से ध्यान में रख
कर चुने गये हैं और वे प्रयोग की कसौटी पर भी कसे जा चुके हैं। अतः आशा है कि यह
शब्दकोश सरकारी कार्यों में बड़ा सहायक सिद्ध होगा। भविष्य में जो शब्द-सूचियां तैयार
होंगी वे भी इस कोश के अगले संस्करणों में सम्मिलित कर दी जाया करेंगी।

प्रस्तुत शब्दकोश तथा उसकी सहायक शब्दावलियों में दिये हुए शब्दों के संकलन, उनके हिन्दी पर्यायों के चयन और निर्माण तथा इस कोश और उक्त शब्दावलियों के सम्पादन का मुख्य श्रेय विशेषाधिकारी (कोश), श्री पुरुषोत्तम लाल श्रीवास्तव, को ही प्राप्त है । जिस लगन और सूझबूझ का उन्होंने इस सम्बन्ध में परिचय दिया है, उसके लिये हम उनके अत्यन्त आभारी हैं । इस कोश के सम्पादन में हमें बड़ी सहायता हिन्दी शब्दकोश अनुभाग के श्री कामेश्वर प्रसाद द्विवेदी से भी मिली है । विभिन्न शब्दावलियों को संहत करके इस कोश को उसका वर्तमान रूप देने का कार्य उन्होंने जिस तत्परता और परिश्रम से किया है वह स्तुत्य है । अथक और स्तुत्य परिश्रम उन्होंने इस कोश की प्रेस कापी तैयार कराने, उसे प्रेस में देने तथा आदि से अन्त तक सभी प्रूफों को देखने में भी किया है ।

प्रस्तुत शब्दकोश के साथ परिशिष्ट के रूप में 'सामान्य अंग्रेजी वाक्यांशों के हिन्दी पर्याय' के नाम से एक वाक्यांश कोश भी जोड़ दिया गया है । इस वाक्यांश कोश को मूलतः संकलित और प्रस्तुत करने का श्रेय विशेषाधिकारी (हिन्दी), श्री गोपीनाथ श्रीवास्तव को प्राप्त है और इसके लिये हम उनके आभारी हैं । श्री गोपीनाथ श्रीवास्तव द्वारा निर्मित कोश का पुनरीक्षण करके हमने उसमें आवश्यक संशोधन और परिवर्द्धन कर दिया है ।

हम राजकीय मुद्रणालय के अधिकारियों और कर्मचारियों के भी, विशेषकर वहां के अधीक्षक, श्री जे० डब्ल्यू० हाल्ज के कृतज्ञ हैं, क्योंकि इनके सक्रिय सहयोग के बिना इस कोश का इस रूप में निकलना कठिन था ।

हमारा सभी से निवेदन है कि इस कोश में दिए गए अंग्रेजी शब्दों के हिन्दी अर्थों या पर्यायों के प्रयोग में यदि कहीं कोई कठिनाई प्रतीत हो, या किसी को किसी अंग्रेजी शब्द या वाक्यांश का कोई अन्य अपेक्षाकृत अधिक उपयुक्त पर्याय सूझ पड़े, अथवा किन्हीं अन्य आवश्यक शब्दों के, जो इस सूची में न आए हों, पर्याय अपेक्षित हों तो उसकी सूचना सचिव, हिन्दी शब्दकोश, भाषा विभाग, उत्तर प्रदेश सरकार, लखनऊ को देने की कृपा करें ।

गोपाल चन्द्र सिंह,
सचिव,
हिन्दी शब्दकोश समिति,
उत्तर प्रदेश सरकार ।

भाषा विभाग,
१ जून, १९६२

## अल्पाक्षर

| | |
|---|---|
| adj. | adjective |
| adv. | adverb |
| *Educ.* | *Education* |
| *Forest* | *Forest Department* |
| n. | noun |
| prep. | preposition |
| *P. W. D.* | *Public Works Department* |
| v. | verb |

----

| | |
|---|---|
| शि० | शिक्षा। |
| वाणि० | वाणिज्य। |

----

## शुद्धि-पत्र

| पृष्ठ | पंक्ति | अशुद्ध | शुद्ध |
|---|---|---|---|
| ११ | ४ | पड़गा | पड़ेगा |
| १३ | ५ | एडीकांङ् | एडीकाङ् |
| १४ | १० | भाब | भाव |
| १५ | ६ | वर्णक्रम | वर्णक्रम—। |
| १६ | ४ | कालातोत अतिग्राप्य | कालातीत/अतिप्राप्य |
| १८ | २१ | प्रत्यार्लक उपचार | प्रत्यालर्क उपचार |
| १९ | २ | पड़ना | पड़ना । |
| " | ८ | अपोली | अपीलो |
| २० | अंतिम | विनियोजन विनियोग | विनियोजन/विनियोग। |
| २३ | १८ | सिक्की | सिक्कों |
| ३० | २१ | गिट्ी | गिट्टी |
| ३१ | ५ | देश निकालना | देशनिकाला |
| ३२ | २१ | धनीजोग | धनीजोग |
| " | २४ | the — | the — — |
| ३९ | २३ | By-eletion | By-election |
| ४३ | १५ | फसल | फसलें |
| ४६ | २२ | पत्रव्यवाहार | पत्रव्यवहार |
| ४७ | ८ | राजस्व आय | राजस्व/आय |
| ४८ | ११ | सर्तक | सतर्क |
| ५१ | २ | १—नागरिक। | १—नागरिक—। |
| " | २ | २—नागरिक। | २—नागर। |
| ५३ | २७ | दन्द करना | बन्द करना |
| ५४ | १९ | गौरय | गौरव |
| ६० | १५ | Competitior | Competitor |
| ६३ | २६ | वस | बस |
| ६५ | ७ | भरत | भरती |
| " | १४ | फलस्वरूप। होनेवाला | फलस्वरूप होनेवाला । |
| " | १७ | Conservancey | Conservancy |

[ पंक्ति-संख्या के लिये कृपया अंग्रेजी और हिन्दी के दोनों स्तम्भों की पंक्तियों को अलग-अलग न गिनकर उन्हें एक ही क्रम में गिनें।]

| पृष्ठ | पंक्ति | अशुद्ध | शुद्ध |
| --- | --- | --- | --- |
| ६६ | ४ | अनिरुद्धता | अविरुद्धता |
| ६७ | ६ | Poficient | Proficient |
| ,, | १८ | श:रीर | शरीर–रचना |
| ६८ | २५ | अन्तर्वस्त, | अन्तर्वस्तु । |
| ६९ | १६ | पृष्ठ से–क्रमशः | पृष्ठ...से क्रमशः |
| ७० | ५ | Contradictions | Contradiction |
| ७२ | २६ | realtions | relations |
| ७४ | १२ | resdience | residence |
| ८१ | २९ | बरसी | बरसी |
| ८६ | २५ | प्रतयर्वण | प्रत्यर्पण |
| ८९ | २७ | on error | an error |
| १०५ | १३ | Enginering | Engineering |
| ११४ | २ | वाह्य | बाह्य |
| ११६ | २२ | अनुग्रह | अनुग्रह – । |
| ,, | २८ | अनिवावं | अनिवार्य |
| ११७ | ५ | कालापनी | कालापानी |
| ११८ | २ | Expell | Expel |
| १२२ | २३ | Brcach | Breach |
| १२३ | ९ | संयन्त्र | सयन्त्र |
| १३३ | ८ | रीतिक । औपचारिक | औपचारिक । |
| १३५ | १ | बारंबार | बारंबारता । |
| १४० | १६ | कांच | सीमेंट |
| १४५ | २२ | अधुशुल्क | अर्धशुल्क |
| १४८ | २८ | — Examination | — — Examination |
| १५२ | ३ | जलशक्ति | जलशक्ति – । |
| १५५ | १२ | हृदयंगम करना | हृदयंगम कराना। |
| १५७ | २२ | — — Section | — — — Section |
| १५८ | १६ | In effect | (इसे आगे Industry के बाद पढ़ें।) |
| १६८ | २१ | — whether | — of whether |
| १६९ | २४ | guide book of | guide book or |
| १७३ | २ | — Centre | — — Centre |
| १७५ | ४ | व्यपगल | व्यपगम |
| ,, | अंतिम | वंद्य | वंध |
| १७६ | ६ | नेता। सवन | नेता, सदन । |
| १७७ | ४ | वाह्य | बाह्य |

| पृष्ठ | पंक्ति | अशुद्ध | शुद्ध |
|---|---|---|---|
| १७८ | १८ | निश्चितता | निश्चिन्तता |
| १७९ | १८ | परिसम्पति | परिसम्पत्ति |
| १८२ | ११ | साहित्य | साहित्य—। |
| १८३ | ९ | — — Depart-ment | — — — Department |
| १८४ | १९ | पालगखाना | पागलखाना |
| १८७ | २७ | उपान्त | उपान्त—। |
| १८९ | ४ | ध्वजदंड शीर्षक | ध्वजदंड शीर्ष |
| ,, | ११ | पटिटयां | पट्टियां |
| ,, | २९ | — of — | — — —, |
| १९० | २३ | चिकित्सा | चिकित्सा—। |
| १९१ | १९ | Medico legal | Medico-legal |
| १९५ | २३ | टकशाला | टंकशाला |
| १९७ | २५ | टेलोफून | टेलीफोन |
| १९८ | ११ | — dead | — deed |
| २०१ | १४ | — — study | — study |
| ,, | १८ | नववाह्य | नौगम्य |
| ,, | १९ | नववहन। नवपरिवहन। | नौवहन। नौपरिवहन। |
| ,, | २० | नौ सेना | नौसेना |
| २०५ | अंतिम | सहकाय | सहायक |
| २०६ | १८ | allegieance | allegiance |
| २०७ | १९ | occasionedly | occasioned by |
| २१० | १९ | सक्रिय है | सक्रिय होना |
| २१२ | ७ | मौलिक | मौलिक |
| ,, | २० | क्रेड़ायें | क्रीड़ाएं |
| २१५ | २३ | — Papers | Papers |
| २१७ | ४ | बिवरण | विवरण |
| ,, | २१ | — Free | —, Free |
| २२० | १३ | Per centage | Percentage |
| ,, | १४ | Percontra | Per contra |
| ,, | २४ | उपयोज्यत। अवधि। | उपय ज्यता अवधि। |
| २२१ | २ | — Return | — — Return |
| ,, | १२ | शाश्बत | शाश्वत |
| २२१ | १५ | छोड़ना | छोड़ना |
| २२५ | ७ | अभि वचन | अभिवचन |

| पृष्ठ | पंक्ति | अशुद्ध | शुद्ध |
|---|---|---|---|
| २२६ | ७ | दल | संघ |
| २२८ | १५ | डाक | डाक—। |
| २३३ | ११ | — Place of | —, Place of |
| २३६ | १५ | studnet | student |
| २३७ | १२ | Procedure, Cri-minal | —, Criminal |
| २४२ | ७ | हेतुमत् प्रवश | हेतुमत् प्रवेश |
| २४३ | २ | Governemt | Government |
| ,, | १२ | — Public Prose-cutor | — Prosecutor |
| २४६ | अंतिम | Protections receipt | — receipt |
| २ ७ | १२ | Ranger, Ranger Deputy | —, Deputy |
| २४८ | २१ | भूसम्पत्ति | भूसम्पत्ति |
| २४९ | १३ | Rcception | Reception |
| ,, | १८ | अल्पकावश | अल्पावकाश |
| २५१ | २–३ | घाटा, क्षति पूरा करना | (घाटा, क्षति) पूरा करना। |
| ,, | २८ | अतिरिक्त अनावश्यक | अतिरिक्त/अनावश्यक। |
| २५२ | २ | पूंछना | पूछना |
| ,, | ३ | निदश करना | २–निर्देश करना। |
| ,, | १६ | निदशाधीन | निर्देशाधीन। |
| २५३ | ११ | आयक्त | आयुक्त |
| ,, | १३ | Deputy Director | —Deputy Director |
| ,, | २५ | निबन्द्ध | निबद्ध |
| २५४ | ५ | Socities | Societies |
| ,, | १० | व्ययगत | व्यपगत |
| २५५ | २९ | पनर्वासन | पुनर्वासन |
| २५८ | ५ | प्रतिवदन | प्रतिवेदन |
| ,, | १५ | प्रत्यावदन | प्रत्यावेदन |
| २६१ | १ | प्रयोग | प्रयोगकर्ता |
| ,, | १४ | सथगित | स्थगित |
| ,, | अंतिम | पशन | पेंशन |
| २६३ | १८ | Reverned | Reverend |
| २६४ | १६,२० | पुनरोक्षण | पुनरीक्षण—। |
| ,, | २७ | trsut | trust |

| पृष्ठ | पंक्ति | अशुद्ध | शुद्ध |
|---|---|---|---|
| २६६ | २५ | स्वामित्व | स्वामित्व |
| २६७ | १५ | ग्राम | ग्राम – । |
| २७० | १९ | — caste | — castes |
| २७१ | ८ | Junior or Basic | Junior Basic |
| २७६ | २२ | —, Cooperative | — Cooperative |
| २७७ | १ | Service public | Service, Public |
| ,, | ३ | Stamp | — stamp |
| २७८ | २५ | in expenditure | इसे shortfall के नीचे पढ़ें । |
| ,, | २७ | — question | — — question |
| २८१ | २० | सत्यनिष्ठ पूर्वक | सत्यनिष्ठा पूर्वक |
| ,, | २९ | इच्छा निर्दोष । | अच्छा। निर्दोष । |
| २८४ | ६ | पूर्व | अवर |
| ,, | ७ | Pre Basic | Pre-Basic |
| | | पूर्व आधारिक | पूर्व-आधारिक |
| २८५ | ८ | दैनिक | दैतिक |
| ,, | ९ | भूमृत्त | भूवृत्त |
| २८६ | १६ | संविग्ध | संविधि |
| ,, | १७ | अवधिवाधित | अवधिबाधित |
| ,, | १९ | संविधि | संविधिक |
| २८७ | १६ | ऋूण | ऋण |
| ,, | २८ | ठहराना | ठहरना |
| २८८ | ५ | संग्रहाकार | संग्रहागार |
| ,, | २७ | निर्मित | निर्मिति |
| २८९ | २८,२९ | —– soil | — soil |
| २९० | १ | Sub-soil tenant | — tenant |
| ,, | २ | — – Treasury | — Treasury |
| ,, | ६ | सूबेदार मोटर परि- वहन | सूबेदार, मोटर परिवहन |
| ,, | ७ | सूबेदारी | सूबेदार |
| ,, | १८ | प्रस्तुति देना | प्रस्तुति । देना । |
| ,, | २१ | governing of the | governing the |
| २९२ | ८ | अनूवर्ती | अनुवर्ती |
| ,, | १० | अनक्रमण | अनुक्रमण |
| ,, | ११ | श्रृखला | शृंखला |
| ,, | १५ | सम्मिलित | सम्मित |

| पृष्ठ | पंक्ति | अशुद्ध | शुद्ध |
|---|---|---|---|
| २९३ | १० | अतिवय | अधिवर्ष |
| ,, | ११ | अतिवय। | अधिवर्ष |
| ,, | १२ | अतिव्रयता | अधिवर्षता |
| ,, | १४ | अतिवय। भत्ता। | अधिवर्ष भत्ता। |
| ,, | १५ | अतिरिक्त अनावश्यक। | अतिरिक्त। अनावश्यक। |
| ,, | २२ | — —, Rural Area | — — — Rural Area |
| ,, | २३ | — —, Urban Area | — — — Urban Area |
| २९४ | १२ | अपूर्ति | अनुपूर्ति |
| २९५ | २३ | निलम्बित करना। उचन्त। | निलम्बित करना। |
| ,, | २४ | — account | Suspense account |
| ,, | २८ | remissions | remission |
| २९६ | ६ | विपरोततार्थक | विपरीतार्थक |
| ,, | २२ | माला | माल |
| २९७ | १७ | गोष्ठ | गोष्ठी |
| २९९ | २ | लम्बू | तम्बू |
| ,, | २६ | लिन्द | अलिन्द |
| ३०३ | १३,१४ | — - cum | — - cum |
| ३०४ | २८ | Transporatable | Transportable |
| ३०७ | १ | Tutional | Tuitional |
| ३०८ | १० | Uncertainity | Uncertainty |
| ३१० | ८ | अस्वास्थ्यकर | अस्वास्थ्यकरता। |
| ,, | १७ | Uninteligible | Unintelligible |
| ३११ | २७ | सदोष। | ३–सदोष। |
| ३१३ | ९ | Sailor's | Sailors' |
| ,, | १० | Sodiers | Soldiers' |
| ,, | १० | Airman's | Airmen's |
| ३१६ | ८ | Visitors, book | Visitors' book |
| ३१७ | ५ | Volumtarily | Voluntarily |
| ३१९ | २६ | (संसद्, में) | (संसद् में) |
| ३२१ | १७ | विदित | विहित |
| ३२३ | १७ | Balance | Balanced |
| ३२५ | अंतिम | शृंखला | श्रृंखला |
| ३२८ | १२ | निरोध | विरोध |
| ३२९ | ९ | अनभिज्ञ | अभिज्ञ |

| पृष्ठ | पंक्ति | अशुद्ध | शुद्ध |
|---|---|---|---|
| ३३९ | १० | प्रत्यात्यक | प्रत्यायक |
| ,, | २० | Innatural | In natural |
| ३४१ | १६ | सीधी | सीधा |
| ३४६ | २४ | arrive at | arrived at |
| ३४९ | २१ | आवेग | निदेश । (अंग्रेजी की पंक्ति अनावश्यक है।) |
| ३५० | १३ | मौखिक | मौलिक |
| ३५३ | १३ | Issue Material | Issue, Material |
| ३५६ | ७ | और और | और |
| ,, | १० | prisoner | prisoners |
| ,, | १७ | समावेतनमान | समादिष्ट वेतनमान |
| ३६१ | १५ | अवमक्त | अवमुक्त |
| ,, | १७ | Condition | Conditions |
| ३७३ | १३ | प्रवृत | प्रवृत्त |
| ३७४ | २१ | प्रसंगत | प्रसंगगत |
| ३७६ | १३ | चंदा। योगदान। | चंदा / योगदान। |

# प्रशासन सम्बन्धी शब्द

## A



| | |
|---|---|
| Abandon | त्याग देना । |
| Abate | १–कम करना । घटाना । २–कम होना । घट जाना । ३–(विधि) समाप्त करना । |
| Abatement | १–कमी । २–समाप्ति । अन्त । |
| — of price | मूल्य कम करना । मूल्य में कमी । |
| — of rent | लगान में कमी । |
| Abbreviate | संक्षिप्त करना । |
| Abbreviation | १–संक्षेप । २–अल्पाक्षर (पूरे शब्द के स्थान पर उसके कुछ अक्षर, जैसे ( Chief Minister के लिये C. M. ) । |
| Abbreviations and contractions | अल्पाक्षर और संहृतियां । |
| Abdicate | त्याग देना । |
| — an office | पदत्याग करना । पद छोड़ देना । |
| — the throne | सिंहासन त्याग देना । |
| Abdication | १–पदत्याग । २–राज्य–त्याग । सिंहासन–त्याग । |
| Abduct | अपनयन करना । भगा ले जाना । |
| Kidnap | अपहरण करना । |
| Abducted | अपनीत । भगाई हुई । |
| Kidnapped | अपहृत । |
| Abduction | अपनयन । भगा ले जाना । |
| Kidnapping | अपहरण । |
| Abet | अवप्रेरित करना । उकसाना । |
| Abetment | अवप्रेरणा । अवप्रेरित करना । उकसाना । |
| — of offences against the Act | अधिनियम के विरुद्ध अपराध करने के लिये अवप्रेरित करना / उकसाना । |

| | |
|---|---|
| Abeyance, In | निलम्बित । आस्थगित । |
| —, Hold in | आस्थगित रखना । |
| Ab initio | आरम्भतः । आरम्भ से । |
| Ability | योग्यता । सामर्थ्य । |
| Able | योग्य । समर्थ । |
| Abnormal | असामान्य । |
| Abolish | समाप्त करना । तोड़ देना । (का) अन्त या उन्मूलन करना । |
| Abolition | अन्त । उन्मूलन । |
| Above given | उपरिलिखित । ऊपर दिया हुआ । |
| Above par | अधिमूल्य पर । |
| At par | सममूल्य पर । |
| Below par | अवमूल्य पर । |
| Abridged | संक्षिप्त । लघु । |
| — edition | लघु संस्करण । संक्षिप्त संस्करण । |
| Abscond | फरार होना । |
| Absconded offender | फरार अपराधी । |
| Absconder | फरार । |
| Absence | १–अनुपस्थिति । २–अभाव । |
| Absent | अनुपस्थित । |
| — mark | अनुपस्थिति चिह्न । |
| Absentee | अनुपस्थित । (विधि) नोपस्थाता । |
| — landlord | नोपस्थाता जमींदार । |
| — statement | नोपस्थाता विवरण । |
| Absolute | १–पूर्ण । परम । १–ऐकान्तिक । अनन्य । ३–निरपेक्ष । |
| Absolutely necessary | परम आवश्यक । नितान्त आवश्यक । |
| Absolve | (दोष या उत्तरदायित्व से) मुक्त करना । |
| Absorb | संविलीन करना । समाविष्ट करना । |
| Absorption | संविलयन । |

| | |
|---|---|
| Amalgmation | समेकन । एकीकरण । |
| Merger | विलयन । |
| Abstract (adj.) | १–सूक्ष्म । अमूर्त । २–दुर्बोध । कठिन । अव्यावहारिक । ३–(व्याकरण में) भाववाचक । |
| Abstract (n.) | १–सार । २–सारपत्र । |
| — of realization | वसूली का सारपत्र । |
| Absurd | निरर्थक । असंगत । युक्तिहीन । |
| Abuse (n.) | दुरुपयोग । |
| Abuse (v.) | दुरुपयोग करना । |
| Academic | १–शैक्षिक । शिक्षा– । २–ज्ञान संबंधी । ज्ञान– । |
| — Council | शिक्षा परिषद् । |
| — costume | शैक्षिक परिधान । |
| — qualification | शैक्षिक योग्यता । |
| — record | शैक्षिक वृत्त । |
| — year | शिक्षा वर्ष । |
| Academy | ज्ञानपीठ । ज्ञान परिषद् । |
| Accede (to) | स्वीकार करना । मान लेना । |
| Accept | १–स्वीकार करना । २–(हुंडी आदि) सकारना । |
| Acceptance | १–स्वीकृति । २–सकार । |
| Acceptor | (हुंडी आदि) सकारने वाला । |
| Access | पहुंच । प्रवेश । |
| Accessory | १–उपसाधन । २–उपसाधक । |
| Accident | १–संयोग । २–दुर्घटना । आकस्मिक घटना । |
| Accidental | सांयोगिक । |
| Accommodation | १–स्थान । २–आवास । |
| Accomplice | सह–अपराधी । सहापराधी । |

| | |
|---|---|
| Accord (n.) | १–सहमति । ऐकमत्य । २–मेल । संगति । |
| Accord (v.) | करना । देना । प्रदान करना । |
| — sanction | स्वीकृति देना । सम्मोदन करना । |
| — welcome | स्वागत करना । |
| Accordance | अनुसारिता । |
| *in — with* | के अनुसार । |
| Accordingly | तदनुसार । |
| According to | के अनुसार । |
| Account | १–लेखा । २–खाता । ३–विवरण । |
| Accountancy | लेखा शास्त्र । |
| Accountant | लेखाकार । |
| Accountant General | महालेखाकार । |
| Account book | लेखा बही । लेखा पंजी । |
| Accounting | लेखा–कर्म । |
| — staff | लेखा–कर्मचारिवर्ग । |
| — year | लेखा वर्ष । |
| Accounts clerk | लेखा लिपिक । |
| Accounts section | लेखा अनुभाग । |
| Accounts slip | लेखा पर्ची । |
| Accoutrement (*Police*) | साज–सज्जा । |
| Accredited | प्रत्यायित । |
| — agent | प्रत्यायित अभिकर्त्ता । प्रत्यायित एजंट । |
| — correspondent | प्रत्यायित संवाददाता । |
| — diplomatic representative | प्रत्यायित राजनयिक प्रतिनिधि । |
| *State to which—* | वह राज्य जिसको प्रत्यायित किया गया हो । |
| Accrual | संभूति । |
| — basis | संभूति आधार । |
| — increment | संभूत वेतनवृद्धि । |

| | |
|---|---|
| Accrue | संभूत होना । |
| Accrued | संभूत । |
| — interest | संभूत व्याज । |
| Accuracy | परिशुद्धता । यथार्थता । |
| Accurate | परिशुद्ध । यथार्थ । ठीक-ठीक । |
| Accusation | अभियोग । |
| Accuse | अभियोग लगाना । |
| Accused | अभियुक्त । |
| Acknowledge | १-प्राप्ति-स्वीकार करना । २-स्वीकार करना । मानना । ३-अभिस्वीकार करना । |
| Acknowledgement | १-स्वीकार । २-प्राप्ति-स्वीकृति । पावती । ३-अभिस्वीकृति । |
| --- due | प्राप्ति-सूच्य । रसीदी । |
| — of permanent advance | स्थायी अग्रिम की अभिस्वीकृति । |
| Acquire | १-अध्याप्त करना । २-(सामान्य अर्थ में) अर्जित करना । |
| Acquired property | अध्याप्त सम्पत्ति । |
| Acquisition | अध्याप्ति । |
| — of land | भूमि अध्याप्ति । |
| Acquit | १-विमुक्त करना । २-चुकाना । भुगतान करना । शोधन करना । ३-निभाना । निर्वाह करना । |
| Acquittal | १-विमुक्ति । २-निर्वाह । पालन । |
| Acquittance | भुगतान । चुकती । भरपाई । |
| — roll | १-वेतन पंजी । २-भुगतान चिट्ठा । |
| Acquitted | विमुक्त । |
| Acreage | (एकड़ में) क्षेत्रफल । |
| Act (n.) | १-कार्य । २-अधिनियम । |
| Act (v.) | कार्य करना । |
| Acting | कार्यवाहक । |

| | |
|---|---|
| Acting allowance | कार्यवाहक भत्ता। |
| — appointment | कार्यवाहक नियुक्ति। |
| — compensation | कार्यवाहक प्रतिकर। |
| — incumbent | कार्यवाहक पदधारी। |
| — promotion | कार्यवाहक पदोन्नति। कार्यवाहक प्रोन्नति। |
| Action | कार्य। कार्यवाही। |
| —, Legal | विधिक कार्यवाही। |
| Actionable claims | वाद योग्य दावे। |
| Actionable wrong | वाद योग्य अपकार। |
| Active | १–सक्रिय। क्रियाशील। २–कर्मनिष्ठ। कर्मरत। |
| — list (*Police*) | सक्रिय सूची। |
| — service | सक्रिय सेवा। |
| Activities | कार्यकलाप। |
| —, Co-curricular | पाठ्येतर कार्यकलाप। |
| Activity | सक्रियता। |
| Act of indecency | अभद्र कार्य। |
| Actual | वास्तविक। |
| — collections | वास्तविक वसूली। |
| Actually | वस्तुतः। |
| Actuals | वास्तविक आंकड़े। |
| Adapt | अनुकूल बनाना। |
| Adaption | अनुकूलन। |
| Adapted | अनुकूलित। |
| Add | १–जोड़ना। २–आगे कहना। |
| *I am to—* | मुझे यह भी कहना है। |
| Addenda | परिशिष्ट। |
| Addendum | परिशिष्ट। |
| Addition | १–योग। जोड़। २–परिवर्द्धन। |
| *in— to* | के अतिरिक्त। |

| | |
|---|---|
| Additional | १–अतिरिक्त । २–(पदनाम में) अपर । |
| — budget | अतिरिक्त आयव्ययक । |
| — Deputy Secretary | अपर उपसचिव । |
| — District Magistrate's Court | अपर जिला दंडाधिकारी न्यायालय । |
| — pay | अतिरिक्त वेतन । |
| — Secretary | अपर सचिव । |
| Additions and alterations | परिवर्तन–परिवर्द्धन । |
| Address (n.) | १–संबोधन । २–अभिभाषण । ३–पता । |
| —, Business | व्यावसायिक पता । व्यवसाय का पता । |
| — of welcome | अभिनन्दन–पत्र । |
| Address (v.) | १–संबोधित करना । २–अभिभाषण करना । ३–पता लिखना । |
| Addressed | संबोधित । |
| Addressee | पानेवाला । प्रेषिती । |
| Adequate | पर्याप्त । |
| Adhere | दृढ़ रहना । दृढ़ता से पालन करना । |
| Adhesive | चिपकाऊ । चिपकने वाला । |
| — stamp | चिपकाऊ स्टाम्प । |
| Ad hoc | तदर्थ । |
| — committee | तदर्थ समिति । |
| Adjourn | स्थगित करना । कालान्तरित करना । |
| Adjournment | स्थगन । |
| — motion | स्थगन प्रस्ताव । |
| Adjudication | अधिनिर्णय । |
| — Board | अधिनिर्णय परिषद् । |
| Adjudicator | अधिनिर्णायक । |
| Adjust | १–व्यवस्थित करना । २–अनुकूल बनाना । ३–समायोजित करना । ड्योढ़ा करना । जमा खर्च करना । |

| | |
|---|---|
| Adjustable | समायोज्य । |
| Adjusted | समायोजित । |
| Adjusting entries | समायोजन प्रविष्टियां । ड्योढ़ान प्रविष्टियां । |
| Adjustment | १–अनुकूलन । समनुकूलन । २–समायोजन । ड्योढ़ान । जमा खर्च । |
| — of accounts | लेखा समायोजन । लेखा ड्योढ़ान । |
| — of Central transactions | केन्द्रीय लेन-देन या व्यवहारों का समायोजन । |
| Adjutant | ऐडजुटेंट । |
| —, A. T. C. (*Police*) | ऐजुटेंट, सशस्त्र प्रशिक्षण केन्द्र । |
| Administer | १–प्रशासन करना । २–प्रदान करना । दिलाना । |
| — an oath | शपथ दिलाना । |
| — justice | न्याय प्रदान करना । |
| Administration | प्रशासन । |
| — Authority | प्रशासन प्राधिकारी । |
| — of Justice | न्याय प्रशासन । न्याय प्रदान । |
| Administrative | प्रशासनिक । प्रशासन-संबंधी । प्रशासन– । |
| — approval | प्रशासनिक अनुमोदन । |
| — Commandant | प्रशासनिक कमांडंट । |
| — control | प्रशासनिक नियन्त्रण । |
| — officer | प्रशासनाधिकारी । |
| — Section | प्रशासन अनुभाग । |
| — Tribunal | प्रशासनाधिकरण । प्रशासन न्यायाधिकरण । |
| Administrator | प्रशासक । |
| — General | महाप्रशासक । |
| Admissibility | १–स्वीकार्यता । २–ग्राह्यता । |
| — in evidence | साक्ष्य में ग्राह्यता । |
| — of admission of receipt of consideration | प्रतिफल पाने के अंगीकार की ग्राह्यता । |
| Admissible | १–स्वीकार्य । २–ग्राह्य । |

| | |
|---|---|
| Admission | १–प्रवेश । २–स्वीकार । ३–ग्रहण । ४–अंगीकरण । अंगीकार । |
| — age | प्रवेश वय । |
| — Board | प्रवेश परिषद् । |
| — Card | प्रवेश पत्रक । |
| — examination | प्रवेश परीक्षा । |
| — fee | प्रवेश शुल्क । |
| — form | प्रवेश प्रपत्र । |
| — of instruments | करणपत्रों का ग्रहण किया जाना । |
| — Register | प्रवेश पंजी । |
| Admit | १–स्वीकार करना । २–ग्रहण करना । ३–अंगीकार करना । ४–प्रवेश की अनुज्ञा देना । प्रविष्ट करना । |
| Admit of | (की) गुंजाइश रखना । (का) अवकाश रखना । |
| Admittance | प्रवेश । प्रवेशन । |
| Adopt | १–अपनाना । ग्रहण करना । २–गोद लेना । दत्तक लेना । |
| Adoption deed | दत्तक पत्र । |
| Adult | वयस्क । |
| — education | प्रौढ़ शिक्षा । |
| Adultery | व्यभिचार । |
| Adult franchise | वयस्क मताधिकार । |
| Ad valorem | अनुमूल्य । |
| — duty | अनुमूल्य शुल्क । |
| — scale | अनुमूल्य शुल्क–क्रम । |
| Advance (v.) | १–अग्रसर करना । २–बढ़ाना । ३–अग्रिम देना । पेशगी देना । |
| — the price | मूल्य बढ़ाना । |
| Advance (n.) | १–प्रगति । बढ़ाव । २–अग्रिम । पेशगी । अग्रिम धन । |

| | |
|---|---|
| Advance copy | अग्रिम प्रति । |
| — payment | अग्रिम भुगतान । |
| — Register | अग्रिम पंजी । |
| *in—* | पहले से । |
| Advanced course | उच्च पाठ्यक्रम । |
| Advancement | १–प्रगति । उन्नति । २–पदोन्नति । प्रोन्नति । |
| *fitness for futher—* | आगे प्रोन्नति के लिये योग्यता । |
| Adverse | प्रतिकूल । |
| — entry | प्रतिकूल प्रविष्टि । |
| Advertisement | विज्ञापन । |
| Advice | १–परामर्श । सलाह । २–सूचना । |
| —, Credit | जमा सूचना । |
| —, Debit | नामे सूचना । |
| Advisability | अनुमोदनीयता । औचित्य । |
| Advisable | अनुमोदनीय । उचित । ठीक । |
| Advise | परामर्श देना । सलाह देना । |
| Adviser | परामर्शदाता । परामर्शद । सलाहकार । |
| Advisory | परामर्शद । परामर्श– । |
| — Board | परामर्श परिषद् । |
| — Committee | परामर्श समिति । |
| Advocate | अधिवक्ता । |
| — General | महाधिवक्ता । |
| — on Record | अभिलिखित अधिवक्ता । |
| Aerial (n.) | (रेडियो) एरियल । |
| Aerial (adj.) | १–वायवीय । २–वैमानिक । |
| — surveying | वैमानिक सर्वेक्षण । |
| Aerodrome | हवाई अड्डा । |
| Aeroplane, or airplane | वायुयान । विमान । हवाई जहाज । |
| Aesthetic | सौन्दर्य संबंधी । कला संबंधी । |
| Aesthetic group (*Educ.*) | कला वर्ग । |

| | |
|---|---|
| Aesthetics | सौन्दर्य शास्त्र । |
| Affect | प्रभाव डालना । असर डालना । |
| *shall not—any rules made by the Government.* | सरकार द्वारा बनाए गए किसी नियम पर उसका कोई असर नहीं पड़ेगा । |
| Affidavit | शपथपत्र । |
| Affiliated college | सम्बद्ध महाविद्यालय । |
| Affiliating University | सम्बन्धक विश्वविद्यालय । |
| Affiliation | १–सम्बन्धन । २–सम्बद्धता । |
| Affirm | १–अभिपुष्ट करना । २–प्रतिज्ञा करना । |
| Affirmation | १–अभिपुष्टि । २–प्रतिज्ञा । प्रतिज्ञान । |
| Affix | जोड़ना । लगाना । चिपकाना । |
| — seal | मुहर लगाना । |
| — a signature | हस्ताक्षर करना । |
| — a stamp | स्टाम्प चिपकाना । टिकट लगाना । |
| Afforestation | १–वनीकरण । २–वनरोपण । |
| Affray | दंगा । हंगामा । |
| Aforesaid | उपर्युक्त । |
| Age | १–वय । अवस्था । आयु । २–युग । |
| —, Admission | प्रवेश वय । |
| — certificate | वय प्रमाणक । |
| —, Entrance | प्रवेश वय । |
| — limit | वय सीमा । |
| — of superannuation | अधिवर्ष वय । निवर्तन वय । |
| — record | वय अभिलेख । |
| Agency | अभिकरण । (वाणि०) एजेंसी । |
| — Police | एजेंसी पुलिस । |
| Agenda | कार्य सूची । |
| Agent | १–अभिकर्त्ता । एजेंट । २–अढ़तिया । |
| Aggravate | अधिक गंभीर बना देना । गंभीरता को बढ़ा देना । |

| | |
|---|---|
| Aggravation | अपवृद्धि । |
| Aggregate (n.) | संपूर्ण योग । समस्त योग । |
| Aggregate (adj.) | समस्त । संपूर्ण । कुल । |
| — marks | अंकयोग । |
| Aggression | आक्रमण । |
| Aggressive (adj.) | आक्रमणकारी । आक्रमणात्मक । |
| Aggressor | आक्रामक । आक्रमणकारी । |
| Agrarian | कृषि भूमि सम्बन्धी । काश्तकारी । |
| Agree | सहमत होना । |
| Agreement | १-सहमति । २--अनुबन्धपत्र । इकरारनामा । |
| — deed | अनुबंध-पत्र । इकरारनामा । |
| — for service | १-सेवा अनुबंध-पत्र । २-सेवा अनुबन्ध । |
| Agricultural | कृषि संबंधी । कृषि- । |
| — association | कृषि संघ । कृषि सःथा । |
| — Chemist | कृषि रसायनविद् । |
| — Credit fund | कृषि ऋण-दान विधि । |
| — Economist | कृषि अर्थशास्त्री । |
| — Engineering Circle | कृषि अभियन्त्रण मंडल । |
| — Income Tax Revision Board | कृषि आयकर पुनरीक्षण परिषद् । |
| — Institute | कृषि संस्थान । |
| — School | कृषि विद्यालय । |
| Agriculture | कृषि । |
| — Department | कृषि विभाग । |
| — Engineering Department | कृषि अभियंत्रण विभाग । |
| — Secretary's Branch | कृषि सचिव शाखा । |
| Agronomical | सस्य सम्बन्धी । सस्य- । |
| Agronomist | सस्यविद् । |
| Ahalmad | अहलमद । |

| | |
|---|---|
| Aid | सहायता। |
| Aided | सहायता–प्राप्त। |
| — institution | सहायता प्राप्त संस्था। |
| — School | सहायता प्राप्त विद्यालय। |
| Aide-de-camp | एडीकांङ्। एडीसी। |
| Aim | उद्देश्य। लक्ष्य। |
| — Corrector | लक्ष्य शोधक। |
| Aiming | लक्ष्य साधन। |
| Aims and objects | उद्देश्य। |
| Air | वायु। |
| Air-conditioned | वातानुकूलित। |
| Air-conditioning | वातानुकूलन। |
| Aircraft | वायुयान। |
| Air Force | वायुसेना। |
| Air gun | हवाई बन्दूक। |
| Airmail | हवाई डाक। |
| Airman | वैमानिक। |
| Air service | विमान यातायात व्यवस्था। विमान व्यवस्था। |
| Air Survey and Training Directorate | वैमानिक सर्वेक्षण तथा प्रशिक्षण निदेशालय। |
| Airways | वायुयान। |
| Railways | रेलयान। रेलवे। |
| Roadways | रथ्यायान। |
| Alarm parade (*Jail*) | पगली। |
| Alias | उपनाम। |
| Alibi (adv.) | अन्यत्र। |
| Alibi (n.) | (विधि) अन्यत्रता। अन्यत्र-स्थिति। |
| Alienate | हस्तान्तरित करना। |
| Alienation | हस्तान्तरण। |
| — by gift | दान द्वारा हस्तान्तरण। |

| | |
|---|---|
| Alignment | १–समरेखन। २–सिधाई। ३–सड़क या रेलपथ का नक्शा। |
| Alimony | निर्वाह व्यय। |
| Allegation | अभिकथन। आरोप। |
| Alleged | अभिकथित। आरोपित। |
| Allegiance | निष्ठा। |
| —, Oath of | निष्ठा शपथ। |
| All-inclusive | सर्वसहित। |
| — rate | सर्वसहित दर। |
| — quotations | सर्वसहित भाव। |
| All-India Agricultural Committee | अखिल भारतीय कृषि समिति। |
| Allocate | १–प्रतिभाजन करना। बंटवारा करना। २–नियत करना। |
| Allocation | १–प्रतिभाजन। बंटवारा। २–नियत करना। ३–नियत धन। |
| Allot | प्रदिष्ट करना। |
| Allotment | १–प्रदेशन। प्रदिष्टि। २–प्रदिष्ट धनराशि। |
| — of shares | अंशों का प्रदेशन। अंशों की प्रदिष्टि। |
| Allotted | प्रदिष्ट। |
| Allottee | प्रदिष्टी। |
| All-out effort | शक्तिभर प्रयत्न। पूरी शक्ति से प्रयत्न। |
| Allowance | भत्ता। |
| —, Compassionate | अनुकम्पा भत्ता। |
| —, Compensatory | प्रतिकर भत्ता। |
| —, Conveyance | सवारी भत्ता। |
| —, Dearness | महंगाई भत्ता। |
| —, Exchange compensation | विनिमय प्रतिकर भत्ता। |
| —, Leave | अवकाश भत्ता। |
| —, Personal | वैयक्तिक भत्ता। |

| | |
|---|---|
| Allowance, Superannuation | अधिवर्ष भत्ता। |
| —, Travelling | यात्रा भत्ता। |
| Allusion | संकेत। |
| Allusive | सांकेतिक । संकेतगर्भित। |
| Alphabet | वर्णमाला। |
| Alphabetical | अनुवर्ण। वर्णक्रम। |
| — list | अनुवर्ण सूची। वर्णक्रम सूची। |
| Alteration | परिवर्तन। |
| — of name | नाम परिवर्तन। |
| Alteranate | एकान्तर। |
| Alternately | पर्याय-क्रम से। बारी बारी से। |
| Alternative (n.) | विकल्प। |
| Alternative (adj.) | वैकल्पिक। |
| Amalgamate | एक करना। एक में मिलाना। |
| Amalgamation | एकीकरण। समेकन। |
| Absorption | संविलयन। |
| Merger | विलयन। |
| Amateur | १–प्रेमी। अव्यवसायी। २–नौसिखुवा। |
| Ambiguous | अस्पष्ट। संदिग्ध। संदिग्धार्थक। |
| Ambition | १–महत्वाकांक्षा। २–आकांक्षा। अभिलाषा। |
| Ambitious | १–महत्वाकांक्षी। २–दिखावटी। भड़कीला। |
| — plan | बहुत लम्बी-चौड़ी योजना। |
| Ambulance | १–ऐंबुलैंस। २–रोगिवाहन। |
| Amendment | संशोधन। |
| Amenities | सुविधाएं। |
| — fund | सुविधा निधि। |
| Amin | अमीन। |
| Ammunition | गोली बारूद। |
| — pouch | गोली बारूद की थैली। |
| Amnesty | क्षमा-घोषणा। |

| | |
|---|---|
| Amortization of debt | ऋण का परिशोधन । |
| Amount (n.) | १–धनराशि । राशि । रकम । २–मिश्रधन । ३–मात्रा । परिमाण । |
| — overdue | कालातीत/अतिप्राप्य धनराशि । |
| Anaesthetist | निश्चेतक । |
| Analysis | विश्लेषण । |
| Analyst | विश्लेषक । |
| Analytical | विश्लेषणात्मक । विश्लेषात्मक । |
| — Assistant | विश्लेषण सहायक । |
| Anatomy | रचनाशारीर । |
| Angle | कोण । कोना । |
| — of convergency | अभिसरण कोण । |
| Anchor | लंगर । |
| Anglo-Indian | आंग्ल–भारतीय । |
| — School | आंग्ल–भारतीय विद्यालय । |
| Animal Geneticist | पशु–प्रजनन विशेषज्ञ । |
| Animal Genetics Section, Livestock Research Station | पशु–प्रजनन अनुभाग, पशुधन शोध केन्द्र । |
| Animal Husbandry | पशुपालन । |
| — — Commissioner | पशुपालन आयुक्त । |
| — — Department | पशुपालन विभाग । |
| Animal Nutrition Research Section, Mechanized State Farm. | पशु पुष्टाहार शोध अनुभाग, सयंत्र राजकीय कृषिक्षेत्र । |
| Ankle-putti (*Police*) | गुल्फ–पट्टी । टखना–पट्टी । |
| Annals | इतिहास । |
| Annex | अनुलग्न करना । |
| Annexed | अनुलग्न । |
| Annexure | अनुलग्नक । |
| Announce | आख्यापित करना । |

| | |
|---|---|
| Announcement | आख्यापन । |
| Announcer | आख्यापक । |
| Annual | वार्षिक । |
| — examination | वार्षिक परीक्षा । |
| — increment | वार्षिक वृद्धि । |
| — Report | वार्षिक विवरण । |
| Annuity | वार्षिकी । |
| — bond | वार्षिकी बन्ध पत्र । |
| Annul | रद्द करना । |
| Abolish | उन्मूलन करना । अन्त करना । |
| Abrogate | निराकृत करना । |
| Cancel | निरस्त करना । रद्द करना । |
| Invalidate | असाधु करना । |
| Nullify | निष्प्रभाव करना । |
| Quash | खंडित करना । |
| Repeal | निरस्त करना । |
| Rescind | विखंडित करना । |
| Revoke | प्रतिसंहृत करना । वापस लेना । |
| Vacate | निरस्त करना । |
| Void | निष्प्रभाव करना । शून्य करना । |
| Annulment | रद्द करना । निरसन । |
| Anomalous | अनियमित । असंगत । |
| Anomaly | अनियमितता । असंगति । |
| Anonymous | नामरहित । गुमनाम । |
| Answer Book | उत्तर पुस्तिका । |
| Antecedents | पूर्ववृत्त । |
| Anthropology | मानवशास्त्र । |
| Anticipated | १–पूर्वानुमानित । २–प्रत्याशित । |
| — excess | पूर्वानुमानित व्ययवृद्धि । |
| — expenditure | पूर्वानुमानित व्यय । |

| | |
|---|---|
| Anticipated saving | पूर्वानुमानित बचत । |
| — shortfall | पूर्वानुमानित कमी । |
| Anticipation | १–पूर्वादान। पूर्वव्यय। स्वीकृति पूर्व व्यय । २–पूर्वानुमान । ३–प्रत्याशा । |
| Anticipatory | १–स्वीकृति पूर्व । २–पुर्वानुमानित । |
| Anticipatory pension | स्वीकृति पूर्व पेंशन । |
| Antidated | पूर्व दिनांकित । |
| Anti-Corruption Committee | भ्रष्टाचार निवारण समिति । |
| Anti-Corruption Department | भ्रष्टाचार निवारण विभाग । |
| Anti-inflatory | मुद्रास्फीति निवारक । |
| Anti-Locust Officer | टिड्डी निवारण अधिकारी । |
| Anti-Malaria | मलेरिया निवारक। मलेरिया निवारण– । |
| — - — Officer | मलेरिया निवारण अधिकारी । |
| Antiquarian (n.) | पुराशोधक । |
| Antiquarian (adj.) | १–प्राचीन। २–पुरातत्वीय। पुरातत्व– । |
| *on antiquarian grounds* | पुरातत्वीय आधार पर। पुरातत्व से संबंध रखने के कारण । |
| Antiquary | पुराशोधक (१–पुरातत्व का अध्येता; २–पुरासंग्रही ।) |
| Antiquities | पुरावशेष । |
| Anti-rabic treatment | प्रत्यालर्क उपचार। कुत्ता काटे का इलाज । |
| Apathy | विरक्ति । |
| — and indifference | विरक्ति और उदासीनता । |
| Aperture | छिद्र । |
| Apiarist | मधुमक्षिपाल । |
| Apparatus | साधित्र । |
| Apparent | १–स्पष्ट। प्रत्यक्ष । २–प्रकट। ऊपरी । |
| Apparently | प्रकटतः। प्रकट रूप में। ऊपर से । |
| Appeal (n.) | अपील । |
| Appeal (v.) | अपील करना । |
| Appealable | अपील योग्य । |

| | |
|---|---|
| Appear | १–प्रकट होना। २–प्रतीत होना। जान पड़ना। ३–प्रकाशित होना। ४–न्यायालय में उपस्थित होना। ५–(शिक्षा) परीक्षा में बैठना। |
| Appearance | १–(न्यायालय के समक्ष) उपस्थिति। २–प्रकट रूप। ३–रूप। आकृति। |
| Appellant | अपीलकर्ता। |
| Appellate | अपीली। अपील–। |
| — Authority | अपील प्राधिकारी। |
| — Court | अपील न्यायालय। |
| — Order | अपील आदेश। |
| — —, Revision of | अपील आदेश का पुनरीक्षण। |
| — powers | अपीली अधिकार। |
| Appellation | १–अभिधान। नाम। २–उपपद (जैसे माननीय, महामाननीय इत्यादि)। |
| Append | १–जोड़ना। लगाना। करना। अनुबद्ध करना। २–परिशिष्ट जोड़ना। |
| Append signature | हस्ताक्षर करना। |
| Appended | १–जोड़ा हुआ। अनुबद्ध। २–परिशिष्टगत। संलग्न। |
| — schedule | परिशिष्टगत अनुसूची। संलग्न अनुसूची। |
| — table | परिशिष्टगत सारणी। संलग्न सारणी। |
| Appendix | परिशिष्ट। |
| Appliance | उपकरण। |
| Applicable | विनियोज्य। लागू। |
| — taxes | लागू होने वाले कर। |
| Applicant | प्रार्थी। आवेदक। |
| Application | १–प्रार्थनापत्र। आवेदन–पत्र। २–विनियोग। लागू करना। |
| Appoint | १–नियुक्त करना। २–नियत करना। |
| Appointing authority | नियुक्ति प्राधिकारी। |

| | |
|---|---|
| Appointment | १–नियुक्ति २–नियत करना । |
| — (A) Department | नियुक्ति (क) विभाग । |
| — (B) Department | नियुक्ति (ख) विभाग । |
| — of date | दिनांक नियत करना । |
| Apportion | प्रभाजित करना । |
| Apportioned | प्रभाजित । |
| Apportionment | प्रभाजन । |
| Appreciate | १–आंकना । मूल्यांकन करना । २–प्रशंसा करना । पसंद करना ३–विवेचन करना । ४–मूल्य बढ़ाना । उन्मूलन करना । |
| *will be highly*—ed | प्रसन्नता होगी । कृपा होगी । |
| Appreciation | १–मूल्यांकन । २–विवेचन । ३–उन्मूल्यन । |
| Depreciation | अवमूल्यन । |
| Devaluation | विमूल्यन । मूल्यपातन । |
| Overvaluation | अधिमूल्यांकन । |
| Undervaluation | अवमूल्यांकन । |
| Valuation | मूल्यांकन । मूल्यनिर्धारण । कूत । |
| Apprentice | उम्मेदवार । अप्रेंटिस । |
| Approach (n.) | १–पहुंच । उपगम । २–उपमार्ग । प्रवेश मार्ग । ३–दृष्टि । दृष्टिकोण । |
| —, Psychological | मनोवैज्ञानिक दृष्टिकोण । |
| —, Scientific | वैज्ञानिक दृष्टिकोण । |
| Appropriate (v.) | विनियोग करना । |
| Appropriate (adj.) | समुचित । उपयुक्त । यथोचित । |
| — action | समुचित कार्यवाही । |
| — authority | समुचित प्राधिकारी । |
| — word | उपयुक्त शब्द । |
| Appropriation | विनियोजन । विनियोग । |
| — bill | विनियोग विधेयक । |
| — of allotments | प्रदिष्टियों का विनियोजन/विनियोग । |

| | |
|---|---|
| Approval | अनुमोदन । |
| Approve | अनुमोदित करना । (का) अनुमोदन करना । |
| Approved | अनुमोदित । |
| Approver | राजसाक्षी । |
| Aqueduct (*P. W. D.*) | जलसेतु । |
| Arbitration | विवाचन । |
| — case | विवाचन वाद । |
| Arbitrator | पंच । मध्यस्थ । विवाचक । |
| Arboriculture | तरुपालन । |
| — clerk | तरुपालन लिपिक । |
| Arch | तोरण । |
| Archaeological | पुरातत्व संबंधी । पुरातत्वीय । पुरातत्व– । |
| — Assistant | पुरातत्व सहायक । |
| — Department | पुरातत्व विभाग । |
| — Engineer | पुरातत्व अभियन्ता । |
| — Museum | पुरातत्व संग्रहालय । |
| Archaeology | पुरातत्व । |
| Archdeacon | आर्कडेकन (विशप से छोटा पादरी) । |
| Architect | वास्तुविद् । |
| — Planner | वास्तुविद् नियोजनकार । |
| Architectural | वास्तु या वास्तुविद्या संबंधी । वास्तु– । |
| Architecture | १–वास्तु । २–वास्तु विद्या । |
| Archives | अभिलेखागार । |
| Arduous | दुष्कर । |
| Area | १–क्षेत्र । २–क्षेत्रफल । |
| —, Rationing Officer | क्षेत्र राशन अधिकारी । |
| Argument | तर्क । |
| —, Sound | युक्तिसंगत तर्क । |
| Arithmetic | अंकगणित । |
| Armament | १–आयुध । २–युद्ध संभार । |
| Armed Emergency Reserve | सशस्त्र आपात आरक्षित दल । |

| | |
|---|---|
| Armed force | सशस्त्र दल । सशस्त्र सेना । |
| Armed Guard | सशस्त्र रक्षीदल । सशस्त्र गारद । |
| Armed Police | सशस्त्र पुलिस । |
| Armed Police Constable | सशस्त्र पुलिस सिपाही । |
| Armourer | आर्मरर । |
| Arms (=Coat of Arms) | गौरव चिह्न। |
| Arms | आयुध । शस्त्रास्त्र । |
| — Act | आयुध अधिनियम । |
| — and ammunition | शस्त्रास्त्र और गोली बारूद । |
| — chest | आयुध पेटी । |
| — Clerk | आयुध लिपिक । |
| Army | सेना । स्थल सेना । |
| — Service | सैनिक सेवा । |
| — and Air Force | स्थल सेना और वायु सेना । |
| Arrangement | १–व्यवस्था । प्रबन्ध । २–क्रम । |
| — sheet | व्यवस्था फलक । |
| Arrear | अवशेष। बकाया । |
| — claims | बकाया के दावे । |
| — section | बकाया अनुभाग । अवशेष अनुभाग । |
| — statement | अवशिष्ट कार्य विवरण । अवशेष विवरण । |
| Arrears | अवशेष । बकाया । |
| Arrest (v.) | गिरफ्तार करना । बन्दी करना। |
| Arrest (n.) | गिरफ्तारी । |
| Arsenal | शस्त्रागार । |
| Artful | छली।छलपूर्ण । धूर्त । |
| — devices | छलपूर्ण युक्तियां । |
| Article | १–अनुच्छेद । २–लेख । ३–वस्तु । |
| Articles of Association | समवाय नियम । |
| — — — of a company | कम्पनी के समवाय नियम । |
| *memorandum of association* | समवाय ज्ञापिका । |

| | |
|---|---|
| Artificer | कारीगर । |
| Artificial | कृत्रिम । |
| — insemination | कृत्रिम गर्भाधान । |
| Artillery | तोपखाना । |
| — practice | गोलाबारी का अभ्यास । |
| Artisan | शिल्पी । कारीगर । |
| Artist | कलाकार । |
| Art Master | कला शिक्षक । |
| Arts | १–कला । २–विविद्या । |
| —, Faculty of | विविद्या संकाय । |
| Arts and Crafts | कला और शिल्प । |
| — — — Teacher | कला–शिल्प शिक्षक । |
| Asphalt | डामर । |
| As regards — | जहां तक––का सम्बन्ध है। |
| Assault (v.) | आक्रमण करना । धावा बोलना । |
| Assault (n.) | आक्रमण । धावा । |
| — and battery | मारपीट । |
| Assay (of metal or coins) | (धातु या सिक्कों की) परख । |
| Assemble | १–जमा होना । एकत्र होना । २–यन्त्र आदि जुड़ाना । |
| Assembly | १–सभा । २–जमाव । ३–(यन्त्र आदि के पुर्जों का) संयोजन । जुड़ाव । |
| Assembly shop | संयोजनालय । |
| Assent (v.) | अनुमति देना । |
| Assent (n.) | अनुमति । |
| Assess | निर्धारित करना । (का) निर्धारण करना । |
| Assessee | निर्धारिती । करदाता । |
| Assessing authority | निर्धारण प्राधिकारी । |
| Assessing Officer | निर्धारण अधिकारी । |

| | |
|---|---|
| Assessment | निर्धारण । |
| — list | निर्धारण सूची । |
| — of revenue | राजस्व निर्धारण । |
| — of tax | कर निर्धारण । |
| — year | निर्धारण वर्ष । |
| Assessor | १–निर्धारक । २–असेसर । |
| Assets | परिसम्पत्ति । |
| — and liabilities | परिसम्पत्ति और दायित्व । देना–पावना । |
| —, Current, liquid or floating | चल परिसम्पत्ति । |
| —, Permanent or fixed | स्थायी परिसम्पत्ति । |
| —, Quick | विक्रय–सुलभ परिसम्पत्ति । |
| —, Working | सक्रिय परिसम्पत्ति । चालू परिसम्पत्ति । |
| Assign (n.) | अभ्यर्पिती । |
| Assign (v.) | १–देना । सौंपना । २–नियत या निर्दिष्ट करना । ३–अभ्यर्पित करना । |
| Assignee | अभ्यर्पिती । |
| Assignment | १–नियत या निर्दिष्ट करना । २–(विधि) अभ्यर्पण । २–अभ्यर्पणपत्र । ४–निर्दिष्ट कार्य । |
| — form | अभ्यर्पण–पत्र । |
| Assignor | अभ्यर्पण कर्त्ता । |
| Assistant (adj., n.) | सहायक । |
| — Commissioner | सहायक आयुक्त । |
| — Driector | सहायक निदेशक । |
| — — of Education | सहायक शिक्षा निदेशक । |
| — Government Conveyancer | सहायक सरकारी हस्तान्तरक । |
| — Inspector | सहायक निरीक्षक । |
| — — of Arts and Crafts | सहायक कला–शिल्प निरीक्षक । |
| — Inspectress | सहायक निरीक्षिका । |
| — Inspectress of Girls' Schools. | सहायक बालिका विद्यालय निरीक्षिका । |

| | |
|---|---|
| Assistant Master | सहायक अध्यापक। |
| — Professor | सहायक प्राध्यापक। |
| —, Research | शोध सहायक। |
| — Secretary | सहायक सचिव। |
| — Superintendent | सहायक अधीक्षक। |
| — —of Vaccination | सहायक टीका अधीक्षक। |
| — teacher | सहायक अध्यापक। |
| — to Inspector General of Police | पुलिस महानिरीक्षक का सहायक। |
| Associate (v.) | १–संबद्ध करना। सहयुक्त करना। २–संगति करना। संगति में रहना। |
| Associate (n., adj.) | सहयुक्त। |
| — Inspector of Schools | सहयुक्त विद्यालय निरीक्षक। |
| — Member | सहयुक्त सदस्य। |
| — Professor | सहयुक्त प्राध्यापक। |
| — to Specialist on co-operation. | सहकारिता विशेषज्ञ का सहयुक्त। |
| Associated | सहयुक्त। |
| — college | सहयुक्त महाविद्यालय। |
| Association | १–सन्था। संघ। २–साहचर्य। संगति। संबंध। |
| — of ideas | विचारों का संबंध। विचारों का साहचर्य। |
| — of persons | व्यक्तियों की सन्था। |
| — or communication | संगति या संपर्क। |
| Assume | १–ग्रहण करना। धारण करना। ३–मान लेना। |
| Assumed | कल्पित। माना हुआ। |
| — rent | कल्पित लगान या किराया। |
| Assumption | १–ग्रहण। २–कल्पना। धारणा। |
| — of duties | कार्य–ग्रहण। |

| | |
|---|---|
| Assurance | १–आश्वासन । २–बीमा । ३–(विधि) हस्तान्तरण । ४–हस्तान्तरण पत्र । |
| Assurances Sub-committee | आश्वासन उप समिति । |
| As to | के संबंध में । का जहां तक संबंध है । |
| Astrologer | ज्योतिषी । दैवज्ञ । |
| Astrology | ज्योतिष (फलित) । फलित ज्योतिष । |
| Astronomer | ज्योतिर्विद् । |
| Astronomy | ज्योतिष (सिद्धान्त) । |
| — and Astrology | ज्योतिष (सिद्धान्त एवं फलित) । |
| As yet | अभी तक । |
| Athletic Association | व्यायाम मंडल । |
| At home | स्वागत जलपान । |
| Atlas | मानचित्रावली । एटलस । |
| Atmosphere | १–वायुमंडल । २–वातावरण । |
| —, Impersonal | अवैयक्तिक वातावरण । |
| —, Humid | आर्द्र वायुमंडल । |
| At par | सम मूल्य पर । |
| At premium | अधिमूल्य पर । |
| At discount | अवमूल्य पर । |
| Atrocious | क्रूर । नृशंसता पूर्ण । |
| Atrocity | क्रूरता । नृशंसता । |
| *murder of peculiar—* | नृशंसतापूर्ण हत्या । क्रूर हत्या । |
| Attach | १–संबद्ध करना । २–कुर्क करना । |
| Attached | १–संबद्ध । २–कुर्क किया हुआ । |
| — property | कुर्क की हुई सम्पत्ति । |
| — to | से संबद्ध । |
| Attachment | कुर्की । |
| Attend | १–उपस्थित होना । २–परिचर्या करना । ३–साथ रहना । ४–ध्यान देना । |
| Attendance | १–उपस्थिति । २–सेवा । परिचर्या । ३–उपचार । |

| | |
|---|---|
| Attendance, Medical | उपचार । चिकित्सा । |
| — Officer | उपस्थिति अधिकारी । |
| — Record | उपस्थिति अभिलेख । |
| — Register | उपस्थिति पंजी । |
| Attendant | परिचर । |
| Attention | ध्यान । |
| Attentive | सावधान । दत्तचित्त । |
| — and courteous | सावधान और सौजन्यशील । |
| Attest | प्रमाणित करना । साक्ष्यांकित करना । |
| Attestation | प्रमाणीकरण । साक्ष्यांकन । |
| Attested | प्रमाणित । साक्ष्यांकित । |
| Attitude | मनोवृत्ति । |
| Attorney | १–अटर्नी । २–मुख्तारनामा । अभिकरणपत्र । |
| — General | महान्यायवादी । |
| Attribute (n.) | गुण । विशेषण । |
| Attribute (v.) | कारण बताना । |
| Auction (n.) | नीलाम । |
| Auction (v.) | नीलाम करना । |
| Auctioneer | नीलाम कर्त्ता । |
| Audible | श्रव्य । |
| Audience | १–सुनवाई । २–श्रोतागण । |
| Audio-visual aids | दृश्य–श्रव्य सामग्री । |
| Audio-visual education | दृश्य–श्रव्य शिक्षा । |
| Audit (v.) | संपरीक्षित करना । |
| Audit (n.) | संपरीक्षा । |
| — instruction | संपरीक्षा अनुदेश । |
| — note | संपरीक्षा टिप्पणी । |
| — objections | संपरीक्षा आपत्तियां । |
| — organization | संपरीक्षा संघटन । |
| — report | संपरीक्षा रिपोर्ट । |

| | |
|---|---|
| Audited | संपरीक्षित । |
| Auditing | संपरीक्षण । |
| Auditor | संपरीक्षक । |
| — General | महा-संपरीक्षक । |
| Auditorium | सभा-गृह । व्याख्यानशाला । |
| Auspices | तत्वावधान । |
| *under the—of* | के तत्वावधान में । |
| Authentic | प्रामाणिक । |
| Authenticate | (का) प्रमाणीकरण करना । प्रमाणित करना । |
| Authenticated | प्रमाणीकृत । प्रमाणित । |
| — power of attorney | प्रमाणित मुख्तारनामा । |
| Authentication | प्रमाणीकरण । |
| Authenticity | प्रामाणिकता । |
| Author | १-कर्ता । २-ग्रन्थकार । ग्रन्थकर्ता । लेखक । |
| Authority | १-प्राधिकार । २-प्राधिकारी । ३-सत्ता । ४-प्रमाण । ५-अनुमति । अनुज्ञा । |
| — to adopt | दत्तक ग्रहण अनुज्ञा । |
| Authorize | प्राधिकृत करना । |
| Authorized | प्राधिकृत । |
| — Capital | प्राधिकृत पूंजी । |
| — expenditure | प्राधिकृत व्यय । |
| — person | प्राधिकृत व्यक्ति । |
| — representative | प्राधिकृत प्रतिनिधि । |
| Autocracy | १-स्वैरतन्त्र । तानाशाही । २-निरंकुशता । स्वैरता । |
| Autocratic methods | निरंकुश उपाय । तानाशाही तरीके । |
| Automobile | मोटर गाड़ी । मोटरयान । |
| Automobile Technical Training Centre | मोटरयान प्राविधिक प्रशिक्षण केन्द्र । |
| Auxiliary | सहायक । |

| | |
|---|---|
| Auxiliary force | सहायक सेना। |
| — rule | सहायक नियम। |
| Auxiliary (n.) | उपकर्मिक। |
| Avail | १–उपलब्ध करना। २–उपयोग करना। प्रयोग करना। |
| Availability | १–प्राप्यता। उपलभ्यता। २–उपयोज्यता। प्रयोज्यता। |
| Available | १–प्राप्य। उपलभ्य। २–उपयोज्य। प्रयोज्य। |
| Avenue | मार्ग। |
| Average (n., adj.) | औसत। माध्य। |
| — cost | औसत लागत। माध्य लागत। |
| — pay | औसत वेतन। माध्य वेतन। |
| Aviation | विमान चालन। विमानन। |
| —, Civil | नागरिक विमान चालन। |
| Avoidable | निवार्य। परिहार्य। |
| Unavoidable | अनिवार्य। अपरिहार्य। |
| Await | प्रतीक्षा करना। |
| Award (n.) | निर्णय। पंच–निर्णय। |
| Ayurvedic and Unani Inspectorate | आयुर्वेदीय तथा यूनानी निरीक्षालय। |

## B

| | |
|---|---|
| Bachelor (*Educ.*) | स्नातक। |
| Back journey | वापसी–यात्रा। लौटती यात्रा। |
| Back page | पूर्व पृष्ठ। |
| Back referecne | पूर्व निर्देश। पिछला निर्देश। |
| Back ground | पृष्ठभूमि। |
| Bacteriologist | जीवाणुविद्। |
| Bacteriology | जीवाणुविज्ञान। |
| Bad debt | अशोध्य ऋण। डुबन्त ऋण। |
| Bad faith | कदाशयता। |

| | |
|---|---|
| Badge | बिल्ला । |
| Baggage allowance | सामान भत्ता । |
| Bail | १–प्रतिभूति । जमानत । २–प्रतिभू । जामिन । जमानतदार । ३–प्रतिमोचन । जमानत पर छोड़ना । |
| Bailable | प्रतिमोच्य । जमानत योग्य । |
| — offence | प्रतिमोच्य अपराध । जमानत योग्य अपराध । |
| Bail bond | प्रतिभूति बंध । जमानतनामा । |
| Bailiff | कुर्क अमीन । |
| Bailment | उपनिधान । धरोहर । |
| Bakshi | बख्शी । |
| Balance (n.) | १–शेष । रोकड़ बाकी । २–तुला । तराजू । ३–सन्तुलन । |
| Balance (v.) | १–तौलना । २–सन्तुलित करना । |
| Balanced | सन्तुलित । |
| Balance in hand | हस्ते शेष । हस्ते बाकी । |
| Balance, Postal | डाक तराजू । डाक तुला । |
| Balance Sheet | स्थितिपत्रक । पक्का चिट्ठा । |
| Trial balance | तलपट । |
| Balcony | छज्जा । बारजा । |
| Ballast | १–रोड़ा । गिट्टी । २–सन्तुलन भार । |
| Ballot | मतपत्र । |
| — box | मतपेटी । |
| — paper | मतपत्र । |
| Ban (n.) | रोक । |
| Ban (v.) | रोक लगाना । |
| Bandage | पट्टी । |
| Band Major (*Police*) | बैंड मेजर । |
| Bandoleer | कारतूस पेटी । |
| Band, Police | पुलिस बैंड । |

| | |
|---|---|
| Banish | विवासित करना । |
| Banishment | विवासन । |
| Deportation | उद्‌वासन । |
| Exile | निर्वासन । |
| Expatriation | १–देश निकालना । २–देश त्याग । |
| Extradiation | प्रत्यर्पण । |
| Transportation | कालापानी । |
| Bank (of a canal) | (नहर की) पटरी । |
| Bank | बंक । |
| — draft | बंक हुंडी । |
| — reconciliation statement | बंक व्यवहार विवरण । बंक लेखा विवरण । |
| Bankrupt | दिवालिया । |
| Bankruptcy | दिवाला । |
| Banquet | संभोज । ज्योनार । |
| — hall | संभोजशाला । |
| Bar (n.) | १–रोध । रुकावट । २–न्यायालय । ३–शलाका । ४–(संगीत) टुकड़ा । बार । |
| — Association | विधिज्ञसंथा । |
| —, Efficiency | दक्षता रोध । |
| — Library | विधिज्ञ मंडल पुस्तकालय । |
| *short version* (*of National anthem*) *of nine bars* | (राष्ट्रगान) का नौ टुकड़ों वाला संक्षिप्त रूप । |
| Bar (v.) | बाधित करना । सिद्ध करना । रोकना । |
| — future emplyment | भविष्य में नियुक्ति में बाधक होना । भविष्य के लिये नियुक्ति रोक देना । |
| Barley | जौ । |
| Barrage (*P.W.D.*) | बांध । |
| Barrier | नाका । |
| — clerk | नाका मुंशी । |

| | |
|---|---|
| Barrister | विधिवक्ता । |
| Basement | भूगेह । तलागार । तहखाना । |
| Basic | आधारिक । मूल । बुनियादी । |
| — course | आधारिक पाठ्यक्रम । |
| — education | आधारिक शिक्षा । बुनियादी शिक्षा । |
| — pattern of education | बुनियादी ढंग की शिक्षा । |
| — pay | आधारिक वेतन । |
| — rates of power supply | बिजली देने की आधारिक दरें । |
| — Training College | आधारिक प्रशिक्षण महाविद्यालय । |
| — unit | आधारिक ईकाई । मूल ईकाई । |
| — yield | आधारिक आय । आधारिक प्राप्ति । |
| Basin | १–पात्र । २–नदीक्षेत्र । |
| Basis | आधार । |
| Baton (*Police*) | डंडा । |
| Battalion | वाहिनी । बटालियन । |
| Bayonet | संगीन । किर्च । |
| Beam | १–धरन । शहतीर । २–तुलादंड । ३-किरणावली । |
| Bearer | १–वाहक । २–अनुचर । ३–(चेक) बेयरर । धनी जोग । |
| — cheque | धनीज़ोग चेक । बेयरर चेक । |
| Beat | १–हलका । २–गश्त । फेरा । |
| Beaten Track | बंधी लीक । सामान्य मार्ग । |
| *tour off the—* | सामान्य मार्ग से बाहर दौरा करना । |
| Bed (of a river) | (नदी की) तलहटी । |
| Bed level | तलीय स्तर । |
| Bee Demonstrator | मक्षिपालन निदर्शक । |
| Below par | अवमूल्य पर । |
| Above par | अधिमूल्य पर । |
| At par | सममूल्य पर । |

| | |
|---|---|
| Belt | पेटी । |
| Bench | सदस् । बिंच । |
| — Magistrate | सदस् दंडाधिकारी । बिंच मजिस्ट्रेट । |
| Bend (n.) | मोड़ । |
| Beneficiary | लाभग्राही । |
| Benefit | लाभ । |
| — of doubt | सन्देह लाभ |
| Benevolent fund | दातव्य निधि । |
| Betting | पणन । बाजी लगाना । |
| Bibliography | ग्रन्थ सूची । |
| Bienniel | द्विवर्षीय । |
| Bilateral | १–द्विपक्षीय। द्विदलीय । २–द्विपार्श्विक । |
| Bill | १–विधेयक । २–बिल । देयक। प्राप्यक। |
| — Clerk | बिल लिपिक । |
| — Collector | बिल कलेक्टर । बिल समाहर्ता । |
| — of demand | तगादे का पत्र । मांगपत्र । |
| — of exchange | विनिमय पत्र । हुंडी । |
| — of lading | लदान बीजक । लदानपत्र । |
| — Passing Clerk | बिल पारण लिपिक। |
| Bills payable | देय बिल । देय हुंडी । |
| Bills receivable | आदेय बिल । आदेय हुंडी । |
| Bindery | जिल्दघर । |
| Binding (n.) | जिल्दबन्दी । |
| Binding (adj.) | बाध्यकर । |
| Biography | जीवनी । |
| Biologist | जीवविज्ञानविद् । |
| Biology | जीव विज्ञान । |
| Birth | जन्म । |
| Biweekly | १–अर्धसाप्ताहिक । २–पाक्षिक । |
| Black-board work (*Educ.*) | श्यामपट्ट कार्य । |

Blackmarket चोर बाजार ।
Blackmarketeer चोरबाजारिया ।
Black-marketing चोर बाजारी । चोर व्यापार ।
Blame (n.) दोष ।
Blame (v.) दोष देना ।
Blank १–कोरा । २–रिक्त ।
Block १–खंड । २–(मुद्रण) ब्लाक ।
— area विकास खंड क्षेत्र ।
— development खंड विकास ।
— — Officer खंड विकास अधिकारी ।
— letters, In बड़े अक्षरों में ।
Blood रुधिर ।
— Bank रुधिरागार ।
— meal रुधिर चूर्ण ।
— — Officer रुधिर चूर्ण अधिकारी ।
Blue print १–नीला नक्शा । २–रूपरेखा ।
Board १–परिषद् । मंडल । बोर्ड । २–गत्ता । दफ्ती । ३–पट्ट । फलक । ४–भोजन ।
—, Admission प्रवेश परिषद् ।
—, Advisory परामर्श परिषद् ।
— of Co-ordination समन्वय परिषद् ।
— of Directors संचालक मंडल ।
— of Editors सम्पादक मंडल ।
— of Faculties संकाय परिषद् ।
— of Governors प्रबन्धक मंडल ।
— of High School and Intermediate Education माध्यमिक शिक्षा परिषद् ।
— of Indian Medicine भारतीय चिकित्सा परिषद् ।
— of Oriental Studies प्राच्य विद्या परिषद् ।
— of Pulbic Health सार्वजनिक स्वास्थ्य परिषद् ।

| | |
|---|---|
| Board of Revenue | राजस्व परिषद् । |
| — of Sanskrit Studies | संस्कृत शिक्षा परिषद् । |
| — of Student Welfare | छात्र कल्याण परिषद् । |
| — of Studies | विद्या परिषद् । |
| —, Proctoral | नियन्ता परिषद् । |
| —, Regional Transfer | संभागीय स्थानान्तरण परिषद् । |
| Boarder | छात्रावासी । |
| Boarding House | छात्रावास । |
| Boat bridge | नाव पुल । |
| Boatman | नाविक । मल्लाह । मांझी । |
| Body | १–निकाय । २–मुख्य भाग । ३–शरीर । ४–समूह । |
| — Corporate | निगम निकाय । |
| —, Examining | परीक्षण निकाय । |
| —, Executive | कार्यकारी निकाय । |
| —, Managing | प्रबन्ध निकाय । |
| — of the Act | अधिनियम का मुख्य भाग । |
| — of the letter | पत्र का मुख्य भाग । |
| —, Sovereign | प्रभुता सम्पन्न निकाय । |
| Boiler House | ब्वायलर घर । |
| — — Attendant | ब्यायलर गृह परिचर । |
| Bolt | सिटकिनी । |
| Bona fide (adj.) | वास्तविक । |
| Bona fides | सदाशयता । |
| Bond | बन्धपत्र । |
| — of Indemnity | क्षतिपूर्ति बन्धपत्र । |
| Bonus | बोनस । अधिलाभ । |
| Booby trap (*Police*) | चोर फन्दा । |
| Book | १–पुस्तक । २–पंजी । ३–बही । लेखाबही । खाता । |

| | |
|---|---|
| Book aids | पुस्तक क्रयार्थ सहायता । |
| —, Answer | उत्तर पुस्तिका । |
| — adjustment | खाता समायोजन। खाता ड्यौढ़ान । |
| — Binder | जिल्दसाज । |
| — craft | पुस्तक कला । |
| — debt | खाता ऋण । |
| —, Log | वृत्त पंजी । |
| — transfer | खाता संक्रम । |
| — value | खाता मूल्य । |
| Bootlegger | चोर विक्रेता । |
| Boring | बोरिंग । छिदाई । |
| Boring Machine | बोरिंग मशीन । छिदाई मशीन । |
| Botanical | वनस्पतिवैज्ञानिक । वानस्पतिक । वनस्पति– । |
| — Garden | वनस्पति उद्यान । |
| — Inspector | वनस्पति निरीक्षक । |
| — Institute | वनस्पति संस्थान । |
| Botanist | वनस्पतिविद् । |
| Botany | वनस्पति विज्ञान । |
| Bottom | १–तला । पेंदी । २–निम्न भाग । अधोभाग । |
| Bottomry bond | पोत बन्धपत्र । |
| Respondentia bond | पोतमाल बन्धपत्र । |
| Bound | बाध्य । |
| Bound, Legally | विधितः बाध्य । |
| Boundaries | चौहद्दी । |
| Boundary | सीमा । |
| Bow, Bows (of a vessel) | (नाव या जहाज का) अग्रभाग । अगवाड़ । |
| Bracket | १–कोष्ठ । कोष्ठक । २–दीवारगीर । |
| Brain | मस्तिष्क । |
| Branch | शाखा । |
| Breach | १–भंग । उल्लंघन । २–टूट । दरार । |

| | |
|---|---|
| Breach of canal | नहर की दरार। |
| — of discipline | अनुशासन भंग । |
| — of faith | विश्वास भंग । |
| — of promise | प्रतिज्ञा भंग । |
| — of peace | शान्ति भंग । |
| — of privilege | विशेषाधिकार भंग । |
| — of rules | नियम भंग । |
| — of trust | न्यास भंग । विश्वासघात । |
| Break (v.) | (कानून, संविदा, प्रतिज्ञा) आदि भंग करना । तोड़ना । |
| — a flag | झंडा फहराना । |
| — a journey | यात्रा भंग करना । यात्रा में विराम करना । |
| Break (n.) | १–भंग । २–व्यवधान । |
| — in service | सेवा में व्यवधान । |
| Breakfast | कलेवा । प्रातराश । |
| Breast-wall | पुश्ता । |
| Breed | जाति । नस्ल । |
| Breeding | १–जनन । पालन । ३–शिक्षण । ४–संवर्धन । |
| Brengun | ब्रेन गन । |
| Brevity | संक्षेप । |
| Bribe (n.) | घूस । उत्कोच । |
| Bribe (v.) | घूस देना । |
| Bribery | घूस । |
| Brick work | इंट का काम । पक्का काम । |
| Bridge | पुल । सेतु । |
| — and Planning Division | पुल तथा नियोजन प्रभाग । |
| — headway | पुल का लम्बमान । |
| — waterway | पुल का जल भार्ग । |
| Brief (n.) | (विधि) वाद–सारांश । |
| Brief (adj.) | सैंक्षिप्त । |

| | |
|---|---|
| Briefly | संक्षेप में । संक्षेपतः । |
| Bring to effect | कार्यान्वित करना । |
| Broad | १—चौड़ा । विस्तीर्ण । २—सामान्य । व्यापक । |
| — principles | सामान्य सिद्धान्त । |
| — working rule | सामान्य कार्य नियम । |
| Broadcast (n.) | प्रसारण । प्रसार । |
| — receiver | प्रसार ग्राहित्र । |
| — transmitter | प्रसार प्रेषित्र । |
| Broadcasting (v.) | प्रसारित करना । |
| Broadcasting (n.) | १—प्रसारण । २—प्रसारक । |
| — station | प्रसारण केन्द्र । |
| Brochure | पुस्तिका । |
| Brood-cum-Demonstration Lac Farms | लाख उत्पादन और प्रदर्शन शाला । |
| Brought down (*Book-keeping*) | ऊपर से आया । |
| Carried down | नीचे गया । अधोनीत । |
| Brought forward (*Book-keeping*) | पिछला आया । |
| Carried forward | आगे गया । अग्रेनीत । |
| Carried over | आगे गया । अग्रेनीत । |
| Budget | आयव्ययक । बजट । |
| — allotment | आयव्ययक प्रदिष्टि । बजट प्रदिष्टि । |
| — and Payment Section | आयव्ययक और भुगतान अनुभाग । |
| — estimate | आयव्ययक अनुमान । बजट अनुमान । |
| — grant | आयव्ययक अनुदान । बजट अनुदान । |
| — Section, Electricity | आयव्ययक अनुभाग, विद्युत् । |
| — Section, Irrigation | आयव्ययक अनुभाग, सिंचाई । |
| Budgetary figures | आयव्ययक के आंकड़े । |
| Budgetting | बजट बनाना । |
| Bugler | बिगुलवादक । |

| | |
|---|---|
| Building | १–निर्माण। २–भवन। |
| — and Road Branch | भवन और रथ्या शाखा। |
| Bulk | १–आकार। परिमाण। २–थोक। राशि। |
| — purchase | थोक खरीद। |
| — supply | थोक संपूर्ति। राशि संपूर्ति। |
| — — of watsr | पानी की राशि संपूर्ति। |
| Bullet | गोली छर्रा। |
| Bulletin | बुलेटिन। |
| Bullion | सोना चांदी। |
| Bund | बन्ध। बांध। |
| Bungalow, Inspection | निरीक्षण भवन। डाक बंगला। |
| Bungling | १–गड़बड़ी। २–गड़बड़ करना। |
| Buoy | लंगर तरी। बोया (भा० स०)। |
| Burden of proof | प्रमाण–भार। |
| Bureau | कार्यालय। केन्द्र। ब्यूरो। |
| —, Finger print | अंगुलि चिह्न कार्यालय। |
| —, Information | सूचना केन्द्र। |
| — of Psychology | मनोविज्ञान शाला। |
| Bureaucracy | अधिकारितन्त्र। |
| Bursary | बर्सरी। |
| Business | १–व्यापार। २–व्यवसाय। ३–कार्य। प्रयोजन। |
| — hours | कार्य समय। |
| By-eletion | उप निर्वाचन। |
| Bylaw | उपविधि। |
| By order | आदेश से। |
| By-product | उपोत्पत्ति। उपोत्पादन। |

## C

| | |
|---|---|
| Cabinet | मंत्रिमंडल। |
| — Minister | मंत्रिमंडल मंत्री। |

| | |
|---|---|
| Cadet | सैनिक छात्र । कैडेट । |
| — Corps | सैनिक छात्र दल । कैडेट दल । |
| Cadre | संवर्ग । |
| Calamities, Natural | प्राकृतिक विपत्तियां । ईतियां । |
| Calamity | १–विपत्ति। २–दैवी विपत्ति । ईति । |
| — remissions | दैवी विपत्तियों के कारण छूट । |
| Calculation | परिगणन । |
| Calculator | परिगणक । |
| Calendar | पंचांग । |
| — month | पंचांग मास (इस समय अंग्रेजी मास) । |
| —, University | विश्वविद्यालय पंचांग । |
| Calibre | व्यास । |
| Calico Printing Teacher | छींट छपाई शिक्षक । |
| Call (v.) | १–बुलाना । पुकारना। २–आमंत्रित करना । ३–मांगना । |
| — a meeting | बैठक बुलाना या आमंत्रित करना । |
| — attention | ध्यान आकृष्ट करना । |
| — on or upon | मिलने जाना । भेंट के लिये जाना । |
| Call (n.) | १–पुकार । २–भेंट । ३–मांग । |
| —, At | मांग पर । |
| — bell | घंटी । पुकार घंटी । |
| — money | मांग धन । मांग राशि । |
| *make a —* | भेंट के लिये जाना । मिलने जाना । |
| Caller | मिलने वाला । भेंट करने वाला । आगन्तुक । |
| Calling | आजीविका । |
| Call Woman | दाई । |
| Camp | शिविर । |
| — Assistant | शिविर सहायक । |
| — equipment | शिविर सामग्री । |
| — Jail | शिविर कारागार । |

Campaign अभियान ।
Camping equipage शिविर सामग्री । शिविर सज्जा ।
Canal नहर ।
— Act नहर अधिनियम ।
— Construction Division नहर निर्माण प्रभाग ।
— dues नहर कर ।
— Jamabandi नहर जमाबन्दी ।
— produce नहर की उपज ।
— revenue नहर राजस्व ।
Cancel रद्द करना । निरस्त करना ।
Cancellation निरसन ।
— deed निरसन विलेख ।
*in — of* को निरस्त करके । को रद्द करके ।
Cancelled निरस्त ।
— stamp निरस्त स्टाम्प । रद्द स्टाम्प ।
Cancelling Officer निरसन अधिकारी ।
Candidate अभ्यर्थी । उम्मेदवार ।
Cane (Sugar cane) गन्ना ।
— Agronomist गन्ना सस्यविद् ।
— and Sugar Inspectorate गन्ना तथा शक्कर निरीक्षणालय ।
— Commissioner गन्ना आयुक्त ।
— Commissioner's Office गन्ना आयुक्त कार्यालय ।
Cantonment छावनी । कटक ।
Canvas shoe किरमिच का जूता ।
Canvass मत मांगना । मतार्थन करना ।
Canvassing मतार्थन ।
Capacity १–क्षमता । सामर्थ्य । २–हैसियत । पद ।
३–समाई ।
*in the— of* की हैसियत से ।
Capital १–पूंजी । २–मूलधन ।

| | |
|---|---|
| Capital account | पूंजी लेखा । |
| — assets | पूंजी परिसम्पत्ति । |
| — Charge | पूंजी प्रभार । |
| — Cost | पूंजी लागत । |
| — employed | विनियुक्त पूंजी । लगी हुई पूंजी । |
| — expenditure | पूंजी व्यय । |
| — head | पूंजी शीर्षक । |
| — outlay | पूंजी परिव्यय । |
| — portion of the budget | बजट का पूंजी संबंधी अंश । |
| — receipts | पूंजी प्राप्तियां । |
| — repayment | पूंजी भुगतान । पूंजी प्रतिदान । |
| — working | चालू पूंजी। सक्रिय पूंजी । प्रयुक्त पूंजी । |
| Carabine | कड़ाबीन । |
| Card | पत्रक । कार्ड । |
| Care | १–सावधानी । २–देखभाल । ३–परवाह । |
| Career | १–प्रगतिक्रम । प्रगति । २–जीवन क्रम । जीवन । ३–जीविका–क्रम । आजीव । |
| —, Educational | शैक्षिक जीवन । |
| Careful | सावधान । |
| Carefully | सावधानी से । |
| Caretaker | केयरटेकर । |
| Car park | गाड़ी खड़ी करने का स्थान । गाड़ी अड्डा । |
| Carpenter | बढ़ई । |
| Carried down (*Book-keeping*) | नीचे गया । अधोनीत । |
| Brought down | ऊपर से आया । |
| Carried forward | आगे गया । अग्रेनीत । |
| Brought forward | पिछला आया । |
| Carried over | आगे गया । अग्रेनीत । |

| | |
|---|---|
| Carry into effect | कार्यान्वित करना। |
| Carry out | कार्यान्वित करना। |
| Cartage | ढुलाई। गाड़ी भाड़ा। |
| Cartridge | कारतूस। |
| Case | १–विषय। मामला। २–स्थिति। अवस्था। ३–प्रकरण। ४–वाद। अभियोग। मुकदमा। ५–पक्ष। |
| —, Civil | दीवानी वाद। अर्थदेय वाद। |
| — diary (*Police*) | केस डायरी। घटना दैनिकी। |
| — work | मुकदमों का काम। |
| Cash | रोकड़। नकद। |
| — balance | रोकड़ बाकी। |
| — book | रोकड़ बही। रोकड़ पंजी। |
| — chest | रोकड़ पेटी। |
| — crops | रोकड़ी फसलें। द्रव्यदायक फसल। |
| — in hand | हस्ते रोकड़। |
| — outlay | नगद परिव्यय। |
| Cashier | रोकड़िया। |
| Casket | सम्पुट। पेटिका। सन्दूकची। |
| Caster | ढलाईकार। |
| Casting | ढलाई। |
| Casual | आकस्मिक। |
| — demand | आकस्मिक मांग। |
| — leave | आकस्मिक अवकाश। |
| — prisoner | एकबारा कैदी। आकस्मिक बन्दी। |
| Casualties | हताहत व्यक्ति। हताहतों की संख्या। |
| Casualty | १–दुर्घटना। २–हताहत (व्यक्ति)। |
| — Register | हताहत पंजी। |
| Catalogue | १–सूची। सूचीपत्र। २–विवरण पत्रिका (prospectus)। |
| Cataloguer | सूचीकार। |

| | |
|---|---|
| Catchment | जलागम । |
| — area | जलागम क्षेत्र । |
| Category | वर्ग । |
| Cater | लाभ पहुंचाना । आवश्यकता पूरी करना । सेवा करना । |
| Cattle | पशु । ढोर । |
| — lifter | पशुचोर । |
| — theft Police | पशुचोरी पुलिस । |
| — yard | पशुशाला । खरक । |
| Cause | १–वाद । मुकदमा । २–कारण । ३–पक्ष । |
| — list | वाद सूची । |
| — of action | वाद–कारण । वाद–मूल । |
| Caution money | प्रतिभूति धन । |
| Caveat | वारणपत्र । |
| Ceiling (n.) | १–पाटन । २–उच्चतम सीमा । |
| Ceiling (adj.) | उच्चतम । चरम। |
| Celebrate | (उत्सव आदि) मनाना । |
| Celebration | १–(उत्सव, समारोह) मनाना । २–उत्सव। समारोह । |
| Cell | १–कोठरी । कोष्ठ । २–कोशिका । |
| Cement factory | सीमेंट निर्माणशाला । |
| Censor | सेंसर । |
| Censorship | सेंसर क्रिया । सेंसर । |
| Censure (v.) | निन्दा करना । |
| Censure (n.) | निन्दा । अधिक्षेप । |
| —, Vote of | निन्दा प्रस्ताव । |
| Census | जनगणना । |
| — Officer | जनगणना अधिकारी । |
| Central | १–केन्द्रीय । २–सदर । मुख्य । |
| — Jail | केन्द्रीय कारागार । |

| | |
|---|---|
| Central Nazir | सदर नाजिर । मुख्य नाजिर । |
| — revenue stamp | केन्द्रीय राजस्व स्टाम्प । |
| — State Library | केन्द्रीय राजकीय ग्रन्थालय । |
| — Sugarcane Research Station | केन्द्रीय गन्ना शोध केन्द्र । |
| Centralized Service Observation Room | केन्द्रित सेवा संवीक्षण कक्ष । |
| Centre | केन्द्र । |
| Ceremonial (n.) | रीति । रस्म । विहिताचार। |
| Ceremonial (adj.) | रैतिक। रस्मी । |
| — call | रैतिक भेंट । |
| — dress | रैतिक वेश । |
| — function | रैतिक समारोह । |
| — occasion | रैतिक अवसर । |
| — or formal occasions | रैतिक या औपचारिक अवसर । |
| — parade | रैतिक परेड । |
| Ceremony | १–रीति । विधि । २–समारोह । संस्कार । |
| Certificate | प्रमाणक । प्रमाणपत्र । |
| —, Age | वय प्रमाणक । |
| —, Character | चरित्र पत्र । |
| —, First Aid | प्रथमोपचार प्रमाणक । प्राथमिक चिकित्सा प्रमाणक । |
| — in Physical Education | व्यायाम शिक्षा प्रमाणक । |
| —, Leaving | शालात्याग प्रमाणक । |
| —, Medical | चिकित्सा प्रमाणक । |
| —, Migration | प्रव्रजन प्रमाणक । |
| — of fitness | स्वस्थता प्रमाणक । |
| —, Proficiency | प्रवीणता प्रमाणक । |
| —, Transfer | स्थानान्तरण प्रमाणक । |
| Certified | प्रमाणित । |
| — copy | प्रमाणित प्रति । |

| | |
|---|---|
| Certify | प्रमाणित करना । |
| Cess | उपकर। |
| Customs | सीमाशुल्क । |
| Duty | शुल्क। बरी । |
| Fee | शुल्क । |
| Excise | उत्पादकर । |
| Octroi | चुंगी । |
| Rate | उपशुल्क । |
| Tax | कर । |
| Toll | पथकर । |
| Tariff | प्रशुल्क । |
| Chainman | जरीबी । |
| Chain Survey | जरीबी सर्वेक्षण । |
| Chairman | सभापति । |
| Challan | चलान । |
| Chancellor | कुलपति । |
| —, Pro- | प्रति–कुलपति । |
| —, Pro-vice- | प्रति–उप–कुलपति । |
| —, Vice- | उपकुलपति । |
| Channel | १–सरणि । २–(सा० नि०) प्रणाली । बरहा । गूल । |
| — of Communication | पत्रव्यवहार की सरणि । |
| —, Through Proper | उचित सरणि से। |
| Chapter | अध्याय । |
| Character | चरित्र । शील । |
| — and conduct | चरित्र और व्यवहार। |
| — certificate | चरित्र पत्र । |
| — roll | चरित्रपंजी । शील विवरण। |
| Characterize | १–विशेषता होना । विशेषता प्रदान करना । २–वर्णन करना । |

| | |
|---|---|
| Characters | अक्षर । वर्ण। |
| Charge (v.) | १–( कर, शुल्क, मूल्य आदि ) लगाना। नियत करना । २–खर्च में लिखना । नामे लिखना । ३–कार्य या भार सौंपना । ४–आरोप लगाना । दोषारोपण करना । |
| — to capital | पूंजी खाते नाम लिखना। पूंजी खर्च में डालना। |
| — to revenue | राजस्व आय खाते नाम लिखना । |
| Charge (n.) | १–कार्यभार । पदभार । २–आरोप । दोषारोपण । ३–(आदेय) मूल्य, शुल्क आदि । ४–( charges ) व्यय। ५–अवधान । देखरेख । |
| — Certificate | कार्यभार प्रमाणक। |
| —, Counter– | प्रत्यारोप । |
| —, Handing and taking over | कार्यभार सौंपना और ग्रहण करना। |
| — of office | पदभार । |
| — report | कार्यभार सूचना । |
| — sheet | आरोपपत्र। आरोप फलक । |
| Chargeable | १–आरोप्य। आरोपणीय। २–(Subject to money demand) आदेय। ३–व्ययनीय । व्यय में डालने योग्य । |
| Charged | नामे लिखा गया । खर्च में डाला गया । |
| — to capital | पूंजी खर्च में डाला गया। पूंजी खाते नाम लिखा गया । |
| Charge-d'affaires | कार्यदूत । |
| Chargeman | कार्येक्षक । |
| Charges | व्यय । |
| — for Police Custody | पुलिस हिरासत संबंधी व्यय । |
| —, Office | कार्यालय व्यय । |
| Chartiable | १–धर्मादा। धर्मार्थ। २–उदार। |
| — endowment | धर्मादा सन्दान। |

| | |
|---|---|
| Charitable fund | धर्मादा सन्दान निधि । |
| — institution | धर्मादा संस्था। धर्मार्थ संस्था । |
| — trust | धर्मादा न्यास । |
| — view | उदार दृष्टि । |
| Charity | १–दान । पुण्य । २–उदारता। उदार भाव । |
| Chart | चार्ट । |
| —, Progress | प्रगति चार्ट । |
| Chartered Accountant | चार्टरी लेखाकार । |
| Charter party | नौभाटकपत्र । |
| Chary | सावधान । सर्तक । |
| *Should be—of* | से बचना चाहिये । |
| Chaukidar | चौकीदार । |
| Check (v.) | १–रोकना । २–जांचना । परीक्षण करना । पड़ताल करना । |
| Check (n.) | १–रोक । नियंत्रण । २–जांच । पड़ताल । परीक्षण । |
| — against fraud | धोखे का नियंत्रण । धोखे की रोक । |
| — enumeration | पड़ताल गणना । |
| — measurement | पड़ताल माप । जांच के लिये नाप । |
| — Moharrir | पढ़ताल लिपिक । |
| — post | जांच चौकी । |
| Checked | जांचा हुआ । परीक्षित । |
| Chemical | रासायनिक । |
| — Assistant | रासायनिक सहायक । |
| — Engineering | रासायनिक अभियंत्रण । |
| — Examination | रासायनिक परीक्षण । |
| — Examiner | रासायनिक परीक्षक । |
| — manure | रासायनिक खाद । |
| Chemist | रसायनविद् । |

Chemistry — रसायन विज्ञान ।
Cheque — चेक ।
—, Bearer — धनीजोग चेक । बेयरर चेक ।
—, Crossed — साहजोग चेक ।
—, Order — नामजोग चेक ।
Chief (adj.) — मुख्य ।
— Audit Officer — मुख्य संपरीक्षाधिकारी ।
— Conservator of Forests — मुख्य अरण्यपाल ।
— Controlling Revenue Authority — मुख्य नियंत्रण राजस्व प्राधिकारी ।
— Electoral Officer — मुख्य निर्वाचक अधिकारी ।
— Engineer, Electricity Branch — मुख्य अभियन्ता, विद्युत् शाखा ।
— Engineer, Irrigation Branch — मुख्य अभियन्ता, सिंचाई शाखा ।
— Engineer, Local Self-Government Engineering Departments — मुख्य अभियन्ता, स्वायत्त शासन अभियंत्रण विभाग ।
— Engineer, P. W. D., (Buildings and Roads) — मुख्य अभियन्ता, सार्वजनिक निर्माण विभाग (भवन और रथ्या) ।
— Engineer's Office — मुख्य अभियन्ता कार्यालय ।
— Games Warden — मुख्य वन्यपाल ।
— Inspector — मुख्य निरीक्षक ।
— Inspector, Offices — मुख्य कार्यालय निरीक्षक ।
— —, Stamps — मुख्य स्टाम्प निरीक्षक ।
— Justice — मुख्य न्यायपति ।
— Minister — मुख्य मंत्री ।
— Secretary — मुख्य सचिव ।
— Secretary's Branch — मुख्य सचिव शाखा ।
Chief (n.) — १–प्रमुख । प्रधान । २–शासक । राजा । ३–मुखिया । सरदार ।

| | |
|---|---|
| Child education | बाल शिक्षा । |
| Children Section, U. P. Prison Department | बालक अनुभाग, उत्तर प्रदेश कारागार विभाग । |
| Chorus | वृन्दगान । संगायन । |
| Cinema | सिनेमा । चलचित्र । |
| Cinematograph | सिनेमा यन्त्र । चलचित्र यन्त्र । |
| — Act | चलचित्र अधिनियम । |
| Cipher | बीजलेख । |
| Cipher Code | बीजलेख संकेतावली । |
| Cipher telegram | बीजलेख तार । |
| Circle | १–वृत्त । २–मंडल । |
| — Cadet Corps | मंडल सैनिक छात्रदल । मंडल कैडेट दल । |
| — Commander | मंडल कमांडर । |
| — Inspector | मंडल निरीक्षक । |
| Circuit | १–परिधि । २–दौरा । |
| Circuit House | परिसदन । |
| Circular (n.) | परिपत्र । |
| Circular (adj.) | गोल । वृत्ताकार । |
| Circulate | परिचालित करना । घुमाना । |
| Circulating or floating Capital | चालू पूंजी । |
| Circulation | परिचालन । परिचलन । |
| Circumlocution | १–वाग्विस्तार । वाग्जाल । २–बक्र कथन । घुमा–फिरा कर कहना । |
| Circumstances | परिस्थिति । |
| Circumstantial evidence | परिस्थिति साक्ष्य । |
| Citation | १–उद्धरण । हवाला । २–सम्मन । आह्वान । ३–वाचन । |
| City | नगर । |
| — allowance | नगर भत्ता । |
| — Magistrate | नगर दंडाधिकारी । |

| | |
|---|---|
| City Magistrate's Court | नगर दंडाधिकारी न्यायालय । |
| Civic (1–pertaining to a citizen, 2–of a city) | १–नागरिक । २–नागरिक । नगर–पालिका । |
| — duty | नागरिक कर्त्तव्य । |
| Civics | नागरिकशास्त्र । |
| Civil | १–सभ्य। शिष्ट । २–नागरिक। जानपद। असैनिक । सिविल । ३–दीवानी । अर्थ– । |
| — action | दीवानी वाद । अर्थदेय वाद । |
| — and Sessions Court | दीवानी तथा सेशन न्यायालय। |
| — and Sessions Judge | दीवानी तथा सेशन न्यायाधीश। |
| — Appeal | दीवानी अपील । |
| — building | असैनिक भवन । जानपद भवन । |
| — — section | जानपद भवन अनुभाग । |
| — case | दीवानी वाद । अर्थदेय वाद । |
| — Court | दीवानी न्यायालय । |
| — disobedience | सविनय अवज्ञा । |
| — dispensary | जानपद औषधालय । |
| — disturbances | जानपद उपद्रव । नागरिक उपद्रव । |
| — division | असैनिक प्रभाग । |
| — employ | सिविल सेवा । |
| — employment | सिविल सेवा । |
| — Engineer | वास्तु अभियंता । |
| — Engineering | वास्तु अभियंत्रण । जानपद अभियंत्रण । |
| — imprisonment | सिविल कैद । |
| — injury | अर्थदेय अपकार । |
| — Judge | दीवानी न्यायाधीश । |
| — jurisdiction | दीवानी अधिक्षेत्र । |
| — Law | दीवानी कानून । अर्थविधि । |
| — Liberty | नागरिक स्वतंत्रता। |

| | |
|---|---|
| Civil List | सिविल अधिकारि-सूची । |
| — marriage | सिविल विवाह । |
| — post | सिविल पद । असैनिक पद । |
| — Procedure Code | अर्थप्रक्रिया संहिता । |
| — Servant | सिविल सेवक । |
| — Service | सिविल सेवा । |
| — Service Regulations | सिविल सेवा विनियम । |
| — Suit | दीवानी वाद । अर्थदेय वाद । |
| — Surgeon | सिविल सर्जन । |
| — Supplies | रसद । जानपद संभार । |
| — — Department | रसद विभाग । |
| — Veterinary Department | जानपद पशुचिकित्सा विभाग । |
| — War | गृह युद्ध । |
| — Works | जानपद निर्माण । |
| Civilian (adj.) | असैनिक । |
| Civilian (n.) | असैनिक सेवक । जानपद सेवक । |
| Claim | दावा । अध्यर्थन । |
| Claimant | दावेदार । |
| Clarification | स्पष्टीकरण । |
| Class | १–वर्ग । श्रेणी । २–(शिक्षा) कक्षा । |
| Class A | क श्रेणी । |
| Class I | प्रथम श्रेणी । |
| Classification | वर्गीकरण । |
| Classified | वर्गीकृत । |
| — abstract | वर्गीकृत सार । |
| Class period | (शि०) कक्षा घंटा । |
| Class report | कक्षा विवरण । |
| Class Teacher | कक्षाध्यापक । कक्षाध्यक्ष । |
| Clause | १–खंड । २–उपवाक्य । |
| Clay figure | मृन्मूर्ति । |

| | |
|---|---|
| Cleaning materials set | सफाई का सामान । सफाई सेट । |
| Clearing | शोधन । |
| — House | शोधनालय । |
| Clergyman | पादरी । |
| Clerical | १--लिपिक । २--लेखन-। |
| — error | लेखन अशुद्धि । |
| — Staff | लिपिक वर्ग । |
| Clerk | लिपिक । |
| Climate | जलवायु । |
| Climbing rope | आरोहण रस्सी । |
| Climatic | जलवायु संबंधी । |
| Clinic | प्रतिकर्मालय । |
| Clinical ward | प्रतिकर्म कक्ष । |
| Cloak Room | (रेलवे स्टेशनों पर) सामान घर । |
| Clock Winder | घड़ी कुंचक । घड़ी कूकने वाला । |
| Close (v.) | १–बन्द करना । २–समाप्त करना । समाप्त होना । |
| — a file | पत्रावली बन्द करना । |
| — an account | लेखा बन्द करना । खाता बन्द करना । |
| Close (n.) | समाप्ति । |
| — of the year | वर्ष की समाप्ति । |
| Close (adj.) | १–बंद। २–सूक्ष्म। ३–निकट। घनिष्ठ। |
| — co-operation | घनिष्ठ सहयोग । |
| — scrutiny | सूक्ष्म जांच । सूक्ष्म छानबीन । |
| — watch | कड़ा पहरा । कड़ी देखरेख । |
| Closed | बन्द । |
| Closing (n.) | बन्द करना । समाप्त करना । |
| Closing (adj.) | अन्तिम । |
| — balance | इतिशेष । |
| Opening balance | अथशेष । |

| | |
|---|---|
| Closing date | अंतिम दिनांक । |
| — entry | अन्त प्रविष्टि । |
| Opeing entry | आदि प्रविष्टि । |
| — of accounts | लेखाबन्दी । लेखा बन्द करना । |
| — stock | माल शेष । |
| Opening stock | माल जमा । |
| Closure | अन्त । समाप्ति । |
| — of debate | विवादान्त । |
| Cloth allowance | वस्त्र भत्ता । |
| Clothing | वस्त्र । कपड़े । |
| Club | गोष्ठी । क्लब । |
| Clue | सूत्र । संकेत । |
| Clumsy | भद्दा । अनगढ़ । |
| — sentence | भद्दा वाक्य । |
| — style | भद्दी शैली । |
| Coach | शिक्षक । |
| Co-accused | सहाभियुक्त । |
| Coaltar | तारकोल । अलकतरा । |
| Coat of Arms | गौरय चिह्न । |
| Co-curricular activities | (शिक्षा) पाठचानुवर्ती कार्यकलाप । |
| Code | १–संहिता । १–नियम संग्रह । ३–संकेतावली । संकेत । |
| — Cipher | बीजलेख संकेतावली । |
| —, Educational | शिक्षा संहिता । |
| — of Civil Procedure | अर्थ प्रकिया संहिता । |
| — of conduct | आचरण नियमावली । |
| — of Criminal Procedure | दंड प्रकिया संहिता । |
| — word | संकेत शब्द । सांकेतिक शब्द । |
| Co-education | सहशिक्षा । |
| Coercion | अवपीड़न । |

| | |
|---|---|
| Coercive | अवपीड़क । |
| Cognate (adj.) | सजातीय । संबद्ध । |
| — with the subject matter | विषयवस्तु से संवद्ध । |
| Cognizance | प्रज्ञान । |
| —, Departmental | विभागीय प्रज्ञान । |
| Coherence | संगति । संबद्धता । |
| Coherent | सुसंगत । सुसंबद्ध । |
| Cohesive | संयुक्त । एकान्वित । एकसूत्रित । |
| Coincide (with) | १–(से) मेल खाना । एक होना । २-एक साथ पड़ना । संपतित होना । |
| Coincidence | १–संपात । संपतन । २–संयोग । |
| Col (or saddle, of a mountain) | पलान । |
| Cold storage | शीत भंडार । ठंडाघर । |
| Collaborate | सहयोग करना । |
| Collaboration | सहयोग । |
| Collateral | संपार्श्विक । |
| — agreement | संपार्श्विक इकरारनामा । |
| — evidence | संपार्श्विक साक्ष्य । |
| — heir | संपार्श्विक दायाद । |
| — proof | संपार्श्विक प्रमाण । |
| — security | संपार्श्विक प्रतिभूति । |
| Collation | परितोलन । |
| Collator | परितोलक । |
| Collect | १–समाहरण करना । वसूल करना । २–संग्रह करना । |
| Collecting (adj.) | समाहारी । |
| — Government | समाहारी सरकार । |
| Collection | १–समाहरण । वसूली । २–संग्रह । ३–भुनाना । भुनाई । |
| — Amin | वसूली अमीन । |

| | |
|---|---|
| Collection and indexing (of words) | संग्रह करना और अनुक्रमणी बनाना । संगृहीत और अनुक्रमित करना । |
| — of cheques | चेकों को भुनाना । |
| — Officer | समाहरण अधिकारी । वसूली अधिकारी । |
| Collective | सामूहिक । |
| — fine | सामूहिक अर्थदंड । |
| — subscription | सामूहिक चन्दा । |
| Collector | १–समाहर्त्ता । कलक्टर । २–संग्रहकर्त्ता । |
| Collectorate | कलक्टरी । |
| College | महाविद्यालय । |
| — council | महाविद्यालय परिषद् । |
| —, Degree | उपाधि महाविद्यालय । |
| — education | महाविद्यालय शिक्षा । |
| —, Intermediate | इंटरमीडिएट महाविद्यालय । |
| — of Home Science | गृह विज्ञान महाविद्यालय । |
| — of Physical Education | व्यायाम शिक्षा महाविद्यालय । |
| Collusion | दुरभिसन्धि । |
| Colonial service | औपनिवेशिक सेवा । |
| Colonization | उपनिवेशन । |
| — Officer | उपनिवेशन अधिकारी । |
| Colony | उपनिवेश । |
| Column | स्तम्भ । |
| Combined | संयुक्त । सम्मिलित । |
| Command (n.) | समादेश । |
| Commandant | कमांडंट । |
| Commander | कमांडर । सेनापति । समादेशक । |
| Commands and injunctions | समादेश और व्यादेश । |
| Commemorate | स्मृति मनाना । |
| — the National Day | राष्ट्रीय दिवस मनाना । |

| | |
|---|---|
| Commemoration | संस्मृति । स्मृति । |
| Commence | प्रारंभ करना । प्रारम्भ होना । |
| Commencing on | से प्रारंभ होने वाला । |
| Commencement | प्रारंभ । |
| Commensurate | अनुरूप । |
| Comment (v.) | टीका करना । आलोचना करना । |
| Comment (n.) | टीका । आलोचना । |
| *in the light of—smade by the A. G.* | महालेखाकार की टीका को देखते हुए । |
| Commentary | टीका । व्याख्या । |
| Commerce | वाणिज्य । |
| —, Faculty of | वाणिज्य संकाय । |
| Commercial | वाणिज्य संबंधी । वाणिज्य- । |
| — education | वाणिज्य शिक्षा । |
| — Museum | वाणिज्य संग्रहालय । |
| — operations | व्यापारिक कार्य । व्यापारिक क्रियाएं । |
| Commission | १–आयोग । २–कार्यादेश । ३–छूट । कमीशन । ४–कृत । |
| — and omission | कृत और अकृत । |
| —, Bring into | कार्यादिष्ट करना । |
| Commissioned Officer | आयुक्त अधिकारी । |
| Commissioner | आयुक्त । |
| — of Excise | आबकारी आयुक्त । |
| —, Relief and Rehabilitation | सहायता तथा पुनर्वास आयुक्त । |
| —, Sales Tax | विक्रयकर आयुक्त । |
| Commit | १–करना । २–सुपुर्द करना । भेजना । |
| — a crime | अपराध करना । |
| — for trial | विचारार्थ भेजना । सुपुर्द करना । |
| — oneself | वचनबद्ध होना । |

| | |
|---|---|
| Commit to prison | कारागार भेजना । |
| — to writing | लेखबद्ध करना । |
| Commitment | १–करना । २–वचन । वचनबद्धता । ३–प्रेषण । सुपुर्दगी । |
| Committed | १–किया गया। २–भेजा गया। ३–वचन-बद्ध । |
| Committee | समिति। |
| —, Ad hoc | तदर्थ समिति । |
| —, Advisory | परामर्श समिति । |
| —, Curriculum | पाठ्यचर्या समिति । |
| — for Recognition | मान्यता समिति । |
| —, Managing | प्रबन्ध समिति । |
| — of Courses and Studies | पाठ्यक्रम और अध्ययन समिति |
| — of Ways and means | अर्थोपाय समिति । |
| — on Delegated Legislation | प्रतिनिहित विधान समिति । |
| —, Selection | प्रवरण समिति । चयन समिति । |
| Commodity | पण्य वस्तु । पण्य पदार्थ । |
| *rationed commodities* | राशन की वस्तुएं। |
| Common | सामान्य । |
| — Facilities Centre | सामान्य सुविधा प्रदान केन्द्र । |
| Communal | साम्प्रदायिक । |
| — hatred | साम्प्रदायिक द्वेष । |
| — harmony | साम्प्रदायिक एकता। साम्प्रदायिक मेलभाव। |
| — riot | साम्प्रदायिक दंगा । |
| Communicable diseases | संचारी रोग । |
| Communicate | १–सूचित करना । संवेदित करना। २–भेजना । पहुंचाना । |
| Communicated | १–सूचित । २–प्रेषित । |
| Communication | १–संचार। संचरण। यातायात। २–सूचना। ३–प्रेषण । भेजना । ४–संपर्क । |

| | |
|---|---|
| Communication Section | संचार अनुभाग । |
| *Orders for—to a third party* | अन्य व्यक्ति के पास भेजने के लिए आदर्श । |
| Communique | विज्ञप्ति । |
| Community | १–समुदाय । २–समाज । |
| — Development Block | सामुदायिक विकास खंड । |
| — Project | सामुदायिक प्रायोजना । सामुदायिक विकास योजना । |
| — Centre | सामुदायिक विकास केन्द्र । |
| Commutation | १–परिवर्तन । २–लघूकरण । कम करना । ३–राशीकरण । ४–राशिधन । |
| — of a sentence | दंडादेश का लघूकरण । दंड घटा देना । |
| — of pension | पेंशन का राशीकरण । |
| Commuted | १–परिवर्तित । २–लघूकृत । ३–राशीकृत । |
| — pension | राशीकृत पेंशन । |
| — value of pension | पेंशन का राशीकृत मूल्य । पेंशन का राशि–मूल्य । |
| Company | कम्पनी । |
| Company Comander | कम्पनी कमांडर । कंपनी नायक । |
| Comparative | तुलनात्मक । |
| — figures of crimes | अपराधों के तुलनात्मक आंकड़े । |
| Comparatively | तुलना में । अपेक्षाकृत । तुलनात्मक दृष्टि से । |
| Compare | तुलना करना । मिलान करना । |
| Comparision | तुलना । मिलान । |
| *in—with* | की तुलना में । |
| Compartment | १–खंड । २–उपकक्ष । |
| Compartmental examination | आंशिक परीक्षा । खंड परीक्षा । |
| Compass, Magnetic | चुम्बक कम्पास । चुम्बक दिग्दर्शक । |
| Compassionate allowance | अनुकम्पा भत्ता । |
| Compassionate fund | अनुकम्पा निधि । |

| | |
|---|---|
| Compatible | संगत । अनुरूप । |
| Compendious | संक्षिप्त । |
| Compendiously | संक्षेप में । |
| Compensation | १–प्रतिकर । २–क्षतिपूर्ति । |
| — Officer | प्रतिकर अधिकारी । |
| Compensatory | १–प्रतिकर । २–क्षतिपूरक । क्षतिपूर्ति–। |
| — allowance | प्रतिकर भत्ता । |
| Competency | क्षमता । |
| Competent | समर्थ । सक्षम । |
| — Authority | समर्थ प्राधिकारी । |
| — Officer | समर्थ अधिकारी । |
| Compete | प्रतियोगिता करना । |
| Competition | प्रतियोगिता । |
| Competitive examination | प्रतियोगिता परीक्षा । |
| Competitior | प्रतियोगी । |
| Compilation | संकलन । |
| — Clerk | संकलन लिपिक । |
| Compile | संकलित करना । |
| Compiler | संकलनकर्ता । |
| Complain | परिवाद करना । शिकायत करना । |
| Complainant | परिवादी । अभियोगी । |
| Complaint | १–परिवाद । शिकायत । २–अभियोग-पत्र । इस्तगासा । |
| Complement | पूरक । |
| Complementary | पूरक । |
| Complete | पूरा करना । समाप्त करना |
| Completion | समापन । समाप्ति । |
| — Report | समापन आख्या । |
| Compliance | अनुपालन । |
| Complicated | जटिल । उलझनदार । |

| | |
|---|---|
| Compliment (n.) | आदर वचन । प्रशंसात्मक उक्ति । |
| Complimentary | प्रशंसात्मक । आदरार्थक । मानार्थ । |
| — Copy | मानार्थ प्रति । भेंट की प्रति । |
| — remark | प्रशंसात्मक उक्ति । |
| Compliments | अभिवादन । |
| —, With | साभिवादन । सादर । |
| Comply | अनुपालन करना । |
| Component (adj.) | संघटक । |
| — parts | संघटक अंग । संघटक पुर्जे । |
| Component (n.) | संघटक । |
| Locomotive—s | इंजन के कल-पुर्जे । |
| Composing (*Printing*) | अक्षर-योजन । कंपोज करना । |
| Composite | मिश्र । सम्मिलित । मिलाजुला । |
| — Culture | मिश्र संस्कृति । मिलीजुली संस्कृति । |
| — Property | सम्मिलित सम्पत्ति । |
| Compositer (*Printing*) | कंपोजिटर । |
| Composition | १-(शिक्षा) रचना। कृति। २-समझौता। समाधान । ३-प्रशमन । |
| — deed | समझौता पत्र । समाधान पत्र । |
| — of a debt | ऋण का निपटारा । |
| — of a difference | समझौता । |
| — of offences | अपराधों का प्रशमन । |
| Compound (v.) | समझौता करना । निपटारा करना |
| Compound (adj.) | मिश्र । |
| — interest | चक्रवृद्धि ब्याज । |
| Compound (of a building) | हाता । |
| Compounder | कंपाउंडर । |
| Compounding (of an offence) | अपराध का समाधान। अपराध का प्रशमन। |
| Comprised territory | समाविष्ट प्रदेश । |
| Compromise (n.) | समझौता । |

| | |
|---|---|
| Comptometer | प्रकाशमापी । |
| Compulsion | बाध्यता । विवशता । |
| —, Under | बाध्य होकर । विवश होकर । दबाव में पड़कर । |
| Compulsory | अनिवार्य । |
| — Primary education | अनिवार्य प्राथमिक शिक्षा । |
| — registration | अनिवार्य निबन्धन । |
| — retirment | अनिवार्य निवृत्ति । |
| — subject | अनिवार्य विषय । |
| Computation | संगणन । |
| — of fees | शुल्क का संगणन । |
| Compute | संगणित करना । |
| Computed | संगणित । |
| Computor | संगणक । |
| Concave slope | अवतल ढाल । नतोदर ढाल । |
| Concealment | छिपाना । |
| Concentrate | १–केन्द्रित करना । एकत्र करना । २–ध्यान या शक्ति केन्द्रित करना । |
| Cancentrated | केन्द्रित । |
| Concentration | १–एकाग्रता । २–केन्द्रीकरण । ३–केन्द्र । |
| Concern (n.) | १–संबंध । २–विषय । कार्य । ३–व्यापार संस्था । फर्म । |
| Concerned | संबद्ध । |
| Concerning | संबंधी । (से) संबद्ध । |
| Concession | रियायत । छूट । सुविधा । परिहार । |
| Conciliation | १–संराधन । २–समझौता । |
| — Officer | संराधन अधिकारी । |
| Concise | संक्षिप्त । सम्मित । |
| Conclude | १–निष्कर्ष निकालना । २–समाप्त करना । समाप्त होना । |

| | |
|---|---|
| Concluding | अन्तिम । |
| Conclusion | १–निष्कर्ष । २–अन्त । समाप्ति । |
| Conclusive | निश्चायक । |
| Concrete (adj.) | ठोस । |
| — example | ठोस उदाहरण । |
| Concrete (n.) | कंकरीट । |
| Concrete work | कंकरीट का काम । |
| Concur | सहमत होना । |
| Concurrence | सहमति । |
| Concurrent | १–संवर्ती । २–साहमतिक। |
| — list | संवर्ती सूची । |
| Concurrently | साथ-साथ । |
| Condemned | १–मृत्यु दंडित । २–बेकार । निष्प्रयोज्य । |
| Condition | १–शर्त । प्रतिबन्ध । २–दशा । अवस्था । |
| Conditional | सप्रतिबन्ध । शर्त के साथ । |
| — sale | सप्रतिबन्ध विक्रय । अवधि विक्रय । |
| Condition Precedent | पूर्वपाल्य शर्त । |
| Conditions of service | सेवा की शर्तें । |
| Condonation | मर्षण । |
| — of service | सेवा का मर्षण । सेवा में कमी का मर्षण । |
| Condone | मर्षण करना । |
| Conducive (to) | (में) सहायक । |
| Conduct (v.) | संचालन करना । सन्नयन करना । |
| Conduct (n.) | १–आचरण । २–संचालन । सन्नयन । |
| *personal—of the post mortem* | शवपरीक्षा का वैयक्तिक संचालन । |
| Conductor | १–चालक । २–(रेल, वस आदि में) कंडक्टर । |
| Confer | १–प्रदान करना । २–परामर्श करना । |
| Conferred | प्रदत्त । |
| Conference | सम्मेलन । |

| | |
|---|---|
| Confessing accused | अंगीकर्त्ता अभियुक्त । |
| Confession | अंगीकार । अंगीकरण । |
| Confidence | विश्वास । |
| Confidential | गोपनीय । |
| — cover | गोपनीय पत्र । |
| — Department | गोपन विभाग । |
| — report | गोपनीय प्रतिवेदन । |
| Secret | अति गोपनीय । |
| Top secret | परम गोपनीय । |
| Confined to | (तक) सीमित । |
| Confirm | १–पुष्ट करना । पक्का करना । २–स्थायी करना । |
| Confirmation | १–पुष्टि । पुष्टीकरण । स्थायीकरण । |
| Confiscate | राज्यसात् करना । जब्त करना । |
| Confiscation | राज्यसात्करण । जब्ती । |
| Conform | अनुसार या अनुरूप होना । |
| Conform to standard specifications | प्रतिमित निर्दिष्टियों के अनुरूप होना । |
| Conformity | अनुसारिता । अनुरूपता । |
| *in—with* | के अनुरूप । |
| Confuse | १–भ्रम में डालना । उलझन में डालना । भ्रम उत्पन्न करना । २–मिलाजुला देना । क्रमहीन या अव्यवस्थित करना । |
| Confusing | भ्रमोत्पादक । |
| Confusion | १–भ्रम । २–गड़बड़ी । अव्यवस्था । |
| Congratulate | बधाई देना । |
| Congratulation | बधाई । |
| Conjugal rights | दाम्पत्य अधिकार । वैवाहिक अधिकार । |
| Connect | संबद्ध करना । |
| Connected | संबद्ध । |

| | |
|---|---|
| Connection | सम्बन्ध । सम्बन्धन । |
| — Branch | सम्बन्धन शाखा । |
| Connivance | मौनानुमति । मौन सहमति । |
| Conscientious | १–(व्यक्ति) सदसद्‌विवेकी । विवेकशील । २–विवेकात्मक । |
| — objector | (सैनिक सेवा में) नैतिक आपत्तिकर्त्ता । |
| Conscription | अनिवार्य सैनिक भरती । |
| Consecutive | क्रमिक । लगातार । |
| Consensus | मतैक्य । |
| — of opinion | मतैक्य । |
| Consequence | १–फल । परिणाम । २–महत्व । |
| *in—of* | के परिणाम स्वरूप । के फलस्वरूप । |
| *of no—* | महत्वहीन । अमहत्वपूर्ण । |
| Consequent (adj.) | फलस्वरूप । होने वाला । परिणामी । अनुवर्ती । |
| Consequential | १–परिणामी । २–आनुषंगिक । |
| Consequently | फलस्वरूप । परिणामस्वरूप । |
| Conservancey Clerk | सफाई मुंशी । |
| Conservator of Forests | अरण्यपाल । |
| Consider | १–विचार करना । २–समझना । |
| Considerable | पर्याप्त । बहुत । |
| Consideration | १–विचार । २–ध्यान । सम्मान । ३–उपलक्ष । प्रतिफल । |
| — money | उपलक्ष धन । |
| *pay—to* | (पर) ध्यान देना । विचार करना । |
| *under—* | विचाराधीन । |
| *in—of* | के प्रतिफल स्वरूप । के उपलक्ष में । |
| *personal—and courtesy* | व्यक्तिगत सम्मान और शिष्टाचार । |
| Consign | परेषित करना । भेजना । |
| Consignee | परेषिती । पानेवाला । |
| Consignment | १–परेषण । भेजना । २–परेषित माल । |

| | |
|---|---|
| Consignment of files to record room | पत्रावलियों को अभिलेखालय भेजना । |
| Consignor | परेषक । भेजने वाला । |
| Consistency | १–संगति । अनिरुद्धता । २–स्थिरता । दृढ़ता। |
| — of conduct | आचरण की दृढ़ता। |
| Consistent | संगत । अनुरूप । |
| Consistently (with their resources) | (अपने साधनों के) अनुरूप । |
| Consolidate | संहत करना । |
| Consolidated | संहत । |
| — bills | संहत बिल । |
| — debt | संहत ऋण । |
| — forecast | संहत पूर्वानुमान । |
| — fund | संहत निधि । |
| — invoice | संहत बीजक । |
| — pay | संहत वेतन । |
| — statement | संहत विवरण । |
| Consolidation | चकबन्दी । |
| — Officer | चकबन्दी अधिकारी । |
| Consolidator | चकबन्दी कर्ता । |
| Consort | पति । पत्नी । |
| *Prince—* | राज्ञीपति । |
| *Queen—* | रानी । राजमहिषी । |
| Consortium | सहकार । |
| — Sugar mill manufacturers' | शक्कर–मिल निर्माता सहकार । |
| Conspectus | रूपरेखा । संक्षिप्त विवरण । |
| Conspicuous | १–सुदृश्य । ध्यानाकर्षी । २–विशिष्ट । |
| — service | विशिष्ट सेवा । उल्लेखनीय सेवा । |
| Conspicuously (displayed) | सुदृश्य रूप से (प्रदर्शित) । |

| | |
|---|---|
| Conspiracy | षड़्यन्त्र । |
| Constable | सिपाही । कानिस्टबिल । |
| — Armourer | कानिस्टबिल आर्मरर । |
| —, Band | बैंड कानिस्टबिल । |
| —, Massenger | सन्देशवाहक कानिस्टबिल । |
| — Poficient | प्रवीण कानिस्टबिल । |
| —, Traffic Police | यातायात पुलिस कानिस्टबिल । |
| Constituency | १–निर्वाचन क्षेत्र । २–निर्वाचक वर्ग । |
| Constituent (n.) | संघटक (अंग या उपादान) । |
| Constituent (adj.) | १–संघटक । २–संविधायक । संविधान– । |
| — Assembly | संविधान सभा । |
| — College | संघटक महाविद्यालय । |
| Constitute | गठित करना । निर्मित करना । |
| Constituted | गठित । निर्मित । |
| Constitution | १–गठन । निर्माण । २–संविधान । ३–शारीरिक गठन । शरीर रचना। |
| Constitutional | १–संविधानिक। संविधान–। २–गठन सम्बन्धी। ३–शारीरिक। शारीर–रचना संबंधी। |
| Construction | १–निर्माण। रचना। २–अर्थान्वय । व्याख्या । |
| Constructive | रचनात्मक । |
| — Constructive criticism | रचनात्मक आलोचना। |
| — group | (शिक्षा) रचनात्मक वर्ग । |
| — programme | रचनातमक कार्य क्रम । |
| — Training College | रचनात्मक प्रशिक्षण महाविद्यालय । |
| Construe | अर्थ लगाना । समझना । |
| Consul | कौंसुल । |
| — General | प्रधान कौंसुल । |
| —, Vice | उपकौंसुल । |

| | |
|---|---|
| Consular corps | कौंसुलीय कर्मिवर्ग । |
| Consular representative | कौंसुलीय प्रतिनिधि । |
| Consulate | कौंसुलावास । |
| Consult | परामर्श लेना । |
| Consultation | परामर्श । |
| — fee | परामर्श शुल्क । |
| — room | परामर्श कोष्ठ । |
| Consulting | परामर्शद । |
| — Engineer | परामर्शद अभियन्ता । |
| — Physician | परामर्शद चिकित्सक । |
| Consumable | उपभोग्य । |
| Consume | उपभोग करना । |
| Consumed | उपभुक्त । |
| Consumer | उपभोक्ता । |
| — goods | उपभोग्य वस्तुएं । |
| Consumption | १–उपभोग । २–खपत । खर्च । |
| Contact (n.) | सम्पर्क । |
| Contact (v.) | सम्पर्क स्थापित करना । सम्पर्क करना । |
| Contemplated | संकल्पित । आयोजित । विचाराधीन । |
| Contemplation | ध्यान । विचार । संकल्प । |
| —, Under | विचाराधीन । संकल्पित । |
| *in—of* | को ध्यान में रखते हुए । |
| Contempt of Court | न्यायालय का अवमान । |
| Contention | १–विवाद । २–कथन । |
| Contents | १–अन्तर्वस्त, । २–विषय । विषय-सूची । |
| Context | प्रसंग । |
| Contiguous | आसन्नवर्ती । आसन्न । |
| Contigencies | प्रासंगिक व्यय । |
| Contigency charges | प्रासंगिक व्यय । |
| Contigency fund | प्रासंगिक निधि । |

Contingent (adj.) — प्रासंगिक ।
— bill — प्रासंगिक बिल ।
— charges — प्रासंगिक व्यय ।
— expenditure — प्रासंगिक व्यय ।
— liability — प्रासंगिक दायिता ।
Contingent (n.) — दल । टुकड़ी ।
— Reserve for leave — अवकाश आरक्षित दल ।
Continuation — क्रम ।
*in —of* — के क्रम में ।
Continuation Class (*Educ.*) — अनुवर्ती कक्षा ।
Continuation draft form — अनुवर्ती प्रालेख पत्र ।
Continue — १–जारी रखना । चलाते रहना । २–जारी रहना । चलते रहना । ३–बने रहना ।
Continued — १–निरन्तर । लगातार । २-क्रमागत । क्रमशः ।
— from page... — पृष्ठ से-क्रमशः ।
— on page... — पृष्ठ–पर क्रमशः । आगे पृष्ठ–पर ।
Continuity — निरन्तरता । अखण्डता ।
Continuous — निरन्तर । लगातार ।
Contour — १–रूपरेखा । २–समोच्च रेखा ।
— interval — समोच्च रेखान्तर ।
— line — समोच्च रेखा ।
Contraband — निषिद्ध ।
Contract (v.) — १–संविदा करना । ठेका करना । २–संक्षिप्त करना । संहृत करना । ३–सिकोड़ना । सिकुड़ना ।
Contract (n.) — संविदा । ठेका ।
— Act — संविदा अधिनियम ।
— allowance — संविदा भत्ता ।
-- contigencies — संविदा प्रासंगिक व्यय । नियत प्रासंगिक व्यय ।

| | |
|---|---|
| Contract grant | संविदा अनुदान । नियत अनुदान । |
| — rates | ठेके की दरें । |
| Contractions, Abbreviations and | अल्पाक्षर और संहृतियां । |
| Contradictions | १–प्रत्याख्यान । २–विरोध । |
| Contradictory | विरोधी । परस्पर–विरुद्ध । |
| Contradistinction | भेद । भिन्नता । |
| *in—to* | से भिन्न । |
| Contrary | विपरीत । |
| Contravene | उल्लंघन करना । |
| Contravention | उल्लंघन । |
| *in—of* | का उल्लंघन करके । |
| Contribution | योगदान । अंशदान । |
| — for leave and pension | छुट्टी और पेंशन के लिये अंशदान । |
| — work | योगदानिक निर्माण कार्य । |
| Contributory Provident Fund | अंशदेय निर्वाह निधि । |
| Contributory Provident/Pension/Insurance funds | अंशदेय निर्वाह / पेंशन / बीमा निधियां । |
| Control (v.) | (का) नियन्त्रण करना । नियंत्रित करना । |
| Control (n.) | नियन्त्रण । |
| —, Administrative | प्रशासनिक नियंत्रण । |
| — order | नियंत्रण आदेश । |
| — watch | नियन्त्रण घड़ी । |
| Controller | नियन्त्रक । |
| — of Weights and Measures | बांट और माप नियन्त्रक । |
| Controlling Officer | नियन्त्रक अधिकारी । |
| Controversial | विवादग्रस्त । |
| Controversy | विवाद । |
| Convene | संयोजित करना । |
| Convener | संयोजक । |

| | |
|---|---|
| Convention | १–संसमय । २–सम्मेलन । ३–रूढ़ि । |
| Conventional | रूढ़ । रूढ़िगत । |
| — signs | रूढ़ संकेत । |
| Conversation | वार्तालाप । संलाप । संभाषण । बातचीत । |
| Conversion | रूपान्तरण । |
| Reconversion | प्रतिरूपान्तरण । |
| Convert (v.) | १–रूपान्तरित करना । परिवर्तित करना । २–धर्मान्तरित करना । |
| Convert (n.) | धर्मान्तरित (व्यक्ति) । |
| Converted leave | परिवर्तित अवकाश । |
| Convex | उत्तल । उन्नतोदर । |
| — slope | उत्तल ढाल । उन्नतोदर ढाल । |
| Conveyance | १–सवारी । २–सम्पत्ति हस्तान्तरण । ३–हस्तान्तरण पत्र । |
| Conveyance allowance | सवारी भत्ता । वाहन भत्ता । |
| Conveyancer | हस्तान्तरक । |
| Convict (v.) | दोषी ठहराना । दोषी सिद्ध करना । |
| Convict or acquit | दोषी ठहराना या विमुक्त करना । |
| Convict (n.) | १–सिद्धदोष । २–बन्दी । |
| — charges | बन्दी व्यय । |
| — prisoner | सिद्धदोष बन्दी । |
| — Warder (*Jail*) | पक्का । |
| Convicted | १–सिद्धदोष । २–दंडित । |
| Conviction | १–दोषसिद्धि । २–विश्वास । |
| — roll | दंडवृत्त । |
| — warrant | दोषसिद्धि अधिपत्र । |
| Convince | विश्वास कराना । |
| Convincing | विश्वासजनक । |
| Convocation | दीक्षान्त समारोह । |
| Co-operation | १–सहयोग । २–सहकार । सहकारिता । |

| | |
|---|---|
| Co-operative | सहकारिता । सहकारी । |
| — Audit Organisation | सहकारी संपरीक्षा संघटन । |
| — Auditor | सहकारिता संपरीक्षक । |
| — Department | सहकारिता विभाग । |
| — movement | सहकारिता आन्दोलन । |
| — Officer | सहकारिता अधिकारी । |
| — Society | सहकारिता समिति । सहकारी समिति । |
| — , Service | साधन सहकारी समिति । |
| Coopt | आमेलित करना । |
| Co-opted | आमेलित । |
| — member | आमेलित सदस्य । |
| Co-ordinate | समन्वित करना । |
| Co-ordinated | समन्वित । |
| Co-ordinating | समन्वयकारी । |
| Co-ordination | १–समन्वयन । २–समन्वय । |
| —, Board of | समन्वय परिषद् । |
| Co-owner | सहस्वामी । |
| Co-parcener | दायभागी । |
| Co-partner | सहभागी । साझेदार । |
| Copy (n.) | १–प्रतिलिपि । २–प्रति । |
| Copy (v.) | प्रतिलिपि करना । |
| Copyist | प्रतिलिपिक । |
| Copyright | प्रकाशनाधिकार । |
| Cordial | सद्भावपूर्ण । सौहार्दयुक्त । हार्दिक । |
| — liason | सद्भावपूर्ण सम्पर्क । |
| — realtions | सौहार्दयुक्त सम्बन्ध । सद्भावपूर्ण सम्बन्ध । |
| — welcome | हार्दिक स्वागत । |
| Corner | कोना । कोण । |
| Corollary | अनुमान । |
| Corporal Armourer (*Police*) | कार्पोरल आर्मरर । |

| | |
|---|---|
| Corporal punishment | शारीरिक दंड । |
| Corporate body | निगम निकाय । |
| Corporate town | महापालिका नगर । |
| Corporation | १–निगम । २–नगर निगम । नगर महा–पालिका । |
| Corporator | महापालिका सदस्य । |
| Corps | दल । निकाय । |
| Correct (v.) | शुद्ध करना । |
| Correct (adj.) | शुद्ध । |
| Correcting fluid | संशोधन रंग । |
| Correction | १–संशोधन । २–शुद्धि । |
| — case | संशोधन वाद । |
| — slip | शुद्धिपत्र । |
| Correspond | १–पत्रव्यवहार करना । २–अनुरूप या समान होना । ३–संवादी होना । तत्स्थानी होना । |
| Correspondence | १–पत्रव्यवहार । २–अनुरूपता । |
| — Clerk | पत्रव्यवहार लिपिक । |
| Corresponding | १–संवादी । तत्स्थानी । २–पत्रव्यवहारी । |
| Correspondent | संवाददाता । |
| Corridor | गलियारा । |
| Corrigendum | संशोधन । शुद्धि । |
| Corrigenda | शुद्धिपत्र । |
| Corrupt | भ्रष्ट । |
| — practices | भ्रष्टाचार । |
| Corruption | भ्रष्टाचार । |
| Co-sharer | सहांशी । हिस्सेदार । |
| Cost | १–लागत । २–लागत मूल्य । ३–व्यय । |
| — Accountant | लागत लेखाकार । |
| — of living | निर्वाह व्यय । |
| —, Outstanding | बिना वसूल लागत । |

| | |
|---|---|
| Cost price | लागत मूल्य । |
| — realised | वसूल लागत । |
| Costing Clerk | मूल्य निर्धारण लिपिक । |
| Cottage industry | कुटीर उद्योग । |
| Council | परिषद् । |
| —, Academic | शिक्षा परिषद् । |
| —, Executive | कार्यकारिणी परिषद् । |
| —, Legislative | विधान परिषद् । |
| — of Ministers | मंत्रि परिषद् । |
| — of Physical Culture | शारीरिक विकास परिषद् । |
| Councillor | १–पारिषद् । २–विधायक । |
| Councillors' Resdience | विधायक निवास । |
| Counsel (n.) | वकील । अभिवक्ता । |
| Counter (n.) | १–गणनाकार । २–पटल । रोक पटल । |
| Counter | प्रति– । |
| — action | प्रतिक्रिया । |
| — affidavit | प्रति–शपथपत्र । |
| — balance | प्रतिभार । |
| — charge | प्रत्यारोप । |
| — claim | प्रत्यर्थन । प्रतिदावा । |
| — foil | प्रतिपर्ण । |
| — measure | १–प्रत्युपाय । २–प्रति विधान । |
| — part | १–प्रतिरूप । प्रतिवस्तु । प्रतिस्थानी । २–(Copy) प्रतिलिपि । प्रतिकृति । |
| — signature | प्रतिहस्ताक्षर । |
| — signed | प्रतिहस्ताक्षरित । |
| Counterfeit | जाली । खोटा । |
| Counter Packer | गणक–वेष्टक । गिनने–बांधने वाला । |
| Counting | गणना । |
| — Agent | (निर्वाचन) गणनाभिकर्त्ता । |

Counting of votes — मत-गणना ।
Coupon — कूपन ।
Courier — संदेशवाहक । पत्रवाहक ।
Course — १–मार्ग । दिशा । २–क्रम । ३–विधि । प्रक्रिया । ४–पाठ्यक्रम । शिक्षण क्रम ।
Course of action — कार्य की विधि । कार्यवाही की प्रक्रिया ।
— of study — पाठ्यक्रम ।
— of training — प्रशिक्षण क्रम ।
*in due—* — सामान्य क्रम में ।
*in the—of* — के दौरान में । के समय ।
*of—* — वस्तुतः । अवश्य ।
Court — १–न्यायालय । २–(विश्वविद्यालय में) कोर्ट । ३–प्रांगण ।
—, Civil — दीवानी न्यायालय । दीवानी अदालत ।
— clerk — न्यायालय लिपिक ।
—, Criminal — फौजदारी अदालत । दंड न्यायालय ।
— fee — न्यायालय शुल्क । न्याय शुल्क ।
— fee stamp — न्यायशुल्क स्टाम्प ।
—, High — उच्च न्यायालय ।
— martial — सैनिक न्यायालय ।
— Moharrir — न्यायालय लिपिक ।
— of Small Causes — लघुवाद न्यायालय ।
— of Wards — प्रतिपालक अधिकरण ।
—, Revenue — राजस्व न्यायालय ।
—, Supreme — सर्वोच्च न्यायालय ।
Courteous — सौजन्य पूर्ण । शिष्टता पूर्ण ।
Courtesy — १–सौजन्य । शिष्टता । २–नम्रता । विनय ।
— and etiquette — सौजन्य और शिष्टाचार ।
— and respect — विनय और आदर ।
— call — शिष्टचारिक भेंट ।

| | |
|---|---|
| Covenant | प्रसंविदा । |
| Covenanted service | प्रसंविदा सेवा । |
| Cover (n.) | १–आवरण । २–लिफाफा । |
| Covering letter | सहपत्र । |
| Crane Driver | गिरिन चालक । |
| Create | १–उत्पन्न करना । २–बनाना । सर्जन करना । |
| Create a post | पद का सर्जन करना । पद बनाना । |
| Creation | १–सर्जन । निर्माण । २–उत्पन्न करना । |
| — of interest | (विधि) स्वत्व उत्पन्न करना । |
| — of post | पद का सर्जन । पद का निर्माण । |
| Credence | विश्वास । |
| Credible | विश्वसनीय । |
| Credit (v.) | जमा करना । जमा में लिखना । |
| Credit (n.) | १–साख । २–उधार । ३–जमा (लेखा में नामे का उलटा) । ४–श्रेय । |
| — advice | जमा सूचना । |
| — balance | जमा बाकी । जमा शेष । |
| — dues | उधार पावने । |
| —, letter of | प्रत्ययपत्र । |
| — note | जमा पत्र । |
| — sale | उधार बिक्री । |
| — society | ऋण समिति । ऋणदान समिति । |
| Credited by transfer | संक्रम द्वारा जमा किया गया । |
| Creditor | धनी । महाजन । लेनदार । |
| Debtor | देनदार । ऋणी । |
| Cremation | दाहकर्म । शवदाह । |
| — charges | शवदाह व्यय । |
| Crematory | श्मशान । |
| Crest | शिखर । |

| | |
|---|---|
| Crest, University | विश्वविद्यालय किरीट । |
| Crime | अपराध । |
| — Chart | अपराध चार्ट । |
| — Police | अपराध निरोध पुलिस । |
| — Records Officer | अपराध अभिलेख अधिकारी । |
| — Report | अपराध की रिपोर्ट । |
| Criminal (n.) | अपराधी । |
| Criminal (adj.) | १–आपराधिक । अपराध– । २–दांडिक । दंड– । ३–दंडनीय । |
| — Ahalmad | फौजदारी अहलमद । |
| — case | आपराधिक अभियोग । फौजदारी अभियोग । |
| — court | फौजदारी न्यायालय । दंड न्यायालय । |
| — Investigation Department | अपराध अनुसन्धान विभाग । |
| — Investigation Gazette | अपराध अनुसन्धान राजपत्र । |
| — jurisdiction | फौजदारी अधिक्षेत्र । |
| — law | दंड विधि । फौजदारी कानून । |
| — offence | दंडनीय अपराध । |
| — Procedure Code | दंड प्रक्रिया संहिता । |
| — proceedings | फौजदारी कार्यवाही । |
| — Record Keeper | फौजदारी अभिलेखपाल । |
| — tribes | अपराधी जातियां । अपराधजीवी जातियां । |
| Criterion | मानदंड । कसौटी । |
| Crop | सस्य । फसल । |
| — Physiologist | सस्य क्रियाशारीरविद् । |
| — Weather Observer | सस्य ऋतु संवीक्षक । |
| Cross (v.) | काट देना । |
| Cross (n.) | गुणन चिह्न । |
| Cross | प्रति । |
| — appeal | प्रत्यपील । |
| — examination | प्रतिपरीक्षण । जिरह । |

| | |
|---|---|
| Cross list | (शिक्षा) अनुत्तीर्ण सूची । |
| — objection | प्रत्यापत्ति । |
| — reference | अन्तर्निर्देश । |
| Crossed cheque | रेखित चेक । साहजोग चेक । |
| Crossing (n.) | चौमुहानी । |
| —, Drainage | पथपार । |
| Crystal (n.) | १–स्फटिक । २–कंलास । रवा । |
| Crystal (adj.) | १–स्फटिकवत् । २–रवेदार । |
| — clear | १–स्फटिकवत् स्वच्छ । २–नितान्त स्पष्ट । |
| — sugar | रवेदार शक्कर । दानेदार चीनी । |
| C. T. Grade | पूर्वस्नातक पदक्रम । |
| Culpable | दंडनीय । |
| — homicide | दंडनीय मानवहत्या । दंडनीय मनुष्यमारण । |
| — negligence | दंडनीय अवहेलना । |
| Cultivable | कृषि योग्य । |
| Cultivation | कृषि । |
| — Assistant | कृषि सहायक । |
| Cultivator | कृषक । किसान । |
| Cultural | सांस्कृतिक । |
| Cultural education | सांस्कृतिक शिक्षा । |
| Cultural Jamadar | वनवर्धन नायक । |
| Culture | संस्कृति । |
| Culvert | पुलिया । |
| Cum | एवं । |
| *Steno-cum-clerk* | आशुलेखक एवं लिपिक । |
| Cumbersome | १–दुष्कर । कष्टकर । भाररूप । २–बोझिल । |
| — style | बोझिल शैली । |
| — task | दुष्कर कार्य । कष्टकर कार्य । |
| Cumbrous | दे० (Cumbersome) । |

| | |
|---|---|
| Curator | संग्रहाध्यक्ष । |
| Curfew | कर्फ्यू । |
| Currency | १–प्रचलन । २–प्रचलन अवधि । ३–प्रचलित मुद्रा । |
| — note | करेंसी नोट । |
| Current | १–प्रचलित । २–चालू । वर्तमान । |
| — account | चलता खाता । चालू खाता । |
| — demand | चालू मांग । |
| — duty | वर्तमान कर्तव्य । |
| — year | चालू वर्ष । वर्तमान वर्ष । |
| Curriculum | पाठ्यचर्या । |
| — Committee | पाठ्यचर्या समिति । |
| Curtail | कम करना । |
| Curtailment of rights | अधिकार कम करना । |
| Curtness | रुखाई । रुक्ष व्यवहार । |
| Cusec | क्यूसेक । |
| Custodian | परिरक्षक । |
| — of Evacuee Property | निष्क्रान्त सम्पत्ति परिरक्षक । |
| Custody | १–परिरक्षा । २–बन्धन । निरोध । हिरासत । |
| — of stamps | स्टाम्पों की परिरक्षा । |
| —, Police | पुलिस हिरासत । |
| —, Safe | निरापद परिरक्षा । |
| Custom | रूढ़ि । प्रथा । |
| Customary | रूढ़िगत । चिरप्रचलित । |
| — religious rites | चिरप्रचलित धार्मिक कर्म । |
| Customer | ग्राहक । |
| Customs bond | सीमाशुल्क । बन्धपत्र । |
| Customs duty | सीमाशुल्क । |
| Cutlery | १–छुरी–कैंची आदि बनाने का काम । २–छुरी आदि । |

| | |
|---|---|
| Cut motion | कटौती का प्रस्ताव । |
| Cwt. | हंडर । हंड्रेडवेट । |
| Cyclostyle (v.) | साइक्लोस्टाइल करना । |
| Cyclostyled | साइक्लोस्टाइल किया हुआ । साइक्लो स्टाइल । |

## D

| | |
|---|---|
| Dafedar | दफेदार । |
| Daftari | दफ्तरी । |
| Daily (adj.) | दैनिक । |
| — allowance | दैनिक भत्ता । |
| — labour | दैनिक मजदूर । नफरी । |
| Daily (n.) | दैनिक (समाचारपत्र) । |
| Dairy | दुग्धशाला । |
| — chemist | दुग्धशाला रसायनविद् । |
| — farm | दुग्धशाला क्षेत्र । |
| — man | दुग्धशालिक । डेरीवाला । |
| — manager | दुग्धशाला प्रबन्धक । |
| Dairying | दुग्धोद्योग । दुग्ध व्यवसाय । |
| Dais | मंच । |
| Dak Bungalow | डाकबंगला । |
| Dak Peon | डाक वाहक । |
| Dak Runner | डाक हरकारा । हरकारा । |
| Dam | बांध । |
| Dam project | बांध योजना । |
| Damage | क्षति । हानि । |
| Damaged | क्षतिग्रस्त । |
| — stamp | क्षतिग्रस्त स्टाम्प । फटे-फटे स्टाम्प । |
| Damages | क्षतिमूल्य । हर्जाना । |
| Damages suit | क्षतिपूर्ति वाद । |
| Dance | नृत्य । |

| | |
|---|---|
| Dark room (*Photography*) | अंधेरा कमरा । |
| Daroga | दरोगा । निरीक्षक । |
| Data | आधार सामग्री । |
| Date | दिनांक । तिथि । तारीख । |
| —, Out of | पुराना । अप्रचलित । |
| —, Upto | अद्यावधिक । |
| Dated | दिनांकित । |
| —, Ante- | पूर्वदिनांकित । |
| —, Post- | उत्तरदिनांकित । |
| Dawasaz | दवासाज । |
| Day | दिन । दिवस । |
| Day Book | रोजनामचा । |
| Day scholar | अनावासिक छात्र । पुरवासी छात्र । |
| Days of grace | रियायती दिन । अनुग्रह दिन । |
| Dead Letter Office | पुनःप्रेषण केन्द्र । |
| Deal (n.) | व्यवहार । बर्ताव । |
| —, Fair | उचित व्यवहार । न्याय्य व्यवहार । |
| Deal (v.) (with cases, with person, in goods) | १–(कार्य) करना । देखना । २–व्यवहार करना । ३–व्यापार करना । |
| Dealer | व्यापारी । |
| Dealing (n.) | व्यवहार । |
| Dealing (adj.) | कार्यकारी । कार्यदर्शक । |
| Dealing Assistant | प्रकरण सहायक । |
| Dean (in a University) | संकायाध्यक्ष । |
| — of Student Welfare | छात्र कल्याण अध्यक्ष । |
| — of the Faculty of Arts | विविद्या संकायाध्यक्ष । |
| Dearness | महंगाई । |
| — Allowance | महंगाई भत्ता । |
| Death Anniversary | मृत्यु दिवस । बरसी । |
| Debar | वारित करना । रोक देना । |

| | |
|---|---|
| Debarred | वारित । |
| Debate | वाद-विवाद । |
| Debenture | ऋणपत्र । |
| Debit (n.) | (लेखा कर्म में) नामे (जमा का उलटा)। |
| — advice | नामे सूचना । |
| — balance | नामे शेष । |
| Debit (v.) | नामे लिखना । (के) नाम लिखना । |
| Debited | नामे लिखा गया । |
| Debt | ऋण । |
| — charges | ऋणसंबंधी व्यय । |
| — services | ऋण व्यवस्था । |
| Debtor | ऋणी । देनदार । |
| Creditor | धनी । महाजन । लेनदार । |
| Decentralization | विकेन्द्रीकरण । |
| Decentralize | विकेन्द्रित करना । |
| Decision | निर्णय । |
| Declaration | १–घोषणा । २–प्रख्या । ३–प्रख्यापन। |
| —, Dying | मृत्युकालीन प्रख्या । |
| — form | प्रख्या प्रपत्र । |
| — of allegiance | निष्ठाप्रख्यापन । |
| — of result (of election) | (–निर्वाचन) फल की घोषणा । |
| Declaratory decree | घोषणात्मक आज्ञप्ति । |
| Declare | १–घोषित करना । २–प्रख्यापित करना । |
| Declared | १–घोषित । २–प्रख्यापित । |
| Decontrol (v.) | विनियंत्रित करना । नियंत्रण हटा लेना । |
| Decontrol | विनियंत्रण । |
| Decoration | सजावट । अलंकरण । विभूषण । |
| —, Military | सैनिक विभूषण । |
| Decorum | शिष्टता । शालीनता । |
| *Solemnity, dignity and—* | गौरव, गांभीर्य एवं शालीनता । |

| | |
|---|---|
| Decree | आज्ञप्ति । डिक्री । डिगरी । |
| —, Declaratory | घोषणात्मक आज्ञप्ति । |
| — holder | आज्ञप्तिधारी । डिगरीदार । |
| — Nisi | प्रारम्भिक आज्ञप्ति । |
| — or order | आज्ञप्ति या आदेश । |
| — Writer | आज्ञप्ति लेखक । डिगरी लेखक । |
| Deduct | काटना । घटाना । वाद करना । |
| Deduction | १–काटना । घटाना । २–कटौती । बाद । |
| Deed | विलेख । |
| Defacement | विरूपण । |
| De facto | वस्तुतः । तथ्यतः । |
| Dejure | विधितः । |
| Defalcation | १–कमी । घटती । २–गबन । |
| Defamation | मानहानि । |
| — suit | मानहानि वाद । मानहानि का दावा । |
| Default | वितथ । |
| Defaulter | वितथी । |
| Defence | १–रक्षा । २–प्रतिवाद । ३–प्रतिवाद पक्ष । प्रतिपक्ष । |
| — witness | प्रतिवाद साक्षी । प्रतिवादी गवाह । |
| Defendant | प्रतिवादी । |
| Plaintiff | वादी । |
| Complainant | परिवादी । अभियोगी । |
| Defer | स्थगित करना । |
| Deferred | स्थगित । |
| — expenditure | स्थगित व्यय । |
| — leave | स्थगित अवकाश । |
| — payment | स्थगित भुगतान । |
| Defiance | अवज्ञा । विरोध । |
| Deficiency | कमी । न्यूनता । |

| | |
|---|---|
| Deficit | घाटा । कमी । |
| — Budget | घाटे का बजट । |
| — duty | शुल्क की कमी । |
| Define | १–(की) परिभाषा करना । परिभाषित करना । २–स्पष्ट करना । स्पष्ट रूप से बताना । ३–निश्चित करना । |
| Defined | १–परिभाषित । २–स्पष्ट रूप से कथित । ३–निश्चित । |
| Definite | निश्चित । |
| Definition | परिभाषा । |
| Defraud | ठगना । धोखा देना । |
| Defunct | निष्क्रिय । |
| Defy | अवज्ञा करना । |
| — law | विधि की अवज्ञा करना । |
| — order | आदेश की अवज्ञा करना । |
| — solution | (का) समाधान न हो सकना । |
| Degrade | पदावनत करना । |
| Degree | १–(शिक्षा) उपाधि । २–मात्रा । ३–अंश । |
| Degree College | उपाधि महाविद्यालय । |
| Degree examination | उपाधि परीक्षा । |
| De jure | विधितः । |
| Delay | १–विलम्ब करना । २–टालना । |
| Delay (n.) | विलम्ब । |
| Delayed | विलम्बित । |
| Delaying (adj.) | विलम्बकारी । |
| Delegacy | (शिक्षा) १–पौरछात्र केन्द्र । २–पौर छात्रवर्ग । |
| Delegate | प्रतिनिधि । |
| Delegate (v.) | प्रतिनिहित करना । |
| Delegated | प्रतिनिहित । |
| — Legislation, Committee on | प्रतिनिहित विधान समिति । |

| | |
|---|---|
| Delegation | १–प्रतिनिधान । २–प्रतिनिधि मंडल । |
| — of powers | अधिकारों का प्रतिनिधान । |
| Deliberately | जानबूझकर । |
| Deliberation | विमर्श । विचार विमर्श । |
| Delimitation | १–परिसीमन । २–सीमांकन । |
| Deliver | १–देना । सौंपना । २–वितरित करना । |
| Delivery | १–सम्प्रदान २–वितरण । ३–प्रसव । प्रसूति । |
| Demand | मांग करना । |
| Demand (n.) | १–मांग । २–तगादा । |
| — and Collection Clerk | मांग–समाहरण लिपिक । |
| — and Collection Register | मांग–समाहरण पंजी । मांग और वसूली बही । |
| — Clerk | मांग लिपिक । |
| — of interest | ब्याज की मांग । |
| Demarcation | सीमाबन्धन । |
| Demi-Official (D. O.) | अर्धशासकीय (अ०शा०) । |
| — Letter | अर्धशासकीय पत्र । |
| Democracy | लोकतन्त्र । |
| Democratic | लोकतन्त्रात्मक । |
| — Republic | लोकतन्त्रात्मक गणराज्य । |
| Demonstration | १–निदर्शन । २–प्रदर्शन । |
| Demonstrator | १–(पदनाम) निदर्शक । २–प्रदर्शक । प्रदर्शनकारी । |
| Demurrage | विलम्ब–शुल्क । |
| Denial | अनंगीकरण । अस्वीकार । इन्कार । |
| — of execution | निष्पादन से इन्कार । |
| Denomination | १–नाम । अभिधान । २–मूल्य । मान । ३–सम्प्रदाय । वर्ग । |
| Denominational | जाति–साम्प्रदायिक । वर्गीय । |
| — institution | जाति–साम्प्रदायिक संस्था । |
| — School | जाति–साम्प्रदायिक विद्यालय । |

| | |
|---|---|
| De novo | नये सिरे से । |
| Dental Technician | शिल्पी । |
| Dental treatment | दन्त चिकित्सा । |
| Dentist | दन्तचिकित्सक । |
| Deny | इन्कार करना । अनंगीकार करना । |
| Depart | १–प्रस्थान करना। रवाना होना। २–विचलित होना । हटना। विरत होना । ३–दिवंगत होना । मरना। |
| — from a policy | नीति से विरत होना । |
| Department | विभाग । |
| — of Cultural Affairs and Scientific Research | सांस्कृतिक कार्य तथा वैज्ञानिक शोध विभाग । |
| — of Geology and Mining | भूगर्भ तथा खनिज विभाग । |
| Departmental | विभागीय । विभाग–। |
| — Enquiry | विभागीय जांच । |
| — Examination | विभागीय परीक्षा । |
| Dependant, Dependent (n.) | आश्रित । |
| Dependent (adj.) | निर्भर । अवलम्बित । |
| Deponent | अभिसाक्षी । बयान देने वाला । |
| Deportation | उद्वासन । |
| Banishment | विवासन । |
| Exile | निर्वासन । |
| Expatriation | १–देश निकाला । २–देश त्याग । |
| Extradition | प्रत्यर्वण । |
| Transportation | निर्वासन । कालापानी । |
| Deposit (v.) | १–जमा करना। निक्षेप करना। २-धरोहर रखना । |
| Deposit (n.) | जमा । निक्षेप । |
| — Clerk | निक्षेप लिपिक । |
| —, Fixed | नियतावधि जमा । |

| | |
|---|---|
| Deposit heads | जमा शीर्षक । निक्षेप शीर्षक । |
| — money | जमा धन । अमानत । |
| Deposition | अभिसाक्ष्य । बयान । |
| Depot | कोष्ठागार । डिपो । |
| Depot Keeper | कोष्ठागारिक । कोठारी । |
| Depreciation | अवमूल्यन । |
| Appreciation | अधिमूल्यन । उन्मूल्यन । |
| Devaluation | अपमूल्यन । मूल्यपातन । |
| Overvaulation | अधिमूल्यांकन । |
| Revaluation | पुनर्मूल्यन । |
| Valuation | मूल्यांकन । मूल्य-निर्धारण । |
| Depressed Class | दलित वर्ग । |
| Deprived | वंचित । |
| Deputation | १-प्रतिनियुक्ति । २-शिष्टमंडल । |
| Depute | प्रतिनियुक्त करना । |
| Deputy (n.) | प्रतिनियुक्त । |
| Deputy | (पदनामों में) उप । |
| — Assistant to Inspector General of Police | पुलिस महानिरीक्षक का उपसहायक । |
| — Chief Audit Officer | उपमुख्य संपरीक्षाधिकारी । |
| — Collector | उपसमाहर्ता । |
| — Commissioner | उपायुक्त । |
| — Director of Education | शिक्षा उपनिदेशक । |
| — Inspector of Schools | विद्यालय उप-निरीक्षक । |
| — Inspector General of Police | पुलिस उप-महानिरीक्षक । |
| — Inspectress of Girls' Schools | बालिका विद्यालय उपनिरीक्षिका । |
| — Minister | उपमंत्री । |
| — for Public Works | सार्वजनिक निर्माण उपमंत्री । |
| — Ranger | उपराजिक । |
| — Secretary | उपसचिव । |

| | |
|---|---|
| Deputy Chief Secretary's Branch | उपसचिव, मुख्य सचिव शाखा । |
| — Education Department | उपसचिव, शिक्षा विभाग । शिक्षा उपसचिव । |
| — Speaker | उपाध्यक्ष । |
| — Superintendent of Police | पुलिस उपाधीक्षक । |
| Dereliction | १–उपेक्षा । २–परित्याग । |
| — of duty | कर्तव्य की उपेक्षा । कर्तव्य–विमुखता । |
| Derogation | अल्पीकरण । कम करना । |
| Derogatory | अप्रतिष्ठाजनक । |
| Descending | अवरोही । |
| Ascending | आरोही । |
| Descendant | वंशज । |
| Descent | १–जन्म । उद्भव । २–वंशपरम्परा । ३–निचली पीढ़ी । |
| Describe | वर्णन करना । |
| Described | वर्णित । |
| Description | १–विवरण । वर्णन । २–प्रकार । ३–रंगरूप । हुलिया । |
| Descriptive roll | विवरणात्मक पंजी । |
| Deserter | पलायक । भगोड़ा । |
| Deserving | सुपात्र । |
| Design (n.) | परिकल्प । |
| Design (v.) | परिकल्पित करना । |
| Designate (v.) | १–नामोद्दिष्ट करना । २–अभिहित करना । नाम देना । |
| Designate (adj.) | नामोद्दिष्ट । |
| Designated | १–नामोद्दिष्ट । २–अभिहित । ३–उक्त । उल्लिखित । |
| Designation | पदनाम । |
| Designed | परिकल्पित । |
| Designer | परिकल्पक । |

| | |
|---|---|
| Designing | परिकल्पन । |
| Desirability | वांछनीयता । |
| Desirable | वांछनीय । |
| Desired | वांछित । |
| Desist | विरत होना । विमुख होना । |
| Despatch | भेजना । संप्रेषित करना । |
| — Index and Type Section | संप्रेषण, सूची तथा टंकन अनुभाग । |
| Despatcher | संप्रेषक । |
| Destination | लक्ष्यस्थान । गन्तव्य स्थान । गन्तव्य । |
| Destiny | नियति । भाग्य । सुखदुःख । |
| *Share a common—* | समान सुखदुःख का भागी होना । |
| Destitute | १–निराश्रय । कंगाल । २–हीन । रहित । |
| — of property | सम्पत्तिहीन । |
| Destroy | नष्ट करना । |
| Destroyed | नष्ट । |
| Destruction | नाश । |
| Destructive | नाशक । नाशात्मक । ध्वंसात्मक । |
| Detail (n.) | व्योरा । विवरण । |
| *in —* | विस्तृत रूप से । |
| Detail (v.) | १–व्योरा देना । विवरण देना । २–(विशेष कर्तव्य पर) नियुक्त करना । |
| Detailed | व्योरेवार । विस्तृत । |
| Details | व्योरा । |
| Detain | रोक रखना । निरुद्ध करना । |
| Detained | निरुद्ध । |
| Detect | अनुसन्धान करना । पता लगाना । पकड़ना । |
| — on error | भूल पकड़ना । |
| Detection | अनुसन्धान । पता लगाना । पकड़ना । |
| Detective | गुप्तचर । |
| Detention | निरोध । रोक लेना । रोक रखना । |

| | |
|---|---|
| Detenu | निरुद्ध । |
| Deteriorate | बिगड़ना । गिरना । अवनत होना । |
| Deterioration | अवनति । गिरावट । पतन । |
| — of Municipal administration | नगरपालिका के प्रशासन की स्थिति बिगाड़ना । |
| Determinable | १–निर्धारणीय । २–समाप्य । |
| Determination | १–अवधारण। निश्चय। २–समाप्ति। अन्त। |
| — of rent | लगान का अवधारण । |
| —, Point of | अवधारणीय विषय । |
| Determine | निश्चित करना । अवधारित करना । |
| Determined | अवधारित । |
| Deterrent | निवर्तक । निवारक । |
| — disciplinary action | निवर्तक अनुशासनिक कार्यवाही । |
| — punishment | निवर्तक दंड । |
| Detonator | प्रस्फोटक । |
| Detriment | हानि । |
| *to the—of* | के लिये हानिकर । |
| Detrimental | हानिकर । |
| Devaluation | अपमूल्यन । मूल्यपातन । |
| Appreciation | अधिमूल्यन । उन्मूल्यन । |
| Depreciation | अवमूल्यन । |
| Over-valuation | अधिमूल्यांकन । |
| Revaluation | पुनर्मूल्यन । |
| Valuation | मूल्यांकन । मूल्य–निर्धारण । |
| Develop | विकसित करना । (का) विकास करना । |
| Development | १–विकास । २–उत्पन्न होना । प्रकट होना । |
| *Serious—in Public Health* | सार्वजनिक स्वास्थ्य में गंभीर स्थिति उत्पन्न होना । |
| —, Block | विकास । |
| — Board | विकास परिषद् । |

| | |
|---|---|
| Development Commissioner | विकास आयुक्त । |
| — Range Clerk | विकास क्षेत्र लिपिक । |
| Deviate | विचलित होना । |
| Deviation | विचलन । |
| Device | युक्ति । |
| Diagram | रेखाचित्र । |
| Dialect | विभाषा । बोली । |
| Dialogue | संवाद । |
| Diary | दैनिकी । |
| — of Inspection | निरीक्षण दैनिकी । |
| Dictation | (शि०) श्रुतलेख । |
| — exercise | श्रुतलेख अभ्यास । |
| Diet | आहार । |
| — Distributor | आहार वितरक । |
| — money | आहार व्यय । |
| — Voucher | आहार का वाउचर । |
| Diffuse (adj.) | विस्तृत । फैला या बिखरा हुआ । |
| Dignitary | उच्च-पदाधिकारी । |
| —, Foreign | विदेशी-उच्च-पदाधिकारी । |
| Dignity | गौरव । मर्यादा । गरिमा । |
| Dinner | व्यालू । रात्रि-भोजन । |
| — party | भोज । सहभोज । |
| Breakfast | प्रातराश । कलेवा । |
| Lunch | भोजन । मध्याह्न भोजन । |
| Diploma | सनद । |
| — Holder | सनदप्राप्त । सनदधारी । |
| Diplomacy | राजनय । |
| Diplomat | १-राजनयज्ञ । २-राजनयिक । दूतकर्मी । |
| Diplomatic | राजनयिक । |
| — corps | राजनयिक कर्मिवर्ग । |

| | |
|---|---|
| Diplomatic dispatches | राजनयिक शासनपत्र। |
| — envoy | राजनयिक दूत । |
| — mission | राजनयिक मिशन । |
| — privileges | राजनयिक विशेषाधिकार । |
| — relations | राजनयिक सम्बन्ध । |
| — representative | राजनयिक प्रतिनिधि । |
| Diplomatist | १–राजनयज्ञ । २–दूतकर्मी । |
| Dire | घोर। भयंकर। |
| — consequences | भयंकर परिणाम। |
| Direct (adj.) | सीधा । प्रत्यक्ष । |
| — action | १–प्रत्यक्ष कार्यवाही। २–प्रत्यक्ष क्रिया । |
| — charges | प्रत्यक्ष व्यय । |
| — Purchase Authority | प्रत्यक्ष क्रय प्राधिकारी । |
| — receipts | प्रत्यक्ष प्राप्तियां । |
| Direct (Adv.) | सीधे । |
| Direct (v.) | निदेश देना । |
| Directed | निदेशित । |
| *I am* — | मुझे निदेश हुआ है । |
| Direction | १–निदेश । २–दिशा । |
| Directly | सीधे। प्रत्यक्ष रूप से। |
| — attached | सीधे सम्बद्ध । |
| Director | निदेशक । |
| —, Assistant | सहायक निदेशक । |
| —, Bureau of Psychology | निदेशक, मनोविज्ञानशाला । |
| —, Fruit Utilization | फलोपयोग निदेशक। |
| —, Government Cement Factory | निदेशक, राजकीय सीमेंट निर्माणशाला । |
| —, Military Education and Social Service Training | निदेशक, सैनिक शिक्षा तथा समाज–सेवा प्रशिक्षण । |
| — of Agriculture | कृषि निदेशक । |

| | |
|---|---|
| Director of Animal Husbandry | पशुपालन निदेशक। |
| — of Colonization | उपनिवेशन निदेशक। |
| — of Education | शिक्षा निदेशक। |
| — of Elections | निर्वाचन निदेशक। |
| — of Harijan Welfare | हरिजन कल्याण निदेशक। |
| — of Industries | उद्योग निदेशक। |
| — of Information | सूचना निदेशक। |
| — of Inspection and Enforcement | निरीक्षण तथा प्रवर्तन निदेशक। |
| — of Land Records | कृषिभूमि अभिलेख निदेशक। |
| — of Medical and Health Services | स्वास्थ्य सेवा निदेशक। |
| — of Training and Employmet | प्रशिक्षण तथा सेवायोजन निदेशक। |
| —, Planning, Research-cum-Action Institute | निदेशक, नियोजन क्रिया एवं अनुशीलन संस्थान। |
| —, Research Institute | शोध संस्थान निदेशक। |
| Directorate | निदेशालय। |
| Directory | निदर्शनी। |
| Disability | १–निर्योग्यता। २–विकलांगता। |
| — Leave | विकलांगता अवकाश। |
| —, Legal | विधिक निर्योग्यता। |
| — Pension | विकलांगता पेंशन। |
| Inability | असमर्थता। |
| Disablement benefit | विकलांगता लाभ। |
| Disadvantage | हानि। अहित। |
| Disapproval | निरनुमोदन। |
| Disarm | निःशस्त्र करना। |
| Disbursement | वितरण। भुगतान। |
| Disbursing Authority | वितरण प्राधिकारी। |
| Disbursing Officer | वितरण अधिकारी। |

| | |
|---|---|
| Discharge (v.) | १–(सेवा या बंधन से) प्रमुक्त करना। २–पालन करना। ३–(ऋण) चुकाना। भुगताना। शोधन करना। |
| Discharge (n.) | १–प्रमुक्ति। २–पालन। सम्पादन। ३–शोधन। ४–(सिंचाई)निकास। निकासी। |
| — of functions | कार्यों का सम्पादन। |
| — slip | प्रमुक्ति पर्ची। |
| Discharged | १–प्रमुक्त। २–शोधित। |
| — from service | सेवा प्रमुक्त। |
| — prisoners | प्रमुक्त बन्दी। |
| Disciplinary | आनुशासनिक। अनुशासनात्मक। |
| — action | आनुशासनिक कार्यवाही। |
| — proceeding | आनुशासनिक कार्यवाही। |
| Discipline | अनुशासन। |
| Disciplined | अनुशासित। |
| Disclaim | १–दावा छोड़ देना। स्वत्व त्याग देना। २–अस्वीकार करना। इनकार करना। |
| Disclaimer | १–स्वत्व त्याग। २–अस्वीकार। इनकार। |
| Discontinue | बन्द कर देना। |
| Discount | छूट। बट्टा। |
| Discourse | प्रवचन। |
| Discredited | अपश्वस्त। |
| — document | अपश्वस्त लेख्य। |
| Discrepancy | भिन्नता। अन्तर। विभेद। |
| — memo | अन्तर ज्ञापिका। |
| Discretion | १–स्वमति। विवेक। २–विवेकाधिकार। |
| Discretionary | विवेक–। |
| — Fund | विवेक निधि। |
| — grant | विवेकानुदान। |
| — powers | विवेकाधिकार। |

| | |
|---|---|
| Discussion | १–विमर्श। विचार–विमर्श। २–विवाद। बहस। चर्चा। |
| Disease | रोग। |
| Diseases and Pests Section, Livestock Research Station | पशुरोग निदान अनुभाग, पशुधन–शोध–केन्द्र। |
| Dishonour (a cheque) | (चेक) अस्वीकार करना। नकारना। |
| Disinfectant | रोगाणुनाशक। |
| Disloyal | १–अराजभक्त। २–अराजभक्तपूर्ण। |
| Dismantle | ढाना। गिराना। |
| Dismantlement | ढाना। गिराना। |
| Dismiss | १–वियुक्त करना। २–विसर्जित करना। ३–खारिज करना। |
| Dismissal | वियुक्ति। |
| Discharge | प्रमुक्ति। |
| Reduction | पदावनति। |
| Removal | पृथक्करण। हटा दिया जाना। |
| Dismissed | १–वियुक्त। २–विसर्जित। ३–खारिज। |
| — from service | सेवा से वियुक्त। |
| — in default | वितथ/अनुपस्थिति के कारण खारिज। |
| Disobedience | १–आज्ञाभंग। अवज्ञा। २–उल्लंघन। अपालन। |
| Disorder | १–अव्यवस्था। गड़बड़ी। २–शान्ति–भंग। |
| Disparity | असमानता। |
| Dispatch | भेजना। संप्रेषित करना। |
| Dispatch (n.) | १–भेजना। संप्रेषण। २–शीघ्रता। शीघ्रकारिता ३–राजलेख्य। शासन–पत्र। |
| —, Diplomatic | राजनयिक शासन–पत्र। राजनयिक लेख्य। |
| Dispensary | औषधालय। |
| Dispense | मुक्त करना। छूट देना। |
| — with presence | उपस्थिति से मुक्त करना। |

| | |
|---|---|
| Dispense with service | सेवामुक्त करना । सेवा से पृथक् करना । |
| Dispersal | १–विसर्जन । २–भंग । |
| Disperse | १–विसर्जित करना । २–भंग करना । तितर बितर करना । ३–फैलाना । बिखराना । |
| Displaced | विस्थापित । |
| Display (v.) | १–प्रदर्शित करना । २–सजाना । |
| Display (n.) | १–प्रदर्शन २–सजावट । |
| Disposal | निस्तारण । निपटाना । |
| — of, At the | के अधीन । |
| Dispose (of) | निस्तारित करना । निपटाना । |
| Disposed (of) | निस्तारित । |
| Disposition | मनोवृत्ति । प्रवृत्ति । |
| Disputable | विवादग्रस्त । |
| — claims | विवादग्रस्त दावे । |
| Dispute (n.) | विवाद । |
| Disqualification | निरर्हता । (शि०) अनर्हता । |
| Disqualified | अनर्हित । अनर्ह । |
| Disqualify | अनर्ह करना । |
| Disregard | अवहेलना । |
| Disrepute | अप्रतिष्ठा । असम्मान । |
| Disrespect | अनादर । अविनय । |
| Disobedience | अवज्ञा । |
| Insubordination | अनधीनता । |
| Disrespectful | अनादरपूर्ण । अविनीत । |
| Dissemination | प्रचार । प्रचारित करना । |
| —of news | समाचारों का प्रचार । |
| Dissent (n.) | असहमति । |
| —, Note of | असहमति टिप्पणी । |
| Dissertation | १–प्रवचन । २–शोध–निबंध । |
| Dissolution | भंग । विघटन । विच्छेद । |

| | |
|---|---|
| Dissolution of Legislature | विधानमंडल का विघटन । |
| — of marriage | विवाह विच्छेद । |
| — of partnership | सहभागिता भंग । साझा टूट जाना । |
| Dissolve | भंग करना । विघटित करना । |
| Distilled water | आसुत जल । चुवाया पानी । |
| Distillery | आसवनी । मद्यशाला । |
| Distinct | १–स्पष्ट । २–भिन्न । विशिष्ट । |
| Distinction | १–विशिष्टता । २–भेद । भिन्नता । ३–भेदभाव । |
| — in Mathematics (*Educ.*) | गणित में विशिष्टता । |
| —, Without | बिना भेदभाव के । |
| Distinctive | १–विशिष्ट । २–भिन्न । पृथक् । |
| — number | पृथक् संख्या । |
| — post | विशिष्ट पद । |
| Distinctly | स्पष्ट रूप से । स्पष्टतः । |
| Distinguished | विशिष्ट । |
| Distinguishing | प्रभेदक । प्रभिन्न । विशेष । |
| — marks | प्रभेदक चिह्न । पहचान के चिह्न । |
| Distrain | कुर्क करना । |
| Distressed and destitute | दुःखी और निराश्रय । |
| Distress warrant | अभिहरण अधिपत्र । अभिहरण पत्र । |
| Distribution | वितरण । |
| — sheet | वितरण फलक । |
| Distributory (n.) | (सिंचाई) रजबहा । |
| District | जिला । |
| — Board | जिला परिषद् । |
| — Crime Record Section | जिला अपराध अभिलेख अनुभाग । |
| — Executive force (*Police*) | जिला कार्यकारी दल । जिला पुलिस । |
| — Field Instructor | जिला क्षेत्र प्रशिक्षक । |
| — Government Counsel | जिला सरकारी वकील । |

| | |
|---|---|
| District Inspector of Schools | जिला विद्यालय निरीक्षक । |
| — Jail | जिला कारागार । |
| — Judge | जिला न्यायाधीश । जिला जज । |
| — Judge's Court | जिला न्यायाधीश न्यायालय । |
| — Magistrate | जिला दंडाधिकारी । जिला मैजिस्ट्रेट । |
| — Magistrate's Court | जिला दंडाधिकारी न्यायालय । |
| — Medical Officer of Health | जिला स्वास्थ्य अधिकारी । |
| — Officer | जिलाधिकारी । |
| — Probation Officer | जिला आचरण सुधार कार्यालय । |
| — Psychological Centre | जिला मनोविज्ञान केन्द्र । |
| — Relief and Rehabilitation Officer | जिला सहायता तथा पुनर्वासन अधिकारी । |
| — Supply Office | जिला संपूर्ति कार्यालय । |
| — Supply Offficer | जिला संपूर्ति अधिकारी । |
| Ditto | तदेव । वही । |
| Divergence | १–विचलन । २–विभिन्नता । |
| Diverse | विभिन्न । |
| Diversion | मोड़ । व्यावर्तन । |
| — of roads | मार्ग व्यावर्तन । |
| Diversity | भिन्नता । विषमता । |
| — factor (*Electric Engineering*) | भिन्नता गुणक । |
| Divide | विभक्त करना । बांटना । |
| Dividend | लाभांश । |
| Dividing (adj.) | विभाजक । |
| Divisible | विभाज्य । |
| Division | १–प्रभाग । २–श्रेणी । ३–विभाजन । विभाग । ४–(विधान सभा) मत विभाजन । |
| —, Lucknow | लखनऊ प्रभाग । |
| —, Northern | उत्तरी प्रभाग । |

| | |
|---|---|
| Division, Publications | प्रकाशन प्रभाग । |
| —, Upper | उच्च श्रेणी । |
| Divisional | प्रभागीय । |
| — Accountant | प्रभागीय लेखाकार । |
| — Superintendent | प्रभागीय अधीक्षक । |
| — — of Industries | प्रभागीय उद्योग अधीक्षक । |
| Divorce (n.) | विवाह–विच्छेद । तलाक । |
| Divorce (v.) | विवाह–विच्छेद करना । तलाक देना । |
| Docket | डाकिट । |
| Doctor | डाक्टर । |
| Document | लेख्य । लेखपत्र । |
| Documentary evidence | लेख्य साक्ष्य । |
| Dodd Benevolent Fund(*Police*) | डाड निधि । |
| Domestic | १–घरेलू। गृह–। २–आन्तरिक। ३–पालतू। |
| Domicile (n.) | अधिवास । |
| Domiciled | अधिवासी । |
| Donation | दान । |
| Donee | दानग्रहीता । |
| Donor | दाता । |
| Double | १–दूना । २–दोहरा । |
| — shift | दोहरी पाली । |
| Doubt | संदेह। |
| —, Benifit of | संदेह लाभ। |
| Dower | विधवा–दाय । |
| Dowry | दहेज । यौतुक । |
| Draft | १–प्रालेख । २–हुंडी । ड्राफ्ट। ३–नक्शा। |
| —, Bank | बंक हुंडी । |
| — for Approval (D. F. A.) | स्वीकृत्यर्थ प्रालेख । |
| Drafted | प्रालिखित । |
| Drafter | प्रालेखक । |

| | |
|---|---|
| Draftsman, Draughtsman | नक्शानवीस । |
| Drain (n.) | नाली । परनाला । मोरी । |
| Drainage | १–जल–निकास । २–नाली । |
| Drama | नाटक । |
| Draw | १–(रुपया) निकालना । आहरण करना। लेना । २–(बिल या हुंडी) लिखना । करना । |
| Drawee | (बिल, हुंडी) चुकाने वाला । पटाने वाला । शोधक । |
| Drawer | १–बिलकर्त्ता । हुंडीकर्त्ता । २–आहर्ता। |
| Drawing | १–रेखांकन । २–आहरण । |
| — Officer | आहरण अधिकारी । |
| — Section | रेखाचित्र अनुभाग । |
| Dawn | १–(बिल आदि) लिखा या किया गया । २–आहृत । |
| Dress | परिधान । पोशाक । |
| — Regulations | परिधान विनियम । |
| Dresser | पट्टीबन्द । प्रतिसारक । |
| Dressing | प्रतिसारण । मलहम पट्टी । |
| — Room (in hospitals) | प्रतिसारण कोष्ठ । |
| Drill | ड्रिल । कवायद । |
| — Instructor (Police) | कवायद शिक्षक । |
| — Master (in schools) | ड्रिल मास्टर । ड्रिल अध्यापक । |
| Drilling machine | बरमा । |
| Drive | अभियान । |
| —, Kharif | खरीफ अभियान । |
| —, Small savings | अल्प बचत अभियान । |
| Driver | चालक । ड्राइवर । |
| Driving allowance | चालक भत्ता । ड्राइवर भत्ता । |
| Drug | भेषज । औषध । |

| | |
|---|---|
| Dryage | सुखावन । |
| Due (n.) | देय। प्राप्य। |
| Due (adj.) | १–देय। प्राप्य। २–उचित। ठीक। यथोचित। सम्यक्। ३–नियत। |
| — authority | सम्यक् प्राधिकार। |
| — consideration | यथोचित विचार। |
| — course, In | यथासमय। |
| — course of law | विधि का यथोचित क्रम। |
| — date | नियत दिनांक। नियत तिथि। |
| — north | धुर उत्तर। ठीक उत्तर। |
| Dues | पावना। प्राप्य। देना। देय। |
| Duly | यथाविधि। यथोचित रीति से। |
| Dummy grenades | नकली गोले। |
| Duplicate | १–अनुलिपि। दूसरी प्रति। २–दो प्रतियां। |
| Duration | स्थिति–काल। |
| Duress | दबाव। बाध्यता। |
| During | की अवधि में। के दौरान में। में। |
| — life-time | जीवन–काल में। |
| — the course of employment | नियुक्ति में रहने की अवधि में। |
| — the course of enquiry | जांच की अवधि में। जांच के दौरान में। |
| — the interim period | अन्तरिम अवधि में। |
| — the pleasure of | के प्रसाद पर्यन्त। |
| Duty | १–कर्तव्य। २–शुल्क। |
| — allowance | कर्तव्य भत्ता। |
| — free | शुल्कमुक्त। |
| — Register | कर्तव्य पंजी। |

## E

| | |
|---|---|
| Earmark | (विशेष प्रयोजन से धन) अलग करना। |
| Earmarked | पृथक् रक्षित। नैमित्तिक। |

| | |
|---|---|
| Earn | अर्जित करना। |
| Earned | अर्जित । |
| — leave | अर्जित अवकाश। |
| Earnest money | बयाना। साई। |
| Earthwork | मिट्टी का काम। |
| Ease (v.) | सुधरना। |
| *the situation has*—ed | स्थिति सुधर गई है। |
| Easement | सुखभोग। सुखाधिकार। |
| — of light | प्रकाश सुखाधिकार। |
| —, Suit of | सुखाधिकार वाद। |
| Easy | सुगम। सुकर। |
| — reference | सुगम निर्देश। |
| Ecclesiastical | ईसाई धर्म संबंधी। ख्रीष्ट्रीय–। |
| — Department | ख्रीष्ट्रीय पौरोहित्य विभाग। |
| Economic | आर्थिक। |
| — and Statistical Adviser | आर्थिक तथा सांख्यिक परामर्शद। |
| — Botanist | अर्थ-वनस्पतिविद्। |
| — Intelligence and Statistics Department | आर्थिक अभिसूचना तथा संख्या विभाग। |
| — Intelligence Inspector | आर्थिक अभिसूचना निरीक्षक। |
| Economical | १–सस्ता। कम खर्च या मूल्य का। २–मितव्ययी। |
| Economics | अर्थशास्त्र। |
| — and Statistics Department | अर्थ और संख्या विभाग। |
| Economist | अर्थशास्त्री। |
| Economy | १–मितव्ययिता। २–अर्थ–व्यवस्था। |
| — slip | मितव्यय पर्ची। |
| Editing | सम्पादन। |
| Edition | संस्करण। |
| —, Abridged | लघु संस्करण। संक्षिप्त संस्करण। |

Editor सम्पादक ।

Education शिक्षा ।

— Department शिक्षा विभाग ।

—, Adult प्रौढ़ शिक्षा ।

—, Audio-visual दृश्य श्रव्य शिक्षा ।

—, Basic आधारिक शिक्षा । बुनियादी शिक्षा ।

—, Co- सहशिक्षा ।

—, Compulsory Primary अनिवार्य प्राथमिक शिक्षा ।

—, Elementary प्रारम्भिक शिक्षा ।

— Expansion Officer शिक्षा प्रसार अधिकारी ।

—, Moral and Humanistic नैतिक तथा सांस्कृतिक शिक्षा ।

—, Nursery शिशु शिक्षा ।

— Officer शिक्षाधिकारी ।

—, Physical शारीरिक शिक्षा । व्यायाम शिक्षा ।

—, Secondary माध्यमिक शिक्षा ।

—, Technical प्राविधिक शिक्षा ।

—, Vocational व्यावसायिक शिक्षा ।

Educational शैक्षिक । शिक्षा संबंधी । शिक्षा- ।

— Ahalmad शिक्षा अहलमद ।

— aid शिक्षा सहायता ।

— career शैक्षिक जीवन ।

— Code शिक्षा संहिता ।

— Institute शिक्षा संस्थान ।

— policy शिक्षा नीति ।

— qualifications शैक्षिक योग्यता ।

— service शिक्षा सेवा ।

Effect (n.) प्रभाव । कार्य । परिणाम ।

*in—* वस्तुतः । कार्यतः ।

*to the—* इस आशय का ।

*with—from* से प्रभावी । से लागू होने वाला ।

| | |
|---|---|
| *with immediate*— | तत्काल प्रभावी । तत्काल से । |
| Effective | १–कार्यक्षम । सफल । कारगर । २–प्रभावशाली । ३–(विधि)प्रभावी । |
| — exercise of functions | कर्तव्यों का सम्यक् रूप से पालन । |
| Effects | चल सम्पत्ति । सामान । वस्तुयें । |
| Effectual | प्रभावपूर्ण । फलसाधक । सार्थक । कारगर । |
| — proceedings | सार्थक कार्यवाही । प्रभावपूर्ण कार्यवाही । |
| Efficiency | दक्षता । कार्यक्षमता । |
| —, ability and dispatch | योग्यता, दक्षता और शीघ्रकारिता । |
| — bar | दक्षता रोक । |
| — record | दक्षता वृत्त । |
| Efficient | १–दक्ष । कार्यक्षम । २–कार्यसाधक । फलोत्पादक । |
| Eject | बेदखल करना । |
| Ejectment | बेदखली । |
| Elapse | बीत जाना । व्यतीत होना । |
| Elect | निर्वाचित करना । |
| Nominate | नामित करना । |
| Select | चुनना । प्रवरण करना । |
| Elected | निर्वाचित । |
| Nominated | नामित । |
| Selected | प्रवृत । चुना गया । |
| Election | निर्वाचन । |
| Nomination | नामन । |
| Selection | चुनाव । प्रवरण । |
| — Department | निर्वाचन विभाग । |
| — Officer | निर्वाचन अधिकारी । |
| Elector | निर्वाचक । |
| Electoral | १–निर्वाचकीय । निर्वाचक– । २–निर्वाचन– । |

| | |
|---|---|
| Electoral Registration Officer | निर्वाचक निबन्धनाधिकारी। |
| — Roll | निर्वाचक सूची। |
| — Rolls Inspector | निर्वाचक सूची निरीक्षक। |
| Electorate | निर्बाचक वर्ग। |
| Electric | विद्युत्– । बिजली– । |
| — installations | विद्युत् निरोप। बिजली के निरोप। |
| — Therapy | विद्युत् चिकित्सा। |
| — Inspector | विद्युत् निरीक्षक। |
| — Power | विद्युत् शक्ति। बिजली की शक्ति। |
| — Technician | विद्युत् शिल्पी। |
| Electrical | विद्युत्। वैद्युत। |
| — and Mechanical Engineering Class | वैद्युत तथा यांत्रिक अभियंत्रण कक्षा। |
| — and Mechanical Tube-well Division | वैद्युत तथा यांत्रिक नलकूप प्रभाग। |
| — Engineer | विद्युत् अभियन्ता। |
| — Engineering | विद्युत् अभियंत्रण। |
| — Inspector | विद्युत् निरीक्षक। |
| Electrician | विद्युत्कार। वैद्युतिक। |
| Electricity | विद्युत्। बिजली। |
| Electrification | विद्युतीकरण। बिजली लगाना। |
| Elementary | प्रारम्भिक। |
| — education | प्रारम्भिक शिक्षा। |
| — knowledge | प्रारम्भिक ज्ञान। |
| Elevation | उत्सेध। |
| Eligibility | पात्रता। |
| Eligible | पात्र। |
| Eliminate | निकाल देना। निरस्त करना। |
| Elimination | निकाल देना। निरसन। |

Elimination of obsolete returns — अप्रयोज्य परिलेखों का निरसन। प्रयोग में न आनेवाले परिलेखों को निकाल देना।

—, By process of — निरसन प्रक्रिया से ।

Eloquence — वाग्मिता। वाक्पटुता।

Eloquent — १–(व्यक्ति) वाग्मी। वाक्पटु। २–(शैली) प्रभावपूर्ण । जोरदार।

Emanate — १–निर्गत होना। निकलना। २–उद्भूत होना।

Emanation — १–निर्गम। २–उद्भव।

Embankment — भराव । सेतु । बांध।

Embarkation — १–प्रारम्भ । प्रारम्भ करना । २–नौरोहण।

Embarrassing — व्यग्रकारी। उलझन में डालनेवाला ।

Embarrassment — व्यग्रता । उलझन । परेशानी ।

Embezzelement — गबन। व्यपहरण।

Emblem — प्रतीक।

—, National — राष्ट्रीय प्रतीक । राष्ट्र का प्रतीक ।

Embodied — १–निकायित। संघटित। २–समाविष्ट। सम्मिलित।

Embodiment — १–निकाय । संघटन। २–समावेश। ३–मूर्त रूप। साकार रूप।

Embody — १–निकायित करना । संघटित करना। २–समाविष्ट करना। सम्मिलित करना।

Emboss — उभारकारी करना।

Embossed — उभारदार।

Embossing — उभारकारी।

Emergency (n.) — आपात । संकट–काल ।

Emergency (adj.) — आपातिक। संकटकालीन।

— police — आपातिक पुलिस ।

Emergent — आपाती। आपातिक ।

— indent — आपातिक मांगपत्र।

— matters — आपातिक मामले।

— situation — आपातिक स्थिति। संकट की स्थिति।

| | |
|---|---|
| Emergent visit | १–आपातिक आगमन। २–आपातिक वीक्षण। |
| Emigrant | प्रवासी। |
| Immigrant | आप्रवासी। |
| Emigration | प्रवास। |
| Immigration | आप्रवास। |
| Eminent | प्रमुख। विशिष्ट। |
| Emoluments | परिलब्धि। |
| —, Net | शुद्ध परिलब्धि। |
| Emphasis | बल। जोर। |
| Emphasize | जोर देना। जोर देकर कहना। |
| Employ | १–सेवायुक्त करना। नियुक्त करना। २–प्रयोग करना। काम में लाना। |
| Employed | १–सेवायुक्त। नियुक्त। २–प्रयुक्त। |
| Employee | कर्मचारी। सेवायुक्त। |
| Employment | १–सेवायोजन। सेवायुक्ति। २–सेवा। नौकरी। |
| — Exchange | सेवायोजन कार्यालय। रोजगार कार्यालय। |
| — injury | सेवाकालीन क्षति। |
| — Officer | सेवायोजन अधिकारी। |
| Empower | अधिकार देना। |
| Enact | १–अधिनियमित करना। २–अधिनियम बनाना। |
| Enactment | १–अधिनियमन। २–अधिनियम। विधान। |
| En bloc | एक साथ। सामूहिक रूप से। |
| Encamping ground | पड़ाव भूमि। |
| Enclave | परिवृत प्रदेश। |
| Enclosure | १–संलग्नक। २–घेरा। बाड़ा। हाता। |
| Encroach | अतिक्रमण करना। |
| Encroachment | अतिक्रमण। |
| Encumbered Estate | ऋणग्रस्त सम्पत्ति। |
| Encumbrance | भार। बोझ। |

| | |
|---|---|
| Encumbrance, Without | संतान रहित । |
| Encumbrances, Free from all | सब भारों से मुक्त । |
| End (n.) | १–अन्त । समाप्ति । २–परिणाम । ३–प्रयोजन । उद्देश्य । ४–छोर । सिरा । |
| End (v.) | समाप्त करना । समाप्त होना । |
| Ending (with) | (से) समाप्त होने वाला । |
| Endorse | १–पृष्ठांकित करना । २–अनुमोदित करना । |
| Endorsed | १–पृष्ठांकित । २–अनुमोदित । |
| Endorsement | १–पृष्ठांकन । २–अनुमोदन । |
| Endowment | सन्दान । |
| — fund | सन्दान निधि । |
| — scholarship | सन्दान छात्रवृत्ति । |
| Enfacement | मुखांकन । |
| Enforce | प्रवर्तित करना । प्रचलित करना । |
| Enforcement | प्रवर्तन । |
| Enfranchise | मताधिकार देना । |
| Engage | १–लगाना । नियुक्त करना । २–वचनबद्ध करना या होना । |
| Engaged | १–लगाया हुआ । नियुक्त । २–वचनबद्ध । |
| Engagement | १–कार्य । २–व्यापृति । ३–आबन्ध । |
| — list | कार्य सूची । |
| *treaties and—* | सन्धियां और आबन्ध । |
| Engine Room | इंजन का कमरा । इंजन कक्ष । |
| Engineer | अभियन्ता । |
| —, Chief | मुख्य अभियन्ता । |
| —, Executive | अधिशासी अभियन्ता । |
| Engineering | अभियन्त्रण । |
| English Clerk | अंग्रेजी लिपिक । |
| Engraving | उत्किरण । (धातु आदि पर) खुदाई । उकेरी । |
| — Instructor | उत्किरण शिक्षक । उकेरी शिक्षक । |

| | |
|---|---|
| Enhance | बढ़ाना। |
| Enhanced | बढ़ा या बढ़ाया हुआ। |
| — rate | बढ़ी हुई दर। |
| Enjoy | १–आनन्द लेना। आनन्द अनुभव करना। २–उपभोग करना। |
| — privileges | विशेषाधिकारों का उपभोग करना। |
| Enjoyment | १–आनन्द। २–उपभोग। |
| Enlistment | (सेना में) भर्ती। |
| Enquiry | १–जांच। २–पूछताछ। |
| Enrolment | निवेश। भर्ती। |
| — number | निवेश संख्या। |
| Ensuing | आगामी। |
| Ensure | सुनिश्चित करना। |
| Enter | १–प्रविष्ट करना। चढ़ाना। दर्ज करना। २–प्रविष्ट होना। प्रवेश करना। |
| Entertain | १–मनोरंजन करना। २–सत्कार करना। ३–(मन में) रखना। ४–ग्रहण करना। |
| — an application | आवेदन पत्र ग्रहण करना। |
| Entertainment | १–मनोरंजन। २–सत्कार। ३–ग्रहण। ४–नियुक्ति। |
| — and Betting Tax Commissioner | मनोरंजन कर आयुक्त। |
| —, From the date of | नियुक्ति की तारीख से। |
| — Tax | मनोरंजन कर। |
| — Officer | मनोरंजन कर अधिकारी। |
| Enthusiasm | उत्साह। |
| Entitle | १–पदवी देना। २–नाम रखना। नाम देना। ३–अधिकार देना। हकदार बनाना। |
| Entitled | १–नामक। नाम का। २–अधिकारी। हकदार। |

| | |
|---|---|
| Entomological Assistant | कीटविद्या सहायक । |
| Entomologist | कीटविद् । |
| Entrance | प्रवेश । |
| — age | (शिक्षा) प्रवेश वय । |
| — examination | प्रवेश परीक्षा । |
| Entrant | प्रवेशी । |
| Entrust | सौंपना । |
| Entry | १–प्रविष्टि । २–प्रवेश । |
| Enunciate (principles, policy, etc.) | (नीति, सिद्धान्त आदि) प्रतिपादित करना । |
| Enunciated | प्रतिपादित । |
| Enumeration | गणना । |
| Envisaged | अनुचिंतित । संकल्पित । |
| Envoy | दूत । |
| Ambassador | राजदूत । |
| Attache | सहचारी । |
| Charge-d'affaires | कार्यदूत । |
| Counsul | कौंसुल । |
| Epidemic | महामारी । |
| Epidemic Assistant | महामारी रोध सहायक । |
| Epidemiologist | महामारीविद् । |
| Epidemiology | महामारी विज्ञान । |
| — Branch | महामारी विज्ञान शाखा । |
| Equality | समानता । |
| — of opportunity | अवसर की समानता । समान अवसर । |
| Equated | समीकृत । |
| — payment (of commuted value of pension) | (पेंशन के राशिमूल्य का) समीकृत भुगतान । |
| Equipage | सज्जा । सामग्री । साज–सामान । |
| Equipment | सज्जा । सामग्री । |

| | |
|---|---|
| Equitable | साम्योचित। साम्यिक। |
| — charge | साम्यिक प्रभार। |
| — distribution | साम्यिक वितरण। |
| — mortgage | साम्यिक बन्धक। |
| Equity | साम्या। |
| Equivalent | १–समकक्ष। २–पर्याय। |
| Eradicate | (का) उन्मूलन करना। |
| Eradication | उन्मूलन। |
| Erasure | मिटाना। उन्मार्जन। |
| Erect | निर्माण करना। खड़ा करना। बनाना। |
| Erection | निर्माण। खड़ा करना। |
| Erosion | कटाव। क्षरण। |
| —, Land | भूक्षरण। भूमि का कटाव। |
| Errata | अशुद्धिपत्र। |
| Erroneous | अशुद्ध। गलत। |
| Error | भूल। त्रुटि। |
| —, Clerical | लेखन अशुद्धि। लेखकीय भूल। |
| Escape (v.) | १–भाग निकलना। २–बचना। ३–(जल का) बह निकलना। |
| Escape (n.) | (सा० नि०) परिवाह। |
| Escort (v.) | मार्ग रक्षा करना। रक्षा में पहुंचाना। |
| Escort (n.) | १–मार्ग रक्षी। २–मार्गरक्षी दल। |
| Essential | १–सारभूत। तात्विक। २–अनिवार्य। परमावश्यक। |
| — services | परमावश्यक सेवाएं। |
| Establish | १–स्थापित करना। २–जमाना। दृढ़ करना। ३–सिद्ध करना। प्रमाणित करना। |
| Established | १–स्थापित। २–सिद्ध। प्रमाणित। |
| — by judicial investigation | न्यायिक जांच द्वारा प्रमाणित। |

| | |
|---|---|
| Establishment | १–स्थापन। २–अधिष्ठान। |
| — Clerk | अधिष्ठान लिपिक। |
| — Charges | अधिष्ठान व्यय। |
| Estate | सम्पत्ति। आस्थान। एस्टेट। |
| — Department, Government | राज्य सम्पत्ति विभाग। |
| — Officer, Government | राज्य सम्पत्ति अधिकारी। |
| Estimate (n.) | आंक। अनुमान। प्राक्कलन। |
| —, Revised | पुनरीक्षित अनुमान। |
| —, Sanctioned | सम्मोदित अनुमान। |
| —, Supplementary | अनुपूरक अनुमान। |
| Estimate (v.) | आंकना। अनुमान करना। |
| Estimating Officer | प्राक्कलन अधिकारी। |
| Estimation | १–आंक। अनुमान। २–विचार। राय। |
| Estoppel | विबन्धन। |
| Estuary | सागर संगम। |
| Etiquette | शिष्टाचार। |
| Evacuee | निष्क्रान्त। |
| — Property | निष्क्रान्त सम्पत्ति। |
| — — Officer | निष्क्रान्त सम्पत्ति अधिकारी। |
| — — Organization | निष्क्रान्त सम्पत्ति संघटन। |
| Evade | (से) जी बचाना। (से) छलपूर्वक बचना। टालना। |
| Evasion | जी बचाना। बचना। टालना। |
| — of process | आदेशिका से बचना। आदेशिका को टालना। |
| — of registration | निबंधन से बचना। निबन्धन को टालना। |
| Evasive | टालू। |
| — reply | टालू उत्तर। उत्तरान्तर। |
| Evening Class | सायं कक्षा। |
| Event | १–घटना। २–अवस्था। |
| *in the—of* | की अवस्था में। |

| | |
|---|---|
| Ever | १–सदैव । २–कभी । |
| Ever since | (तब) से सदैव । |
| Eviction | निष्कासन । बेदखली । |
| Evidence | साक्ष्य । |
| —, Oral | मौखिक साक्ष्य । |
| Evident | स्पष्ट । |
| Evolution | विकास । |
| Evolve | विकसित करना । |
| Evolved | विकसित । |
| Exact | ठीक । वास्तविक । |
| — position | ठीक स्थिति । वास्तविक स्थिति । |
| Exactly | ठीक । ठीक ठीक । |
| Examination | परीक्षा । |
| —, Admission | प्रवेश परीक्षा । |
| — Centre | परीक्षा केन्द्र । |
| — Committee | परीक्षा समिति । |
| —, Compartmental | आंशिक परीक्षा । खंड परीक्षा । |
| —, Competitive | प्रतियोगिता परीक्षा । |
| —, Departmental | विभागीय परीक्षा । |
| —, Final | १–अन्तिम परीक्षा । २–वार्षिक परीक्षा । |
| — in-chief | मुख्य परीक्षण । |
| —, Mid-Year | अर्द्धवार्षिक परीक्षा । |
| —, Oral | मौखिक परीक्षा । |
| —, Practical | क्रियात्मक परीक्षा । |
| —, Quarterly | त्रैमासिक परीक्षा । तिमाही परीक्षा । |
| —, Supplementary | पूरक परीक्षा । |
| —, Terminal | उपसात्रिक परीक्षा । |
| —, Viva Voce | मौखिक परीक्षा । |
| Examinee | परीक्षार्थी । |

| | |
|---|---|
| Examiner | परीक्षक। |
| —, External | वाह्य परीक्षक। |
| —, Internal | आन्तर परीक्षक। |
| — of Accounts | लेखा परीक्षक। |
| —, Technical | प्राविधिक परीक्षक। |
| Example | १–उदाहरण। दृष्टान्त। २–आदर्श। |
| Ex-cadre | निःसंवर्ग। |
| Excavation | खुदाई। उत्खनन। |
| Excellent | उत्तम। |
| Fair | सामान्य। |
| Good | अच्छा। |
| Satisfactory | सन्तोषप्रद। |
| Exception | १–अपवाद। २–आपत्ति। |
| *to take—* | आपत्ति करना। |
| Exceptional | असामान्य। विशेष। |
| *in—cases* | असामान्य स्थितियों में। |
| *for—reasons* | असामान्य कारणों से। |
| Excess (adj.) | अधिक। अतिरिक्त। |
| Excess (n.) | १–अधिकता। २–अधिक व्यय। |
| — overcharged appropriation | अतिरिक्त अधिभारित विनियोग। |
| Excesses and Savings | अधिक व्यय और बचत। |
| Excessive | अत्यधिक। अतिशय। |
| Exchange | १–विनिमय। २–विनिमय केन्द्र। |
| Exchange, Bill of | विनिमयपत्र। हुंडी। |
| — compensation allowance | विनिमय प्रतिकर भत्ता। |
| — facilities | विनिमय की सुविधायें। |
| —, Foreign | १–विदेशी विनिमय। २–विदेशी मुद्रा, हुंडी आदि। |
| — rate | विनिमय दर। |
| Excise | १–आबकारी। २–उत्पादकर। |

| | |
|---|---|
| Excise cases | १–आबकारी के मामले। २–उत्पादकर वाद। |
| — Commissioner | आबकारी आयुक्त। |
| — Department | आबकारी विभाग। |
| Exclude | निकाल देना। छोड़ देना। |
| Excluding | छोड़कर। |
| Exclusion | छोड़ देना। निकाल देना। |
| *to the—of* | को छोड़कर। |
| Exclusive (adj.) | केवल। अनन्य। |
| — of | को छोड़कर। |
| — right | अनन्य अधिकार। |
| Exclusively | केवल। |
| Executant | निष्पादक। |
| Execute | १–निष्पादित करना। २–(का) पालन करना। कार्यान्वित करना। ३–फांसी देना। प्राणदंड देना। |
| Executed | निष्पादित। |
| — document | निष्पादित लेख्य। |
| Execution | १–निष्पादन। २–पालन। कार्यान्वयन। ३–प्राणदंड। फांसी। |
| — of a decree | आज्ञप्ति का निष्पादन। |
| — of a deed | विलेख का निष्पादन। |
| — of a will | इच्छापत्र/वसीयतनामे का निष्पादन। |
| — of orders | आदेशों का पालन। |
| — proceedings | निष्पादन कार्यवाही। |
| Executive (adj.) | कार्यकारी। (पदनाम में) अधिशासी। |
| Executive (n.) | कार्यांग/कार्यपालिका। |
| — action | निष्पादन कार्यवाही। |
| — authority | कार्यकारी प्राधिकारी। |
| — body | कार्यकारी निकाय। |
| — Committee | कार्यकारिणी समिति। |

| | |
|---|---|
| Executive Council | कार्यकारिणी परिषद्। |
| — Engineer | अधिशासी अभियन्ता। |
| — Magistrate | अधिशासी दंडाधिकारी। |
| — Officer | अधिशासक। |
| — Section | कार्यकारी अनुभाग। |
| Executor | निष्पादक। |
| Exemplary | १–अनुकरणीय। उदाहरणीय। २–शिक्षात्मक। |
| — punishment | शिक्षात्मक दंड। |
| Exempt | मुक्त। |
| Exempt (v.) | मुक्त करना। |
| Exempted | मुक्त। मुक्त किया गया। |
| Exemption | मुक्ति। छूट। |
| — Certificate | मुक्ति प्रमाणक। |
| — from tax | कर से मुक्ति। |
| — fee | मुक्ति शुल्क। |
| Exequature | मान्यता पत्र। |
| Exercisable | प्रयोज्य। |
| *privileges—by Rulers* | राजाओं द्वारा प्रयोज्य अधिकार। |
| Exercise (n.) | १–अभ्यास। २–प्रयोग। ३–व्यायाम। |
| *in—of powers* | अधिकारों का प्रयोग करते हुये। |
| Ex gratia | अनुग्रह पूर्वक। अनुग्रह। |
| Ex gratia payment | अनुग्रह भुगतान। |
| Exhaustive | स्वतःपूर्ण। सर्वांगपूर्ण। |
| Exhibit (n.) | प्रेक्ष्य। दर्शित। |
| Exhibit (v.) | प्रदर्शित करना। |
| Exhibition | प्रदर्शनी। |
| Exigency | अनिवार्य आवश्यकता/अत्यावश्यकता। |
| Exile (v.) | निर्वासित करना। |
| Exile (n.) | निर्वासन। |

| | |
|---|---|
| Banishment | विवासन । |
| Deportation | उद्वासन । |
| Expatriation | १–देश निकाला । २–देश–त्याग । |
| Extradition | प्रत्यर्पण । |
| Transportation | निर्वासन । कालापनी । |
| Ex-India | भारत के बाहर । भारत बाह्य । |
| —, Leave | भारत के बाहर अवकाश । भारतवाह्य अवकाश । |
| Existing | वर्तमान । |
| Exit (n.) | निष्क्रम । निकलने का मार्ग । |
| Ex-military personnel | भूतपूर्व सेना कार्मिक । |
| Ex-mill | मिल बाह्य । मिल बाहर । |
| — price | मिल बाह्य मूल्य । |
| Ex-officio | पदेन । |
| Ex-officio Secretary | पदेन सचिव । |
| Exonerate | दोषमुक्त करना । |
| Expansion | विस्तार । प्रसार । |
| Ex parte | एकपक्षीय । |
| Expatriation | १–देश निकाला । २–देश त्याग । |
| Banishment | विवासन । |
| Deportation | उद्वासन । |
| Exile | निर्वासन । |
| Extradition | प्रत्यर्पण । |
| Transportation | निर्वासन । कालापानी । |
| Expediency | इष्टकर्ता । |
| Expedient | इष्टकर । |
| Expedite | शीघ्र करना । (में) शीघ्रता करना । |
| Expedition | १–शीघ्रता । २–अभियान। |
| — fee | शीघ्रता, शुल्क । |
| Expeditious | शीघ्र । |

| | |
|---|---|
| Expeditious dispatch | शीघ्र प्रेषण। |
| Expell | निष्कासित करना। |
| Expenditure | व्यय। खर्च। |
| Experiment | प्रयोग। |
| Experimental | प्रायोगिक। प्रयोगात्मक। |
| — farm | प्रायोगिक कृषि क्षेत्र। |
| Experimenter | प्रयोक्ता। |
| Expert | विशेषज्ञ। |
| Expiration | समाप्ति। |
| Expire | समाप्त होना। बीत जाना। |
| Expiry | समाप्ति। |
| Explanation | १–स्पष्टीकरण। २–व्याख्या। |
| Enplanatory | व्याख्यात्मक। |
| Expletive | पादपूरक। स्थानपूरक। भरती का। |
| Exploit | १–अपलाभ लेना। अनुचित लाभ उठाना। २–उपयोग करना। ३–शोषण करना। |
| Exploitation | १–अपलाभ या अनुचित लाभ लेना। २–उपयोग। ३–शोषण। |
| — of the name of Gandhiji | गान्धी जी के नाम का अनुचित लाभ लेना। |
| — of labourers | मजदूरों का शोषण। |
| Exploratory work | जांच पड़ताल का काम। |
| Explosive | विस्फोटक। |
| Explosives Act | विस्फोटक पदार्थ अधिनियम। |
| Export (n.) | निर्यात। |
| Import (n.) | आयात। |
| Export Moharrir | निर्यात लिपिक। |
| Export (v.) | निर्यात करना। |
| Import (v.) | आयात करना। |
| Exported | निर्यात। निर्यात किया गया। |

| | |
|---|---|
| Imported | आयात। आयात किया गया। |
| Expost facto | कार्योत्तर। |
| Expound | व्याख्या करना। आशय समझाना। |
| — the law to the public | जनता को विधान का आशय समझाना। |
| Ex-President | १–भूतपूर्व सभापति। २–भूतपूर्व राष्ट्रपति। |
| Express (adj.) | १–स्पष्ट। सुव्यक्त। निश्चित। २–द्रुतगामी। |
| — Delivery post | तुरन्त देय डाक। |
| — provisions of the Act | अधिनियम के स्पष्ट उपबन्ध। अधिनियम में स्पष्ट रूप से दिए हुए उपबन्ध। |
| — telegram | द्रुतगामी तार। |
| Express (v.) | व्यक्त करना। प्रकट करना। अभिव्यक्त करना। |
| Expressed | अभिव्यक्त। |
| Expressd and implied | उक्त और ध्वनित। अभिव्यक्त और ध्वनित। |
| Expression | १–अभिव्यंजना। अभिव्यक्ति। २–शब्द। वाक्यांश। पद। |
| *with an—of opinion thereon* | उस पर मत प्रकट करते हुए। उस पर राय देते हुए। |
| Expressive | अभिव्यंजक। अर्थबोधक। भावबोधक। |
| Expressiveness | अभिव्यंजकता। |
| Expressly | स्पष्ट रूप से। |
| Ex-proprietary | गतस्वामित्व। साकितुलमिल्कियत। |
| Expulsion | निष्कासन। |
| Ex-Servicemen | भूतपूर्व सैनिक। |
| Ex-Soldier | भूतपूर्व सैनिक। |
| Extend | १–फैलाना। प्रसारित करना। बढ़ाना। २–प्रचलित होना। लागू होना। |
| — the leave | अवकाश बढ़ाना। |
| *these rules—to the whole of India* | ये नियम संपूर्ण भारत में लागू हैं। इन नियमों का प्रसार सम्पूर्ण भारत में है। |

| | |
|---|---|
| Extended | विस्तारित । |
| — definition | विस्तारित परिभाषा । |
| — meaning | विस्तारित अर्थ । |
| Extension | १–प्रसार । विस्तार । २–वृद्धि । बढ़ाना । |
| — Block | प्रसार खंड । |
| — Guide | प्रसार निर्देशक । |
| — Officer | प्रसार अधिकारी । |
| — of leave | अवकाश बढ़ाना । |
| — of posts | पदों की अवधि बढ़ाना । |
| — Service | प्रसार सेवा । |
| — — Officer | प्रसार सेवा अधिकारी । |
| Extensive | विस्तृत । विस्तीर्ण । |
| — Cultivation | विस्तीर्ण कृषि । |
| Extent | प्रसार । |
| — of an Act | अधिनियम का प्रसार । |
| External | १–बाह्य । बाहरी । २–परराष्ट्रीय । वैदेशिक । |
| — Affairs, Ministry of | परराष्ट्र मन्त्रालय । |
| Extinct | मृत । निष्क्रिय । समाप्त । |
| Extinction | समाप्ति । |
| — of rights | अधिकारों की समाप्ति । |
| Extra | अतिरिक्त । बाह्य । |
| — contract establishment | नियतातिरिक्त अधिष्ठान । |
| — Curricular | पाठ्येतर । |
| — — activities | पाठ्येतर कार्यकलाप । |
| — Judicial | न्यायातिरिक्त । |
| — — Confession | न्यायातिरिक्त अंगीकरण । |
| — inquiry | न्यायातिरिक्त जांच । |
| — Magistrate | अतिरिक्त दंडाधिकारी । |
| Extract | उद्धरण । |

| | |
|---|---|
| Extradition | प्रत्यर्पण । |
| Banishment | विवासन । |
| Deportation | उद्वासन । |
| Exile | निर्वासन । |
| Expatriation | १–देश निकाला । २–देश त्याग । |
| Transportation | निर्वासन । कालापानी । |
| Ex-trainee | भूतपूर्व प्रशिक्षार्थी । |
| Extramural | कक्षेतर । अतिकक्ष । |
| Extraneous | १–बाह्य । परकीय । २–अप्रासंगिक । असंबद्ध । |
| — flags | परकीय झंडे । |
| — matter | अप्रासंगिक सामग्री । |
| Extraordinary | असाधारण । |
| Extreme (adj.) | चरम । नितान्त । अतिशय । |
| Eye Operation Room | नेत्र शल्यकर्म कोष्ठ । |
| Eye Relief Camp | नेत्र चिकित्सा शिविर । |

## F

| | |
|---|---|
| Face value, Nominal value | अंकित मूल्य । |
| Facilitate | सुकर बनाना । सरल बनाना । |
| Facility | १–सुविधा । २–सुकरता । सरलता । |
| Fact | तथ्य । |
| Factories Act | निर्माणशाला अधिनियम । |
| Factory | निर्माणशाला । कारखाना । फैक्टरी । |
| — Inspector | फैक्टरी निरीक्षक । निर्माणशाला निरीक्षक । |
| Faculty | संकाय । |
| — of Arts/Science/Commerce/Law/Medicine/Ayurved | विविद्या/विज्ञान/वाणिज्य/विधि/चिकित्सा/आयुर्वेद संकाय । |
| Fail | १–विफल होना । असफल होना । २–(परीक्षा में) अनुत्तीर्ण होना । असफल होना । ३–न करना । चूकना । ४–न होना । |

Failed — (परीक्षा में) अनुत्तीर्ण। असफल।

Failure (n.) — १–विफलता। असफलता। २–(परीक्षा में) अनुत्तीर्ण होना। असफलता। ३–अनुत्तीर्ण। असफल। ४–चूक। न करना। ५–अभाव। न होना।

— of crops — फसल न होना। फसल का मारा जाना।

— to attend — उपस्थित न होना।

Fair (n.) — मेला। हाट।

Fair (adj.) — १–स्वच्छ। २–उचित। न्यायसंगत। ३–मध्यम। सामान्य। औसत। ४–सच्चा। शुद्ध।

— and equitable distribution — न्यायसंगत और साम्यिक वितरण।

— average quality — औसत श्रेणी।

— copy — स्वच्छ प्रति।

— deal — उचित व्यवहार। न्याय्य व्यवहार।

— dealings — सच्चा व्यवहार। शुद्ध व्यवहार।

— knowledge — पर्याप्त ज्ञान। अच्छा ज्ञान। साधारण ज्ञान।

— price — उचित मूल्य।

— treatment — उचित बर्ताव। उचित व्यवहार।

Fairly — १–उचित रूप से। उचित। २–पर्याप्त।

Fairness — औचित्य। न्याय।

Fair-mindedness — निष्पक्ष भाव।

Faith, Breach of — विश्वास भंग।

Fall (n.) — १–पतन। उतार। गिरावट। २–प्रपात। झरना।

— in price — मूल्यों में गिरावट। मूल्यपात।

— in temperature — तापमान घटना। तापमान गिरना।

— of a river — नदीपात। नदी का गिराव।

False — मिथ्या। झूठा।

— account — १–मिथ्या लेखा। झूठा हिसाब। २–मिथ्या विवरण।

| | |
|---|---|
| Family | परिवार । |
| — allotment of officers | अधिकारियों के परिवारों के लिये प्रदिष्टि । |
| — planning | परिवार नियोजन । |
| Famine | अकाल । दुर्भिक्ष । |
| — relief | दुर्भिक्ष सहायता । |
| Fare | किराया । भाड़ा । |
| Farewell address | बिदाई का अभिनन्दन पत्र । |
| Farm | कृषि क्षेत्र । |
| —, Mechanized | संयन्त्र कृषि क्षेत्र । यान्त्रिक कृषिक्षेत्र । |
| — Superintendent | कृषिक्षेत्र अधीक्षक । |
| Farmer | कृषक । किसान । |
| Farming Inspector | कृषि निरीक्षक । |
| Fasten | १–बांधना । २–बन्द करना । चिपकाना । ३–जड़ना । |
| — an envelop | लिफाफा बन्द करना । |
| Fault | दोष । |
| Fault finding (n.) | छिद्रान्वेषण । दोष निकालना । |
| Fault finding (adj.) | छिद्रान्वेषी । दोषदर्शी । |
| Favour | १–अनुग्रह । २–पक्षपात । |
| Favourable | अनुकूल । |
| Favouritism | पक्षपात । |
| Feature | १–आकृति । (भूमि की) तलाकृति । २–विशेषता । ३–लक्षण । ४–रूपक । |
| Fee | शुल्क । देय । |
| —, Admission | प्रवेश शुल्क । |
| —, Audio-visual Aids | दृश्य–श्रव्य सामग्री शुल्क । |
| —, Games | क्रीड़ा शुल्क । |
| —, Hostel | छात्रावास शुल्क । |
| —, Late payment | विलम्ब शुल्क । |
| —, Reading Room | वाचनालय शुल्क । |

| | |
|---|---|
| Fee, Tuition | शिक्षा शुल्क । |
| —, Withdrawl | निकासी शुल्क । |
| Feed and Keep | पोषण-रक्षण । रखना-खिलाना । |
| Feeder road | पोषक पथ । |
| Feeder well | पोषक कूप । |
| Fees | शुल्क । देय । |
| — on commissions issued | निर्गत किए गए आयोगों पर शुल्क । |
| — on visits paid | घर पर देखने की फीस । |
| Fellow (in a university) | १-अधिछात्र । २-अधिसदस्य । |
| —, Research | शोध पार्षद । |
| Fellowship | १-अधिछात्रवृत्ति । २-अधिसदस्यता । ३-मैत्री । भाईचारा । |
| Female | स्त्री । महिला । |
| — Attendant | परिचारिका । |
| — Child | बालिका । |
| — Nurse | उपचारिका । |
| — Ward | महिला कक्ष । |
| Feminine (adj.) | स्त्री-सुलभ । स्त्रियोचित । स्त्री-। |
| Fence | बाड़ा । घेरा । |
| Ferries Clerk | घाट लिपिक । |
| Ferry | घाट । |
| — toll | घाट शुल्क । |
| — Toll Collector | घाटशुल्क समाहर्ता । |
| Fertile | उर्वर । उपजाऊ । |
| Fertilizer | उर्वरक । |
| Fiction (including stories) | कथा साहित्य । |
| Fictitious | काल्पनिक । कृत्रिम । |
| Fidelity bond | ईमानदारी बन्धपत्र । |
| Field | १-खेत । २-मैदान । ३-क्षेत्र । |
| — Assistant | क्षेत्र सहायक । |

| | |
|---|---|
| Field Extension and Publicity Officer | क्षेत्र-प्रसार तथा विख्यापन अधिकारी । |
| — firing | क्षेत्र शल्क । चांदमारी । |
| — Officer | क्षेत्र अधिकारी । |
| — work | क्षेत्रीय कार्य । क्षेत्रीय अनुसन्धान । |
| Fieldman | क्षेत्रिक । |
| — Supervisor | क्षेत्रिक पर्यवेक्षक । |
| Figure | १-आकृति । २-अंक । |
| Figurehead | नाममात्र का अध्यक्ष । |
| Figures | आंकड़े । |
| —, Actual | वास्तविक आंकड़े । |
| Filament | रेशा । तन्तु । |
| File (v.) | १-नत्थी करना । २-निवेशित करना । दायर करना । |
| — a suit | वाद निवेशित करना । मुकदमा दायर करना । |
| File (n.) | पत्रावली । नत्थी । |
| — board | नत्थी गत्ता । |
| — cover | नत्थी आवरण । पत्रावली आवरण । |
| Fillet (*P. W. D.*) | भरन । फिलेट । |
| Filling | १-भराई । २-भरत (भरी हुई वस्तु) । |
| Fillip | प्रोत्साहन । |
| Final | अन्तिम । |
| — bill | अन्तिम बिल । |
| — dicision | अन्तिम निर्णय । |
| — examination | अन्तिम परीक्षा । वार्षिक परीक्षा । |
| Finalize | अन्तिम रूप देना । परिनिश्चित करना । |
| Finally | अन्तिम रूप से । |
| Finance | वित्त । |
| — (Accounts) Department | वित्त (लेखा) विभाग । |
| — (Budget) Department | वित्त (आयव्ययक) विभाग । |

| | |
|---|---|
| Finance (Expenditure control) Department | वित्त (व्यय नियंत्रण) विभाग। |
| — (General) Department | वित्त (सामान्य) विभाग। |
| — (Inspection, Economy, and Reorganization) Department | वित्त (निरीक्षण, अर्थ-व्यवस्था और पुनस्संघटन) विभाग। |
| — (Planning and Resources) Department | वित्त (नियोजन और संसाधन) विभाग। |
| — (Services and Sales Tax) Department | वित्त (सेवा तथा बिक्री कर) विभाग। |
| Finance (v.) | वित्त-व्यवस्था करना। धन देना। खर्च चलाना। |
| Financial | वित्तीय। वित्त। |
| — Adviser | वित्तीय परामर्शद। वित्तीय सलाहकार। |
| — — to Commissioner, Relief and Rehabilitation | सहायता तथा पुनर्वासन आयुक्त का वित्तीय परामर्शद। |
| — Controller | वित्तीय नियंत्रक। |
| — — of Industries | उद्योग वित्त नियन्त्रक। |
| — Corporation | वित्त निगम। |
| — Handbook | वित्त नियमावली। |
| — Year | वित्तीय वर्ष। |
| Finding | निष्कर्ष। अधिगम। |
| Fine (n.) | अर्थदंड। जुर्माना। |
| Fine (adj.) | १-सुन्दर। ललित। २-सूक्ष्म। बारीक। |
| — Art | ललित कला। |
| Fine Art School | ललित कला विद्यालय। |
| Finger-print | अंगुलि चिह्न। |
| — — Bureau | अंगुलि चिह्न कार्यालय। |
| — — Expert | अंगुलि चिह्न विशेषज्ञ। |
| Finished goods | तैयार माल। |
| Finished products | तैयार माल। |

| | |
|---|---|
| Fire (n.) | अग्नि । आग । |
| — Brigade | अग्निशामक दल । |
| — — Driver | दमकल चालक । |
| — engine | दमकल । |
| — extinguisher | अग्निशामक । |
| — insurance | आग बीमा । |
| — man | आग्निक । |
| — Officer | अग्निशमन अधिकारी । |
| — Patrol | आग पतरोल । |
| — proof | अग्निसह । |
| — Service | अग्निशमन सेवा । |
| — Station Officer | दमकल केन्द्राधिकारी । |
| — — Second Officer | द्वितीय दमकल केन्द्राधिकारी । |
| — works | आतशबाजी । अग्निक्रीड़ा । |
| Fire (v.) | गोली चलाना । |
| Firm (n.) | कोठी । फर्म । |
| Firm (adj.) | दृढ़ । |
| First | प्रथम । पहला । |
| First Aid | प्रथमोपचार । प्राथमिक चिकित्सा । |
| — — Certificate | प्रथमोपचार प्रमाणक । प्राथमिक चिकित्सा प्रमाणक । |
| — Class | प्रथम श्रेणी । |
| — come first served | पहले आए सो पहले पाए । |
| — Division | प्रथम श्रेणी । |
| — floor | पहला तला । |
| — hearing | पहली सुनवाई । प्रथम सुनवाई । |
| — information report | प्रथम सूचना रिपोर्ट । |
| First (adj.) | पहले । |
| Firsthand | अपरोक्ष । मूल से प्राप्त । स्वयंदृष्ट । |
| Fiscal | राजस्व संबंधी । राजस्व– । राजकोषीय । वित्तीय । |

| | |
|---|---|
| Fish | मछली । मत्स्य । |
| — Guard | मत्स्य रक्षी । |
| — Marketing Officer | मत्स्य बिक्रय अधिकारी । |
| Fisheries | मत्स्य क्षेत्र । |
| — Biologist | मत्स्य-विज्ञानविद् । |
| — Department | मत्स्य विभाग । |
| — Development Supervisor | मत्स्य-क्षेत्र विकास पर्यवेक्षक । |
| — Warden | मत्स्य-क्षेत्रपाल । |
| Fishing | मछली मारना । मत्स्यघात करना । |
| — Guard | मत्स्यघात रोधक । |
| Fit | १-योग्य । २-उपयुक्त । उचित । |
| Fitness | १-योग्यता । उपयुक्तता । २--स्वस्थता । |
| — Certificate | स्वस्थता प्रमाणक । |
| Fitter | सन्धायक । फिटर । |
| — Mechanic | फिटर यान्त्रिक । सन्धायक यान्त्रिक । |
| Fitting (n.) | १-सज्जीकरण । सन्धान । २-सज्जा । |
| Fitting (adj.) | उपयुक्त । उचित । |
| Fix | १-नियत करना । निश्चित करना । २-लगाना । निरोपित करना । |
| Fixation | निश्चित करना । |
| — of pay | वेतन निश्चित करना । |
| Fixed | नियत । निश्चित । |
| — collections | नियत वसूलियां । |
| — deposit | नियतावधि जमा । नियतकालिक जमा । |
| — point | नियत स्थल । |
| — — duty | नियत स्थल ड्यूटी । |
| — rate tenant | नियत दर किसान । नियत दर काश्तकार । |
| Fixture | निरोप । |
| Flag | झंडा । (पत्रावली में) पताका । |

| | |
|---|---|
| Flag, National | राष्ट्रीय झंडा । |
| — staff | ध्वज दंड । |
| Flash card | बोधचित्र । प्रदर्शन चित्र । |
| Flaying | निस्त्वचन । |
| — Supervisor | निस्त्वचन पर्यवेक्षक । |
| Float (commerce) | १–चालू होना । २–चालू करना । निकालना । आरंभ करना । |
| Floatation (of a company, bond, loan) | चालू करना । निकालना । |
| Floating | १–चालू । २–अल्पकालिक । |
| — capital | चालू पूंजी । |
| — debt | चालू ऋण । |
| Flood Protection Work | बाढ़–रक्षा कार्य । बाढ़ रक्षा निर्माण कार्य । |
| Floor | फर्श । |
| Flour | आटा । |
| Flow | १–प्रवाह । बहाव । २–(वस्तु–निर्माण में) अग्रगति । |
| — chart | अग्रगति चार्ट । |
| — irrigation | बहाव सिंचाई । तोड़ सिंचाई । |
| Fluctuate | घटना–बढ़ाना । चढ़ना–उतरना । अस्थिर रहना । |
| Fluctuation | घट–बढ़ । चढ़ाव–उतार । अस्थिरता । |
| — in agricultural prosperity | कृषि की उन्नति में चढ़ाव–उतार । |
| — in prices | मूल्यों में घट–बढ़ । मूल्यों में चढ़ाव–उतार । |
| Fluctuating | अस्थिर । परिवर्ती । डावांडोल । |
| Fly (a flag) | फहराना । |
| Fly leaf | कोरा पन्ना । |
| Flying Squad (*Police*) | उड़ाका दल । |
| Fodder | चारा । |

| | |
|---|---|
| Fodder crops | चारे की फसलें । चरी । |
| Folio | १–द्विपत्रा । चौपेजी । २–(लेखा बही में) पृष्ठ । |
| Follower | अनुगामी । |
| Following | अनुलिखित । आगे लिखा या दिया हुआ । |
| Food | खाद्य । आहार । |
| — and Civil Supplies Department | खाद्य और रसद विभाग । |
| — and Civil Supplies, Minister for | खाद्य और रसद मंत्री । |
| — grains | खाद्यान्न । |
| — — Inspector | खाद्यान्न निरीक्षक । |
| — production | खाद्य उत्पादन । |
| For | १–के लिये । २–तक । ३–से । ४–के स्थान पर । ५–कृते । की ओर से । ६–के होते हुए भी । |
| — all concerned | सभी संबंधित व्यक्तियों के लिये । |
| — all that | यह सब होते हुए भी । |
| — and against | पक्ष और विपक्ष में । |
| — and on behalf of | के लिये और की ओर से । |
| — approval | अनुमोदनार्थ । स्वीकृत्यर्थ । |
| — consideration | विचारार्थ । |
| — information and guidance | सूचना और मार्गनिर्देश के लिये । |
| — order | आदेशार्थ । |
| — perusal | परिशीलनार्थ । |
| — Secretary | सचिव कृते । |
| — the last four days | पिछले चार दिनों से । |
| — three years continuously | लगातार तीन वर्षों तक । |
| F. O. R. Destination Station | गन्तव्य स्टेशन तक रेलभाड़ा मुक्त । |

| | |
|---|---|
| Force (n.) | १–बल। २–सेना। सैन्यदल। दल। |
| —, Come into | प्रचलित होना। |
| —, In | प्रचलित। |
| Force (v.) | बल प्रयोग करना। बाध्य करना। |
| Forecast | पूर्वानुमान। |
| — of stamps | स्टाम्पों का पूर्वानुमान। |
| Foreclosure | निषेध। |
| — of mortgage | बन्धक का मोचन निषेध। |
| — of sale | विक्रय निषेध। |
| Forecourt | प्रांगण। अग्रभूमि। |
| Forecover (of a file) | पूर्वावरण। ऊपरी आवरण। |
| Fore-end | अगला सिरा। पूर्वान्त। |
| Foregoing | पूर्वलिखित। पूर्वोक्त। पूर्ववर्ती। |
| — chapter | गत अध्याय। पूर्ववर्ती अध्याय। |
| — paragraph | उपर्युक्त पैरा। उपर्युक्त कंडिका। |
| — sentence | पूर्वोक्त वाक्य। |
| Foreign | १–विदेशीय। वैदेशिक। विदेश–। २–विजातीय। बाह्य। परकीय। |
| — affairs | विदेश कार्य। वैदेशिक कार्य। |
| — currency | विदेशीय मुद्रा। |
| — dignitary | विदेशीय उच्चाधिकारी। |
| — exchange | १–विदेशी विनिमय। २–विदेशी मुद्रा। |
| — matter | विजातीय द्रव्य। |
| — policy | विदेश नीति। वैदेशिक नीति। |
| — service | विदेश सेवा। |
| — State telegram | सरकारी विदेश तार। |
| — telegram | विदेश तार। |
| Foreman | फोरमैन। |
| Forensic | विधिक। विधि–। |
| Forensic medicine | शारीरिक विधिशास्त्र। |

| | |
|---|---|
| Forest | वन । |
| — Department | वन विभाग । |
| — Guard | वन रक्षी । |
| — Officer | वनाधिकारी । |
| — Ranger | वनराजिक । |
| — Range Officer | वनराजि अधिकारी । |
| — Settlement Officer | वन बन्दोबस्त अधिकारी । |
| Forester | आटविक । |
| Foreword | प्राक्कथन । |
| Introduction | भूमिका । विषय प्रवेश । |
| Preamble | प्रस्तावना । |
| Preface | प्रस्तावना । |
| Preliminary | प्रास्ताविक । |
| Forfeit | १–खो देना। खो बैठना । २–जब्त होना । राज्यसात् होना। |
| Forfeited | १–खोया हुआ । २–जब्त । राज्यसात्कृत । |
| — property | जब्त सम्पत्ति । राज्यसात् सम्पत्ति । |
| Forfeiture | जब्ती । राज्यसात्करण । |
| Forge | जाल करना । जाली (लेखा आदि) बनाना । |
| Forged | जाली । |
| — coin | जाली सिक्का । |
| — document | जाली लेख्य । |
| — note | जाली नोट । |
| — signature | जाली हस्ताक्षर । |
| Forgerer | जालसाज । जालिया । |
| Forgery | जालसाजी । जाल । |
| Form (v.) | बनाना । |
| Form (n.) | १–रूप । २ प्रपत्र । ३–(Customary method)रीति । ४–(formality) औपचारिकता । ५–(मुद्रण) फर्मा । |

| | |
|---|---|
| Form, Admission | प्रवेश पत्र। |
| — and content | रूप और विषय-वस्तु । |
| — and manner | रूप और रीति । |
| — and practice | रीति और परिपाटी । |
| — Keeper | प्रपत्री । |
| — of address | सम्बोधन का रूप । सम्बोधन की रीति । |
| —, Withdrawal | निकासी प्रपत्र । |
| Formal | रीतिक । औपचारिक । |
| — call | औपचारिक भेंट । |
| — functions | औपचारिक समारोह । |
| — occasion | औपचारिक अवसर । |
| — sanction | औपचारिक सम्मोदन। औपचारिक स्वीकृति। |
| — visit | औपचारिक आगमन। |
| Formality | औपचारिकता । |
| Formally | यथारीति। यथानियम। औपचारिक रूप से। |
| Formation | १-निर्माण । निर्मिति । २-रूप । ढांचा । |
| — of the Gram Sabhas | १-ग्रामसभाओं का निर्माण । २-ग्राम-सभाओं का रूप या ढांचा । |
| Former | १-पहला। पहले का। पूर्व। २-पूर्वोक्त। |
| Formula | सूत्र । गुर । |
| Formulate | बनाना । सूत्रित करना । |
| Fortnight | पक्ष । |
| Fortnightly | पाक्षिक । |
| Forward (adj.) | अग्रिम । |
| — contract | अग्रिम संविदा । अग्रिम ठेका । |
| Forward (v.) | अग्रसारित करना । |
| Forwarded | अग्रसारित । |
| Forwarding | अग्रसारण। |
| — letter | अग्रसारण पत्र । |
| — note | अग्रसारण नोट । |

| | |
|---|---|
| Found | संस्थापित करना । |
| Foundation | १–संस्थापन । २–शिलान्यास । ३–नींव । आधार । |
| — stone | आधार शिला । |
| Founder | संस्थापक । |
| — member | संस्थापक सदस्य । |
| Fraction | भाग । अंश । |
| — of a rupee | रुपये का कोई भाग । |
| Frame (v.) | बनाना । तैयार करना । |
| — a charge | आरोप तैयार करना । |
| — a rule | नियम बनाना । |
| Frame (n.) | १–ढांचा । २–चौखटा । |
| Frame work | ढांचा । |
| Franchise | मताधिकार । |
| —, Adult | वयस्क मताधिकार । |
| Fraud | धोखा । प्रवंचन । कपट । |
| Fraudulent | कपटपूर्ण । |
| — device | कपटपूर्ण युक्ति । |
| Free | १–निःशुल्क । २–बिना मूल्य । ३–स्वतंत्र । ४–मुक्त । अबाध । बेरोक । |
| — and half-rate students | निःशुल्क तथा अर्धशुल्क छात्र । |
| — from all encumbrances | सब भारों से मुक्त । |
| — of charge | निःशुल्क । |
| — passage | १–निःशुल्क यात्रा । २–बेरोक बहाव । |
| — period (*Educ.*) | खाली घंटा । |
| Freedom | स्वतन्त्रता । स्वातन्त्र्य । |
| Freeship | निःशुल्कता । |
| —, Half | अर्धनिःशुल्कता । |
| Freight | भाड़ा । मालभाड़ा । |
| — to be prepaid | भाड़ा पूर्वदेय । |

| | |
|---|---|
| Frequency | बारंबार। आवृत्ति । |
| Fretwork | जाली का काम । |
| Friction | १–घर्षण । रगड़ । २–संघर्ष । |
| — between troops and civilians | सेना और असैनिक कर्मचारियों में संघर्ष । |
| From | १–से । २–(पत्र के आदि में) प्रेषक । |
| — time to time | समय-समय पर । |
| Frontage | अग्रभाग । सामना । |
| Frontier | सीमा । प्रत्यन्त । |
| -- area | सीमा क्षेत्र । प्रत्यन्त क्षेत्र । |
| Fruit | फल । |
| — Development Board | फल विकास परिषद् । |
| — Preservation | फल संरक्षण । |
| — — and Canning Institute-cum-Training Centre | फल संरक्षण तथा डिब्बाबन्दी संस्थान एवं प्रशिक्षण केन्द्र । |
| — Utilization | फलोपयोग । |
| — —, Director of | फलोपयोग निदेशक । |
| Fuel | ईंधन । |
| Full | पूर्ण । पूरा । |
| — average pay leave | पूरे औसत वेतन पर अवकाश । |
| — fee | पूर्ण शुल्क । |
| — power | पूर्ण अधिकार । |
| Function (n.) | १–कार्य । क्रिया । २–कर्त्तव्य । कृत्य । ३–उत्सव । समारोह । |
| Function (v.) | काम करना । |
| Functionary | कृत्यकारी । कार्यकर्ता । |
| Fund | निधि । |
| —, Consolidated | संहत निधि । |
| —, Endowment | सन्दान निधि । |
| —, Local | स्थानीय निधि । |
| —, Permanent | स्थायी निधि । |

| | |
|---|---|
| Fund Provident | निर्वाह निधि । |
| Fundamental | मूल । मौलिक । |
| — rules | मूल नियम । |
| Funded debt | स्थायी ऋण । |
| Funds | १–निधियां । २–धन । |
| Furl (a flag) | लपेटना । लपेटकर बांधना । |
| Furniture | उपस्कर । |
| Future (n.) | भविष्य । |
| Future (adj.) | भावी । आगामी । |

## G

| | |
|---|---|
| Gallantry | शौर्य । |
| — award | शौर्य पुरस्कार । |
| Gallery | वीथी । वीथिका । |
| —, Press | पत्रकार वीथी । |
| Game | १–खेल । क्रीड़ा । २–आखेट । शिकार । |
| — laws | आखेट विधान । |
| Games | १–खेल । क्रीड़ा । २–वन्य जीव । वन्य । |
| — and Sports | खेल–कूद । |
| — Attendant | खेल परिचर । |
| —, Indoor | अन्तःकक्ष खेल । |
| —, Outdoor | बहिःकक्ष खेल । |
| —, Sports and Drill | खेलकूद और व्यायाम । |
| — Superintendent | क्रीड़ा अधीक्षक । खेल अधीक्षक । |
| — Supervisor | खेल पर्यवेक्षक । क्रीड़ा पर्यवेक्षक । |
| — Warden | वन्यपाल । |
| Gang | टोली । |
| — Inspector | टोली निरीक्षक । |
| Garage | गाड़ीखाना । यानशाला । |
| Garden | उद्यान । बाग । |

| | |
|---|---|
| Garden party | उद्यान भोज । |
| Gardening | उद्यान कर्म । बागवानी । |
| Gardens and Horticulture Section | उद्यान अनुभाग । |
| Gateman | द्वारपाल । |
| Gate Sergeant | द्वाराध्यक्ष । |
| Gauge | माप । नाप । गेज । |
| Gazette | राजपत्र । |
| — Notification | राजपत्र विज्ञप्ति । |
| Gazette (v.) | राजपत्रित करना । |
| Gazetted | राजपत्रित । |
| — Officer | राजपत्रित अधिकारी । |
| Gazetteer | भूवृत्त । |
| Gear up | तेज करना । तेजी से चालू करना । |
| General | १–सामान्य । साधारण । २–महा–। प्रधान । |
| — Administration | सामान्य प्रशासन । |
| — — Department | सामान्य प्रशासन विभाग । |
| — Agent | सामान्य अभिकर्ता । |
| — Clerk | सामान्य लिपिक । |
| — Course | सामान्य पाठ्यक्रम । |
| — diary | सामान्य दैनिकी । |
| — Election | सामान्य निर्वाचन। |
| — Finger-print Register | सामान्य अंगुलि चिह्न पंजी । |
| — Manager | प्रधान प्रबन्धक । |
| — Medicine | सामान्य काय चिकित्सा । |
| — Police Fund | सामान्य पुलिस निधि । |
| — Provident Fund | सामान्य निर्वाह निधि । |
| — Stamp | सामान्य स्टाम्प । |
| — Surgery | सामान्य शल्य चिकित्सा । |

| | |
|---|---|
| General Ward | सामान्य कक्ष । |
| Generalization | सामान्यीकरण । |
| Generalized | सामान्यीकृत । |
| Generally | सामान्यतः । सामान्य रूप से । |
| Generator | जनित्र । |
| Genius | १–प्रतिभा । २–प्रकृति । ३–प्रतिभावान् व्यक्ति । |
| — of language | भाषा की प्रकृति । |
| — of the people | जनता की प्रकृति । |
| Gentle slope | हल्का ढाल । |
| Genuine | १–प्रामाणिक । २–यथार्थ । वास्तविक । सच्चा । ३–विशुद्ध । |
| — production | विशुद्ध उत्पादन । |
| — signature | वास्तविक हस्ताक्षर । |
| — statement | यथार्थ कथन । |
| — text | प्रामाणिक पाठ । |
| Geochemist | भूरसायनविद् । |
| Geochemistry | भूरसायन । |
| Geography | भूगोल । |
| Geological | भूगर्भ या भूतत्व संबंधी । भूगर्भ–। |
| — survey | भूगर्भ सर्वेक्षण । |
| Geologist | भूगर्भशास्त्री । |
| Geology | भूगर्भशास्त्र । |
| — and Mining, Department of | भूतत्व तथा खनिकर्म विभाग । |
| Germ | जीवाणु । |
| Germinate | अंकुरित होना । |
| Germination | अंकुरण । |
| Gift | १–भेंट । उपहार । २–दान । |
| — deed | दानपत्र । |

| | |
|---|---|
| Gift of movable property | चल सम्पत्ति का दान । |
| Girder | गाटर । |
| Girdling Officer | घिरान अधिकारी । |
| Girls' Education Expansion Office | बालिका शिक्षा प्रसार कार्यालय । |
| Girls' Education Expansion Officer | बालिका शिक्षा प्रसार अधिकारी । |
| Gist | सारांश । |
| Give effect to | पालन करना । कार्यान्वित करना । |
| Glaring disparity | अत्यधिक असमानता । |
| Glass | कांच । |
| — Factory | कांच निर्माणशाला । |
| — Technologist | कांच शिल्पविद् । कांच प्रोद्योगविद् । |
| — Technology | कांच प्रोद्योग । |
| Globe | १–गोला । २–पृथ्वी । ३–(शिक्षा) ग्लोब । |
| Glossary | शब्दावली । |
| Gloves | दस्ताने । |
| Glue | सरेस । |
| Godown | गोदाम । भांडार । |
| Good | अच्छा । |
| — debt | शोध्य ऋण । |
| — faith | सदाशयता । |
| —, For | स्थायी रूप से । निश्चित रूप से । |
| — offices | मध्यस्थता । |
| — order | अच्छी दशा । अच्छी स्थिति । |
| — reason | पर्याप्त कारण । |
| — sense | सद्बुद्धि । |
| — will | १–सुनाम । ख्याति । २–सद्भाव । |
| Goods | माल । |
| — Clerk | माल बाबू । |

| | |
|---|---|
| Gorait | गोड़ैत । |
| Gorge | कन्दर । |
| Gorge or ravine | कन्दर या उपघाटी । |
| Govern | १–शासन करना । २–नियंत्रित करना । |
| Governed by | १–से शासित । २–से नियंत्रित । के अधीन । |
| Governing body | प्रबन्ध निकाय । |
| Government | शासन । सरकार । |
| — Advocate | सरकारी अधिवक्ता । |
| — affairs | सरकारी कार्य । सरकारी मामले । |
| — Agriculture Farm | राजकीय कृषिक्षेत्र । |
| — Arts and Crafts College | राजकीय कला–शिल्प महाविद्यालय । |
| — Basic Normal School | राजकीय आधारिक दीक्षा विद्यालय । |
| — Basic Training College | राजकीय आधारिक प्रशिक्षण महाविद्यालय । |
| — Building | राजकीय भवन । सरकारी इमारत । |
| — Branch Press | राजकीय शाखा मुद्रणालय । |
| — Cement Factory | राजकीय कांच निर्माणशाला । |
| — Central Pedagogical Institute | राजकीय अध्यापन विज्ञान संस्थान । |
| — Central Press | राजकीय केन्द्रीय मुद्रणालय । |
| — Central Weaving Institute | राजकीय केन्द्रीय वयन संस्थान । |
| — Ceramic Centre | राजकीय कुम्भकार कला केन्द्र । |
| — College of Home Science | राजकीय गृहविज्ञान महाविद्यालय । |
| — College of Physical Education | राजकीय व्यायाम शिक्षा महाविद्यालय । |
| — Constructive Training College | राजकीय रचनात्मक प्रशिक्षण महाविद्यालय । |
| — Conveyancer | सरकारी अभिहस्तान्तरक । |
| — Counsel | सरकारी वकील । |
| — dues | सरकारी पावने । |
| — Dyeing, Bleaching and Finishing Factory | राजकीय रंगाई, विरंजन तथा परिष्कार कर्मशाला । |

| | |
|---|---|
| Government Estate Department | राज्य सम्पत्ति विभाग। |
| — Fruit Research Station | राजकीय फलशोध केन्द्र। |
| — Girls Inter College | राजकीय बालिका इंटर महाविद्यालय। |
| — Girls' Normal School | राजकीय बालिका दीक्षा विद्यालय। |
| — High School | राजकीय उच्च विद्यालय। |
| — Higher Secondary School | राजकीय उच्चतर माध्यमिक विद्यालय। |
| — Higher Secondary School for Girls | राजकीय उच्चतर माध्यमिक बालिका विद्यालय। |
| — Hill Fruit Research Station | राजकीय पर्वतीय फल शोध केन्द्र। |
| — House | १–राजभवन। २–राष्ट्रपति भवन। |
| — Inter College | राजकीय इंटर महाविद्यालय। |
| — Junior Training College | राजकीय अवर प्रशिक्षण महाविद्यालय। |
| — Model School | राजकीय आदर्श विद्यालय। |
| — Normal School | राजकीय दीक्षा विद्यालय। |
| — Normal School for Girls | राजकीय बालिका दीक्षा विद्यालय। |
| — Nursery Trainig College | राजकीय शिशु-शिक्षा प्रशिक्षण महा-विद्यालय। |
| — Office | सरकारी कार्यालय। |
| — Order | शासकीय आदेश। सरकारी आदेश। |
| — Photo-Litho Press | राजकीय फोटो-लिथो मुद्रणालय। |
| — Precision Instrument Factory | राजकीय सूक्ष्म उपयंत्र निर्माणशाला। |
| — Press | राजकीय मुद्रणालय। |
| — Promissory note | सरकारी प्रामिसरी नोट। |
| — Railway Police | राजकीय रेलवे पुलिस। सरकारी रेलवे पुलिस। |
| — Resolution | सरकारी संकल्प। सरकारी निश्चय। |
| — Sanatorium | राजकीय आरोग्याश्रम। |
| — School of Arts and Crafts | राजकीय कला-शिल्प विद्यालय। |

| | |
|---|---|
| Government Secondary School | राजकीय माध्यमिक विद्यालय । |
| — securities | सरकारी प्रतिभूतियां । |
| — servant | सरकारी कर्मचारी । शासन सेवक । |
| — Servants' Conduct Rules | सरकारी कर्मचारियों की आचरण नियमावली । |
| — Technical Institute | राजकीय प्राविधिक संस्थान । |
| — Training College | राजकीय प्रशिक्षण महाविद्यालय । |
| — Training College for Women | राजकीय महिला प्रशिक्षण महाविद्यालय । |
| — Welfare T. B. Clinic | राजकीय क्षयरोग प्रतिकर्मालय । |
| Governor | १–राज्यपाल । २–व्यवस्थापक । |
| — acting with his Ministers | समंत्रिपरिषद् राज्यपाल । |
| — of the Reserve Bank | रिजर्व बैंक का व्यवस्थापक । |
| Grace | अनुग्रह । |
| —, Days of | अनुग्रह दिन । रियायती दिन । |
| — mark | (परीक्षा) अनुग्रहांक । |
| Gradation list | कोटिक्रम सूची । |
| — Clerk | कोटिक्रम सूची लिपिक । |
| Grade | १–श्रेणी । कोटि । २–पदक्रम । |
| —, C. T. | पूर्वस्नातक पदक्रम । |
| —, H.T. C. | प्राथमिक शिक्षक पदक्रम । |
| —, J. T.C. | पूर्वमाध्यमिक शिक्षक पदक्रम । |
| —, L. T. | स्नातक पदक्रम । |
| — promotion | स्तरोन्नति । |
| —, Selection | प्रवर श्रेणी । |
| —, S. E. S. (G) | शिक्षा सेवा (पत्रित) पदक्रम । |
| —, S. S. E. S. | व्याख्याता पदक्रम । |
| Gradient | १–प्रवणता । चढ़ाव या उतार । २–(सड़क का) ढाल । |

| | |
|---|---|
| Gradient, Slope | ढाल की प्रवणता । |
| Grading | कोटिकरण । |
| — Assistant | कोटिक्रम सहायक । |
| — list | कोटिक्रम सूची । |
| Gradual | क्रमिक । |
| Gradually | क्रमशः । धीरे धीरे । |
| Graduate | स्नातक । |
| —, Post | स्नातकोत्तर । |
| —, Registered | निबद्ध स्नातक । |
| —, Under | अभिस्नातक । |
| Grain godown | अन्न भांडार । |
| Grand total | सम्पूर्ण योग । |
| Grant (v.) | स्वीकार करना । देना । प्रदान करना । |
| Grant (n.) | अनुदान । |
| — in-aid | सहायक अनुदान । |
| Granted | स्वीकृत । |
| Grantee | १–अनुदान–ग्रहीता । २–माफीदार । |
| Grantor | अनुदाता । |
| Graph | ग्राफ । |
| Gratis | निःशुल्क । मुफ्त । |
| Gratuitous | निःशुल्क । |
| — relief | निःशुल्क सहायता । |
| Gratuity | आनुतोषिक । |
| Gravity | १–गुरुत्व । २–गंभीरता । |
| —, Centre of | गुरूत्व केन्द्र । |
| — of directions | निदेशों की गंभीरता । |
| Greeting | १–शुभकामना । २–अभिवादन । |
| Grievance | कष्ट । शिकायत । |
| —, Redress of | शिकायत दूर करना । |
| Gross | १–स्थूल । कच्चा । २–घोर । भारी । |

Gross assets स्थूल परिसम्पत्ति ।
— area स्थूल क्षेत्रफल ।
— amount स्थूल राशि ।
— error भारी भूल ।
— income कच्ची निकासी । स्थूल आय ।
— misconduct घोर दुराचरण ।
— salary स्थूल वेतन ।
Ground भूमि ।
Ground-floor भूमितल ।
Grounds १–हाता । २–मैदान । ३–आधार । कारण ।
Group समूह । वर्ग । वृन्द ।
—, Aesthetic कला वर्ग ।
—, Constructive रचनात्मक वर्ग ।
—, Literary साहित्य वर्ग ।
—, Scientific विज्ञान वर्ग ।
— Level Worker वृन्द सेवक ।
Grove बाग । बगीचा । बारी ।
Groyne (*P. W. D.*) ठोकर । तटबन्ध ।
Guarantee १–गारंटी । प्रतिश्रुति । २–गारंटीकर्ता ।
— letter गारंटी । प्रतिश्रुतिपत्र ।
Guaranty गारंटी ।
Guard १–रक्षी । रक्षक । २–(पुलिस) गारद ।
— Book रक्षण पंजी ।
— file गार्ड फाइल ।
Guardian संरक्षक । अभिभावक ।
— ship संरक्षकता । अभिभावकत्व ।
Guest अतिथि ।
— House अतिथिशाला । अतिथिगृह ।
Guidance मार्गनिर्देश । पथ प्रदर्शन ।

| | |
|---|---|
| Guide (n.) | १–(व्यक्ति) मार्गदर्शक । निर्देशक । २–(पुस्तिका) निर्देशिका । |
| —, Extension | प्रसार निर्देशक । |
| Guide (v.) | मार्ग दिखलाना । मार्ग–प्रदर्शन करना । |
| Guilty | दोषी । |
| Gun barrel | बन्दूक की नली । |
| Gunpowder | बारूद । |
| Gutter | नाली । |

H

| | |
|---|---|
| Habit | प्रवृत्ति । अभ्यास । आदत । |
| Habitable | निवास योग्य । रहने योग्य । |
| Habitual | अभ्यस्त । |
| — criminal | अभ्यस्त अपराधी । पक्का अपराधी । |
| — defaulter | अभ्यस्त वितथी । |
| Hairpin bend (*P. W. D.*) | कैंची । |
| Half | आधा । अर्ध । |
| — average pay leave | आधे औसत वेतन पर अवकाश । |
| — fee | अर्ध शुल्क । |
| — freeship | अर्ध निःशुल्कता । |
| — mast (v.) | अर्धनत करना । |
| *fly the flag—* | झंडे को अर्धनत करना । |
| — rate | आधी दर । |
| — — register | आधी दर पंजी । अर्धशुल्क पंजी । |
| — — student | अधशुल्क छात्र । |
| — yearly | अर्धवार्षिक । |
| Hall | हाल । |
| Halt (v.) | अवस्थान करना । विराम करना । |
| Halt (n.) | अवस्थान । पड़ाव । |
| Halting allowance | अवस्थान भत्ता । |
| Hand-book | पुस्तिका । |

| | |
|---|---|
| Handcuff (n.) | हथकड़ी । |
| Handcuff (v.) | हथकड़ी । |
| Hand-dyer | हस्त रंजक । हाथ-रंगरेज । |
| Handicap | १-अक्षमता । २-बाधा । रुकावट । |
| Handicapped | अक्षम । |
| Handicraft | हस्तशिल्प । दस्तकारी । |
| Handle | १-हाथ से प्रयोग करना । २-करना । संभालना । |
| Handloom | करघा । |
| Hand-printer | हाथ-छीपी । |
| Handwriting | हस्तलिपि । लिखावट । |
| Handwriting Expert | हस्तलिपि विशेषज्ञ । |
| Harass | सताना । परेशान करना । उत्पीड़ित करना । |
| Harassing enquiry | उत्पीड़क जांच । कष्टदायक जांच । |
| Harassment | उत्पीड़न । |
| Hard | १-कठिन । कठोर । कड़ा । २-खड़ा । नगद । ३-भारी । खारा । |
| — cash | खड़ी रोकड़ । नगद रोकड़ । |
| — currency | दृढ़ मुद्रा । |
| — punishment | कठोर दंड । |
| — water | भारी जल । खारा पानी । |
| — work | कठिन परिश्रम । |
| Harijan Sahayak Department | हरिजन सहायक विभाग । |
| Harijan Welfare | हरिजन कल्याण । |
| Hastinapur Town Development Board | हस्तिनापुर नगर-विकास परिषद् । |
| Havalat | हवालात । |
| Havildar Major | हवलदार मेजर । |
| Havildar Quarter Master | हवलदार शिविरपाल । |
| Hawali Munsif | हवाली मुंसिफ । |
| Head (n.) | १-प्रधान । अध्यक्ष । २-शीर्षक । |

| | |
|---|---|
| Head (adj.) | मुख्य । प्रधान । |
| — Assistant | मुख्य सहायक । |
| — Clerk | मुख्य लिपिक । |
| — Constable | नायक । मुख्य कान्सटेबिल । |
| — —, Band | मुख्य कान्सटेबिल, बैंड । बैंड नायक । |
| — — Messenger | मुख्य कान्सटेबिल, सन्देशवाहक । |
| — Examiner | प्रधान परीक्षक । |
| — Drill Instructor (*Police*) | मुख्य कवायद शिक्षक । |
| — Master | मुख्याध्यापक । प्रधानाध्यापक । |
| — Mistress | मुख्याध्यापिका । प्रधानाध्यापिका । |
| — Musketry Instructor | मुख्य बन्दूक कला शिक्षक । |
| — of Department | विभागाध्यक्ष । |
| — Office | मुख्य कार्यालय । प्रधान कार्यालय । |
| — Operator | मुख्य परिचालक । |
| — Proficient | मुख्य प्रवीण । |
| Heading | शीर्षक । |
| Headphone | आकर्णक । |
| Headquarters | मुख्यालय । |
| Heads of Departments | विभागाध्यक्ष । विभागों के अध्यक्ष । |
| Heads of Indian Missions | भारतीय मिशनों के अध्यक्ष । |
| Headway | प्रगति । उन्नति । |
| Health | स्वास्थ्य । |
| — and Hygiene | स्वास्थ्य तथा स्वस्थवृत्त । |
| — certificate | स्वास्थ्य प्रमाणक । |
| — Department | स्वास्थ्य विभाग । |
| — Resort | स्वास्थ्य विहार । |
| Healthy | स्वस्थ । |
| — vitality | स्वस्थ जीवनी-शक्ति । |
| Hearing | सुनवाई । |
| Heinous crime | घोर अपराध । गंभीर अपराध । |

| | |
|---|---|
| Heir | दायाद । वारिस । |
| — apparent | प्रत्यक्ष दायाद । |
| — presumptive | प्रकल्पित दायाद । सम्भावित दायाद । |
| Hereafter | इसके आगे । इसके बाद । भविष्य में । |
| Hereby | इसके द्वारा । एतद्द्वारा । |
| Hereditary | वंशागत । क्रमागत । आनुवंशिक । मौरूसी । |
| — allowance | वंशागत भत्ता । क्रमागत भत्ता । |
| — property | क्रमागत सम्पत्ति । वंशागत सम्पत्ति । मौरूसी सम्पत्ति । |
| Herein | इसमें । यहां । |
| Hereinafter | इसके आगे । इसके पश्चात् । |
| Hereinbefore | इसके पहले । |
| Heretofore | इससे पहले । अब तक । |
| Hereunder | १–नीचे । २–इसके अधीन । |
| Hereupon | इसके बाद । |
| Herewith | इसके साथ । साथ में । |
| Heritage | १–पैतृक दाय । २–पूर्वजों की परम्परा । प्राचीन परम्परा । |
| Hessian cloth | टाट । |
| Hide | खाल । |
| Hide Development Officer | खाल विकास अधिकारी । |
| High | उच्च । |
| — Commissioner | उच्चायुक्त । |
| — Court of Judicature | उच्च न्यायालय । |
| — flood level | इन्द्रदमन । |
| — School | उच्च विद्यालय । हाई स्कूल । |
| — Examination | उच्च विद्यालय परीक्षा । हाई स्कूल परीक्षा । |
| — traditions | उच्च परम्पराएं । महान् परम्पराएं । |
| Higher Secondary | उच्चतर माध्यमिक । |

| | |
|---|---|
| Higher Secondary Education | उच्चतर माध्यमिक शिक्षा । |
| — — examination | उच्चतर माध्यमिक परीक्षा । |
| — — school | उच्चतर माध्यमिक विद्यालय। |
| — — stage | उच्चतर माध्यमिक सोपान । |
| Hill allowance | पहाड़ भत्ता । |
| Hinge | चूल । कब्जा । |
| Hint | संकेत । |
| Hire (v.) | किराए पर लेना । |
| Hire (n.) | किराया। |
| — purchase | क्रयावक्रय। |
| Hiring | किराए पर लेना। |
| — agreement | किरायानामा। |
| His Excellency | परमश्रेष्ठ। |
| His Honour | तत्रभवान्। |
| His Majesty | महामहिम सम्राट्। |
| History | इतिहास। |
| — of service | सेवावृत्त। |
| — sheet | वृत्त फलक । वृत्त पत्रक । |
| Hold (office) | (पद) धारण करना । (पद पर) आरूढ़ रहना। |
| Holder (of a bill) | धारक । देयी । |
| Holding | १–जोत । २–धारण । |
| Holdigs, Small | छोटी जोतें । |
| Holdings, Uneconomic | अलाभकर जोतें । |
| Holiday | छुट्टी। |
| —, Gazetted | राजपत्रित छुट्टी। |
| —, Public | सार्वजनिक छुट्टी । |
| Homage | श्रद्धा। श्रद्धांजलि। |
| *pay homage* | श्रद्धांजलि अर्पित करना । श्रद्धा प्रकट करना । |

| | |
|---|---|
| Hospitality | आतिथ्य। अतिथि-सत्कार। |
| Hostel | छात्रावास। |
| Hostel Superintendent | छात्रावास अधीक्षक। |
| Hostile | १-विरुद्ध। प्रतिकूल। २-द्वेषपूर्ण। शत्रुतापूर्ण। |
| — act | शत्रुतापूर्ण कार्य। |
| — witness | विरुद्ध गवाह। |
| Hostility | शत्रुता। द्वेष। |
| Hour | घंटा। |
| House | १-गृह। घर। २-(विधान मंडल) सदन। |
| — rent | मकान भाड़ा। मकान किराया। |
| — — allowance | मकान किराया भत्ता। |
| — Surgeon | हाउस सर्जन। |
| — Tax Collector | गृहकर समाहर्त्ता। |
| Household (n.) | गृहस्थी। |
| Household (adj.) | गृह। |
| Household staff | गृह व्यवस्था। कर्मचारिवर्ग। |
| Household supplies | गृह संभार। |
| Housing | निवासन। निवास व्यवस्था। |
| — Department | निवासन विभाग। |
| — loan | गृह निर्माण ऋण। |
| — Inspector | निवासन निरीक्षक। |
| — Scheme | निवासन योजना। गृह निर्माण योजना। |
| H. T. C. Grade | प्राथमिक शिक्षक पदक्रम। |
| Human (adj.) | मानवीय। मानव-। |
| Human Compounder | कम्पाउन्डर। |
| Humane | सदय। मानवोचित। |
| — Cattle killer | यंत्रणा रहित पशुवधित्र। |
| Humanity | मानवता। मानव जाति। |

| | |
|---|---|
| Home | गृह । |
| — (Criminal) Department | गृह (अपराध) विभाग । |
| — (Jails) Department | गृह (कारागार) विभाग । |
| — Minister | गृह मंत्री । |
| — (Police) Department | गृह (पुलिस) विभाग । |
| — Science | गृह विज्ञान । गृहिणी विज्ञान । |
| — Secretary | गृह सचिव । |
| — work | गृह कार्य । |
| Homicide | मानव-हत्या । मनुष्य-मारण । |
| —, Culpable | दंडनीय मानव-हत्या । दंडनीय मनुष्य-मारण । |
| Homogeneous | समजातीय । |
| Honorarium | मानदेय । |
| Honorary | अवैतनिक । |
| — Emeritus Pradhyapak | एमेरिटस प्राध्यापक । |
| — Magistrate | अवैतनिक दंडाधिकारी । |
| Honorific (n.) | आदरपद |
| Honorific (adj.) | आदरसूचक । |
| — prefixes | (नाम में) आदरसूचक पूर्वपद । |
| Honoris causa | सम्मानार्थ । |
| Honour | सम्मान । |
| Honourable | माननीय । |
| Hooligan | आवारा । गुंडा । |
| Horticultural | औद्यानिक । उद्यान- । |
| — Supervisor | उद्यान पर्यवेक्षक । |
| Horticulture | उद्यान कर्म । |
| Horticulturist | औद्यानिक । |
| Hosiery | १-मोजे-गंजी का कारखाना । २-मोजा-गंजी आदि । |
| Hospital | चिकित्सालय । अस्पताल । |

Hutment — कुटीर ।
Hydel — जलविद्युत् ।
Hydraulic — जलशक्ति संबंधी । जलशक्ति ।
Hydro-electric — जलविद्युत् ।
-- Commercial-cum-Distribution Division — जलविद्युत् वाणिज्य एवं वितरण प्रभाग ।
— Generation Division — जलविद्युत् उत्पादन प्रभाग ।
Hyena — लकड़बग्घा ।
Hygiene — स्वस्थवृत्त ।
Hygiene Institute — स्वस्थवृत्त संस्थान ।
Hygiene Publicity Bureau — स्वस्थवृत्त विख्यापन कार्यालय ।
Hypothecated — दृष्टिबन्धक रखा हुआ ।
Hypothecation — दृष्टिबन्धक ।

## I

Identical — समान । एक–सा ।
Identification — अभिज्ञान । पहिचान ।
Identify — १–अभिज्ञान करना । पहिचानना ।
२–एक या अभिन्न समझना ।
Identity — १–अभिज्ञान । पहिचान । २–अभिन्नता ।
तद्रूपता ।
— card — अभिज्ञा पत्र ।
Idiom — मुहावरा ।
Idiot — मूढ़ ।
Illegal — अवैध ।
Illegible — अपाठ्य ।
Illegitimate — अवैध ।
Illicit — अवैध ।
Illicit distillation — अवैध आसवन । अवैध मद्य–निर्माण ।
Illiteracy — निरक्षरता ।

| | |
|---|---|
| Illiterate | निरक्षर। अपढ़। |
| Illustrate | १–उदाहरण देना। उदाहरण सहित व्याख्या करना। २–चित्र देना। |
| Illustrated | १–उदाहरण-युक्त। २–सचित्र। |
| Illustration | १–निदर्शन। उदाहरण। २–चित्र। |
| Illustrative | निदर्शनात्मक। उदाहरण रूप। |
| Imitation (n.) | अनुकरण। अनुकृति। नकल। |
| Imitation (adj.) | कृत्रिम। नकली। |
| Immediate | १–तुरन्त। तत्काल। अविलम्ब। २–निकटतम। आसन्न। |
| — action | तुरन्त कार्यवाही। अविलम्ब कार्यवाही। |
| — effect, With | तत्काल से। इसी समय से। |
| — officer | निकटतम अधिकारी। |
| — official superior | निकटतम उच्च अधिकारी। |
| — reply | अविलम्ब उत्तर। तुरन्त उत्तर। |
| — superior officer | निकटतम उच्च अधिकारी। |
| "Immediate" slip | "तुरन्त" पर्ची। |
| Immediately | तुरन्त। तत्काल। |
| Immemorial | स्मरणातीत। |
| — rights | स्मरणातीत अधिकार। |
| Immigrant | आप्रवासी। |
| Emigrant | प्रवासी। |
| Immigration | आप्रवास। |
| Emigration | प्रवास। |
| Imminent | समुपस्थित। सन्निकट। |
| Immovable | अचल। |
| — property | अचल सम्पति। |
| Immune | १–मुक्त। २–रक्षित। |
| — from criminal and civil process | फौजदारी और दीवानी कार्यवाही से मुक्त। |

| | |
|---|---|
| Immune from poison | विष से रक्षित । |
| — from process of courts of law | अदालती/न्यायालयिक कार्यवाही से मुक्त । |
| Immunity | मुक्ति । |
| — from tax | कर से मुक्ति । |
| Impact | आघात । धक्का |
| Impair | १–न्यून करना । कम करना । २–क्षीण करना । क्षति पहुंचाना । |
| *without —ing the efficiency* | दक्षता या कार्यक्षमता कम किये बिना । |
| Impaired | १–न्यूनकृत । २–क्षीण । |
| *without their authority being—* | उनके प्राधिकार में कोई कमी हुये बिना । |
| Impairment | १–न्यूनता । २–क्षीणता । |
| — of health | स्वास्थ्य की क्षीणता । |
| Impartial | निष्पक्ष । |
| Impartiality | निष्पक्षता । |
| Impending | आसन्न । |
| — visit | आसन्न आगमन । |
| Imperative | अत्यावश्यक । अवश्यकरणीय । |
| Impersonal | अवैयक्तिक । |
| Impetus | १–बल । शक्ति । वेग । २–प्रोत्साहन । |
| Implement (n.) | उपकरण । |
| Implement (v.) | कार्यान्वित करना । |
| Implementation | कार्यान्वयन । अन्वयन । |
| — Officer | अन्वयन अधिकारी । |
| Implicate | फंसाना । |
| Implication | उपाशय । |
| Implied | अभिप्रेत । ध्वनित । उपलक्षित । |
| — Contract | अभिप्रेत संविदा । |
| Implicit | अभिप्रेत । ध्वनित । उपलक्षित । |
| Import (n.) | १–आयात । २–आशय । अभिप्राय । |

| | |
|---|---|
| Import (v.) | आयात करना। |
| Importance | महत्व। |
| Imported | आयात किया हुआ। आयात। |
| Impose (tax) | (कर) लगाना। आरोपित करना। |
| Imposition (of tax) | कर लगाना। करारोपण। |
| Imposter | छद्मवेशी। वंचक। |
| Impound | अवरुद्ध करना। |
| Impounded document | अवरुद्ध लेख्य। |
| Impress (n.) | छाप। |
| Impress(v.) | १–छाप डालना। छापना। निमुद्रित करना। २–प्रभावित करना। ३–अवगत कराना। हृदयंगम करना। ४–बेगार लेना। बेगार पकड़ना। |
| Impressed stamp | निमुद्रित स्टाम्प। |
| Impression | १–प्रभाव। २–छाप। ३–धारणा। |
| Impressive | प्रभावोत्पादक। हृदयस्पर्शी। |
| Impressment | बेगार। |
| Imprest | उचन्त। |
| Imprisonment | कारावास। |
| Improper | अनुचित। |
| Improve | सुधारना। उन्नत करना। |
| Improved seeds | सुधरे बीज। |
| Improvement | सुधार। |
| Improvement Trust, Town | नगर सुधार मंडल। |
| Improvise | कामचलाऊ या तात्कालिक व्यवस्था करना। |
| Improvised | तत्काल बनाया हुआ। कामचलाऊ। |
| In abeyance | निलम्बित। आस्थगित। |
| Inadequate | अपर्याप्त। |
| Inadmissible | अग्राह्य। अस्वीकार्य। |
| Inadvertence | असावधानता। |

| | |
|---|---|
| Inadvertently | असावधानता से। |
| Inappropriate | अनुपयुक्त। अयुक्त। |
| Inaugurate | १–(चित्र या सम्मेलन आदि का) उद्घाटन करना। २–प्रारम्भ करना। |
| Inauguration | १–उद्घाटन । २–प्रारम्भ । |
| Incentive | प्रोत्साहन। |
| Incharge | प्रभारी। |
| Incidence | भार । प्रभाव । आपात । |
| — of revenue assessment | राजस्व निर्धारण का आपात । |
| — of T. A. | यात्रा भत्ता का आपात। |
| — of taxes | करों का आपात । |
| Incidental | प्रासंगिक। |
| — charges | प्रासंगिक व्यय । |
| Include | अन्तर्भूत करना । समाविष्ट करना । सम्मिलित करना । |
| Inclusion | अन्तर्भाव । समावेश । |
| Inclusive (of) | सहित। लेकर । मिलाकर। |
| Income | आय। |
| Income tax | आयकर। |
| Income-tax Appellate Tribunal | आयकर अपील न्यायाधिकरण । |
| — — Officer | आयकर अधिकारी । |
| Incompatible | असंगत । बेमेल। |
| Incompetence | अक्षमता। |
| *dismissal for neglect or—* | उपेक्षा या अक्षमता के कारण वियुक्ति । |
| Incompetent | अक्षम। |
| Inconsistent | असंबद्ध । असंगत। |
| Inconvenience | असुविधा। |
| Inconvenient | असुविधाजनक। |
| Incorporate | १–सम्मिलित करना। समाविष्ट करना। २–निगमित करना। निगम बनाना। |

| | |
|---|---|
| Increment | १–वृद्धि । २–वेतन–वृद्धि । |
| — advances | अग्रिम वेतन वृद्धियां । |
| — Clerk | वेतनवृद्धि लिपिक । |
| Incumbency | १–पद–धारण । २–पद–धारण काल । |
| Incumbent (adj.) | अत्यावश्यक । |
| Incumbent (n.) | पदधारी । |
| Indebted | १–ऋणग्रस्त । २–आभारी । ऋणी । |
| Indebtedness | ऋणग्रस्तता । |
| Indemnity bond | क्षतिपूर्ति बन्धपत्र । |
| Indent (n.) | मांगपत्र । |
| Indent (v.) | मांग प्रस्तुत करना । मांग करना । |
| Indented | मांग की गई । |
| Indents Assistant | मांगपत्र सहायक । |
| Indenture | अनुबन्ध पत्र । |
| Index | १–अनुक्रमणी । अनुक्रमणिका । २–सूचक । |
| —, Card | कार्ड अनुक्रमणी । |
| — of files | पत्रावलियों की अनुक्रमणिका । |
| Indexer | अनुक्रमकार । |
| Indexing | अनुक्रमणी बनाना । अनुक्रमित करना । |
| Indian (n., adj.) | भारतीय । |
| — Administrative Service | भारतीय प्रशासन सेवा । |
| — — Section | भारतीय प्रशासन सेवा अनुभाग । |
| — Limitation Act | भारतीय अवधि अधिनियम । |
| — Penal Code | भारतीय दंड संहिता । |
| — Police Commission | भारतीय पुलिस आयोग । |
| — Police Medal | भारतीय पुलिस पदक । |
| — Posts and Telegraphs Department | भारतीय डाक-तार विभाग । |
| — Territorial Force | भारतीय प्रादेशिक सेना । |
| Indication | सूचना । संकेत । निर्देश । |

| | |
|---|---|
| Indication, Priority | पूर्वता निर्देश। |
| Indifference | उदासीनता। |
| Indigenous | स्वदेशी। |
| Indirect | अप्रत्यक्ष। परोक्ष। |
| — receipt | अप्रत्यक्ष प्राप्ति। |
| Indirectly | अप्रत्यक्ष रूप से। परोक्ष रूप से। |
| Indiscipline | अनुशासनहीनता। |
| Indiscretion | अविचार। अविवेक। |
| Indispensable | अनिवार्य। |
| Individual (n.) | व्यक्ति। व्यष्टि। |
| Individual (adj.) | १–व्यक्तिगत। २–व्यष्टिगत। एक–एक। अलग–अलग। |
| Indivisible | अविभाज्य। |
| Indolence | निश्चेष्टता। सुस्ती। |
| Indoor (adj.) | १–अन्तर्वासी। आवासिक। २–अन्तःकक्ष। |
| In effect | वस्तुतः। कार्यतः। |
| — games | अन्तःकक्ष खेल। अन्तःकक्ष क्रीड़ायें। |
| — patient | आवासिक रोगी। |
| Industrial | औद्योगिक। उद्योग। |
| — dispute | औद्योगिक विवाद। |
| — Institute | उद्योग संस्थान। औद्योगिक संस्थान। |
| — school | औद्योगिक विद्यालय। |
| — Training Institute | औद्योगिक प्रशिक्षण संस्थान। |
| — Tribunal | उद्योग न्यायाधिकरण। |
| Industrialization | उद्योगीकरण। |
| Industries Department | उद्योग विभाग। |
| Industries (Establishment) Department | उद्योग (अधिष्ठान) विभाग। |
| Industries Health Organization | उद्योग स्वास्थ्य संघटन। |
| Industry | उद्योग। |

| | |
|---|---|
| Inefficiency | अदक्षता। |
| Ineligible | अपात्र। |
| Infantry | पदाति सेना। पैदल सेना। |
| — training | पदाति प्रशिक्षण। |
| Infection | संक्रमण। |
| Infectious | संक्रामक। |
| — and contagious diseases | संक्रामक और स्पर्शदूषक रोग। संक्रामक और छूत के रोग। |
| — Diseases Hospital | संक्रामक रोग चिकित्सालय। |
| Inference | अनुमान। |
| Inferior | अवर। |
| — Servants Establishment | अवर सेवक अधिष्ठान। |
| — Staff | अवर कर्मचारिवर्ग। |
| Infestation (of diseases) | (रोगों का) आक्रमण। |
| Inflation | १–स्फीति। २–मुद्रास्फीति। |
| Inflict | देना। पहुंचाना। करना। |
| — injury | १–क्षति पहुंचाना। २–अपकार करना। |
| — punishment | दंड देना। |
| In force | प्रचलित। |
| Informal | अनौपचारिक। |
| Information | सूचना। |
| — Department | सूचना विभाग। |
| —, Director of | सूचना निदेशक। |
| — Directorate | सूचना निदेशालय। |
| — Officer | सूचनाधिकारी। |
| Infringement | उल्लंघन। |
| Inherent | १–अन्तर्निहित। २–सहज। स्वाभाविक। |
| — qualities | सहज गुण। |
| — rights | अन्तर्निहित अधिकार। |
| Inherit | दाय पाना। दाय रूप में प्राप्त करना। |

| | |
|---|---|
| Inheritance | १–दाय । २–दाय–प्राप्ति । अनुक्रमण । |
| Inherited | दाय–प्राप्त । दाय में प्राप्त । |
| Initial, Initials (n.) | आद्यक्षर । |
| Initial (adj.) | आरम्भिक । |
| Initial pay | आरम्भिक वेतन । |
| Initiate | प्रारम्भ करना । |
| Initiation | प्रारम्भ । |
| — of disciplinary action | अनुशासनिक कार्यवाही प्रारम्भ करना । |
| Initiative (n.) | १–सूत्रपात । प्रारम्भ । उपक्रम । २–अग्रसरता । प्रारम्भकारिता । |
| *act with—* | अग्रसर होकर कार्य करना । कार्य में अग्रसर होना । |
| Initiative (adj.) | प्रारंभिक । |
| Injunction | व्यादेश । |
| Injured stamp | क्षतिग्रस्त स्टाम्प । |
| Injury | १–क्षति । आघात । २–अपकार । |
| — or damage of property | सम्पत्ति की क्षति या हानि । |
| — to records | अभिलेखों की क्षति । |
| — Report | आघात रिपोर्ट । |
| Inland | देशीय । |
| Innocent | निर्दोष । |
| — of the charge | आरोपमुक्त । |
| Inoculate | टीका लगाना । |
| Inoculation | टीका । |
| Inoperative | निष्क्रिय । निष्प्रभाव । अप्रवर्ती । |
| Inopertune | असामयिक । |
| In patient | आवासिक रोगी । |
| In pursuance of | का अनुसरण करते हुए । के अनुसरण में । |
| Inquiry, Enquiry | १–जांच । २–पूछताछ । |
| — slip | जांच पर्ची । |

| | |
|---|---|
| Inquiry Inspector | जांच निरीक्षक । |
| Inscribe | १–लिखना । २–(लेख) उत्कीर्ण करना । |
| Inscribed | १–लिखित । २–उत्कीर्ण । |
| — blocks | लेखयुक्त शिलाएं । शिलालेख । |
| Incription | लेख । उत्कीर्ण लेख । |
| — on a seal | मुहर पर का लेख । |
| —, Rock | शैललेख । |
| —, Stone | शिलालेख । |
| Insectory | कीटालय । |
| Insemination, Artificial | कृत्रिम गर्भाधान । |
| In situ | स्थानस्थ । मूल स्थान में । |
| Insolvency | शोधनाक्षमता । दिवाला । |
| Insolvency Judge | दिवाला न्यायाधीश । |
| Insolvent | शोधाक्षम । दिवालिया । |
| Inspection | निरीक्षण । |
| — Book | निरीक्षण पुस्तिका । निरीक्षण पंजी । |
| — Bungalow | निरीक्षण भवन । |
| — House | निरीक्षण भवन । |
| Inspector | निरीक्षक । |
| — General | महानिरीक्षक । |
| — — of Police | पुलिस महानिरीक्षक । |
| — — of Prisons | कारागार महानिरीक्षक । |
| — — of Registration | निबन्धन महानिरीक्षक । |
| — of Arabic Madarsas | अरबी मदरसा निरीक्षक । |
| — of Factories | फैक्टरी निरीक्षक । निर्माणशाला निरीक्षक । |
| — of Sanskrit Pathshalas | संस्कृत पाठशाला निरीक्षक । |
| — of Schools | विद्यालय निरीक्षक । |
| — of School, Associate | सहयुक्त विद्यालय निरीक्षक । |
| — of Schools, Sub-Deputy | विद्यालय अवर उपनिरीक्षक । |
| Inspectorate | निरीक्षणालय । |

| | |
|---|---|
| Inspectress | निरीक्षिका। |
| — of Girls' Schools | बालिका विद्यालय निरीक्षिका। |
| Install | १–(व्यक्ति को) अधिष्ठापित करना। २–(बिजली आदि) लगाना। निरोपित करना। |
| Installation | १–अधिष्ठापन। २–निरोपण। |
| Instalment | किस्त। अंशक। |
| — bond | किस्त बन्धपत्र। |
| Instalments, Payment by | किस्तों में भुगतान। अंशकों म भुगतान। |
| Instance | १–उदाहरण। २–सुझाव। अनुरोध। ३–(विधि) वाद। |
| *at the—of* | के अनुरोध पर। |
| *in the first—* | पहले तो। प्रथमतः। |
| *Court of first—* | प्रथम वाद न्यायालय। |
| *for—* | उदाहरणार्थ। |
| Instant (n.) | १–क्षण। २–वर्तमान मास। |
| Instant (adj.) | १–वर्तमान मास का। २–तत्क्षण। तुरन्त। |
| *pay—attention* | तत्क्षण ध्यान देना। तुरंत ध्यान देना। |
| Instantaneous | तत्काल। तत्क्षण। |
| Instantly | तत्क्षण। तुरन्त। |
| Instigation | उकसाना। |
| Institute (n.) | संस्थान। |
| —, Educational | शिक्षा संस्थान। |
| —, Industrial | उद्योग संस्थान। |
| —, Research | शोध संस्थान। |
| Institute (v.) | १–स्थापित करना। २–चलाना। प्रारम्भ करना। |
| — an inquiry | जांच प्रारम्भ करना। |
| — a suit | वाद चलाना। |

| | |
|---|---|
| Institute prosecution | अभियोग चलाना। |
| Institution | १–संस्था । २–चलाना । ३–दावा। वाद निवेश । |
| —, Denominational | जाति–साम्प्रदायिक विद्यालय। |
| —, Multilateral | बहुमुखी संस्था। |
| — of prosecution | अभियोग चालन। अभियोग चलाना। |
| —, Oriental | प्राच्य संस्था। |
| —, Professional | व्यावसायिक संस्था। |
| —, Public | सार्वजनिक संस्था। |
| *to cope with increased institutions* | बढ़े हुये वादों को निपटाने के लिये। |
| Instruction | अनुदेश। |
| Instructor | प्रशिक्षक । शिक्षक । |
| Instructress | प्रशिक्षिका। शिक्षिका। |
| Instrument | १–करणपत्र । दस्तावेज। २–उपयंत्र । |
| — of divorce | विवाह–विच्छेद पत्र। |
| — or dowry | यौतुक पत्र। |
| — of exchange | विनिमय करणपत्र। |
| — of gift | दानपत्र। |
| — Room | उपयंत्र कक्ष। |
| Insubordination | अनधीनता। |
| Insurance | बीमा। |
| Intangible | अमूर्त । |
| — assets | अमूर्त परिसम्पत्ति। |
| — property | अमूर्त सम्पत्ति । |
| Integral | अभिन्न। अविभाज्य । |
| Integrated | १–सुसंबद्ध । सुग्रथित। २–एकीकृत । |
| — Medical and Public Health Services | एकीकृत चिकित्सा तथा सार्वजनिक स्वास्थ्य सेवायें। |
| — Plan | एकीकृत योजना। |

| | |
|---|---|
| Intergrated States | एकीकृत राज्य। |
| Integration | १–एकीकरण। २–एकता। |
| —, Emotional | भावनात्मक एकता। |
| Integrity | १–सत्यनिष्ठता। ईमानदारी। २–अखंडता। |
| Intelligence | १–अभिसूचना। २–बुद्धि। |
| — Bureau | अभिसूचना केन्द्र। |
| —, Economic | आर्थिक अभिसूचना। |
| —, Labour | श्रम अभिसूचना। |
| — staff | गुप्तचर कर्मचारिवर्ग। |
| Intended | उद्दिष्ट। अभिप्रेत। |
| — visit | उद्दिष्ट आगमन। |
| Intensify | १–तीव्र बनाना। २–तेजी से चलाना। तीव्रता से चलाना। |
| — the programme | कार्यक्रम को तीव्रता से चलाना। |
| Intensity | तीव्रता। प्रगाढ़ता। |
| Intensive | १–तीव्र। प्रगाढ़। २–सघन। |
| — Development Block | सघन विकास खंड। |
| — drive | तीव्र प्रयास। तीव्र आन्दोलन। |
| — phase (of Development Blocks) | (विकास खंडों की) सघन अवस्था। |
| Intent | अभिप्राय। |
| Intention | अभिप्राय। |
| Intentionally | साभिप्राय। |
| — and knowingly | साभिप्राय और ज्ञानपूर्वक। |
| Inter– | अन्तर। |
| — departmental | अन्तर्विभागीय। |
| — national | अन्तर्राष्ट्रीय। |
| — State | अन्तर्राज्य। |
| — University | अन्तर्विश्वविद्यालय। |
| Interception | अन्तर्रोध। बीच में रोकना। |

| | |
|---|---|
| Inter-dependence | अन्योन्याश्रय । |
| Inter-dependent | अन्योन्याश्रित । परस्पराश्रित । |
| Interest | १–हित । स्वार्थ । २–अभिरुचि । दिलचस्पी । ३–ब्याज । ४–(विधि) स्वत्व । |
| —, Bearing | ब्याजू । ब्याज सहित । |
| — charges | ब्याज । |
| —, Compound | चक्रवृद्धि ब्याज । चक्रवृद्धि । |
| — free | ब्याजमुक्त । ब्याजरहित । |
| Interested | १–स्वार्थबद्ध । हितबद्ध । २–स्वत्वधारी । स्वत्व रखनेवाला । |
| Interesting | रोचक । |
| Interfere | हस्तक्षेप करना । |
| Interference | हस्तक्षेप । |
| Interim | अन्तरिम । |
| — Government | अन्तरिम शासन । |
| — injunction | अन्तरिम व्यादेश । |
| — Order | अन्तरिम आदेश । |
| — period | अन्तरिम अवधि । |
| — relief | १–अन्तरिम सहायता । २–अर्न्तरिम अनुतोष । |
| — reply | अन्तरिम उत्तर । |
| Interline | पंक्तियों के बीच लिखना । |
| Interlineation | अन्तरांकन । पंक्तियों के बीच लिखना । |
| Intermediate | १–अन्तर्वर्ती । मध्यवर्ती । २–अन्तः–कालीन । |
| Intermediate College | इन्टरमीडिएट महाविद्यालय । |
| Intermediate Custody Warrant | अन्तःकालीन निरोध अधिपत्र/वारंट । |
| International | अन्तर्राष्ट्रीय । |
| Interpretation | मीमांसा । व्याख्या । |

| | |
|---|---|
| Interpreter | दुभाषिया । |
| Interrogrator | प्रश्नकर्त्ता । |
| Interruption | बाधा । व्यवधान । क्रमभंग । |
| — in service | सेवा में व्यवधान । सेवा क्रमभंग । |
| Inter se | परस्पर । आपस में । |
| Inter-state | अन्तर्राज्य । |
| — — trade | अन्तर्राज्य व्यापार । |
| Inter-University | अन्तर्विश्वविद्यालय । |
| Interval | १–अन्तर । २–मध्यावकाश । |
| Iterview | १–साक्ष परीक्षा । २–भेंट । |
| Intestate | इच्छापत्रहीन । बेवसीयत । |
| Testate | वसीयती । |
| Intimation | सूचना । |
| Intimidation | अभित्रास । संत्रास । |
| Intramural | कक्षान्तर्गत । |
| Intranational | राष्ट्रगत । |
| Intra vires | अधिकाराधीन । |
| Ultra vires | अधिकारातीत । |
| Intricacy | जटिलता । |
| Intricate | जटिल । |
| Intrinsic | आन्तरिक । निजी । स्वगत । |
| — and numismatic value of coins | सिक्कों का धातुगत और मुद्रागत मूल्य । |
| — value of the material | वस्तु का स्वगत मूल्य । |
| Introduce | १–प्रस्तुत करना । २–परिचय कराना । ३–समाविष्ट करना । |
| Introduction | १–भूमिका । विषय–प्रवेश । २–परिचय । ३–समावेश । |
| Foreword | प्राक्कथन । |
| Preamble | प्रस्तावना । |

| | |
|---|---|
| Preface | प्रस्तावना । |
| Preliminary | प्रास्ताविक । |
| Inundated | जलपूरित । जलप्लावित । |
| Invalid | १–असाधु । अमान्य । २–अशक्त । |
| — certificate | अशक्तता प्रमाणक । |
| — pension | अशक्तता पेंशन । |
| Invalidate | असाधु करना । |
| Invalidation | असाधुकरण । |
| Invariably | सदैव । |
| Inventory | तालिका । |
| — of stock | माल की तालिका । वस्तुओं की तालिका । |
| Invest | १–(पूंजी) लगाना । विनियुक्त करना । २–प्रदान करना । देना । |
| Investigate | अनुसन्धान करना । |
| Investigation | अनुसन्धान । जांच । |
| — and enquiry | अनुसन्धान और जांच । |
| — of claim | दावे की जांच । |
| Investigator | अनुसन्धाता । |
| Investment | (पूंजी) लगाना । विनियोग । |
| In view of | के विचार से । की दृष्टि से । |
| Invigilator | अन्तरीक्षक । |
| Inviolability | अनुल्लंघनीयता । अबाध्यता । |
| — of documents | लेख्यों की अबाध्यता । |
| — of envoys | दूतों की अबाध्यता । |
| Inviolable | अनुल्लंघनीय । अबाध्य । अनतिक्रम्य । |
| Invitation | निमंत्रण । आमंत्रण । |
| Invite | निमंत्रित करना । आमंत्रित करना । |
| — attention | ध्यान आमंत्रित करना । |
| Invoice | बीजक । |
| — book | बीजक बही । |

| | |
|---|---|
| Involve | फंसाना । |
| Involved | १–ग्रस्त । फंसा हुआ । २–अन्तर्निहित । ३–ध्वनित । |
| — in crime | अपराध में फंसा हुआ । |
| — in debt | ऋणग्रस्त । |
| — meaning | ध्वनितार्थ । |
| Involving expenditure | व्ययसाध्य । |
| Involving questions of policy | (ऐसे विषय ) जिनमें नीति का प्रश्न निहित हो । |
| Inward (adj.) | आनेवाला । आगत । |
| Outward | जानेवाला । बहिर्गत । |
| Ipso facto | तथ्य या कार्य से ही । स्वतः ही । |
| Ipso jure | विधि से ही । विधितः । |
| Irrecoverable | अप्रतिलभ्य । न वसूल होने योग्य । |
| Irregular | १–अनियमित । २–असम । |
| — slope | असम ढाल । |
| Irregularity | अनियमितता । |
| Irrelevant | असंगत । |
| Irrespective (of) | (का) विचार किये बिना । (की) अपेक्षा किये बिना । |
| — whether Government reviews them or not | चाहे सरकार उनकी समीक्षा करे या न करे । |
| Irresponsible | अनुत्तरदायी । |
| Irrevocable | अप्रतिसंहार्य । अपरिवर्तनीय । |
| Irrigation | सिंचाई । सिंचन । |
| — Branch | सिंचाई शाखा । |
| — (Establishment) Department | सिंचाई (अधिष्ठान) विभाग । |
| —, Flow | बहाव सिंचाई । तोड़ सिंचाई । |
| —, Lift | उठाव सिंचाई । बेड़ी सिंचाई । |
| — Works | सिंचाई के निर्माण कार्य । |

| | |
|---|---|
| Irrigation (Works) Department | सिंचाई (निर्माण) विभाग । |
| — Workshop | सिंचाई कर्मालय । |
| Isolation | १–पृथक्करण । २–पृथक्ता । |
| — of T. B. cases | क्षयरोगियों को पृथक् कक्ष में रखना । |
| — Ward (in a hospital) | संक्रामक रोग कक्ष । |
| Issue (v.) | निर्गत करना । निकालना । जारी करना । |
| Issue (n.) | १–निर्गम । २–निकासी । ३–वादप्रश्न । वादपद । साध्य । ४–सन्तान । |
| — Clerk | निर्गम लिपिक । |
| — of Commission | आयोग का निर्गमन । आयोग जारी करना । |
| — of fact | तथ्य का प्रश्न । तथ्यपद । |
| — of law | विधि का प्रश्न । विधिपद । |
| — price | निकासी मूल्य । |
| — rates | निकासी की दरें । |
| — Section | निर्गम अनुभाग । |
| Issued | निर्गत । |
| Issuing letter | निर्गामी पत्र । |
| Item | १–मद (खर्च का विषय) । २–पद (वाद या विचार का विषय) । |
| Iteration | पुनरुक्ति । पुनर्कथन । दुहराना । |
| Itinerary | १–यात्रा–मार्ग । २–यात्रा–क्रम । यात्रा का कार्यक्रम । ३–यात्रावृत्त । ४–मार्ग निर्देशिका (a guide book of road book) । |

## J

| | |
|---|---|
| Jacket | जाकिट । बंडी । |
| Jail | कारागार । |
| — Training School | कारागार प्रशिक्षण विद्यालय । |
| Jailor | कारापाल । जेलर । |
| Jamadar | जमादार । |

| | |
|---|---|
| Japanese Machinery Training Centre | जापानी यंत्र प्रशिक्षण केन्द्र । |
| Jetty | जेटी । |
| Join | १–सम्मिलित होना । २–कार्य ग्रहण करना । |
| Joining time | कार्यग्रहण काल । |
| Joint | संयुक्त । |
| — family | संयुक्त परिवार । |
| — Magistrate | संयुक्त दंडाधिकारी । |
| — Secretary | संयुक्त सचिव । |
| — —, Labour Department | संयुक्त सचिव, श्रम विभाग । |
| — —, Education | संयुक्त सचिव, शिक्षा विभाग । संयुक्त शिक्षा सचिव । |
| Joist | कड़ी । धरनी । गाटर । |
| Journal | पत्रिका । |
| Journalist | पत्रकार । |
| J. T. C. Grade | पूर्वमाध्यमिक शिक्षक पदक्रम । |
| Jubilee | जयन्ती । |
| —, Diamond | हीरक जयन्ती । |
| —, Golden | स्वर्ण जयन्ती । |
| —, Silver | रजत जयन्ती । |
| Judge | न्यायाधीश । जज । |
| —, Civil | दीवानी न्यायाधीश । |
| —, District | जिला न्यायाधीश । |
| —, Sessions | सेशन न्यायाधीश । सेशन जज । |
| —, Small Causes Court | न्यायाधीश, लघुवाद न्यायालय । |
| Judgment | निर्णय । |
| — debt | निर्णीत ऋण । |
| — Debtor | निर्णीत ऋणी । |
| Judicial | न्यायिक । न्याय– । |

| | |
|---|---|
| Judicial Assistant | न्याय सहायक । |
| — Branch | न्याय शाखा । |
| — Certificate | न्यायिक प्रमाण-पत्र । |
| — Department | न्याय विभाग । |
| —, Extra | न्यायातिरिक्त । |
| — Inquiry | न्यायिक जांच । |
| — lock-up | न्यायिक हवालात । |
| — Magistrate | न्याय दंडाधिकारी । |
| — member | न्याय सदस्य । |
| —, Non- | न्यायिकेतर । |
| — notice | न्यायिक प्रज्ञान । |
| — Officer | न्यायाधिकारी । |
| — or non-judicial | न्यायिक या न्यायिकेतर । |
| — proceedings | न्यायिक कार्यवाही । |
| — record | न्यायिक अभिलेख । |
| — Section | न्याय अनुभाग । |
| — Service | न्याय सेवा । |
| Judiciary (n.) | न्यायांग । |
| Executive | कार्यांग । कार्यपालिका । |
| Legislature | विधानांग । विधान मंडल । |
| Jumble (n.) | व्यामिश्रण । अव्यवस्थित समूह । |
| Jumble (v.) | व्यामिश्रित करना । एक में मिला या सटा देना । |
| Junction | संगम । जोड़ । |
| Junior | कनिष्ठ । अवर । |
| — Associate | कनिष्ठ सहयुक्त । |
| — Basic School | अवर आधारिक विद्यालय । |
| — Basic Training College | अवर आधारिक प्रशिक्षण महाविद्यालय । |
| — High School | अवर माध्यमिक विद्यालय । |
| — Officer | कनिष्ठ अधिकारी । |

| | |
|---|---|
| Junior Secretary | कनिष्ठ सचिव । |
| — Vice-President | कनिष्ठ उप सभापति । |
| Jurisdiction | अधिक्षेत्र । |
| Jurisprudence | विधिशास्त्र । |
| —, Medical | शारीरिक विधिशास्त्र । |
| Juror | जूरर । |
| Jury | जूरी । |
| Just | न्याय्य । उचित । ठीक । |
| — and equitable | न्याय्य और साम्यिक । |
| Justice | १–न्याय । २–न्यायपति । न्यायमूर्ति । |
| —, Chief | मुख्य न्यायपति । |
| Justifiable | समर्थनीय । उचित । |
| Justification | समर्थन । औचित्य । |
| Justified | उचित । समर्थनीय । |
| Justify | उचित सिद्ध करना । (का) समर्थन करना । |
| Juvenile | अल्पवयस्क । |
| — delinquency | अल्पवयस्क अपचार । |
| — Jail | अल्पवयस्क कारागार । |
| — Offender | अल्पवयस्क अपराधी । |
| — Prisoner | अल्पवयस्क बन्दी । |
| — Ward | अल्पवयस्क कक्ष । |

## K

| | |
|---|---|
| Kabuliat | कबूलियत । |
| Kanungo | कानूनगो । |
| — Inspector | कानूनगो निरीक्षक । |
| —, Supernumerary | अतिरिक्त कानूनगो । |
| —, Supervisor | पर्यवेक्षक कानूनगो । |
| Kanpur Electric Supply Administration | कानपुर विद्युत् वितरण प्रशासन । |

| | |
|---|---|
| Kans Eradication | कांस उन्मूलन। कांस उत्पाटन। |
| — Centre | कांस उत्पाटन केन्द्र । |
| KAVAL Town | कवाल नगर । पंचपुरी नगर । |
| KAVAL Towns | पंचनगरी । पंचपुरी । |
| Keep | रखना। |
| — with file | पत्रावली के साथ रखिए । |
| Keeper of Archives | अभिलेखाध्यक्ष। |
| Keeper of Records | अभिलेखपाल। |
| Keeping with, In | के अनुरूप । |
| Kerosene Oil | मिट्टी का तेल। |
| Keystone | १–डाट का पत्थर। २–आधारशिला। आधार। |
| Khalasi | खलासी । |
| Kharif | खरीफ । |
| Kidnap | अपहरण करना। |
| Abduct | अपनयन करना। भगा ले जाना । |
| Kidnapped | अपहृत। |
| Abducted | अपनीत। भगाई हुई। |
| Kidnapping | अपहरण। |
| Abduction | अपनयन। भगा ले जाना। |
| Kind (n.) | प्रकार। |
| —, In | वस्तु रूप में। जिन्सी। |
| *rent in—* | जिन्सी लगान। |
| — of leave | अवकाश का प्रकार। छुट्टी का प्रकार। |
| Kneeling position | घुटना टेक स्थिति । |
| — —, In | घुटना टेके हुये। |
| Knowingly | ज्ञानपूर्वक। जानबूझकर। |
| — and wilfully | जानबूझकर और स्वेच्छापूर्वक। |
| Knowledge | ज्ञान। |
| —, Working | व्यावहारिक ज्ञान । |
| Kurk Amin | कुर्क अमीन । |

## L

| | |
|---|---|
| Laboratory | प्रयोगशाला । |
| — Assistant | प्रयोगशाला सहायक । |
| Labour | १–श्रम। २–श्रमिक । |
| — Department | श्रम विभाग। |
| — Commissioner | श्रम आयुक्त । |
| — Intelligence Officer | श्रम अभिसूचनाधिकारी। |
| — Investigator | श्रम अनुसंधाता । |
| — Officer | श्रम अधिकारी। |
| Lady | महिला। |
| — Attendance Officer | महिला उपस्थिति अधिकारी। |
| — Doctor | महिला डाक्टर। |
| — Principal | आचार्या। |
| — Superintendent | अधीक्षिका। |
| — Welfare Officer | महिला कल्याण अधिकारी। |
| Land | भूमि । |
| — acquisition | भूमि अध्याप्ति । |
| — — Officer | भूमि अध्याप्ति अधिकारी। |
| — erosion | भूमि का कटाव। भूक्षरण। |
| — holder | भूमिधारी । क्षेत्रधारी । |
| — in dispute | विवादग्रस्त भूमि । |
| — Institute | भूमि संस्थान। |
| — lord | जमीदार । भूमिपति । |
| — Management Circle | भूमि प्रबन्ध मंडल। |
| — mark | १–सीमाचिह्न। २–उल्लेखनीय घटना या वस्तु। मोड़ बिन्दु। |
| — Records Officer | भूमि अभिलेख अधिकारी। |
| — rent | भूमि का लगान। |
| — Reforms Commissioner | भूमि व्यवस्था आयुक्त । |
| — revenue | भूराजस्व। |

| | |
|---|---|
| Lane | गली। |
| Language | भाषा । |
| Language Department | भाषा विभाग । |
| Lapse (n.) | १–व्यपगन । बीतना। |
| Lapse (v.) | १–व्यपगत होना। २–समाप्त होना। बीतना। |
| — of a grant | अनुदान का व्यपगम। |
| — of a right | अधिकार का व्यपगम। अधिकार समाप्त हो जाना। |
| — of time | समय बीतना। |
| Last | १–अन्तिम। २–गत। पिछला। |
| Last pay certificate | अन्तिम वेतन प्रमाणक । |
| Latch | अर्गला। व्योंड़ा। |
| Late | १–विलम्बित। २–भूतपूर्व। ३–स्वर्गीय। |
| — fee | विलम्ब शुल्क । |
| — payment fee | विलम्ब शुल्क । |
| Latest | १–अंतिम। २–देर से देर । |
| —, At the | देर से देर। |
| — date | अन्तिम दिनांक । |
| Latitude | अक्षांश। |
| Launch (v.) | १–(योजना आदि) आरम्भ करना । २–(जलयान) पानी में उतारना। छोड़ना। |
| Launch (n.) | विहार नौका। |
| Lavatory | शौचालय । |
| Law | १–विधि। २–विधान । |
| — and order | शान्ति और सुव्यवस्था। |
| —, Faculty of | विधि संकाय । |
| — point | विधिक प्रश्न । |
| — Reporter | विधि प्रतिवेदक । |
| — Suit | विधिक वाद । वाद। मुकदमा । |
| Lawful | वैध। विधि–सम्मत । |

| | |
|---|---|
| Lawyer | वकील। |
| Laxity | शिथिलता। ढिलाई। |
| Lay down (rules) | (नियम) निर्धारित करना। |
| Lay out (n.) | अभिन्यास। |
| Leader | १–नेता। २–(समाचार पत्र) अग्रलेख। |
| Leader of the House | नेता। सदन। |
| Leader of the Opposition | नेता, विरोधी दल। |
| Leading | १–अग्र। प्रमुख। |
| — article | अग्रलेख। |
| — case | निदर्शक वाद। |
| — motive | प्रमुख प्रेरक कारण। प्रमुख प्रेरणा। |
| — personalities | प्रमुख व्यक्ति। |
| — question | निर्देशक प्रश्न। |
| Leakage | १–(रहस्य) प्रकट हो जाना। २–चूवन। |
| Lease (v.) | पट्टा करना। पट्टे पर देना। |
| Lease (n.) | पट्टा। |
| —, Counterpart of | कबूलियत। |
| — deed | पट्टा विलेख। पट्टा। |
| —, Fixed | स्थायी पट्टा। इस्तिमरारी पट्टा। |
| — of land | भूमि का पट्टा। |
| —, On | पट्टे पर। |
| —, Sub- | दर पट्टा। शिकमी पट्टा। |
| Leasehold (n.) | पट्टा। पट्टे की भूमि। |
| Leasehold (adj.) | पट्टे का। |
| — right | पट्टाधिकार। |
| Leather | चर्म। चमड़ा। |
| Leave (n.) | १–अवकाश। छुट्टी। २–अनुमति। |
| — account | अवकाश लेखा। छुट्टी लेखा। |
| — allowance | अवकाश भत्ता। |

| | |
|---|---|
| Leave, Casual | आकस्मिक अवकाश। |
| —, Disability | विकलांगता अबकाश। |
| —, Earned | अर्जित अवकाश। |
| — Ex-India | भारत वाह्य अवकाश। |
| —, Hospital | चिकित्सालय अवकाश। |
| — mark | अवकाश चिह्न। |
| —, Maternity | प्रसवावकाश। प्रसूति अवकाश। |
| —, Medical | चिकित्सावकाश। |
| — of absence | अनुपस्थिति की अनुमति। |
| — on average pay | औसत वेतन पर अवकाश। |
| — on medical certificate | चिकित्सा प्रमाणक पर अवकाश। |
| —, Preparation (*Educ.*) | तैयारी की छुट्टी। परीक्षा पूर्व छुट्टी। |
| — preparatory to retirement | निवृत्तिपूर्व अवकाश। |
| —, Quarantine | संगरोधावकाश। |
| — Reserve | अवकाश कर्मचारी। |
| — Reserve Clerk | अतिरिक्त लिपिक। अवकाश लिपिक। |
| —, Study | अध्ययन अवकाश। |
| — vacancy | अवकाश रिक्ति। |
| — with pay | सवेतन अवकाश। |
| — without pay | निर्वेतन अवकाश। |
| Lecture | व्याख्यान। लेक्चर। |
| — Room | व्याख्यानशाला। |
| Lecturer | व्याख्याता। लेक्चरर। |
| Ledger | खाता बही। |
| Ledger of stock | स्टाक की खाता बही। माल खाता बही। |
| Legal | विधिक। विधि। |
| — action | विधिक कार्यवाही। |
| — disability | विधिक निर्योग्यता। |
| — heir | वैध दायाद। |
| — practitioner | वकील। |

| | |
|---|---|
| Legal proceeding | विधिक कार्यवाही । |
| — Remembrancer | विधि परामर्शी । |
| — representative | विधिक प्रतिनिधि । |
| Legality | वैधता । |
| Legally | विधितः । वैध रूप से । |
| Legible | सुपाठ्य । |
| Legislation | विधान । विधान निर्माण । |
| Legislative | विधायी । विधान- । |
| — Assembly | विधान सभा । |
| — Council | विधान परिषद् । |
| — Department | विधान विभाग । |
| Legislator | विधायक । |
| Legislature | विधान मंडल । |
| Legitimate | वैध । उचित । |
| — child | वैध सन्तान । |
| — right | वैध अधिकार । उचित अधिकार । |
| — share | उचित भाग । |
| Leisure | १–अवकाश । २–सुचित्तता । निश्चित्तता । |
| Leniency | नरमी । उदारता । |
| Lenient | १–उदार । नरम । २–हल्का । |
| — punishment | हल्का दंड । हल्की सजा । |
| Leprosy | कुष्ठ । |
| Leprosy relief work | कुष्ठ सहायता कार्य । |
| Lessee | पट्टेदार । पट्टाग्राही । |
| —, Permanent | स्थायी पट्टेदार । दवामी पट्टेदार । |
| Lesson | १–पाठ । २–शिक्षा । |
| Lessor | पट्टाकार । |
| Letter | १–पत्र । २–अक्षर । |
| — head | पत्र शीर्षक । |
| — of attorney | अभिकरण पत्र । मुख्तारनामा । |

| | |
|---|---|
| Letter pad | पत्र–पुंज। पत्र पैड। |
| — telegram | पत्र तार। |
| Lettered slip | अक्षर पर्ची । अक्षरांकित पर्ची । |
| Letters, Man of | विद्वान् । |
| Letters of Administration | प्रशासन पत्र। |
| Letters patent | एकस्व पत्र। लेटर्स पेटंट । |
| Level | स्तर। |
| —, High | उच्चस्तर। |
| —, Low | निम्नस्तर। |
| Leviable | कर योग्य। कर लगाने योग्य। |
| Levy (v.) | (कर) लगाना। वसूल करना। |
| Levy (n.) | १–कराधान। करारोपण। २–कर। |
| Lexicographer | कोशकार। |
| Lexicography | कोश–निर्माण। |
| Lexicon | शब्दकोश। कोश। |
| — Committee | शब्दकोश समिति । |
| Liabilities | देना। दायित्व। |
| — and assets | देना पावना। दायित्व और परिसम्पति। |
| Liability | १–दायित्व। २–पात्र या भागी होना। ३–संभावना। ४–ऋण। देनदारी। |
| — of a district to calamities | किसी जिले में प्राकृतिक विपत्तिओं की संभावना। |
| — register | दायित्व पंजी। |
| Liable | १–दायी। देनदार। २–भागी। ३–शक्य। संभव। |
| — for the debt | ऋण का देनदार। |
| — to punishment | दंड का भागी। |
| — to occur | संभव। संभावी। |
| — to transfer | स्थानान्तरणीय। |
| Liaison | सम्पर्क। |
| — Officer | सम्पर्क अधिकारी। |

| | |
|---|---|
| Liberal | उदार। |
| Liberalized scheme | उदार योजना। |
| Liberty | स्वतन्त्रता। |
| —, Civil | नागरिक स्वतन्त्रता । |
| Librarian | पुस्तकाध्यक्ष। ग्रन्थाध्यक्ष। |
| Library | पुस्तकालय। ग्रन्थालय । |
| —, Central State | केन्द्रीय राजकीय ग्रन्थालय |
| Licence | अनुज्ञप्ति । लाइसेंस। |
| — fee | अनुज्ञप्ति शुल्क। लाइसेंस शुल्क। |
| — holder | अनुज्ञप्तिधारी। लाइसेंसदार। |
| — Inspector | लाइसेंस निरीक्षक । |
| — renewal | अनुज्ञप्ति नवीकरण। लाइसेंस नवीकरण। |
| Licensed | अनुज्ञप्त । लाइसेंस प्राप्त । |
| — dealer | अनुज्ञप्त व्यापारी। लाइसेंसप्राप्त व्यापारी। |
| — vendor | अनुज्ञप्त विक्रेता । लाइसेंसप्राप्त विक्रेता । |
| Licensee | अनुज्ञप्तिधारी। लाइसेंसधारी। लाइसेंसदार। |
| Licensing Officer | लाइसेंस अधिकारी । |
| Lien | गहन। |
| —, Suspended | निलंबित गहन । |
| Life | जीवन। |
| — assurance | जीवन बीमा । |
| — insurance | जीवन बीमा । |
| — — policy | जीवन बीमा पालिसी । |
| — member | आजीवन सदस्य । |
| Lime | चूना। |
| Limit | सीमा। |
| —, Age | वय सीमा । |
| — and limitation of right | अधिकार की सीमा और अवधि। |
| Limitation | १–सीमा। परिमिति। २—कमी। न्यूनता। असमर्थता । ३–अवधि । |

| | |
|---|---|
| Limitation of resources | साधनों की परिमितता। साधनों की कमी। |
| — of right | अधिकार की अवधि। |
| Limited | सीमित। परिमित। |
| — owner | सीमित स्वामित्व वाला व्यक्ति। |
| Line | १–रेखा। २–पंक्ति। ३–सीध। ४–वंश। वंशानुक्रम। ५–मार्ग। ६–(अन्यत्र) लाइन। |
| Line Inspector | लाइन निरीक्षक। |
| — of approach | दृष्टिकोण। |
| — of direct descent | सीधी वंश परम्परा। सीधा वंशक्रम। |
| — of march | प्रयाण का मार्ग। मार्च का मार्ग। |
| Lineage | वंश परम्परा। वंशानुक्रम। |
| Lineal heir | परम्परागत दायाद। |
| Collateral heir | संपार्श्विक दायाद। |
| Lined gul | पक्की गूल। पलस्तर की हुई गूल। |
| Lines School | लाइन विद्यालय। |
| Linguist | भाषाविद्। भाषा वैज्ञानिक। |
| Linguistic | १–भाषागत। भाषा संबंधी। २–भाषा वैज्ञानिक। |
| Linguistics | भाषा विज्ञान। |
| Link (n.) | १–कड़ी। २–संबंध। |
| Link (v.) | संबद्ध करना। |
| Linked | संबद्ध। |
| Linking | संबंधन। संबद्ध करना। |
| Lino Barman | लीनो शलाकी। |
| Lino Operator | लीनो परिचालक। |
| Liquid | तरल। |
| Liquidate | १–चुकाना। ऋणशोधन करना। २–समाप्त करना। ३–(ascertain liabilities and apportion assets of) अपाकरण करना। |

| | |
|---|---|
| Liquidate ( a company) | (कम्पनी को) समाप्त करना। समेट लेना। |
| Liquidation | १–शोधन । २–समापन । ३–अपाकरण । |
| — Clerk | अपाकरण लिपिक । |
| Liquidator | अपाकर्त्ता । |
| —, Official | शासकीय अपाकर्त्ता । सरकारी अपाकर्त्ता । |
| List | सूची । |
| Literacy | साक्षरता । |
| — week | साक्षरता सप्ताह । |
| Literal | शाब्दिक । |
| Literary | साहित्यिक । साहित्य । |
| — group | साहित्य वर्ग । |
| Literate | साक्षर । |
| — Constable | साक्षर सिपाही । कानिस्टेबिल । |
| Literature | साहित्य । |
| Litigation | १–वादकरण । २–वाद । मुकदमा । |
| — Clerk | मुकदमा लिपिक । |
| Litigant | वादकारी । |
| Live (adj.) | १–जीवित । २–सजीव । जीवन्त । |
| — shell | जीवन्त गोला । अनदगा गोला । |
| — wire (=charged with electricity | जीवन्त तार । |
| Livelihood | जीविका । |
| Livery | भृत्यवेश । वेश । लिवरी । |
| Livestock | पशुधन । |
| — Officer | पशुधन अधिकारी । |
| — Research Station | पशुधन शोधकेन्द्र । |
| Load | भार । बोझ । |
| Loan | उधार । ऋण । |
| Loans and advances | उधार तथा अग्रिम । |

| | |
|---|---|
| Lobby | १–उपशाला। २–बरोठा। |
| Local | स्थानीय । |
| — authorities | स्थानीय अधिकारिवर्ग। |
| — Body | स्थानीय निकाय । |
| — fund | स्थानीय निधि । |
| — fund accounts | स्थानीय निधि लेखा। |
| — Intelligence Unit (*Police*) | स्थानीय अभिसूचना यूनिट । |
| — Self-Government | स्थानीय स्वायत्त शासन । |
| — — Department | स्वायत्त शासन विभाग। |
| Locality | स्थान । |
| Localize | एक स्थान में सीमित करना। स्थानबद्ध करना। |
| Locate | १–स्थापित करना। २–स्थान निश्चित करना। स्थान का पता लगाना। |
| Location | स्थान। |
| Lockout | तालाबन्दी । |
| Lock-up | हवालात । हिरासत । |
| —, Police | पुलिस हवालात। पुलिस हिरासत। |
| Locum Tenens | प्रतिपुरुष। |
| Locus standi | वैध स्थिति । |
| Lodge (n.) | आवास। |
| Lodge (v.) | १–रहना। वास करना। २–रखना। ३–करना। |
| — a complaint | अभियोग निवेशित करना। नालिश करना। |
| — a protest | प्रतिवाद करना। |
| Lodging | आवास। वासगृह। |
| — charges | आवास व्यय। रहने का खर्च। |
| Log | लट्ठा। |
| Log Book | वृत्त पंजी । |
| Longitude | देशान्तर। |

Long-range — दीर्घकालिक। दीर्घव्यापी।
— Planning — दीर्घकालिक योजना।
— policy — दीर्घकालिक नीति।
— programme — दीर्घकालिक कार्यक्रम।
Loop — फंदा। पाश।
Loss — हानि। घाटा।
Low-income group — अल्प आय वर्ग।
Lower — निम्न। निचला।
— age-limit — निचली वय सीमा।
— Division — निम्न श्रेणी।
— — Assistant — निम्नश्रेणी सहायक।
L. T. Grade — स्नातक पदक्रम।
Lubricant — औंगन।
Lump provision — एकमुश्त धन की व्यवस्था।
Lump sum — एकमुश्त धन। पिंडराशि।
*in a*— — एकमूठ। एकमुश्त।
Lunacy — उन्माद। पागलपन।
Lunatic — मानस रोगी (चिकित्सा)। उन्मत्त। पागल।
— asylum — पालगखाना।
Lunch — भोजन।
— party — सहभोज।
Luxury — १–विलास। २–विलास वस्तु।
Lying position — लेटने की स्थिति।

## M

Machine — मशीन। यन्त्र।
Madness — पागलपन।
Magazine — १–गोदाम। २–आयुधागार। ३–(राय फल या पिस्तौल की) तूणिका। ४–पत्रिका।
Magisterial enquiry — दंडाधिकारीय जांच।

| | |
|---|---|
| Judicial enquiry | न्यायिक जांच। |
| Magistracy | दंडाधिकारी वर्ग। |
| Magistrate | दंडाधिकारी। मैजिस्ट्रेट। |
| Magnifying glass | बृहद्दर्शक कांच। |
| Magniloquence | शब्दाडम्बर। प्रगल्भोक्ति। |
| Magniloquent | शब्दाडम्बरयुक्त। प्रगल्भ। |
| Mail | डाक। |
| Main | मुख्य। |
| — approach | मुख्य प्रवेश मार्ग। मुख्य उपमार्ग। |
| — feature | मुख्य विशेषता। |
| — Gate | मुख्य फाटक। |
| — Wall | मुख्य दीवार। |
| — — (of a jail) | डंडा। |
| Mainstay | मुख्य आधार। |
| Maintain | १–बनाये रखना। २–रखना। ३–भरण पोषण करना। ४–अनुरक्षण करना। |
| — an account | लेखा रखना। |
| — a family | परिवार का भरण पोषण करना। |
| — a garden | बाग का अनुरक्षण करना। |
| — law and order | शान्ति और व्यवस्था बनाये रखना। |
| Maintenance | १–अनुरक्षण। २–भरण पोषण। |
| — Allowance | भरण भत्ता। |
| — and repairs | अनुरक्षण और मरम्मत। |
| — charges | अनुरक्षण व्यय। |
| — grant | अनुरक्षण अनुदान। |
| — Inspector | अनुरक्षण निरीक्षक। |
| — Officer | अनुरक्षण अधिकारी। |
| Majkoori | मजकूरी। |
| Major | १–प्रधान। प्रमुख। २–वयस्क। |
| — head | प्रधान शीर्षक। |

| | |
|---|---|
| Minor head | गौण शीर्षक। |
| — works | बड़े निर्माण कार्य। |
| Majority | १–बहुमत। २–वयस्कता। |
| Mala fide | कदाशय। |
| Mala fides | कदाशयता। |
| Malariology | मलेरिया विज्ञान। |
| Male | पुरुष। नर। |
| — Nurse | उपचारक। |
| Malice | विद्वेष। |
| Malicious | विद्वेषी। विद्वेषपूर्ण। |
| Malkhana | मालखाना। |
| Malpractice | अनाचार। |
| Management | प्रबन्ध। |
| Manager | प्रबन्धक। |
| Manager's Return | प्रबन्धक का परिलेख। |
| Managing | प्रबन्ध। |
| — Body | प्रबन्ध निकाय। |
| — Committee | प्रबन्ध समिति। |
| — Director | प्रबन्ध निदेशक। |
| — Officer | प्रबन्धाधिकारी। |
| Mandatory | समादिष्ट। |
| — scale of pay | समादिष्ट वेतन–मान। |
| Manday | नफरी। |
| Manifest (n.) | व्यक्त करना। प्रकट करना। |
| Manifest (adj.) | प्रकट। स्पष्ट। व्यक्त। |
| Manifestation | व्यक्त करना। प्रकट करना। |
| Manifestly | स्पष्टतः। प्रकट रूप से। प्रत्यक्षतः। |
| Manipulate | १–हाथ से चलाना। २–कुशलता से प्रबन्ध करना। ३–चालाकी से साधना। |

| | |
|---|---|
| Manipulation | १–हाथ से चलाना । २–कुशल प्रबन्धन । ३–चतुराई । चालाकी । |
| Manner | रीति । |
| Manner and form | रीति और रूप । |
| Man power | जनशक्ति । |
| Manpower Officer | जनशक्ति अधिकारी । |
| Mansion | महल । प्रासाद । |
| Manual (adj.) | हाथ का । हस्त– । शारीरिक । |
| — art | हस्तकला । |
| — labour | शारीरिक श्रम । हस्त–श्रम । |
| Manual (n.) | नियम संग्रह । संग्रह । |
| — of Government Orders | शासकीय आदेश संग्रह । |
| —, Secretariat | सचिवालय नियम संग्रह । |
| Manufacture | निर्मित्त करना । |
| Manufacture (n.) | निर्माण । |
| Manufacturer | निर्माणकर्त्ता । निर्माता । |
| Manufacturing Process | निर्माण प्रक्रिया । |
| Manuscript | १–हस्तलेख । पांडु लिपि । २–हस्त–लिखित ग्रंथ । |
| Map | मानचित्र । |
| — Publication Director | मानचित्र प्रकाशन निदेशालय । |
| — reading | मानचित्र देखना । |
| Marble | संगमरमर । |
| March | प्रयाण । मार्च । |
| —, Route of | प्रयाण का मार्ग । |
| Margin | १–उपान्त । हाशिया । २–गुंजाइश । |
| Marginal | उपान्तिक । उपान्त । |
| — adjustment | उपान्तिक समायोजन । |
| — note | उपान्त लेख । |
| Marginally noted | उपान्त लिखित । |

| | |
|---|---|
| Marine | १–समुद्रीय । २–नाविक । जहाजी । |
| Marine Officer | समुद्रीय अधिकारी । |
| — policy | समुद्री बीमापत्र । |
| Marital rights | दाम्पत्य अधिकार । |
| Mark (v.) | चिह्न करना । चिह्न लगाना । |
| Mark (n.) | १–अंक २–चिह्न । |
| —, Absent | अनुपस्थिति चिह्न । |
| —, Leave | अवकाश चिह्न । |
| —, Persent | उपस्थिति चिह्न । |
| — sheet | अंक पत्र । |
| Market | बाजार । हाट । मंडी । |
| Marketable security | विक्रेय प्रतिभूति । विक्रेय सरकारी हुंडी । |
| Marketing | क्रय–विक्रय । पणन । |
| — Inspector | क्रय–विक्रय निरीक्षक । पणन निरीक्षक । |
| Marking | १–चिह्नांकन । २–अंकन । अंक देना । |
| —, Quality | श्रेणी अंकन । |
| Marks | अंक । |
| —, Aggregate | अंक योग । |
| —, Maximum | १–पूर्णांक । २–अधिकतम अंक । |
| —, Minimum | न्यूनतम अंक । |
| —, Pass | उत्तीर्णांक । |
| Marriage | विवाह । |
| — dissolution | विवाह विच्छेद । |
| Marriageable | विवाहयोग्य । |
| Married | विवाहित । |
| Martial | १–युद्ध संबंधी । सैनिक । २–योद्धा । |
| — law | सैनिक शासन । |
| — race | योद्धा जाति । |
| — rights | सैनिक अधिकार । |

| | |
|---|---|
| Masculine | पुरुषोचित । पुरुष । |
| — style | पुरुषोचित शैली । |
| Mast | १–मस्तूल । २–ध्वजदंड । |
| — head | ध्वजदंड शीर्षक । ध्वजदंड का सिरा । |
| Master | अध्यापक । शिक्षक । मास्टर । |
| —, Drill | ड्रिल मास्टर । व्यायाम शिक्षक । |
| —, Head | मुख्याध्यापक । प्रधानाध्यापक । |
| — of ship | पोताध्यक्ष । |
| — plan | महायोजना । |
| —, Security Printing | अध्यक्ष, प्रतिभूति मुद्रण । |
| Match Excise bandrols | दियासलाई की उत्पादकर पटि्टयां । |
| Matching (costs to income) | (लागत को आय के) मेल में लाना । |
| Material (adj.) | महत्वपूर्ण । सारवान् । |
| — statement | महत्वपूर्ण विवरण । |
| Material (n.) | सामग्री । सामान । |
| — Handling Supervisor | सामग्री उपयोग पर्यवेक्षक । |
| Materia Medica | औषध निघंटु । |
| Maternity | १–मातृत्व । २–प्रसूति । |
| — and Child Welfare | प्रसूता और शिशु कल्याण । |
| — leave | प्रसूति अवकाश । प्रसवावकाश । |
| — Supervisor | प्रसूति पर्यवेक्षक । |
| Mathematics | गणित । |
| Matrimonial | वैवाहिक । |
| Matron (in a hospital) | मैट्रन । |
| Matter | १–मामला । विषय । २–वस्तु । सामग्री । द्रव्य । |
| — and style | वस्तु और शैली । विषय और शैली । |
| — of fact | तथ्य की बात । |
| —, of—, As a | वस्तुतः । |
| —, Postal | डाक सामग्री । |

| | |
|---|---|
| Matter, Press | प्रेस सामग्री । |
| Matter-of-fact | तथ्यात्मक । इतिवृत्तात्मक । |
| Mattress | गद्दा । |
| Mature | १–पका हुआ । २–प्रौढ़ । परिपक्व । |
| — bill | पकी हुंडी । |
| — age | प्रौढ़ अवस्था । |
| Maturity | १–परिपाक । पकाई । २–प्रौढ़ता । |
| Maximum | अधिकतम । |
| — demand | अधिकतम मांग । |
| — marks | १–पूर्णांक । २–अधिकतम अंक । |
| Means | साधन । उपाय । |
| Measure | १–उपाय । २–कार्यवाही । ३–माप । नाप । ४–मात्रा । |
| Measurement | नाप । पैमाइश । |
| — book | नाप पुस्तक । पैमायश की पुस्तक । |
| Mechanic | यांत्रिक । |
| Mechanical | यांत्रिक । यंत्र । |
| — Engineer | यंत्र अभियन्ता । यांत्रिक अभियन्ता । |
| — Equipment Section | यांत्रिक सज्जा अनुभाग । |
| — Inspector | यंत्र निरीक्षक । |
| Mechanized State Farm | सयंत्र राजकीय कृषि–क्षेत्र । |
| Medal | पदक । |
| Medical | १–चैकित्सिक । चिकित्सा । २–काय चिकित्सा– । |
| — benefit | चिकित्सा लाभ । चिकित्सा की सुविधा । |
| — Board | स्वास्थ्य परीक्षक । |
| — Certificate | चिकित्सा प्रमाणक । |
| — College | चिकित्सा महाविद्यालय । |
| — Department | चिकित्सा विभाग । |
| — Examination | स्वास्थ्य परीक्षा । |

| | |
|---|---|
| Medical Jurisprudence (Forensic Medicine) | शारीरिक विधिशास्त्र । |
| — Leave | चिकित्सावकाश । |
| — Manual | चिकित्सा विभाग नियम संग्रह । |
| — Officer | चिकित्सा अधिकारी । चिकित्साधिकारी । |
| — — Incharge | प्रभारी चिकित्साधिकारी । |
| — — of Health | स्वास्थ्य अधिकारी । |
| — Officer's Office | चिकित्साधिकारी का कार्यालय । |
| — practice | चिकित्सा व्यवसाय । |
| — Referee | रोग निर्णेता । |
| — Superintendent | चिकित्साधीक्षक । |
| — Ward | कायचिकित्सा कक्ष । |
| Medicinal | औषधीय । औषध– । |
| — godown | औषध गोदाम । |
| Medicine | १–औषध । २–चिकित्सा विज्ञान । ३–काय चिकित्सा । |
| — Department | औषध विभाग । काय चिकित्सा विभाग । |
| —, Faculty of | चिकित्सा संकाय । |
| Medico legal | चिकित्सा विधिक । |
| Medium (adj.) | मध्यम । औसत । साधारण । |
| Medium (n.) | माध्यम । |
| — of education | शिक्षा का माध्यम । |
| — of instruction | शिक्षा का माध्यम । |
| Meeting | १–सभा । २–बैठक । अधिवेशन । ३–(शिक्षा) मीटिंग। |
| —, First | पहली मीटिंग । |
| —, Second | दूसरी मीटिंग । |
| Member | सदस्य । |
| —, Founder | संस्थापक सदस्य । |
| — in-charge | प्रभारी सदस्य । |

| | |
|---|---|
| Member, Judge | सदस्य न्यायाधीश । |
| —, Life | आजीवन सदस्य । |
| Membership | सदस्यता । |
| Memoir | संस्मरण । |
| Memorandum | १–ज्ञापिका । ज्ञापन । २–नियमपत्र । |
| — of Appeal | अपील ज्ञापिका । |
| — of Association | संस्था की ज्ञापिका । समवाय पत्र । |
| Articles of Association | संस्था के अन्तर्नियम । समवाय नियम । |
| Memorial | १–विनिवेदन । २–स्मारक । |
| Memorialist | विनिवेदक । |
| Memory | स्मृति । मेधा । स्मरणशक्ति । |
| Menial (n.) | अवर कर्मचारी । परिसेवक । |
| — Government Servant | अवर सरकारी कर्मचारी । |
| Mens rea | अपराधी मन । |
| Mental | मानसिक । |
| — Hospital | मानसिक चिकित्सालय । |
| Mention (v.) | उल्लेख करना । |
| Mention (n.) | उल्लेख । |
| Menu | आहारिका । |
| Mercantile | वाणिज्य सम्बन्धी । वाणिज्य–। |
| Mercy Petition | दया याचिका । |
| Merged | विलीन । |
| — and integrated states | विलीन और एकीकृत राज्य । |
| — states | विलीन राज्य । |
| Merger | विलयन । विलय । |
| Absorption | संविलयन । |
| Amalgamation | समेकन । एकीकरण । |
| Meridian | ध्रुव वृत्त । ध्रुवरेखा । |
| Merit (n.) | योग्यता । |
| — scholarship | योग्यता छात्रवृत्ति । |

| | |
|---|---|
| Merits | गुणागुण। गुण दोष। |
| — of the case | मामले का गुणागुण। |
| Mesne profit | मध्यवर्ती लाभ। |
| Mess | भोजनालय। भोजनशाला। |
| — Supervisor | भोजनालय पर्यवेक्षक। |
| Message | सन्देश। |
| Messenger | सन्देश वाहक। |
| Metal | धातु। |
| Metalled road | पक्की सड़क। |
| Metallurgist | धातुविद्। |
| Meter Reader | मीटर वाचक। |
| Meter Tester | मीटर परीक्षक। |
| Method | रीति। विधि। |
| — of correspondence | पत्रव्यवहार की विधि। |
| — of teaching | अध्यापन विधि। |
| Method of transport | परिवहन की विधि। |
| Meticulous | १–सूक्ष्मावधानी। २–सूक्ष्म। सूक्ष्म ब्योरे सहित। |
| Meticulously | सूक्ष्मता से। |
| Microphone | स्वनवर्धक। |
| Microscope | अणुवीक्षक यंत्र। |
| Middleman | मध्यग। |
| Middle class | मध्यवर्ग। मध्यम वर्ग। |
| — — Stipend | मध्यवर्गीय वृत्ति। |
| Midwife | उपसूतिका। दाई। |
| Midwifery | प्रसूति विद्या। |
| Midyear examination | अर्द्ध वार्षिक परीक्षा। |
| Migrant | प्रव्रजक। |
| Migration | प्रव्रजन। |
| — certificate | प्रव्रजन प्रमाणक। |

| | |
|---|---|
| Milage, Mileage | १–मील दूरी । २–मील भत्ता । |
| Military (n.) | सेना । |
| Military (adj.) | सैनिक । सैन्य । |
| — decoration | सैनिक विभूषण । |
| — force | १–सैनिक दल । २–सैन्य दल । |
| —, Naval and Air Forces | सैनिक, नाविक और वैमानिक दल । स्थल, जल और वायु सैनायें । |
| — Officer | सैनिक अधिकारी । |
| — Service | सैनिक सेवा । |
| Mind | मन । |
| Mine | खान । |
| Mineral (adj.) | खनिज । |
| Mineral (n.) | खनिज । खनिज पदार्थ । |
| Mineralogy | खनिज विज्ञान । |
| Minimal | न्यूनतम । |
| Minimum | न्यूनतम । |
| Mining | खनिकर्म । |
| Minister | मंत्री । |
| —, Chief | मुख्य मंत्री । |
| —, Deputy | उपमंत्री । |
| — of State | राज्य मंत्री । |
| —, Prime | प्रधान मंत्री । |
| Ministerial | १–लिपिक वर्गीय । लिपिकीय । २–मंत्रीय । |
| — and menial establishment | लिपिकीय तथा निम्न कर्मचारिवर्ग । |
| Ministerial servant | लिपिकीय कर्मचारी । कार्यालय कर्मचारी । |
| — staff | लिपिकीय कर्मचारिवर्ग । कार्यालय कर्मचारिवर्ग । |
| Ministry | मंत्रालय । |
| — of Commerce and Industry | वाणिज्य और उद्योग मंत्रालय । |
| — of Communications | संचरण मंत्रालय । |

| | |
|---|---|
| Ministry of Defence | रक्षा मंत्रालय। |
| — of Education | शिक्षा मंत्रालय। |
| — of External Affairs | परराष्ट्र मंत्रालय। |
| — of Finance | वित्त मंत्रालय। |
| — of Food and Agriculture | खाद्य और कृषि मंत्रालय। |
| — of Home Affairs | गृह मंत्रालय। |
| — of Information and Broadcasting | सूचना और प्रसार मंत्रालय। |
| — of Irrigation and Power | सिंचाई और बिजली मंत्रालय। |
| — of Rehabilitation | पुनर्वास मंत्रालय। |
| — of Scientific Research and Cultural Affairs | वैज्ञानिक अनुसन्धान और सांस्कृतिक कार्य मंत्रालय। |
| — of Works, Housing and Supply | निर्माण, निवास और संभरण मंत्रालय। |
| Minor | १—छोटा। लघु। २—गौण। ३—अवयस्क। |
| — offender | अवयस्क अपराधी। |
| — head | गौण शीर्षक। |
| Major head | प्रधान शीर्षक। |
| Minor schemes | छोटी योजनायें। |
| Minority (n.) | १—अल्पमत। २—अवयस्कता। |
| Minority (adj.) | अल्पसंख्यक। |
| Mint (n.) | टकशाला। टकसाल। |
| Mint (v.) | सिक्का ढालना। |
| Mintage | मुद्राटंकन। सिक्का ढलाई। |
| *of British*— | ब्रिटिश टकसाल का। |
| Minute (adj.) | सूक्ष्म। |
| Minute (n.) | विवेचनी। टिप्पणी। |
| — of dissent | असहमति टिप्पणी। |
| Minutes | कार्यवृत्त। |

| | |
|---|---|
| Minutes book | कार्यवृत्त पंजी। |
| Misapplication | दुष्प्रयोग । |
| Misappropriation | दुर्विनियोग । |
| Misbehaviour | दुर्व्यवहार। |
| Miscellaneous | प्रकीर्ण। |
| — Clerk | प्रकीर्ण लिपिक। |
| — demand | प्रकीर्ण मांग । |
| — revenue | प्रकीर्ण राजस्व। |
| — subjects | प्रकीर्ण विषय । |
| Misconduct | कदाचार। दुराचरण । |
| —, Gross | घोर दुरचरण। |
| Misdescription | मिथ्या वर्णन। अशुद्ध वर्णन। |
| Misfeasance | अपकरण। |
| Mismanagement | कुप्रबन्ध । |
| Misplaced | अपनिहित। अपात्र निहित । |
| Misrepresentation | व्यपदेशन । |
| Mission | मिशन । |
| Missionary | धर्म प्रचारक । |
| — zeal | दृढ़ उत्साह। |
| Mistake | अशुद्धि । |
| Mistress | अध्यापिका। |
| —, Head | मुख्याध्यापिका। प्रधानाध्यापिका। |
| Misuse (v.) | दुरुपयोग करना। |
| Misuse (n.) | दुरुपयोग । |
| Mobile | चल। |
| — dispensary | चल चिकित्सालय। |
| — Radio Station | चल रेडियो स्टेशन । |
| — Traffic squad | चल। गश्ती यातायात जत्था। |
| Mode | रीति। |
| — of address | संबोधन की रीति । |

| | |
|---|---|
| Model (n.) | १–प्रतिरूप। २–आदर्श। |
| Model (adj.) | आदर्श। |
| — Home for Children | आदर्श बाल गृह। |
| — Police Station | आदर्श थाना। |
| — School | आदर्श विद्यालय। |
| Modelling | प्रतिरूपण। |
| Moderate | संयत। सीमित। मर्यादित। |
| Moderator (*Educ.*) | परिमार्जक। |
| Modification | आशोधन। |
| *in partial—of* | का आंशिक आशोधन करके। |
| *— of instructions* | अनुदेशों का आशोधन। |
| Modified | आशोधित। |
| Modus operandi | कार्य प्रणाली। |
| Moharrir | लिपिक। मुर्हरिर। |
| Moiety fees | आंशिक शुल्क। |
| Moisture | आर्द्रता। सीलन। नमी। |
| Molasses | शीरा। |
| Momentum | वेग। तेजी। |
| Monetary | आर्थिक। |
| — allotment | आर्थिक प्रदिष्टि। प्रदिष्ट धनराशि। |
| Money | द्रव्य। रुपया। |
| Money Tester | मुद्रा परीक्षक। |
| Monitor | १–अवेक्षक। मानीटर। २–(शिक्षा) कक्षानायक। मानीटर। |
| — Telephone | टेलीफून मानीटर। |
| Monocaster | मोनो ढलाईकार। |
| Monogamy | एक विवाह। |
| Polygamy | बहु विवाह। |
| Monopoly | एकाधिकार। |
| Monthly | मासिक। |

| | |
|---|---|
| Monthly report | मासिक विवरण। |
| — return | मासिक परिलेख। |
| — statement | मासिक विवरण। मासिक विवचन। |
| — test | मासिक परीक्षा। |
| Monument | स्मारक। |
| Moral | नैतिक। |
| — and Humanist Education | नैतिक तथा सांस्कृतिक शिक्षा। |
| Morality | नैतिकता। |
| Mortgage | बन्धक। |
| — bond | बन्धक पत्र। |
| — dead | बन्धक विलेख। |
| — with possession | भोग बन्धक। |
| Mortgagee | बन्धकी। |
| Mortgagor | बन्धक कर्त्ता। |
| Mortuary | शवगृह। मुर्दाघर। |
| Mortuary Clerk | मुर्दाघर लिपिक। |
| Mother tongue | मातृभाषा। |
| Motion | १–गति। २–प्रस्ताव। |
| Motor | मोटर। |
| — Driver | मोटर चालक। |
| — transport | मोटर परिवहन। |
| — Transport Section | मोटर परिवहन अनुभाग। |
| — Vehicle Officer | मोटर परिवहन अधिकारी। |
| — Vehicles Repairs Organization | मोटर गाड़ी मरम्मत संघटन। |
| Mounted Police | अश्वारोही पुलिस। सवार पुलिस। |
| Movable | चल। |
| — Court | चल न्यायालय। |
| — property | चल सम्पत्ति। |
| Move (a file, an authority, a resolution) | १–चलाना। २–प्रचालित करना। ३–प्रस्तुत करना। |

| | |
|---|---|
| Movement | १–आन्दोलन। २–संचरण। |
| — Clerk | संचरण लिपिक । |
| — of troops | सेना का संचरण। |
| Mud mortar | गारा। |
| Mukhtar-Am | मुख्तार आम। |
| Multifarious suit | बहुविध वाद। |
| Multiple | १–बहुविध। बहु–. २–गुणित–। अपवर्त्य। |
| Multipoint tax | बहुस्थानीय कर। |
| Multipurpose | बहुमुखी। बहुप्रयोजन । |
| Municipal | नगरपालिका। नगर–। |
| — Board | नगर परिषद् । |
| — Department | नगरपालिका विभाग । |
| — Engineer | नगर अभियन्ता । |
| — Medical Officer of Health | नगर स्वास्थ्य अधिकारी। |
| Municipality | नगरपालिका। |
| Munsarim | मुनसरिम । |
| — Reader | मुनसरिम पेशकार। |
| — Sadar | सदर मुनसरिम । |
| Munsif | मुंसिफ । |
| —, City | नगर मुंसिफ । |
| —, Havali | हवाली मुंसिफ । |
| Murder | हत्या। खून। कतल। |
| Murderer | हत्याकारी। |
| Museum | संग्रहालय । |
| Music | संगीत । |
| Music Score | स्वर लिपि । |
| Musket | बन्दूक । |
| Musket 410 bore | ४१० बोर की बन्दूक । |
| — sling | बन्दूक की पट्टी । |
| Musketry | चांदमारी । बन्दूक चालन कला |

| | |
|---|---|
| Muster roll | उपस्थिति नामावली । |
| Mutation | नामान्तरण । |
| — case | नामान्तरणवाद । |
| — Clerk | नामान्तरण लिपिक । |
| Mutatis Mutandis | आवश्यक परिवर्तन के साथ । |
| Mutilation | विकलन । |
| — and defacement | विकलन और विरूपण । |
| Mycological Assistant | कवकीय सहायक । |
| Mycologist | कवकविद् । |
| Mycology | कवक विज्ञान । |

## N

| | |
|---|---|
| Naib | नायब । सहायक । |
| — Nazir | नायब नाजिर । |
| — Registrar Kanungo | नायब निबंधक कानूनगो । |
| — Tahsildar | नायब तहसीलदार । |
| Name card | नामपत्र । |
| Narrow majority | अल्प बहुमत । |
| Nation | राष्ट्र । |
| National (adj.) | राष्ट्रीय । राष्ट्र- । |
| — anthem | राष्ट्र गान । |
| — debt | राष्ट्रीय ऋण । राष्ट्र ऋण । |
| — economy | राष्ट्रीय अर्थ व्यवस्था । |
| — Extension Service | राष्ट्रीय प्रसार सेवा । |
| — Extension Service Block | राष्ट्रीय प्रसार सेवा खंड । |
| — Flag | राष्ट्रीय झंडा । |
| — language | राष्ट्र भाषा । |
| — Malaria Control Unit | राष्ट्रीय मलेरिया नियंत्रण यूनिट । |
| — Plan Loan | राष्ट्रीय परियोजना ऋण । |
| — Savings Certificate | राष्ट्रीय बचत प्रमाणपत्र । |
| — Savings Scheme | राष्ट्रीय बचत योजना । |

| | |
|---|---|
| National Song | राष्ट्र गीत । |
| National (n.) | राष्ट्रिक । |
| Nationalism | राष्ट्रीयता । |
| Nationalization | राष्ट्रीयकरण । |
| Native (n.) | देशवासी । |
| Native (adj.) | देशी । देशज । देश– । |
| — language | देश भाषा । |
| Natural | प्राकृतिक । स्वाभाविक । |
| — Calamity | प्राकृतिक विपत्ति । ईति । |
| — resources | प्राकृतिक साधन । |
| Naturalization | देशीयकरण । |
| Nature | १–प्रकृति । २–प्रकार । स्वरूप । |
| — of vacancy | रिक्ति का प्रकार । |
| — - study | प्रकृति पाठ । |
| Naval | नाविक । नौ– । |
| — force | नौबल । नौसेना । |
| — personnel | नौसैनिक कर्मचारी । नौसेना कार्मिक । |
| Navigable | नववाह्य । |
| Navigation | नववहन । नवपरिवहन । |
| Navy | नौ सेना । |
| Nazarat | नजारत । |
| — Jamadar | नजारत जमादार । |
| Nazir | नाजिर । |
| — Sadar | सदर नाजिर । |
| Nazul | नजूल । राजग । |
| — Amin | नजूल अमीन । |
| — land | नजूल भूमि । |
| — lease form | नजूल पट्टा प्रपत्र । |
| — Officer | नजूल अधिकारी । |
| N. B. (Nota bene) | विशेष द्रष्टव्य । |

| | |
|---|---|
| Nearest | निकटतम । |
| Necessarily | आवश्यक रूप से । |
| Necessary | आवश्यक । |
| — action | आवश्यक कार्यवाही । |
| Negative | १–नकारात्मक । २–अभावात्मक । |
| Positive | १–निश्चयात्मक । २–सकारात्मक । ३–भावात्मक । |
| Neglect | उपेक्षा । |
| Negligence | प्रमाद । |
| Negotiable | संक्राम्य । |
| — instrument | संक्राम्य करणपत्र । |
| Not negotiable | असंक्राम्य । |
| Negotiate | १–बातचीत करना । २–संक्रामित करना । |
| Negotiation | १–बातचीत । २–संक्रामण । |
| Net | शुद्ध । |
| — assets | शुद्ध परिसम्पत्ति । |
| — profit | शुद्ध लाभ । |
| Gross | स्थूल । कच्चा । |
| Neutral | तटस्थ । |
| Nevertheless | तथापि । तो भी । |
| New Government Press | नवीन राजकीय मुद्रणालय । |
| New Order | नवीन व्यवस्था । |
| News Agency | समाचार अभिकरण । समाचार एजंसी । |
| News Officers | समाचार अधिकारी । |
| Newspaper | समाचारपत्र । |
| Next | आसन्न । निकटतम । अगला । दूसरा । |
| — below rule | आसन्न कनिष्ठ नियम । |
| — lower authority | आसन्न निम्न अधिकारी । |
| — Senior Officer | आसन्न ज्येष्ठ अधिकारी । |
| — working day | अगला कार्य दिवस । |

| | |
|---|---|
| Nisi, Decree | प्रारम्भिक आज्ञप्ति । |
| Nitrogen fertilizer | नाइट्रोजन की खाद । |
| No confidence motion | अविश्वास का प्रस्ताव । |
| Nomenclature | १–नाम । नामावली । २–नाम पद्धति । |
| — of roads | सड़कों के नाम । सड़कों की नामावली । |
| Nominal | १–नाम संबंधी । नामिक । नाम– । २–नाममात्र का । नाम– । ३–अंकित । |
| — member | नाम मात्र सदस्य । |
| — rate | नाम मात्र दर । |
| — Roll | नामावली । |
| — value | अंकित मूल्य । |
| Nominate | नामित करना । |
| Nominated | नामित । |
| Nomination | नामन । |
| — Committee | नामन समिति । |
| — paper | नामनपत्र । |
| Nominee | नामित । |
| Nonage | अवयस्कता । |
| Non-bailable warrant | अप्रतिभूतिक अधिपत्र । बेजमानती वारंट । |
| Non-cognizable | अप्रज्ञेय । |
| Non-combatant | अयुद्धकारी । |
| Non-compulsory area (*Educ.*) | अनिवार्य क्षेत्र । |
| Non-contract contigencies | अनियत प्रासंगिक व्यय । असंविदा प्रासंगिक व्यय । |
| Non-gazetted | अपत्रित । |
| — — Officer | अपत्रित अधिकारी । |
| Non-industrial | अनौद्योगिक । |
| Non-judicial | न्यायिकेतर । |
| — — stamp | न्यायिकेतर स्टाम्प । |
| Non-observance | अपालन । |

| | |
|---|---|
| Non-official | १–अशासकीय । २–अनाधिकारिक । |
| Non-payment | अशोधन । भुगतान न करना । न देना । |
| Non-pensionable | पेंशन रहित । |
| Non-postal stamp | डाक–भिन्न स्टाम्प । |
| Non-recurring | अनावर्तक । |
| — — grant | अनावर्तक अनुदान । |
| Non-residential | अनावासिक । अनैवासिक । |
| — — university | अनावासिक विश्वविद्यालय । |
| Non-service | १–तामील न होना । २–सेवेतर । सेवातिरिक्त । |
| — — pension | सेवेतर पेंशन । सेवातिरिक्त पेंशन । |
| — — of a process | आदेशिका की तामील न होना । |
| Non-stipendiary | अवृत्तिक । |
| Non-technical | १–अप्राविधिक । २–अपारिभाषिक । |
| Non-testamentary document | इच्छापत्रेतर (लेख्य) । वसीयत भिन्न (लेख्य) । |
| Testamentary | इच्छापत्रीय । वसीयती । वसीयत– । |
| Non-vegetarian | १–सामिष (भोजन) । २–मांसाहारी (व्यक्ति) । |
| Non-working day | छुट्टी का दिन । (शिक्षा) अनध्याय । |
| Non-Zamindari Abolition Area | जमींदारी उन्मूलन बाह्य क्षेत्र । जमींदारी उन्मूलन भिन्न क्षेत्र । |
| No-profit-no-loss basis | लाभ–हानि रहित आधार । |
| Normal | सामान्य । |
| Normal School | दीक्षा विद्यालय । |
| Northern Circle | उत्तरी मंडल । |
| — — Directorate | उत्तरी मंडल निदेशालय । |
| Notary Public | लेख्य प्रमाणक । |
| Note | टिप्पणी । उपलेख । |
| — of dissent | असहमति टिप्पणी |

| | |
|---|---|
| Note sheet | टिप्पणी पत्र । उपलेख पत्र । |
| Noter | उपलेखक । |
| Noter-Drafter | उपलेखक-प्रालेखक । |
| Notes cover | टिप्पणी आवरण । उपलेख आवरण । |
| Notice (n.) | १-सूचना । नोटिस । २-प्रज्ञान । जानकारी । |
| — Board | सूचनापट्ट । |
| —, Judicial | न्यायिक प्रज्ञान । |
| — of demand | मांग की सूचना । मांग की नोटिस । |
| — server | नोटिस तामीलकर्ता । |
| Noticeable | उल्लेखनीय । ध्यान जाने योग्य । |
| Notification | अधिसूचना । विज्ञप्ति । |
| Notified Area | अधिसूचित क्षेत्र । |
| Noting and drafting | टिप्पणी लेखन और प्रालेखन । उपलेखन और प्रालेखन । |
| Not negotiable | असंक्राम्य । |
| Notorious | कुख्यात । |
| — gang | कुख्यात दल । |
| Nourishment | १-पोषण । २-पुष्टाहार । |
| Nucleus | नाभि । केन्द्र । |
| Nucleus of Account Staff | लेखा कर्मचारी केन्द्र । मूल लेखा कर्मचारी वर्ग । |
| Nuisance | (व्यक्ति या वस्तु) कंटक । (कार्य) उत्पात । |
| —, Public | लोक कंटक । लोकापकारी । |
| Null and void | अकृत और शून्य । निष्प्रभाव । |
| Nullify | अकृत करना । |
| Number | संख्या । |
| — plate | संख्या फलक । |
| Numeral (n.) | अंक । |
| Numismatic | मुद्रा संबंधी । मुद्रा- । |
| — Assistant | मुद्रा सहकाय । |

| | |
|---|---|
| Nuptial | वैवाहिक । विवाह– । |
| Nurse | १–धात्री । दाई । २–उपचारक । उपचारिका । |
| Nursery | १–पौधशाला । २–शिशुशाला । ३–पोषणालय । |
| — education | शिशु शिक्षा । |
| — Officer | पौधशाला अधिकारी । |
| — school | शिशु विद्यालय । |
| — Training College | शिशु शिक्षा प्रशिक्षण महाविद्यालय । |
| Nursing Orderly | उपचार अर्दली । |
| Nursing service | उपचार सेवा । |
| Nutrition | १–पोषण । २–पोषक तत्व । ३–पुष्टाहार । |
| — Chemist | पुष्टाहार रसायनविद् । |
| — Survey Officer | पुष्टाहार सर्वेक्षण अधिकारी । |
| Nutritious | पौष्टिक । |

## O

| | |
|---|---|
| Oath | शपथ । |
| — Commissioner | शपथ अधिकारी । |
| — of allegieance | निष्ठा शपथ । |
| — of office | पद शपथ । |
| —of secrecy | गोपन शपथ । |
| Obedience | १–आज्ञापालन । आज्ञाकारिता । २–पालन । मानना । |
| Object (n.) | १–उद्देश्य । २–विषय । ३–वस्तु । |
| Object (v.) | आपत्ति करना । |
| Objection | आपत्ति । |
| Objectionable | आपत्तिजनक । |
| Objector | आपत्तिकर्ता । |
| Obligation | १–दायित्व । २–आभार । |
| — instrument | दायित्वकरणपत्र । |

| | |
|---|---|
| Obligatory | अनिवार्य । बाध्यकर । |
| Observance | १–पालन । २–मनाना । |
| — of rules | नियमों का पालन । |
| — of the National Day | राष्ट्रीय दिवस मनाना । |
| Observation | १–संवीक्षण । २–अभ्युक्ति । |
| — class (*Educ.*) | संवीक्षण कक्षा । |
| Observatory | वेधशाला । |
| Observer | संवीक्षक । |
| —, Crop Weather | सस्य ऋतु संवीक्षक । |
| Obsolete | अप्रचलित । अप्रयुक्त । |
| — stamp | अप्रचलित स्टाम्प । |
| Obstetrics and Gynaecology | प्रसूति तथा स्त्री रोग चिकित्सा । |
| Obvious | स्पष्ट । |
| Obviously | स्पष्टतः । |
| Occasion | अवसर । |
| Occasional | सामयिक । |
| — Check | सामयिक पड़ताल । |
| Occasionally | समय–समय पर । कभी–कभी । यदाकदा । |
| Occasionedly | से उत्पन्न । –जनित । |
| Occupancy | भोग । दखल । |
| — right | भोगाधिकार । दखीलकारी । |
| — tenant | दखीलकार । |
| Occupant | भोक्ता । दखीलकार । |
| Occupation | १–जीविका । पेशा । २–भोग । दखल । |
| Occupied | अधिवासित । अधिकृत । |
| Occupy | १–अधिकार में करना । दखल करना । २–स्थान घेरना । |
| Occurrence | १–होना । २–घटना । |
| Octroi | चुंगी । |
| — Inspector | चुंगी निरीक्षक । |

| | |
|---|---|
| Octroi Moharrir | चुंगी मुर्हरिर । चुंगी लिपिक । |
| — Superintendent | चुंगी अधीक्षक । |
| Offence | १–अपराध । २–कष्ट । क्षोभ । आघात । |
| —, To take | अप्रसन्न होना । बुरा मानना । |
| Offend | १–अपराध करना । २–उल्लंघन करना । ३–अप्रसन्न करना । (मन को) चोट पहुंचाना । |
| Offender | अपराधी । अपराधकारी । |
| Offensive | १–अप्रिय । कटु । २–आक्रमणात्मक । ३–उपघातक । |
| — language | अप्रिय भाषा । कटु भाषा । |
| — remark | कटूक्ति । |
| — weapon | उपघातक शस्त्र । |
| Office | १–कार्यालय । २–पद । ३–कर्तव्य । |
| — accommodation | कार्यालय के लिए स्थान । |
| — Assistant | कार्यालय सहायक । |
| — bearer | पदाधिकारी । |
| — charges | कार्यालय का खर्च । |
| — copy | कार्यालय प्रति । |
| — Manual | कार्यालय नियमावली । |
| — — for Superintendents of Police | पुलिस अधीक्षक के लिये कार्यालय नियमावली । |
| — memorandum | कार्यालय ज्ञापिका । कार्यालय ज्ञापन । |
| — of origin | प्रेषक कार्यालय । उद्गम कार्यालय । |
| — of profit | लाभ का पद । |
| — of the Chief Engineer, Local Self-Government Engineering Department | मुख्य अभियन्ता, स्वायत्त शासन अभियन्त्रण विभाग का कार्यालय । |
| — of the Crop Physiologyst to Government, Uttar Pradesh, Lucknow | सस्य क्रियाशारीरविद्, उत्तर प्रदेश सरकार, लखनऊ का कार्यालय । |

| | |
|---|---|
| Office of the Director of Education, U. P. | शिक्षा निदेशक, उत्तर प्रदेश का कार्यालय। |
| — Superintendent | कार्यालय अधीक्षक । |
| Officer | अधिकारी । |
| — in-charge | प्रभारी अधिकारी । |
| Officer on Special Duty | विशेषाधिकारी । |
| Officers' Training School | अधिकारी प्रशिक्षण विद्यालय । |
| Official (n.) | आधिकारिक। |
| Official (adj.) | १–शासकीय। सरकारी। २–आधिकारिक। |
| — assignee | सरकारी अभ्यर्पिती । |
| — Liquidator | शासकीय अपाकर्ता । सरकारी अपाकर्ता । |
| — Receiver | शासकीय आदाता । |
| — Trustee | न्यासपाल । |
| Officiate | स्थानापन्न होना । स्थानापन्न रूप में काम करना । |
| Officiating | स्थानापन्न । |
| — allowance | स्थानापन्न भत्ता । |
| — period | स्थानापन्न अवधि । |
| — post | स्थानापन्न पद । |
| Omission | १–छोड़ देना । भूल जाना । २–छूट । भूल। ३–अकरण। न करना। ४–अकृत। |
| —, Commission and | कृत और अकृत । |
| Omit | १–छोड़ देना । भूल जाना । २–न करना। |
| Oncost | अधिव्यय । व्यवस्था व्यय । |
| —, Factory | निर्माणशाला अधिव्यय। फैक्टरी अधिव्यय। |
| —, Office | कार्यालय अधिव्यय । |
| Onerous | दुर्भर । दुर्वह । |
| On India Government Service | भारत सरकार के कार्यार्थ । |
| Onus | भार । दायित्व । |
| — Probandi | प्रमाणभार । |

| | |
|---|---|
| Open (v.) | १–खोलना । २–आरंभ करना । |
| — an account | खाता खोलना । |
| — the debate | विवाद आरंभ करना । |
| Open (adj) | मुक्त । खुला । |
| — air class | मुक्त स्थान कक्षा । |
| Opening (n.) | १–प्रारंभ । २–उद्‌घाटन । ३–निकास । मार्ग । छिद्र । |
| — Ceremony | उद्‌घाटन समारोह । |
| Opening (adj.) | प्रारंभिक । आदि । |
| — balance | अथशेष । रोकड़ जमा । |
| Closing balance | इतिशेष । रोकड़ बाकी । |
| — stock | माल जमा । |
| Closing Stock | माल शेष । |
| Operation | १–परिचालन । चालन । २–कार्य । क्रिया । ३–शल्य कर्म । |
| — Room | शल्यकर्म कोष्ठ । |
| — Theatre | शल्यकर्म शाला । |
| *bring into—* | १–परिचालित करना । २–प्रचलित करना । |
| *come into—* | १–प्रचलित होना । सक्रिय है । २–चालू होना । |
| *is in—* | प्रचलित है । सक्रिय है । |
| Operative (adj.) | १–सक्रिय । प्रभावी । २–प्रवर्ती । |
| Operative (n.) | कर्मिक । |
| Operator | परिचालक । चालक । |
| Ophthalmology | नेत्र चिकित्सा । |
| Opportunity | सुअवसर । अवसर । |
| Opposite | विरुद्ध । प्रतिकूल । विपरीत । |
| — party | विपक्ष । विपक्षी । |
| Opposition | १–विरोध । २–विरोधी दल । |
| —, Leader of | नेता, विरोधी दल । |

| | |
|---|---|
| Option | विकल्प । |
| Optional | वैकल्पिक । |
| — subject | वैकल्पिक विषय । |
| Oral | मौखिक । |
| — evidence | मौखिक साक्ष्य । |
| — examination | मौखिक परीक्षा । |
| Order (v.) | आदेश देना । |
| Order (n.) | १–आदेश । २–व्यवस्था । ३–क्रम । |
| —, By | आदेश से । |
| — file | आदेश पत्रावली । |
| —, Law and | शान्ति और व्यवस्था । |
| —, In | १–यथाक्रम । क्रम से । २–व्यवस्थित । व्यवस्थित रूप में । ३–नियमित । ठीक स्थिति में । |
| —, Out of | १–अव्यवस्थित । २–अनियमित । ३–बिगड़ी दशा में । |
| — sheet | आदेशफलक । |
| *in—of merit* | योग्यताक्रम से । |
| *in—to* | के लिये । |
| Orderliness | सुव्यवस्था । |
| Orderly (n.) | अर्दली । |
| Orderly Peon | अर्दली चपरासी । |
| Ordinance | अध्यादेश । |
| Ordinary | साधारण । |
| Ore | कच्ची धातु । |
| Organ | अंग । |
| Organization | संघटन । |
| Organize | संघटित करना । |
| Organized | संघटित । |
| Organizer | संघटनकर्ता । आयोजक । |

| | |
|---|---|
| Oriental | प्राच्य । |
| — institution | प्राच्य संस्था । |
| — studies | प्राच्य विद्या । |
| — — Board | प्राच्य विद्या परिषद् । |
| Orientation | अभिस्थापन । |
| — course (Educ.) | अभिस्थापन पाठ्यक्रम । |
| Original | १–मूल । २–मौलिक । |
| — grantee | मूल अनुदानग्रहीता । |
| —, In | मूल रूप में । |
| Origianlity | मौलिकता । |
| Orthopaedics | विकलांग विद्या । |
| Orthopaedic Theatre | विकलांग चिकित्साशाला । |
| Out (book, secret) | १–(पुस्तक) प्रकाशित । २–(रहस्य) प्रकट । |
| Outbreak | प्रारम्भ । छिड़ जाना । |
| — of disease | बीमारी का प्रारम्भ । बीमारी फैलना । |
| — of war | युद्ध का प्रारम्भ । युद्ध छिड़ जाना । |
| Outclass | (को) गौण बना देना । (से) उच्चतर स्थान लेना । |
| Outdoor | बहिर्कक्ष । बाहरी । अनावासिक । |
| — games | बहिर्कक्ष क्रीड़ायें । बहिर्कक्ष खेल । |
| — patient | बाहरी रोगी । अनावासिक रोगी । |
| Outfit allowance | सामग्री भत्ता । सज्जा भत्ता । |
| Outgoing | १–बहिर्गामी । निर्गामी । २-भूतपूर्व । |
| Outlay | परिव्यय । |
| Outlet | निकास । |
| Outline (n.) | रूप रेखा । |
| Outlying | दूरस्थ । दूरवर्ती । |
| — Court | दूरवर्ती न्यायालय । |
| — town | दूरस्थ नगर । दूरवर्ती नगर । |
| Out of date | पुराना । अप्रचलित । |

| | |
|---|---|
| Out of order | १–अव्यवस्थित। २–अनियमित। ३–बिगड़ी दशा में। |
| Out-patient | बाहरी रोगी। अनावासिक रोगी। |
| Outpost | चौकी। |
| Output | उत्पादन। |
| Outrage (n.) | १–भंग। अतिक्रमण। २–हिंसा। अत्याचार ३–दंगा। अभिद्रोह। |
| Outset | आरम्भ। आदि। |
| Outstanding | १–अशोधित। अदत्त। बकाया। २–उत्कृष्ट। विशिष्ट। |
| — debts | अशोधित ऋण। |
| — wages | अदत्त मजदूरी। |
| Outturn | उत्पादन। निकासी। |
| — Certificate | निकासी प्रमाणपत्र। |
| Outward | बहिर्गामी। |
| Overage | अतिवय। |
| Overall | समस्त। संपूर्ण। सर्व। |
| — allowance | समस्त भत्ता। |
| — improvement | सर्वमुखी उन्नति। सर्वांगीण उन्नति। |
| — incharge | सामान्य प्रभारी। |
| Overcharge (n.) | अतिभार। अधिक मूल्य या दर। |
| Overcharge (v.) | अधिक मूल्य या दर लगाना। |
| Overcharged appropriation | अतिभारित विनियोग। |
| Overdo (things) | अति करना। सीमा का अतिक्रमण करना। |
| Overdraft | अत्याहरण। जमा से अधिक निकाला गया रुपया। |
| Overdraw | अत्याहरण करना। अधिक रुपया निकालना। |
| Overdue | कालातीत। अतिप्राप्य। |
| Overhauling | जीर्णोद्धार। |
| Overhead charges | सामान्य व्यय। कार्यालय खर्च। |

| | |
|---|---|
| Overleaf | दूसरे पृष्ठ पर । (पृष्ठ के) दूसरी ओर । |
| Overlapping (n.) | परस्पर व्याप्ति । |
| Overlapping (adj.) | परस्पर व्याप्त । |
| Overlook | (की) उपेक्षा करना । अनदेखी करना । |
| Overpayment | अधिक भुगतान । |
| Overrule | (के) विरुद्ध व्यवस्था देना । (को) अस्वीकार करना । |
| Overseas pay | समुद्रपार वेतन । वैदेशिक वेतन । |
| Overseer | ओवरसियर । |
| Overstayal | अधिक समय तक रह जाना । |
| -- of leave | अवकाश से अधिक अनुपस्थिति । |
| Overtime | अतिकाल । |
| -- allowance | अतिकाल भत्ता । |
| Overvaluation | अधिमूल्यांकन । |
| Devaluation | विमूल्यन । मूल्यपातन । |
| Undervaluation | अवमूल्यांकन । |
| Valuation | मूल्यांकन । मूल्य-निर्धारण । |
| Appreciation | उन्मूल्यन । |
| Depreciation | अवमूल्यन । |
| Owed by | द्वारा देय । |
| Owner | स्वामी । |
| Ownership | स्वामित्व । |

## P

| | |
|---|---|
| Pack | भरना । बांधना । पैक करना । संवेष्टित करना । |
| Package | बंडल । पुलिंदा । |
| Packed | १-भरा हुआ । २-बंधा हुआ । संवेष्टित । |
| Packer | संवेष्टक । |
| Packet | पैकेट । पुलिन्दा । |
| — post | पैकेट डाक । पुलिन्दा डाक । |

| | |
|---|---|
| Packing | बांधना । पैंकिंग । |
| — charges | पैकिंग खर्च । |
| — material | पैकिंग की सामग्री । बेठनी सामग्री । |
| Pact | समझौता । |
| Pad, Ink | स्याही पैड । |
| Pad, Letter | पैड । पत्र–पैड । |
| Pad, Writing | लेखन पट । |
| Paediatrics | बालरोग विद्या । कौमारभृत्य । |
| Paid | १–दत्त । शोधित । भुगताया हुआ । २–दत्तशुल्क । ३–सवेतन । वैतनिक । |
| Paint (v.) | १–रंगना । रंगलेप करना । २–चित्रित करना । |
| Paint (n.) | रंग । रंगलेप । |
| Painter | १–चित्रकार । २–रंगसाज । |
| Palace guards | प्रासाद रक्षी । |
| Panchayat Raj Department | पंचायत राज विभाग । |
| Panel | नामिका । |
| — Lawyer | नामिका वकील । |
| — of presiding members | अध्यक्ष सदस्य नामिका । |
| Paper | १–कागज । पत्र । २–लेख । निबन्ध । ३–(शिक्षा) प्रश्नपत्र । |
| — under consideration | विचाराधीन पत्र (वि० प०) । |
| — Weight | पत्रदाब । |
| — Papers | पत्रजात । कागज–पत्र । |
| Par | १–समता । २–अंकित मूल्य । |
| —, Above | अधिमूल्य पर । |
| —, At | सममूल्य पर । अंकित मूल्य पर । |
| —, Below | अवमूल्य पर । |
| —, Face | अंकित मूल्य । |
| —, Issue | अंकित मूल्य । |
| —, Nominal | अंकित मूल्य । |

| | |
|---|---|
| Par of exchange | विनिमय मूल्य । |
| Parade | परेड । |
| Paragraph | कंडिका । पैरा । |
| Parallel | १–समान्तर । २–समान । |
| — bars | समान्तर दंड । |
| — case | १–समान स्थिति । २–समान मामला। |
| Parapharse (v.) | १–भावानुवाद करना । २–सरलार्थ देना । व्याख्या करना । |
| Paraphrasing | १–भावानुवाद । २–सरलीकरण । व्याख्या । |
| — and reproduction of statistics | आंकड़ों की व्याख्या और उनका उद्धरण। |
| Parasitology | परजीविविज्ञान । |
| Parcel | पार्सल । |
| — Clerk | पार्सल बाबू । |
| Pardon (v.) | क्षमा करना । |
| Pardon (n.) | क्षमा । |
| Park (n.) | १–पौरक । पार्क । २–कारपार्क । गाड़ी अड्डा । |
| Park (v.) | गाड़ी खड़ी करना । |
| Parking (of cars) | गाड़ी खड़ी करना । |
| Parliament | संसद् । |
| Parlimentary | संसदीय । |
| — affairs | संसदीय कार्य । |
| — code | संसदीय आचार । |
| — Secretary | सभा सचिव । |
| Parole | प्रतिश्रुति । पेरोल । |
| —, On | प्रतिश्रुति पर । पेरोल पर । |
| Parry | १–टालना । २–(चोट, वार) बचाना। रोकना । |
| Part | भाग । |

| | |
|---|---|
| Part "B" State | "ख" भाग के राज्य । "ख" राज्य । |
| Partial | १–आंशिक । २–पक्षपातपूर्ण । |
| Partiality | पक्षपात । |
| Particulars | ब्यौरा । विवरण । |
| Partition | बंटवारा । विभाजन । |
| — Amin | बंटवारा अमीन । |
| Partnership | सहभागिता । साझेदारी । साझा । |
| Part-time | अंशकालिक । |
| Party | १–पक्ष । पक्षकार । २–गोष्ठी । ३–दल । |
| —, Tea | चाय गोष्ठी । |
| Pass (n.) | १–प्रवेशपत्र । २–यात्रापत्र । ३–दर्रा । संकट । ४–दशा । स्थिति । |
| — book | पास बुक । |
| Pass (v.) | १–पारित करना । पारित होना । २–आगे बढ़ाना । ३–(शिक्षा) उत्तीर्ण करना । उत्तीर्ण होना । ४–बीतना । बिताना । |
| Passage | १–पारण । २–(लेख, भाषण आदि का) अंश । उद्धरण । ३–निर्गम । गलियारा । मार्ग । ४–यात्रा । ५–यात्राधिकार । गमनाधिकार । |
| — Free | १–निःशुल्क यात्रा । २–(पानी का) बेरोक बहाव । |
| Passed | १–पारित । २–(शिक्षा) उत्तीर्ण । |
| Passing (n.) | पारण । |
| Passing (adj.) | अस्थायी । अल्पस्थायी । |
| — phase | अस्थायी अवस्था । अल्पस्थायी अवस्था । |
| Passport | पारपत्र । |
| Visa | वीजा । |
| Past | व्यतीत । पिछला । |
| — transactions | पिछले लेन–देन । |
| Pasteur Institute | प्रत्यालर्क चिकित्सालय । |

| | |
|---|---|
| Pathologist | विकृतिविद् । व्याधिविद् । |
| Pathology | विकृति विज्ञान । व्याधि विज्ञान । |
| Patraula (Eng. Patrol) | पतरौल । |
| Patrol (n.) | १–पहरा । गश्त । २–प्रहरी । |
| Patrol (v.) | पहरा देना । गश्त लगाना। |
| Patrolling | १–गश्त लगाना । २–गश्त । |
| Patron | १–संरक्षक । २–प्रश्रयदाता । |
| Patronage | १–संरक्षकत्व । संरक्षण ।। २–प्रश्रय । |
| Pattern | रूप । ढांचा । |
| — of assistance | सहायता का रूप । |
| — of Community Development programme | सामुदायिक विकास कार्यक्रम का रूप । |
| — of sale tax | बिक्री कर का रूप । |
| — of the N. E. S. | राष्ट्रीय प्रसार सेवा का रूप या ढांचा । |
| —, Socialistic (of society) | (समाज का) समाजवादी ढांचा । |
| Pauper | अकिंचन । |
| — appeal | अकिंचन अपील । |
| — suit | अकिंचन वाद । |
| Pavement | पटरी । |
| Pawn (n.) | आड़ । आधि । |
| Pawn (v.) | आड़ रखना । आधि रखना । |
| Pawnee | आड़ग्राही । |
| Pawner | आड़कर्त्ता । |
| Pay (n.) | वेतन । |
| — bill | वेतन बिल । |
| — scale | वेतन मान । |
| — Sheet Clerk | वेतनपत्र लिपिक । वेतन फलक लिपिक । |
| Pay (v.) | (वेतन, मूल्य आदि) देना । |
| Payable | देय । शोधनीय । |
| Payee | (रुपया) पाने वाला । |

| | |
|---|---|
| Payer | भुगतान कर्ता । देने वाला । |
| Paying | १–लाभप्रद । २–सशुल्क । शुल्कद । |
| Paying Ward (in a hospital) | सशुल्क कक्ष । |
| Pay-in-slip | जमापर्ची । |
| Payment | १–भुगतान । शोधन । २–(देय) व्यय । मूल्य, शुल्क आदि । |
| — clerk | भुगतान लिपिक । |
| — Order | भुगतान आदेश । |
| *imposition of—for additional Police* | अतिरिक्त पुलिस के लिये कर लगाना । |
| Peace | शान्ति । |
| —, Breach of | शांति भंग । |
| Peak demand | अधिकतम मांग । |
| Pecuniary | आर्थिक । |
| — jurisdiction | आर्थिक अधिक्षेत्र । |
| Pedagogical | अध्यापन विज्ञान संबंधी । अध्यापन विज्ञान– । |
| Pedagogical institute | अध्यापन विज्ञान संस्थान । |
| Pedagogy | अध्यापन विज्ञान । |
| Peg | खूंटी । खूंटा । |
| Penal | दंड संबंधी । दंड– । |
| Penalty | शास्ति । |
| — or punishment | शास्ति या दंड । |
| Pending (adj.) | १–अनिर्णीत । २–अनिस्तारित । |
| — cases | अनिर्णीत वाद । |
| — work | अनिस्तारित कार्य । |
| Pending (prep.) | के होने तक । |
| — decision | निर्णय होने तक । |
| — the conclusion of the inquiry | जांच समाप्त होने तक । |
| Pension | पेंशन । निवृत्तिक । |

| | |
|---|---|
| Pension and gratuity | पेंशन और आनुतोषिक । |
| — Clerk | पेंशन लिपिक । |
| Pensionable | पेंशन युक्त । सनिवृत्तिक । |
| — posts | पेंशनयुक्त पद । |
| Pensionary charges | पेंशन संबंधी व्यय । |
| Pensioner | पेंशनभोगी । |
| Peon | चपरासी । |
| Peon Book | पत्रवाह पुस्तिका । |
| Per annum | प्रतिवर्ष । वार्षिक । |
| Per bearer | पत्रवाहक द्वारा । |
| Per capita | प्रतिव्यक्ति । |
| Per cent | प्रतिशत । |
| Per centage | प्रतिशत दर । प्रतिशत । |
| Percontra credit | (लेखाकर्म) पक्षान्तरे जमा । |
| Percussion | प्रघात । |
| Perforation | परिछिद्रण । |
| Perforator | परिछिद्रक । |
| Performance | १–पालन । २–कला । कौशल । ३–अभिनय । खेल । प्रदर्शन । |
| — of additional duties | अतिरिक्त कर्त्तव्यों का पालन । |
| Period | १–अवधि । २–(शिक्षा) घंटा । |
| —, Free | खाली घंटा । |
| —, Interim | अन्तरिम अवधि । |
| — of Serviceability | १–सेवायोग्यता अवधि । २–उपयोज्यता अवधि । |
| Periodical (adj.) | आवधिक । नियतकालिक । |
| — discourse | आवधिक प्रवचन । नियतकालिक प्रवचन । |
| Periodical (n.) | आवधिक पत्र/पत्रिका । |
| Periodically | नियत अवधि पर । |
| Permanent | स्थायी । |
| — advance | स्थायी अग्रिम । |

| | |
|---|---|
| Permanant Establishment | स्थायी अधिष्ठान । |
| — Return | स्थायी अधिष्ठान परिलेख । |
| — injunction | स्थायी व्यादेश । |
| — tenure-holder | स्थायी भूमि धारी । |
| Permeate | व्याप्त होना । प्रविष्ट होना । |
| Permissible | अनुज्ञेय । |
| *is*— | की अनुज्ञा दी जा सकती है। अनुज्ञेय है । |
| Permission | अनुज्ञा । अनुमति । |
| Permit (v.) | अनुज्ञा देना । |
| Permit (n.) | परमिट । |
| Permitted | अनुज्ञात । |
| Perpetual | शाश्वत । |
| — allowance | शाश्वत भत्ता । |
| Perquisite | अनुलब्धि । |
| Persist | जारी रखना । न छोड़ना । |
| — in the practice | आदत या अभ्यास को न छोड़ना । |
| Persistent | १–लगातार । निरन्तर । २–चिरस्थायी । |
| Personage | विशिष्ट व्यक्ति । |
| Personal | वैयक्तिक । |
| — allowance | वैयक्तिक भत्ता । |
| — appearance | वैयक्तिक उपस्थिति । |
| — Assistant | वैयक्तिक सहायक । |
| — Guard | वैयक्तिक रक्षी । |
| — pay | वैयक्तिक वेतन । |
| — remark | व्यक्तिगत आक्षेप । वैयक्तिक आक्षेप । |
| — staff | वैयक्तिक कर्मचारिवर्ग । |
| Personally | स्वंय । वैयक्तिक रूप से । |
| Personate | (का) छद्म करना । |
| Personation | छद्म करना । छद्म । |
| Personnel | कार्मिक । |

| | |
|---|---|
| Personnel Officer | कार्मिक अधिकारी । |
| Perspective | परिदृष्टि । |
| Persuade | १–सहमत करना । २–विश्वास दिलाना । ३–मनाना । समझाना–बुझाना । |
| Persuasion | समझाना–बुझाना । मनाना । |
| —, By means of | समझा–बुझाकर । |
| Pertaining (to) | (से) संबंधित । (के) संबंध में । |
| Perusal | परिशीलन । |
| —, For | परिशीलनार्थ । |
| Peshi Clerk | पेशी लिपिक । |
| Peshkar | पेशकार । |
| Petition | याचिका । |
| — Department | याचिका विभाग । |
| — Writer | याचिका लेखक । |
| Petitioner | याची । |
| Petitions Officer | याचिका अधिकारी । |
| Petrol | पेट्रोल । |
| Petty | अल्प । लघु । छोटा–मोटा । |
| — cash | खुदरा रोकड़ । |
| — offence | लघु अपराध । |
| — works | लघु निर्माण–कार्य । छोटे–मोटे निर्माण–कार्य । |
| Pharmacist | भेषजिक । |
| Pharmaceutical | भेषजिक । भेषज–। |
| — Expert | भेषज विशेषज्ञ । |
| Phase | पर्व । अवस्था । |
| Phased | पर्वबद्ध । |
| — development | पर्वबद्ध विकास । |
| — programme | पर्वबद्ध कार्यक्रम । |
| Philosophical | दार्शनिक । |
| Philosophy | दर्शन । दर्शनशास्त्र । |

| | |
|---|---|
| Photograph | फोटो । भाचित्र । |
| Photographer | फोटोग्राफर । भाचित्रक। |
| Photographic matter | फोटो सामग्री । |
| Photography | भाचित्रण । |
| Phrase | वाक्यांश । |
| Physical | १–भौतिक । प्राकृतिक । २–शारीरिक । ३–वास्तविक । वस्तुगत । |
| — culture | शारीरिक विकास । |
| — — Instructor | शारीरिक विकास शिक्षक । |
| — Culturist | शारीरिक विकासविद् । |
| — education | शारीरिक शिक्षा । |
| — exercise | शारीरिक व्यायाम । |
| — training | व्यायाम । |
| — Training Instructor | व्यायाम शिक्षक । |
| Physial verification | वास्तविक जांच । वस्तुगत जांच । |
| Physician | चिकित्सक । |
| Physiology | क्रियाशारीर । शरीर क्रिया विज्ञान । |
| Pick-pocket | गिरहकट । जेबकट । |
| Picnic | उद्यानिका । |
| Piece wages | खुदरे काम की मजदूरी । |
| Time wages | अमानी । |
| Piece work | खुदरा काम । ठेके का काम । |
| Time work | अमानी का काम । मजदूरी का काम । |
| Piece work agreement | खुदरे काम का अनुबन्ध । |
| Pilgrim | तीर्थयात्री । |
| — pass | तीर्थयात्रा पत्र । |
| Pillar | खम्भा । स्तम्भ । |
| Pilot project | अग्रगामी प्रायोजना । |
| Pin cushion | पिन गद्दी । |
| Pisciculture | मत्स्यपालन । |

| | |
|---|---|
| Pistol | पिस्तौल । |
| Pitching of bricks | ईंटों के चट्टे लगाना । |
| Pittance | क्षुद्र दान । क्षुद्र धनराशि । |
| Place | स्थान । |
| — of business | व्यापार स्थान । |
| — of occurrence | घटना-स्थल । |
| — of presentation | प्रस्तुति स्थान । प्रस्तुत करने का स्थान । |
| Plain clothed | सादी पोशाक में । वर्दी रहित । |
| Plaint | १-वाद । २-वादपत्र । |
| Plaintiff | वादी । |
| Complainant | परिवादी । अभियोगी । |
| Defendant | प्रतिवादी । |
| Plan | १-परियोजना । योजना । २-नक्शा । |
| Project | प्रायोजना । |
| Scheme | योजना । |
| Plank | पटरा । तख्ता । |
| Planner | नियोजनकार । नियोजक । |
| Planning | नियोजन । |
| — Department | नियोजन विभाग । |
| — Officer | नियोजनाधिकारी । |
| — Research and Action Institute | नियोजन, क्रिया एवं अनुशीलन संस्थान । |
| Plant (v.) | १-रोपना । लगाना । २-गाड़ना । बैठाना । |
| Plant (n.) | १-पौधा । २-संयंत्र । प्लांट । |
| — Collector | पौध संग्रहकर्ता । |
| — Pathologist | वनस्पति-रोगविद् । |
| — Protection Assistant | वनस्पति रक्षा सहायक । |
| — — Service | वनस्पति रक्षा व्यवस्था । |
| Plantation | १-वृक्षारोपण । २-रोपावनी । |

| | |
|---|---|
| Plantation Jamadar | रोपावनी नायक । |
| Plate | फलक । |
| Platoon | गुल्म । प्लैटून । |
| Playground | खेल का मैदान । |
| Playing time ( of the national anthem) | (राष्ट्रगान का) वादन काल । |
| Plea | १–हेतु। तर्क। अपदेश। २–अभिवचन। |
| Pleader | अभिवक्ता । |
| Pleading | अभिवचन । |
| Please | कृपा करके । कृपया । |
| Pleasure | १–प्रसाद । प्रसन्नता । हर्ष । २–सुख । आनन्द । ३–इच्छा । |
| Pledge (n.) | १–गिरवी । २–प्रतिज्ञा । |
| Pledge (v.) | गिरवी रखना । |
| Pledged | प्रतिश्रुत । वचनबद्ध । |
| Pledgee | गिरवी लेने वाला । |
| Pledgor | गिरवी रखनेवाला । |
| Plenary | पूर्ण । |
| — session | पूर्ण अधिवेशन । |
| Plot | गाटा । |
| Plus and minus memo | अधिक–न्यून ज्ञापिका । |
| Poetry | काव्य । कविता । |
| Point | १–बिन्दु । २–स्थल । ३–विषय । प्रश्न । |
| — of determination | अवधारणीय विषय । |
| — of order | वैधानिक प्रश्न । नियम का प्रश्न । |
| — of view | दृष्टिकोण । दृष्टि । |
| —, Traffic | यातायात स्थल । |
| Poison | विष । |
| Poisoner | विष देने वाला । |
| Poisonous | विषैला । विषाक्त । |

| | |
|---|---|
| Police | पुलिस । |
| — Band | पुलिस बैंड । |
| — custody | पुलिस हिरासत । |
| — force | पुलिस दल । |
| — guards | पुलिस रक्षिदल । पुलिस गारद । |
| — Office Manual | पुलिस कार्यालय नियमावली । |
| — Pensioner's Association | पुलिस पेंशनग्राही दल । |
| — Radio Headquarters | पुलिस रेडियो मुख्यालय । |
| — Radio Section | पुलिस रेडियो अनुभाग । |
| — Regulations | पुलिस विनियम । |
| — Relief Fund | पुलिस सहायता निधि । |
| – Service Commission | पुलिस सेवा आयोग । |
| — Station | थाना । |
| — training | पुलिस प्रशिक्षण । |
| — — College | पुलिस प्रशिक्षण महाविद्यालय । |
| — — School | पुलिस प्रशिक्षण विद्यालय । |
| Policy | १–नीति । २–पालिसी । बीमापत्र । |
| —, Educational | शिक्षा नीति । |
| Political | राजनीतिक । |
| — sufferer | राजनीतिक पीड़ित । |
| — Science | राजनीति विज्ञान । |
| Politics | राजनीति । |
| Poll | १–मतगणना । २–मतदान । ३–मत–संख्या। |
| Polling | मतदान । |
| — Agent | मतदान अभिकर्ता । |
| — booth | मतदान केन्द्र । |
| — Officer | मतदान अधिकारी । |
| Polygamy | बहुविवाह । |
| Monogamy | एक विवाह । |
| P. M. T. Workshop | पुलिस मोटर परिवहन कार्यालय । |

| | |
|---|---|
| Pool | १–समुच्चय । २–पोखरी । तलैया । |
| Pool Staff | समुच्चय कर्मचारिवर्ग । |
| Pooling | समुच्चयन । |
| — of staff | कर्मचारियों का समुच्चयन । |
| Poor Boys' Fund | छात्रकोष । |
| Popular | १–लोकप्रिय । २–जनसाधारण संबंधी । लोक । |
| Popularization | लोकप्रिय बनाना । |
| Popularize | लोकप्रिय बनाना । |
| Port | पत्तन । |
| — Officer | पत्तन अधिकारी । |
| Portfolio (of a Minister) | विभाग । कार्यभाग । |
| Portrait | चित्र । अनुकृति । |
| Position | १–स्थिति । २–प्रतिष्ठा । |
| —, Awkward | बेढब स्थिति । |
| —, Man of | प्रतिष्ठित व्यक्ति । |
| Positive | १–निश्चित। निश्चयात्मक । २–भावात्मक । ३–स्वीकारात्मक । |
| — Order | निश्चित आदेश । |
| Negative | १–नकारात्मक । २–अभावात्मक । |
| Positively | निश्चित रूप से । |
| Possession | भोग । कब्जा । परिग्रह । |
| —, Forcible | बल भोग । बलपूर्वक कब्जा । |
| —, In | भोगी । भोक्ता । |
| —, Undisturbed | निर्वाद भोग । |
| — with title | सागम भोग । |
| — without title | अनागम भोग । |
| Possessions | धन । सम्पत्ति । |
| Possessor | भोगी । भोक्ता । काबिज । |
| —, Actual | वास्तविक भोगी । |

Possessor, Ostensible — नाममात्र भोगी ।
Possibility — संभावना ।
Possible — १–शक्य । साध्य । २–सम्भव ।
Possibly — संभवतः ।
Post (n.) — १–पद । २–डाक । ३–(पुलिस या सेना की) चौकी । ४-खंभा । स्तम्भ ।
—, Permanent — स्थायी पद ।
—, Temporary — अस्थायी पद ।
— (on the main wall of a jail) — डंडा चौकी ।
Post (v.) — १–डाक में छोड़ना । २–(लेखा बही में) चढ़ाना । प्रविष्ट करना । ३-स्थापित करना । तैनात करना ।
Postage — डाकव्यय ।
— stamp — डाक टिकट ।
Postal — डाक सम्बंधी । डाक का । डाक ।
— address — डाक का पता ।
— matters — डाक सम्बन्धी विषय या मामले ।
Postdated — उत्तर दिनांकित ।
Antedated — पूर्व दिनांकित ।
Post-graduate — स्नातकोत्तर ।
Posthumous — मरणोत्तर ।
Posting — १–प्रेषण । २–प्रविष्ट । ३–स्थापन । तैनाती ।
Post-intensive phase — सघनोत्तर अवस्था ।
Post-mortem (examination). — शव परीक्षा । मरणोत्तर परीक्षा ।
Post-natal — जन्मोत्तर ।
Post Office — डाकघर ।
Postpone — स्थगित करना ।
Postponement — स्थगन ।
Post-script — (पत्र के अन्त में) पुनश्च ।
Post-war scheme — युद्धोत्तर योजना ।

Post-war services — युद्धोत्तर सेवा पुर्नर्निर्माण ।

Post-war services reconstruction — युद्धोत्तर सेवा पुर्नर्निर्माण ।

Post-war Services Reconstruction Fund Trust — युद्धोत्तर सेवा पुर्ननिमाण निधि न्यास ।

Pontential (adj.) — सम्भाव्य । संभावित ।

Potentiality — सम्भाव्यता । सम्भावना ।

Poultry — १–कुक्कुटपालन । २–(मुर्गी, बतख आदि पक्षी) कुक्कुट ।

— Development Officer — कुक्कुट विकास अधिकारी ।

— Farm — कुक्कुट पालन क्षेत्र । कुक्कुटशाला ।

Pound — कांजीहौस । पौनघर ।

— Ahalmad — कांजीहौस अहलमद ।

— Keeper — कांजीहौस मुंशी ।

Power — १–शक्ति । २–अधिकार । ३–बिजली । विद्युत् ।

— Department — विद्युत् विभाग ।

— House — बिजलीघर ।

— Superintendent — बिजलीघर अधीक्षक ।

— of attorney — मुख्तारनामा । अभिकरणपत्र ।

— resources — विद्युत् साधन ।

— Station — विद्युत् केन्द्र ।

— Engineer — विद्युत् केन्द्र अभियन्ता ।

Practicable — व्यवहार्य । कार्यान्वित करने योग्य ।

Practical — १–क्रियात्मक । २–व्यावहारिक । ३–वास्तविक ।

— examination — क्रियात्मक परीक्षा ।

Practice — १–अभ्यास । २–व्यवसाय । ३–कार्य । व्यवहार । ४–परिपाटी ।

—, In — कार्यतः । कार्यरूप में । व्यवहार में ।

| | |
|---|---|
| Practice Medical | चिकित्सा व्यवसाय । |
| Prayer | प्रार्थना । |
| P. R. D. | प्रान्तीय रक्षक दल । |
| Preamble | प्रस्तावना । |
| Foreword | प्राक्कथन । |
| Introduction | भूमिका । विषय प्रवेश । |
| Preface | प्रस्तावना । |
| Preliminary | प्रास्ताविक । |
| Pre-audit bill | संपरीक्षा-पूर्व बिल । |
| Precarious | १-परायत्त। २-अनिश्चित । ३-दैवाधीन । |
| — conclusion | अनिश्चित निष्कर्ष । निराधार निष्कर्ष । |
| — financial position | अनिश्चित वित्तीय स्थिति । |
| — tenure | परायत्त भूधृति । |
| Precaution | १-पूर्वोपाय । २-सतर्कता । सावधानी । |
| Precedence | अग्रता । |
| —, Order of | अग्रता-क्रम । |
| —, Warrant of | अग्रता अधिपत्र ; |
| Precedent | दृष्टान्त । |
| Preceding | पूर्वगत । पूर्ववर्ती । |
| Pre-censorship | पूर्व सेंसर । |
| Precis | सारलेख । |
| — writing | सारलेखन । |
| Precise | १-सूक्ष्म । २-सुव्यक्त । ३-यथार्थ । ठीक ठीक । |
| — meaning | ठीक-ठीक अर्थ । |
| — measurement | ठीक-ठीक नाप । |
| — statement | यथार्थ कथन । |
| Precision | १-सूक्ष्मता । सुव्यक्तता । ३-यथार्थता । |
| — Instruments Factory | सूक्ष्म उपयन्त्र निर्माणशाला । |
| Preclude | रोकना । बाधक होना । |

| | |
|---|---|
| Precondition | आवश्यक शर्त । पूर्वपाल्य शर्त । |
| Predecessor | १–पूर्ववर्ती । २–पूर्वाधिकारी । ३–पूर्वज । |
| — in office | पूर्व पदाधिकारी । |
| — in title | पूर्व आगमधारी । |
| Predominant | प्रधान । |
| Predominating | प्रधान । |
| Pre-emption | पूर्वक्रय । |
| —, Right of | पूर्वक्रयाधिकार । हकशफा । |
| Pre-emptor | पूर्वक्रयाधिकारी । |
| Pre-extension activity | प्रसार–पूर्व कार्यकलाप । |
| Preface | प्रस्तावना । |
| Foreword | प्राक्कथन । |
| Introduction | भूमिका । विषय–प्रवेश । |
| Preamble | प्रस्तावना । |
| Preliminary | प्रास्ताविक । |
| Prefect | प्रिफ़ेक्ट । |
| Prefer | १–वरीयता देना। अधिमान देना । २–प्रस्तुत करना । करना । |
| — an appeal | अपील करना । |
| Preferable | अधिमान्य । वरीय । |
| Preference | अधिमान । वरीयता । |
| Prefix (v.) | आदि में जोड़ना । पहले जोड़ना । |
| Prefix (n.) | १–उपसर्ग। २–(व्यक्ति–नाम के पूर्व) उपपद । |
| Prejudice (n.) | प्रतिकूल प्रभाव । |
| Prejudicial | प्रतिकूल । हानिकर । |
| — to public safety | सार्वजनिक सुरक्षा के लिये हानिकर । |
| Preliminaries | प्रारम्भिक तैयारियां । प्रारम्भिक प्रबन्ध । |
| Prejudice (v.) | प्रतिकूल प्रभाव डालना । |
| Preliminary (adj.) | प्रारंभिक । |

| | |
|---|---|
| Preliminary examination | प्रारंभिक परीक्षा । |
| — report | प्रारंभिक प्रतिवेदन । |
| Preliminary (n.) | प्रास्ताविक । |
| Foreword | प्राक्कथन । |
| Introduction | भूमिका । विषय-प्रवेश । |
| Preamble | प्रस्तावना । |
| Preface | प्रस्तावना । |
| Premature | १-समयपूर्व । २-अकाल- । |
| — condemnation | समय से पूर्व निष्प्रयोज्य या बेकार ठहराना । |
| — death | अकाल मृत्यु । |
| — delivery | अकाल प्रसव । |
| — payment | समयपूर्व भुगतान । |
| Premier (adj.) | प्रधान । प्रमुख । |
| Premier (n.) | प्रधान मंत्री । |
| Premises | परिसर । |
| Premium | १-अधिमूल्य । अधिलाभ । २-बीमाकिश्त । |
| —, At | अधिमूल्य पर । |
| Prepage | पूर्वपृष्ठ । |
| Preparation | तैयारी । |
| — leave (*Educ.*) | तैयारी की छुट्टी । परीक्षा पूर्व छुट्टी । |
| Preparatory | प्रारम्भिक । |
| — Class | प्रवेश कक्षा । |
| — to retirement | निवृत्तिपूर्व अवकाश । |
| Pre-primary | पूर्व-प्राथमिक । |
| Prerogative | परमाधिकार । |
| Privilege | विशेषाधिकार । |
| Right | अधिकार । |
| Prescribe | विहित करना । |
| Presecribed | विहित । नियत । |
| — course | नियत पाठ्यक्रम । |

| | |
|---|---|
| Prescribed form | विहित प्रपत्र । |
| Presence | उपस्थिति । |
| Present (adj.) | १–उपस्थित । २–वर्तमान । विद्यमान । |
| — state | वर्तमान स्थिति । |
| Present (n.) | भेंट । उपहार । |
| Present (v.) | १–उपस्थित करना । प्रस्तुत करना । २–उपहार देना । |
| Presentation | १–प्रस्तुति । प्रस्तुत करना । २–भेंट । |
| — copy | उपहार प्रति । |
| — of documents | लेख्यों की प्रस्तुति । |
| — Place of | प्रस्तुति स्थान । |
| Preservation | संरक्षण । संरक्षा । |
| —, Fruit | फल–संरक्षण । |
| Preside | सभापतित्व करना । अध्यक्ष होना । |
| President | १–राष्ट्रपति । २–सभापति । |
| —, Administrative Tribunal | सभापति, प्रशासन न्यायाधिकरण । |
| —, Legislative Council | सभापति, विधान परिषद् । |
| —'s Police Medal | राष्ट्रपति पुलिस पदक । |
| Presiding Judge | अध्यक्ष न्यायाधीश । |
| Presiding Member | अध्यक्ष सदस्य । |
| Presiding Officer (of a Court) | विचाराध्यक्ष । |
| Presiding Officer (in Election) | मतदान अध्यक्ष । |
| Press (v.) | १–दबाव डालना । २–आग्रह करना । ३–दबाना । |
| Press (n.) | १–मुद्रणालय । प्रेस । २–समाचार – पत्र । प्रेस । |
| — Communique | प्रेस–विज्ञप्ति । |
| — Conference | पत्रकार सम्मेलन । |
| — copy | मुद्रण प्रति । |
| — cutting | समाचार पत्र की कतरन । प्रेस कतरन । |

| | |
|---|---|
| Press gallery | पत्रकार वीथी । |
| —, Government | राजकीय मुद्रणालय । |
| — man | १–पत्रकार । २–मुद्रणिक । प्रेसमैन । |
| — matter | प्रकाश्य सामाग्री । प्रेस सामग्री । |
| — note | प्रेस नोट । |
| — release | प्रकाश्या । |
| — representative | पत्र–प्रतिनिधि । |
| Pressure | दबाव । |
| Presume | मान लेना । प्रकल्पित करना । |
| Presumed | प्रकल्पित । |
| Presumption | प्रकल्पना । |
| Presumptive | प्रकल्पित । |
| —, Heir | प्रकल्पित दायाद । |
| — pay | प्रकल्पित वेतन । |
| — proof | प्रकल्पित प्रमाण । |
| Presupposed | पूर्वकल्पित । |
| Prevention | निवारण । निग्रह । |
| Preventive | निवारक । (चिकित्सा में) प्रतिषेधक । |
| — action | निवारक कार्यवाही । |
| — detention | निवारक निरोध । |
| — measure | निवारक उपाय । (चिकित्सा में) प्रति–षेधक उपाय । |
| Previous | पूर्वगत । पूर्ववर्ती । पूर्व । |
| — conviction | १–पूर्वदंड । २–पूर्व दोष–सिद्धि । |
| — year | पूर्व वर्ष । |
| Pride of place | सर्वोच्च स्थान । सर्वाधिक गौरव । |
| Prima facie (adv.) | प्रथम दृष्ट्या । प्रत्यक्षतः । |
| Prima facie (adj.) | प्रथम दृष्टि– । प्रत्यक्ष । |
| — case | प्रथम दृष्टि अभियोग । |
| — evidence | प्रथम दृष्टि साक्ष्य । |

| | |
|---|---|
| Primary | १–प्राथमिक । २–मुख्य । |
| — education | प्राथमिक शिक्षा । |
| — examination | प्राथमिक परीक्षा । |
| — Health Centre | प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र । |
| — Health Unit | प्राथमिक स्वास्थ्य यूनिट । |
| — meaning | मुख्य अर्थ । |
| — purpose | मुख्य प्रयोजन । |
| — School | प्राथमिक विद्यालय । |
| — Unit | प्राथमिक इकाई । यूनिट । |
| — units of appropriation | विनियोग की प्राथमिक इकाइयां । |
| Prime | प्रधान । मुख्य । |
| Prime Minister | प्रधान मंत्री । |
| Prince Consort | राज्ञीपति । |
| Queen Consort | राजमहिषी । |
| Principal (n.) | १–आचार्य । २–स्वामी । मालिक । ३–मूलधन । |
| —, Lady | आचार्या । |
| —, Vice- | उपाचार्य । |
| Principal (adj.) | मुख्य । प्रधान । |
| — Officer | मुख्य अधिकारी । |
| Principle | सिद्धान्त । |
| Printer | मुद्रक । |
| Printing | मुद्रण । छपाई । |
| Printing and Stationery | मुद्रण तथा लेखन सामग्री । |
| Priorities | पूर्वता–क्रम । |
| Priority | पूर्वता । |
| Priority indication | 'पूर्वता' निर्देश । |
| Prison | कारागार । |
| — Van | बन्दी गाड़ी । बन्दीयान । |
| Prisoner | बन्दी । कैदी । |

| | |
|---|---|
| Private | १–निजी। व्यक्तिगत। २–अशासकीय। गैरसरकारी। ३–गृहपाठी। |
| — affairs | निजी कार्य। |
| — agency | गैर सरकारी अभिकरण। अशासकीय अभिकरण। |
| — Company | गैर–सरकारी कम्पनी। |
| — letter | निजी पत्र। |
| — life | व्यक्तिगत जीवन। |
| — person | गैर सरकारी व्यक्ति। अशासकीय व्यक्ति। |
| — practice | निजी व्यवसाय। |
| — residence | निजी निवास। |
| — school | अशासकीय विद्यालय। |
| — Secretary | निजी सचिव। |
| — sector | गैर–सरकारी उद्योग–क्षेत्र। |
| — studnet | गृहपाठी छात्र। प्राइवेट छात्र। |
| — talk | व्यक्तिगत बातचीत। |
| — tuition | गृह–शिक्षण। |
| — ward (in a hospital) | निजी कक्ष। असार्वजनिक कक्ष। |
| Privilege | विशेषाधिकार। |
| —, Breach of | विशेषाधिकार भंग। |
| Prerogative | परमाधिकार। |
| Right | अधिकार। |
| Privileged | विशेषाधिकृत। |
| Prize | पारितोषिक। |
| Probability | संभावना। |
| Probable | संभावी। |
| Probable lapse | संभावी व्यपगम। |
| Probably | बहुत संभव है। |
| Probate | संप्रमाण। |
| — Assistant | संप्रमाण सहायक। |

| | |
|---|---|
| Probation | परिवीक्षा। |
| -- Magistrate | आचरण सुधार दंडाधिकारी। |
| -- Officer | आचरण सुधार अधिकारी। |
| --, on | परिवीक्षाधीन। |
| Probationary | परिवीक्षाधीन। |
| — Assistant Collector | परिवीक्षाधीन सहायक समाहर्त्ता। |
| Probationer | परिवीक्षाधीन। |
| Problem | समस्या। |
| Procedure | प्रक्रिया। कार्यविधि। |
| — at counting | गणना की प्रक्रिया। |
| —, Civil | दीवानी प्रक्रिया। अर्थ प्रक्रिया। |
| Procedure, Criminal | फौजदारी प्रक्रिया। दंड प्रक्रिया। |
| — for filing nomination papers | नामन-पत्रों को प्रस्तुत करने की विधि। |
| Proceeding | कार्यवाही। |
| Proceeds | आय। |
| Process | १–प्रक्रिया। २–आदेशिका। |
| — fee | आदेशिका शुल्क। |
| — server | आदेशिका वाहक। |
| Processing | (खाद्य) संरक्षण। |
| — Societies | खाद्य संरक्षण समितियां। |
| Procession | जुलूस। |
| Pro-Chancellor | प्रतिकुलपति। |
| Chancellor | कुलपति। |
| Pro-Vice-Chancellor | प्रति-उपकुलपति। |
| Vice-Chancellor | उपकुलपति। |
| Proclamation | घोषणा। |
| Proclaimed offender | घोषित अपराधी। |
| Proctor | नियन्ता। |
| Proctoral Board | नियन्ता मंडल। |
| Procurement | प्राप्ति। वसूली। |

| | |
|---|---|
| Produce (n.) | उत्पत्ति। उपज। |
| Produce (v.) | १–उत्पन्न करना। २–प्रस्तुत करना। |
| Producer | उत्पादक। |
| Product | १–उत्पत्ति। उपज। २–निर्मिति। निर्मित पदार्थ। |
| Production | १–उत्पादन। उत्पत्ति। २–प्रस्तुति। प्रस्तुत करना। |
| Profession | वृत्ति। व्यवसाय। |
| Professional | १–व्यावसायिक। २–व्यवसायी। |
| — examination | व्यावसायिक परीक्षा। |
| Professional institution | व्यवसायिक संस्था। |
| Professor | प्राध्यापक। प्रोफेसर। |
| —, Assistant | सहायक प्राध्यापक। |
| —, Associate | सहयुक्त प्राध्यापक। |
| —, Visiting | आमंत्रित प्राध्यापक। |
| Proficiency | प्रवीणता। |
| — Certificate | प्रवीणता प्रमाणक। |
| Proficient | प्रवीण। |
| Profit | लाभ। |
| Profit and loss account | लाभ–हानि लेखा। |
| Pro forma | निदर्श। |
| — account | निदर्श लेखा। |
| Progeny | सन्तान। संतति। |
| Programme | कार्यक्रम। |
| — of Inspection | निरीक्षण कार्यक्रम। |
| Progress | प्रगति। |
| — Chart | प्रगति चार्ट। |
| — Clerk | प्रगति लिपिक। |
| — report | प्रगति विवरण। |
| Progressive | १–वर्धमान। २–प्रगतिशील। |

| | |
|---|---|
| Progressive pay | वर्धमान वेतन। |
| — tax | वर्धमान कर। |
| — total | वर्धमान योग। |
| Progressively | उत्तरोत्तर। |
| Prohibited | निषिद्ध। |
| — bore | निषिद्ध बोर। |
| Prohibition | १–निषेध। २–मद्य निषेध। |
| Prohibitory order | निषेध ज्ञा। |
| Project | प्र॰योजना। |
| Plan | परियोजना। |
| Scheme | योजना। |
| Project Executive Officer | प्रायोजना अधिशासी। |
| Prominent | प्रमुख। |
| Promise | प्रतिज्ञा। |
| —, Breach of | प्रतिज्ञा भंग। |
| Promissory note | प्रामिसरी नोट। |
| Promote | प्रोन्नत करना। |
| Promoted | प्रोन्नत। |
| Promotion | प्रोन्नति। |
| Prompt | सत्वर। आशुकारी। |
| Promptly | सत्वर। |
| Promptness | सत्वरता। आशुकारिता। |
| Promulgate | १–प्रचारित करना। २–प्रर्वातत करना। जारी करना। |
| Promulgated | १–प्रचारित। २–प्रचलित। प्रर्वातत। |
| *rules—under the Act* | अधिनियम के अधीन प्रर्वातत नियम। |
| Promulgation | १–प्रवर्तन। जारी करना। २–प्रचार। |
| Proof | १–प्रमाण। २–(मुद्रण) प्रूफ। |
| Propaganda | प्रचार। |
| — Demonstrator | प्रचार निदर्शक। |

| | |
|---|---|
| Propagate | प्रचारित करना । |
| Propagation | प्रचार । |
| Proper | उचित । |
| Property | सम्पत्ति । |
| —, Immovable | अचल सम्पत्ति । |
| —, Movable | चल सम्पत्ति । |
| — Inspector | सम्पत्ति निरीक्षक । |
| Proportion | अनुपात । |
| Proportional | अनुपाती । आनुपातिक । |
| Proportionate | अनुपाती । |
| — cost | अनुपाती लागत । |
| Proportionately | अनुपाततः । |
| Proposal | प्रस्ताव । |
| Propose | प्रस्ताव करना । |
| Proposed | प्रस्तावित । |
| Proposed assessment | प्रस्तावित निर्धारण । |
| — estimate | प्रस्तावित अनुमान । |
| Proposition | प्रस्ताव । |
| — statement | प्रस्ताव विवरण । |
| Proprietary | स्वामिगत । स्वामिक । मालिकाना । |
| — cultivation | स्वामिक कृषि । मालिकाना काश्त । |
| — rights | स्वामिगत अधिकार । मालिकाना हक । |
| Proprietor | मालिक । स्वामी । |
| Propritorship | स्वामित्व । |
| Propriety | औचित्य । |
| Propulsion charges | चालन व्यय । |
| Pro rata (adv.) | अनुपाततः । |
| Pro rata (adj.) | आनुपातिक । |
| Prorogation | (विधान मंडल) सत्रावसान । |
| Proscribe | अभिनिषिद्ध करना । |

| | |
|---|---|
| Proscribed | अभिनिषिद्ध । |
| Proscription | अभिनिषेध । |
| Prosecute | १–अभियोग चलाना । अभियोजन करना । २–आगे चलाना । |
| Prosecuting Inspector (Public Prosecutor) | अभियोक्ता निरीक्षक । |
| Prosecution | १–अभियोजन । अभियोग चलाना । २–आगे चलाना । |
| — Witness | अभियोग साक्षी । अभियोग पक्ष का गवाह । |
| Prosecutor | अभियोक्ता । |
| Prospect | आशा । भविष्य । |
| Prospective | १–भावी । २–भविष्य विषयक । |
| Prospectus | विवरण पत्रिका । |
| Protection | रक्षा । |
| Protector | रक्षक । |
| Protest (v.) | प्रतिवाद करना । |
| Protest (n.) | १–प्रतिवाद । २–(हुंडी की) निकराई प्रख्या । |
| Pro-Vice-Chancellor | प्रति–उपकुलपति । |
| Chancellor | कुलपति । |
| Pro-Chancellor | प्रति कुलपति । |
| Vice-Chancellor | उपकुलपति । |
| Provide | १–उपबन्ध करना । २–व्यवस्था करना । प्रबन्ध करना । ३–देना । प्रदान करना । |
| Provided that | प्रतिबन्ध यह है कि । |
| Provident fund | निर्वाह निधि । |
| — Clerk | निर्वाह निधि लिपिक । |
| Province | प्रान्त । |
| Provincial | प्रान्तीय । |
| — Armed Constabulary | प्रान्तीय सशस्त्र पुलिस । |
| — Hygiene Institute | प्रान्तीय स्वस्थवृत्त संस्थान । |

| | |
|---|---|
| Provincial Qualifying Examination | प्रान्तीय अर्हता परीक्षा । |
| — Textile Controller | प्रान्तीय वस्त्र नियन्त्रक । |
| Provision | १–उपबन्ध । २–व्यवस्था । प्रबन्ध । |
| — of Security arrangement | सुरक्षा की व्यवस्था । |
| Provisional | अन्तःकालीन । अनन्तिम । हेतुमत् । |
| — admission | अनन्तिम प्रवेश । हेतुमत् प्रवश । |
| — appointment | हेतुमत् नियुक्ति । अनन्तिम नियुक्ति । |
| — list | अनन्तिम सूची । |
| Provisionally | हेतुमत् । अनन्तिम रूप से । |
| — substantive | हेतुमत् मौलिक । |
| Proviso | प्रतिबन्ध । |
| Provost | प्रोवोस्ट । |
| Proximo | आगामी मास का । |
| Instant | वर्तमान मास का । |
| Ultimo | गतमास का । |
| Proxy | १–प्रतिनिधित्व । २–प्रतिनिधि । ३–प्रतिनिधि पत्र । |
| Psychiatric Centre | मनोविकार चिकित्सा केन्द्र । |
| Psychological | १–मनोवैज्ञानिक । २–मानसिक । |
| — approch | मनोवैज्ञानिक दृष्टिकोण । |
| — Bureau | मनोविज्ञानशाला । |
| — questions and answers | मनोवैज्ञानिक प्रश्नोत्तर । |
| Psychologist | मनोविज्ञानविद् । |
| Psychology | मनोविज्ञान । |
| P. T. Instructor | व्यायाम शिक्षक । |
| Public (n.) | जनता । |
| Public (adj.) | १–सार्वजनिक । लोक– । २–शासकीय । सरकारी । |
| — accounts | सरकारी लेखा । |
| — Committee | सरकारी लेखा समिति । |

| | |
|---|---|
| Public address | सार्वजनिक अभिभाषण । |
| — Analyst to Governemt | सरकारी विश्लेषक । |
| — conveyance | सार्वजनिक यान । सार्वजनिक सवारी । |
| — debt | सरकारी ऋण । |
| — exchequer | सरकारी कोष । राजकोष । |
| — Health | सार्वजनिक स्वास्थ्य । |
| — — Department | सार्वजनिक स्वास्थ्य विभाग । |
| — holiday | सरकारी छुट्टी । |
| — institution | सार्वजनिक संस्था । |
| — nuisance | १–लोककंटक । २–सार्वजनिक अपकार । |
| — Office | सरकारी कार्यालय । |
| — Public Prosecutor | सरकारी अभियोक्ता । |
| — Relations Officer | जनसम्पर्क अधिकारी । |
| — Sector | सरकारी उद्योग क्षेत्र । |
| — Servant | राजसेवक । सरकारी कर्मचारी । |
| — service | लोक सेवा । सरकारी सेवा । |
| — Service Commission | लोक सेवा आयोग । |
| — school | पब्लिक स्कूल । |
| — utility | सार्वजनिक उपयोगिता । |
| — works | सार्वजनिक निर्माण । |
| — Works Department | सार्वजनिक निर्माण विभाग । |
| Publication | प्रकाशन । |
| — Bureau | प्रकाशन केन्द्र । प्रकाशन ब्यूरो । |
| Publications Division | प्रकाशन प्रभाग । |
| Publications Officer | प्रकाशन अधिकारी । |
| Publicity | विख्यापन । |
| — and propaganda | विख्यापन और प्रचार । |
| — Officer | विख्यापन अधिकारी । |
| — Van | विख्यापन यान । |
| Publicly | सार्वजनिक रूप से । खुले रूप से । |

| | |
|---|---|
| Publish | प्रकाशित करना। |
| Published | प्रकाशित। |
| P. U. C. (Paper under consideration) | वि० प० (विचाराधीन पत्र)। |
| Puisne Judge | अवर न्यायाधीश। |
| Pump Attendant | पम्प परिचर। |
| Punch (n.) | छिद्रक। |
| Punching | छिद्रण। |
| Punctual | समयनिष्ठ। समयपालक। |
| Punctuality | समयपालन। |
| Punctually | ठीक समय पर। |
| Punish | दंड देना। |
| Punishable | दंडनीय। |
| Punishment | दंड। |
| — file | दंड पत्रावली। |
| Pupil Teacher | अध्यापक छात्र। |
| Purchase (v.) | क्रय करना। खरीदना। |
| Purchase (n.) | क्रय। खरीद। |
| —, Bulk | थोक खरीद। |
| — Officer | क्रय अधिकारी। |
| Pursuance | अनुसरण। |
| *in—of* | के अनुसरण में। |
| Put up | १–प्रस्तुत करना। २–लगाना। प्रदर्शित करना। |
| — arms over doors | द्वार पर गौरव-चिह्न लगाना। |

## Q

| | |
|---|---|
| Quadruplicate | १–चतुर्थक। चौथी प्रति। २–चार प्रतियां। |
| *application in—* | आवेदन पत्र की चार प्रतियां। |
| Qualification | १–योग्यता। २–अर्हता। |
| —, Academic | शैक्षिक योग्यता। |

| | |
|---|---|
| Qualified | १–योग्यताप्राप्त । २–अर्ह । २–सीमित । विशेषित । |
| — report | विशेषित रिपोर्ट । विशेषित आख्या । |
| — support | सीमित समर्थन । |
| Qualify | १–योग्यता प्राप्त करना । २–अर्ह होना । अर्हता प्राप्त करना । |
| Qualifying | अर्हकारी । |
| — examination | अर्हकारी परीक्षा । अर्हता परीक्षा । |
| — for pension | पेंशन की अर्हता प्राप्त करना । |
| — Service | अर्हकारी सेवा । |
| Quality | १–गुण । २–श्रेणी । प्रकार । |
| — Marking Scheme | श्रेणी अंकन योजना । |
| Quantity | परिमाण । मात्रा । |
| Quantum | १–परिमाण । मात्रा । २–अंश । |
| Quarantine leave | संगरोधावकाश । |
| Quarter | १–चौथाई । चतुर्थांश । २–त्रिमास । ३–क्वार्टर । आवास गृह । |
| Quarterly | त्रैमासिक । |
| — examination | त्रैमासिक परीक्षा । |
| — report | त्रैमासिक विवरण । |
| Quarter Master | शिविरपाल । |
| — — Corporal | शिविरपाल कार्पोरल । |
| — — Sergeant | शिविरपाल सार्जंट । |
| Quasi-permanent | अर्धस्थायी । |
| Question | प्रश्न । |
| — and answer | प्रश्नोत्तर । |
| — paper | प्रश्नपत्र । |
| Questionnaire | प्रश्नावली । |
| Quick (adj.) | १–शीघ्र । आशु । द्रुत । तेज । २–सजीव । जीवन्त । सक्रिय । |

| | |
|---|---|
| Quick Assets | विक्रयसुलभ परिसम्पति । शीघ्र विक्रेय परिसम्पत्ति । |
| — provisional estimate | आशुकृत अनन्तिम प्राक्कलन । तत्काल प्रस्तुत अनन्तिम अनुमान । |
| Quinine | कुनैन । |
| Quinquennial | पंचवर्षीय । |
| Quorum | गणपूर्ति । कोरम । |
| Quota | प्रतिभाग । कोटा । |
| Quotation | १–उद्धरण । २–भाव । मूल्य–विवरण । |
| Quote | १–उद्धृत करना । २–(मूल्य) बताना । |
| — prices | मूल्य या भाव बताना । मूल्य विवरण देना । |
| Qurq Amin | कुर्क अमीन । |

## R

| | |
|---|---|
| Radio | रेडियो । आकाशवाणी । |
| —, All India | आकाशवाणी । |
| — apparatus | रेडियो सांधित्र । |
| — Engineer | रेडियो अभियन्ता । |
| — Inspector | रेडियो निरीक्षक । |
| — —, Workshop | रेडियो निरीक्षक, कार्यालय । |
| — Station | रेडियो स्टेशन । |
| — Telegraphy Section | रेडियो तार अनुभाग । |
| — Therapeutist | रश्मि चिकित्सक । |
| Radiogram | रेडियोतार । |
| Radiologist | राश्मिक । रश्मिविद् |
| Radius | व्यासार्ध । |
| Railway | रेलवे । |
| — Police | रेलवे पुलिस । |
| — Protection Police | रेलवे रक्षा पुलिस । |
| — Force | रेलवे रक्षा दल । |
| — Protections receipt | रेलवे रसीद । |

| | |
|---|---|
| Railway Security Force | रेलवे सुरक्षा दल। |
| Random | आकस्मिक । यादृच्छिक । |
| *at*— | आकस्मिक रूप से । बिना पूर्व विचार के। |
| Range | १-(वन विभाग)वनराजि। राजि। २-क्षेत्र। |
| — Coordination Officer | क्षेत्र समन्वय अधिकारी। |
| — Deputy Inspector General of Police | क्षेत्र पुलिस उपमहानिरीक्षक । |
| —, Forest | वनराजि। |
| — Officer | (वन विभाग) राजि अधिकारी। |
| — Training Centre (*Police*) | क्षेत्र प्रशिक्षण केन्द्र। |
| Ranger | राजिक। |
| Ranger, Ranger Deputy | उपराजिक। |
| —, Forest | वन राजिक। |
| Rank | श्रेणी। पद। |
| Rape (n,) | बलात्कार। |
| Rape (v.) | बलात्कार करना। |
| Rapid reading book (*Educ.*) | सहायक पाठ्य पुस्तक। |
| Rate | १-उपशुल्क । २-दर। |
| Cess | उपकर। |
| Customs | सीमा शुल्क। |
| Duty | शुल्क। |
| Excise | उत्पादकर। |
| Octroi | चुंगी। |
| Tariff | प्रशुल्क । |
| Tax | कर। |
| Toll | पथकर। |
| — analysis of road metal | सड़क के सामान का दर विश्लेषण। |
| — contract | दर का ठेका। |
| — of exchange | विनिमय दर। |
| Rateable | १-आनुपातिक। २-उपशुल्क योग्य। |

| | |
|---|---|
| Rateable property | उपशुल्क योग्य सम्पत्ति । |
| — share of the industries | उद्योगों का आनुपातिक भाग । |
| Ratification | अनुसमर्थन । |
| Ratify | अनुसमर्थन करना । |
| Rationalization | अभिनवीकरण । वैज्ञानिकन । |
| — of industries | उद्योगों का अभिनवीकरण / वैज्ञानिकन । |
| Rationing | राशन । |
| — Department | राशन विभाग । |
| — — (merged in the Food and Civil Supplies Department) | राशन विभाग (खाद्य और रसद विभाग में विलीन ) । |
| — Officer | राशन अधिकारी । |
| Raw material | कच्चा माल । |
| Reaction | प्रतिक्रिया । |
| Reader (in courts etc.) | उपस्थापक । पेशकार । |
| Reader (in a printing press) | प्रूफ शोधक । |
| Reader (in universities) | रीडर । |
| Reader (a book) | रीडर । |
| Reading Room | वाचनालय । |
| Realization | वसूली । |
| Realize | वसूल करना । |
| Real property | भूसम्पत्ति । |
| Personal Property | वैयक्तिक सम्पत्ति । |
| Re-appointment | पुनर्नियुक्ति । |
| Re-appropriation | पुनर्विनियोग । |
| Reasonable | उचित । |
| Rebate | छूट । |
| Rebut | खंडन करना । |
| Receipt | १–प्राप्ति । २–रसीद । |
| — and Delivery Superintendent | प्राप्ति तथा वितरण अधीक्षक । |

| | |
|---|---|
| Receipt and Despatch clerk | प्राप्ति तथा प्रेषण लिपिक । |
| — book | रसीद बही । |
| Receipts and recoveries | प्राप्ति और वसूली । |
| Receive | १–ग्रहण करना। प्राप्त करना। पाना। २–स्वागत करना। |
| Receiver | १–(विधि) आदाता। २–(रेडियो, टेली-फोन) ग्राहित्र । |
| Receiving State | प्रतिग्राहक राज्य । |
| Appointing State | नियोक्ता राज्य । |
| Recent | हाल का। |
| Recently | हाल में। |
| Receptacle | पात्र। आधान। |
| Rception | स्वागत । |
| Reception Clerk | स्वागत लिपिक। |
| Receptionist | स्वागती। |
| Recess (n.) | अल्पावकाश। (विद्यालयों में) मध्यावकाश। |
| *during the—of Government* | सरकार के अल्पावकाश के समय। |
| Recess(v.) | अल्पकावकाश लेना। |
| Recessing Officer | अल्पावकाशी अधिकारी। |
| Recipient | पाने वाला। प्रापक। |
| Reciprocal | पारस्परिक। परस्पर–। |
| Reciprocate | १–परस्पर आदान प्रदान करना। २–प्रतिदान करना। |
| — greetings | १–शुभ कामनाओं का आदान–प्रदान करना। २–शुभकामना प्रतिदान करना। |
| Reciprocity | परस्परता। पारस्परिकता। परस्पर आदान-प्रदान करना। |
| Recital | १–पाठ। पठन। २–(विधि) उपकथन। |
| Recitation | १–पाठ। पठन। २–(शिक्षा) सस्वर पाठ। स्मृति पाठ। |

| | |
|---|---|
| Recite | १–सस्वर पाठ करना। २–उपकथन करना। |
| Reclaim | (अपराधी व्यक्तियों का) सुधार करना। (ऊसर या बंजर का) कृषि योग्य बनाना। |
| Reclamation, Land | भूसुधार। |
| — Officer | भूसुधार अधिकारी। |
| Recognition | मान्यता। |
| Recognized | मान्यताप्राप्त। |
| — High School | मान्यताप्राप्त हाई स्कूल। |
| Recommend | संस्तुति करना। सिफारिश करना। |
| Recommendation | संस्तुति। सिफारिश। |
| Recommended | संस्तुत। |
| Reconcile | १–मेल कराना। २–मेल बैठाना। संगति बैठाना। समाधान करना। |
| Reconciliation | १–मेल। समझौता। २–समाधान। |
| — of accounts | लेखों का समाधान। लेखा समाधान। |
| Reconsideration | पुनर्विचार। |
| Reconsitution | पुनर्गठन। |
| Reconstruction | पुनर्निर्माण। |
| — of tubewells | नलकूपों का पुनर्निर्माण। |
| Reconversion | प्रतिरूपान्तरण। |
| Reconveyance | प्रतिहस्तान्तरण। |
| — of mortgage property | बन्धक सम्पत्ति का प्रतिहस्तान्तरण। |
| Record (v.) | अभिलिखित करना। |
| Record (n.) | १–अभिलेख। २–वृत्त। |
| —, Academic | शैक्षिक वृत्त। |
| —, Age | वय अभिलेख। |
| — Keeper | अभिलेखपाल। |
| — of service | सेवा वृत्त। |
| — Room | अभिलेखालय। |
| — slip | अभिलेख पर्ची। |

| | |
|---|---|
| Recounting | पुनर्गणना। |
| Recoup | १-(धनराशि) काट लेना। २-घाटा, क्षतिपूरा करना। प्रतिपूर्ति करना। |
| — losses | हानि को पूरा करना। हानिपूर्ति करना, |
| Recoupment (of permanent advance) | (स्थायी अग्रिम की) प्रतिपूर्ति। |
| Recovery | वसूली। प्रत्याप्ति। |
| Recreation | मनोरंजन। विनोद। |
| — Hall | मनोरंजनशाला। |
| Recruit (n.) | रंगरूट। |
| Recruit (v). | भरती करना। |
| Recruitment | भरती। |
| Rectification | संशोधन। सुधार। ठीक करना। |
| Rectify | संशोधन करना। सुधारना। ठीक करना। |
| Recurring | आवर्त्तक। |
| — and non-recurring grants | आवर्त्तक और अनावर्त्तक अनुदान। |
| Redeem | निष्क्रय करना। मोचन करना। छुड़ाना। |
| Redeemable | मोचनीय। मोच्य। निष्क्रेय। |
| Redemption | निष्क्रय। मोचन। |
| Redress (n.) | निवारण। प्रतिकार। |
| Redress (v.) | निवारण करना। दूर करना। |
| — of grievance | कष्ट का निवारण। शिकायत दूर करना। |
| Reduce | १-कम करना। घटाना। २-पदावनत करना। |
| Reduction | १-कमी। २-पदावनति। |
| — to a lower post | निम्न पद पर अवनति। निम्न पद पर उतारना। |
| Redundant | अतिरिक्त अनावश्यक। |
| Re-employ | पुनः नियुक्त करना। |
| Re-employment | पुनर्नियुक्ति। |

| | |
|---|---|
| Re-examination | पुनः परीक्षा । |
| Refer | १–(विचारार्थ) भेजना । पूंछना । पृच्छा करना । निदश करना । हवाला देना । ३–उल्लेख करना । ४–(प्रमाण के लिये) देखना । विमर्श करना । |
| Reference | १–संबंध । प्रसंग । २–निर्देश । हवाला । २–उल्लेख । ३–पृच्छा । प्रेषण । ४–विमर्श । |
| —, Easy | सुगम निर्देश । |
| — book | विमर्श ग्रंथ । |
| — Clerk | निर्देश लिपिक । |
| — library | विमर्श पुस्तकालय। |
| — mark | निर्देश चिन्ह । |
| — register | निर्देश पंजी । |
| —, Terms of | अधिकारादेश । |
| —, Under | निदशाधीन । |
| *with—to* | के संबंध में । |
| Reference (v.) | निर्देशांकित करना । |
| Referencing | निर्देशांकन । |
| Referring department | प्रतिप्रेषक विभाग । |
| Reflect | प्रकट करना । |
| Reform (n.) | सुधार । |
| Reformation officer | बाल सुधार अधिकारी । |
| Reformatory | सुधारालय । |
| — school | बाल सुधार विद्यालय । |
| Reformed | सुधारा हुआ । सुधरा हुआ । |
| Refresher course (*Educ.*) | नवीकरण पाठ्यक्रम । |
| Refreshment | जलपान । उपाहार । |
| Refugee | शरणार्थी । |
| Refund (v.) | (धनराशि) वापस करना । |

| | |
|---|---|
| Refund (n.) | वापसी। |
| — Ahalmad | वापसी अहलमद । |
| Refuse | अस्वीकार करना। इन्कार करना। |
| Regimentation | १–कठोर नियंत्रण। २–संव्यूहन। |
| — of education | शिक्षा का संव्यूहन। |
| — of industries | उद्योगों का संव्यूहन। |
| Region | संभाग। |
| Circle | मंडल। |
| Division | प्रभाग। |
| Regional | संभागीय। |
| — Commissioner | संभागीय आयक्त। |
| — Conciliation Officer | संभागीय संराधन अधिकारी। |
| Deputy Director of Education | संभागीय शिक्षा उपनिदेशक। |
| — Directorate of Resettlement and Employment | संभागीय पुनःस्थापन तथा सेवायोजन निदेशालय। |
| — Information Officer | संभागीय सूचना अधिकारी। |
| — Settlement Officer | संभागीय बन्दोबस्त अधिकारी। |
| — Transfer Board | संभागीय स्थानान्तरण परिषद्। |
| Register (n.) | पंजी। रजिस्टर। |
| — Keeper | पंजीपाल। |
| Register (v.) | १–निबद्ध करना। २–लिखना। लेखबद्ध करना। पंजीबद्ध करना। |
| Registered | निबद्ध। |
| — Graduate | निबन्द्ध स्नातक। |
| — letter | रजिस्टरी पत्र। |
| Registering | निबन्धक। |
| — authority | निबन्धक प्राधिकारी। |
| — officer | निबन्धक अधिकारी। |
| Registrar | १–निबन्धक। २–(शिक्षा) प्रस्तोता। कुल सचिव। |

| | |
|---|---|
| Registrar, Co-operative Societies | निबन्धक ,सहकारिता विभाग । |
| —, Departmental Examinations | विभागीय परीक्षा सचिव । |
| —, Firms and Socities | फर्म तथा समिति निबंधक । |
| —, High Court | निबन्धक, उच्च न्यायालय । |
| — Kanungo | निबन्धक कानूनगो । |
| Registration | निबन्धन । |
| — Clerk | निबन्धन लिपिक । |
| Regrant (of lapses) | (व्ययगत अनुदानों की) पुनःस्वीकृति । |
| Regret (n.) | खेद । |
| Regret (v.) | खेद प्रकट करना । |
| *I regret* | मुझे खेद है । |
| Regrettable | खेद का विषय । |
| Regular | १–नियमित । नियत । २–(शिक्षा) संस्थागत । |
| — Ahalmad | नम्बरी अहलमद । |
| — channel | नियत सरणि । नियत प्रणाली । |
| — student | संस्थागत छात्र । |
| Regularize | नियमित करना । |
| Regulate | विनियमित करना । नियंत्रित करना । |
| Regulated | विनियमित । नियंत्रित । |
| Regulation | विनियम । |
| Rehabilitation | पुनर्वासन । |
| — Finance Administration | पुनर्वासन वित्त प्रशासन । |
| — Grants Officer | पुनर्वासन अनुदान अधिकारी । |
| Rehearsal | १–पूर्वाभिनय । २–पूर्वाभ्यास । |
| Reimbursement | प्रतिपूर्ति । |
| — of losses | हानियों की प्रतिपूर्ति । |
| Reinstatement | पुनः स्थापन । बहाली । |
| Reiterate | दुहराना । फिर कहना । |

| | |
|---|---|
| Reiteration | पुनः कथन। पुनरुक्ति । |
| Reject | अस्वीकृत करना। |
| Rejoinder | प्रतिवाद । प्रत्युत्तर। |
| Rejuvenation (*Horticulture*) | पुनर्नवीकरण। |
| — of old orchards | पुराने फलोद्यानों का पुनर्नवीकरण। |
| Relax | शिथिल करना। |
| Relaxation | १–शिथिलीकरण। शिथिल करना। २–शिथिलता। |
| — of age limit | वय–सीमा को शिथिल करना। वय–सीमा से छूट । |
| — of rules | नियमों को शिथिल करना। |
| Release (v.) | मुक्त करना। |
| Release a grant | अनुदान को मुक्त करना। |
| — security money | प्रतिभूति धन को मुक्त करना। |
| Release (n.) | मुक्ति। मोचन । |
| —, Deed of | मोचन पत्र। |
| — of an estate | भूसम्पत्ति या सम्पत्ति का मोचन । |
| — of a grant | अनुदान का मोचन। अनुदान की मुक्ति। |
| — order | मुक्ति आदेश। |
| Relevancy | सुसंगति। संबद्धता। |
| — of subject matter | विषय की संबद्धता। |
| Relevant | सुसंगत । संबद्ध। |
| — head | संबद्ध शीर्षक। |
| — matter | संबद्ध सामग्री। |
| Reliable | विश्वसनीय । विश्वस्त । |
| Relief | १–सहायता। २–अनुतोष। ३–अवमुक्ति। ४–उपशम। आराम। |
| — allowance | सहायता भत्ता। |
| — and Rehabilitation Department | सहायता तथा पुनर्वास विभाग। |

| | |
|---|---|
| Relief and Rehabilitation Inspector | सहायता तथा पुनर्वासन निरीक्षक । |
| — and Rehabilitation Section | सहायता तथा पुनर्वासन अनुभाग । |
| —, Flood | बाढ़ सहायता । |
| — measures | सहायता कार्य । |
| *if the lower authority has refused—* | यदि अवर प्राधिकारी ने अनुतोष देने से इन्कार कर दिया हो । |
| Relieve | अवमुक्त करना । |
| Relieving officer | अवमोचक अधिकारी । पद छोड़ने वाला अधिकारी । |
| Religion | धर्म । |
| Religious | धार्मिक । |
| — education | धार्मिक शिक्षा । |
| Relinquishment | परित्याग । स्वत्व त्याग । |
| — of land | भूमि का परित्याग । भूमि का स्वत्व-त्याग । |
| Remand (n.) | प्रतिप्रेषण । |
| Remand (v.) | प्रतिप्रेषित करना । वापस भेजना । |
| Remark (n.) | मन्तव्य । |
| Remark (v.) | मन्तव्य प्रकट करना । मंतव्य देना । |
| Remarkable | उल्लेखनीय । |
| Remarks (n.) | मन्तव्य । |
| Remedy | १-उपचार । २-प्रतिकार । |
| Reminder | अनुस्मारक । अनुबोधक । |
| Remission | छूट । परिहार । |
| — list | छूट सूची । परिहार सूची । |
| Remit | १-(रुपया) भेजना । २-छूट देना । छोड़ देना । |
| — fees | शुल्क छोड़ देना । |
| Remittance | १-(धन) प्रेषण । २-प्रेषित धन । |
| — charges | प्रेषण व्यय । |

| | |
|---|---|
| Remitter | प्रेषक । भेजने वाला । |
| Remote | दूर का । दूरवर्ती । दूरस्थ । |
| Removal | पृथक्करण । हटाना । |
| Discharge | प्रमुक्ति । |
| Dismissal | विमुक्ति । |
| Remuneration | पारिश्रमिक । |
| Renewal | नवीकरण । |
| Rent | १–भाड़ा । किराया । २–लगान । |
| — Control and Eviction Officer | किराया नियंत्रण एवं निष्कासन अधिकारी । |
| Rental value | लगानी मालियत । लगानी मूल्य । वार्षिक लगान । |
| Reorganization | पुनस्संघटन । |
| — and Methods Division | पुनस्संघटन तथा कार्य पद्धति प्रभाग । |
| Reorientation | (शिक्षा) पुनरभिस्थापन । |
| Repairer | मरम्मतकार । |
| Repairs | मरम्मत । |
| Repatriate | देश वापस भेजना । |
| Repatriation | देश वापस भेजना । देश प्रत्यावर्तन । |
| Repay | प्रतिशोधन करना । वापस करना । |
| Repayable | प्रतिशोध्य । प्रतिदेय । |
| Repayment | प्रतिशोधन । प्रतिदान । |
| Repeal (n.) | निरसन । |
| Repeal (v.) | निरस्त करना । |
| Replication | प्रत्युत्तर । |
| Replied | उत्तरित । |
| Reply (n.) | उत्तर । |
| Reply (v.) | उत्तर देना । |
| Report (n.) | १–वृत्त । विवरण । २–आख्या । ३–प्रतिवेदन । ४–सूचना । रपट । ५–संवाद । समाचार । |

| | |
|---|---|
| Report, Annual | वार्षिक विवरण । |
| —, Monthly | मासिक विवरण । |
| — of a speech | भाषण का विवरण । |
| —, Office | कार्यालय आख्या । |
| — of the University Commission | विश्वविद्यालय आयोग का प्रतिवदन । |
| —, Progress | प्रगति विवरण । |
| —, School | विद्यालय विवरण । |
| Reporter | १–वृत्तलेखक । २–(समाचारपत्र का) संवाददाता । |
| Reporting allowance | वृत्त–लेखन भत्ता । |
| Reports, returns and statements | आख्यायें, परिलेख और विवरण । |
| Represent | १–प्रतिनिधित्व करना । २–प्रकट करना । |
| Representation | १–प्रतिनिधित्व । २–प्रत्यावदन । ३–वर्णन । चित्रण । ४–चित्र । प्रतिकृति । ५–अभिनय । प्रयोग । |
| *improper use of the——of Mahatma Gandhi* | महात्मा गांधी के चित्र का अनुचित उपयोग । |
| Representative (n.) | प्रतिनिधि । |
| Representative (adj.) | १–प्रतिनिधिक । २–द्योतक । |
| Reprimand (n.) | भर्त्सना । |
| Reprimand (v.) | भर्त्सना करना । |
| Reproduce | १–उद्धृत करना । २–प्रतिलिपि या प्रतिकृति प्रस्तुत करना । ३–प्रत्युत्पन्न करना । |
| Reproduction | १–उद्धरण । २–प्रतिलिपि । प्रतिकृति । ३–प्रत्युत्पादन । ४–प्रजनन । |
| Republic | गणराज्य । |
| —, Democratic | लोकतन्त्रात्मक गणराज्य । |
| Repugnant | प्रतिकूल । विरुद्ध । |

| | |
|---|---|
| Require | १–अपेक्षा करना। २–मांग करना। |
| Required | अपेक्षित। आवश्यक। |
| Requirement | अपेक्षा। आवश्यकता। |
| Requisite (adj.) | अपेक्षित। आवश्यक। |
| Requisites (n.) | अपेक्षित वस्तुयें। आवश्यक वस्तुयें। |
| Requisition (n.) | १–अधियाचन। २–अधिग्रहण। |
| —, On | अधियाचन करने पर। |
| Requisition (v.) | १–अधियाचन करना। २–अधिग्रहण करना। |
| Requisitioned or acquired | अधियाचित या अध्याप्त। |
| Rescind | विखंडित करना। |
| Research | शोध। |
| — and Development Section | शोध तथा विकास अनुभाग। |
| — Assistant | शोध सहायक। |
| Research Fellow | शोध पार्षद। |
| — Institute | शोधशाला। शोध संस्थान। |
| — Laboratory | शोध प्रयोगशाला। |
| — Officer | शोध अधिकारी। |
| — scholar | शोध छात्र। |
| — Supervisor | शोध पर्यवेक्षक। |
| Reservation | आरक्षण। |
| Reserve (v.) | आरक्षित करना। |
| Reserve (n.) | १–आरक्षित वस्तु, निधि आदि। २–आरक्षित सैन्य या पुलिस। ३–अपवाद। प्रतिबन्ध। |
| —, Without | पूर्णरूपेण। |
| Reserve (adj.) | आरक्षित। |
| — fund | आरक्षित निधि। |
| — Police lines | आरक्षित पुलिस लाइन। |
| Reserved | आरक्षित। |
| Reservist | आरक्षित सैनिक। |
| Reservoir | (पानी की) टंकी। डिग्गी। जलाशय। |

| | |
|---|---|
| Resettlement | १–पुनर्वासन । २–पनर्वास । |
| Residence | निवास । निवासस्थान । |
| Resident | स्थानिक । |
| — Engineer | स्थानिक अभियन्ता । |
| — Magistrate | स्थानिक दंडाधिकारी । |
| Residential | आवासिक । |
| — and non-residential property. | आवासिक और अनावासिक सम्पत्ति । |
| — Quarters | निवास गृह । रहने के क्वार्टर । |
| — University | आवासिक विश्वविद्यालय । |
| Residue | अवशेष । |
| Residual value | अवशेष मूल्य । |
| Resign | १–त्याग देना । २–त्यागपत्र देना । |
| Resignation | १–पद त्याग । २–त्यागपत्र । |
| Resjudicata | पूर्वन्याय । |
| Resolution | संकल्प । निश्चय । |
| Motion | प्रस्ताव । |
| Resources | १–संसाधन । २–सम्पत्ति । विभव । |
| --, Planning and | नियोजन और संसाधन । |
| —, Natural | प्राकृतिक सम्पत्ति । |
| Respect | १–संबंध । २–आदर । |
| *in all—s* | सभी बातों में । सभी दृष्टियों से । |
| *in—of* | के संबंध में । में । |
| *in—of style* | शैली में । शैली के संबंध में । |
| *with—to* | के सम्बन्ध में । |
| Respectfully | सादर । |
| Respecting | के संबंध में । से संबद्ध । |
| *petition—offence* | अपराध के संबंध में याचिका । अपराध संबंधी याचिका । |
| Respective | १–अपना अपना । २–भिन्न–भिन्न । विभिन्न । |

| | |
|---|---|
| Respective users of this medicine | इस औषध के विभिन्न प्रयोग। |
| *in their—spheres* | अपने अपने क्षेत्रों में। |
| Respectively | क्रमशः। यथायोग। |
| Respondent | उत्तरवादी। प्रत्यर्थी। |
| Respondentia bond | पोत माल बन्धक पत्र। |
| Bottomry bond | पोत बन्धक पत्र। |
| Responsibility | उत्तरदायित्व। |
| Responsible | उत्तरदायी। |
| Rest (n.) | १–विश्राम। २–आधार। अबलम्ब। ३–शेष। |
| — House | विश्राम गृह। विश्राम भवन। |
| Rest (v.) | १–विश्राम करना। २–निर्भर रहना। अवलम्बित रहना। ३–रुकना। सथगित होना। |
| Resting on | १–(पर) रुका हुआ। २–पर अवलम्बित। |
| Restitution | १–प्रत्यानयन। २–पुनःस्थापन। ३–प्रतिदान। |
| Restoration | प्रत्यावर्तन। |
| Restore | प्रत्यावर्तित करना। |
| Restraint | १–नियन्त्रण। रोक। प्रतिबंध। २–(विधि) निग्रह। अवरोध। |
| Restrict | सीमित करना। प्रतिबद्ध करना। |
| Restricted | सीमित। |
| Restriction | प्रतिबंध। |
| Resume (n.) | सार। संक्षेप। |
| Resume (v.) | १–पुनः ग्रहण करना। २–पुनः आरम्भ करना। ३–वापस लेना। जब्त करना। |
| Resumption | १–पुनर्ग्रहण। २–पुनरारम्भ। ३–प्रत्यादान। जब्ती। |
| — of office | पद का पुनर्ग्रहण। |
| — of pension | पेंशन की जब्ती। पशन का प्रत्यादान। |

| | |
|---|---|
| Resumption of work | कार्य का पुनरारम्भ । |
| Retail | फुटकर बेंचना । |
| Retailer | फुटकर विक्रेता । |
| Retire | निवृत्त होना । निवृत्ति ग्रहण करना । |
| Retired | निवृत्त । |
| — Government servant | निवृत्त सरकारी कर्मचारी । |
| — teacher | निवृत्त अध्यापक । |
| Retirement | निवृत्ति । |
| —, Age of | निवृत्ति वय । |
| Retiring pension | निवृत्ति पेंशन । |
| Retiring room | विश्रामालय । विश्राम कक्ष । |
| Retrench | १–(कर्मचारियों की) छंटनी करना । २–(व्यय में) कटौती करना । कमी करना । काटना । |
| Retrenchment | १–छंटनी । २–कटौती । कमी करना । काटना । कमी । |
| *make refund of* — | धनराशि वापस करना या काटना । |
| Retrieve | १–पुनःप्राप्त करना । २–पूर्ति करना । ३–पुनरुद्धार करना । सुधार करना । |
| Retrospective effect | पूर्वगामी प्रभाव । |
| Return (v.) | १–वापस आना या करना । २–निर्वासित करना । |
| Return (n.) | १–वापसी । प्रत्यावर्तन । २–परिलेख । ३–प्रतिलाभ । |
| — and forfeiture of deposits | निक्षेपों की वापसी और जब्ती । |
| — Assistant | परिलेख सहायक । |
| — journey | वापसी यात्रा । |
| —, Monthly | मासिक परिलेख । |
| — of post | वापसी डाक । |
| — ticket | वापसी टिकट । |

| | |
|---|---|
| Returning officer | निर्वाचन अधिकारी । |
| Revaluation | पुनर्मूल्यन । |
| Revenue | १–राजस्व । २–लाभ । आगम । |
| — Accountant | राजस्व लेखाकार । वासिल बाकी नवीस । |
| — Ahalmad | राजस्व अहलमद । |
| — case | राजस्व वाद । |
| — deficit | राजस्व में कमी । |
| — Department | राजस्व विभाग । |
| — Deposit Clerk | राजस्व निक्षेप लिपिक । |
| — expenditure | राजस्व व्यय । |
| — (Forest) Department | राजस्व (वन) विभाग । |
| — Officer | राजस्व अधिकारी । |
| — receipts | राजस्व प्राप्तियां । |
| — Reserve Fund | राजस्व आरक्षित निधि । |
| — stamp | १–राजस्व स्टांप । २–रसीदी टिकट । |
| Revered | श्रद्धेय । श्रद्धास्पद । पूज्य । |
| Reverence | श्रद्धा । |
| Reverned | (पादरी के लिये) रेवरेंड । |
| Reverend, Right | राइट रेवरेंड । |
| Reversal | १–विपर्यय । उलटना । २–(विधि) निरसन । मंसूखी । |
| Reverse (v.) | उलटना । |
| Reverse (n.) | उलटा । विलोम । विपर्यय । |
| *on the —* | उलटी ओर । दूसरी ओर । |
| Reverse (adj.) | उलटा । विपरीत । विलोम । |
| — order | उलटा क्रम । विपरीत क्रम । विलोम क्रम । |
| Reversion | १–प्रत्यावर्तन । २–उत्तरभोग । |
| Reversioner | १–प्रत्यावर्ती । २–उत्तरभोगी । |
| Reverted | प्रत्यावर्तित । |
| Review | १–समीक्षा । २–(विधि) पुनर्विलोकन । |

| | |
|---|---|
| Review, Annual | वार्षिक समीक्षा । |
| — application | पुनर्विलोकन प्रार्थनापत्र । |
| — of cases | वाद का पुनर्विलोकन । |
| — of a report | विवरण की समीक्षा । |
| — of books | पुस्तकों की समीक्षा । |
| Reviewer | समीक्षक । |
| Revised | संशोधित । पुनरीक्षित । |
| — budget | पुनरीक्षित आय व्यय । |
| — edition | संशोधित मंस्करण । |
| — estimate | पुनरीक्षित अनुमान । |
| Reviser | पुनरीक्षक । |
| Revising authority | पुनरीक्षण प्राधिकारी । |
| Revision | पुनरीक्षण । |
| — of pay scale | वेतनमान का पुनरीक्षण । |
| — or review | पुनरीक्षण या पुर्नविलोकन । |
| Revisional | पुनरीक्षण । |
| — order | पुनरीक्षण आदेश । |
| — power | पुनरीक्षण अधिकार । |
| *appellate and — powers* | पुर्नविचार या पुनरीक्षण के अधिकार । |
| Revisionary | पुनरीक्षण । |
| — order | पुनरीक्षण आदेश । |
| Revival | पुनः प्रवर्तन । पुनरुज्जीवन । |
| — of lien | गहन का पुनः प्रवर्तन । |
| Revive | पुनः प्रवर्तित करना । पुनर्जीवित करना । |
| Revocation | प्रतिसंहरण । निरसन । |
| — of licence | लाइसेंस का निरसन । लाइसेंस रद्द करना । |
| — of trsut | न्यास का निरसन । |
| Revoke | प्रतिसंहृत करना । वापस लना । रद्द करना । |
| Revolver | रिवाल्वर । |
| — .38 bore | रिवाल्वर.३८ बोर । |

| | |
|---|---|
| Revolver course | रिवाल्वर शिक्षण–क्रम। |
| Revolving book shelf | आवर्ती पुस्तकाधार। |
| Reward | १–पारितोषिक। पुरस्कार। २–प्रतिफल। |
| Rifle | राइफल। |
| — .22 bore | .२२ बोर की राइफल। राइफल .२२ बोर। |
| — holster | रिवाल्वर कोष। |
| Right (adj.) | १–शुद्ध। ठीक। २–उचित। न्याय्य। |
| Right (n.) | अधिकार। |
| —, Marital | दाम्पत्य अधिकार। |
| —, Occupancy | भोगाधिकार। दखीलकारी अधिकार। |
| — of precedence | अग्रताधिकार। |
| — of pre-emption | पूर्व क्रयधिकार। |
| — of way | मार्गाधिकार। |
| Rights and privileges | अधिकार और विशेषाधिकार। |
| Rigid | १–कठोर। २–अपरिवर्तनीय। |
| Rigidly | कठोरता से। |
| Rigorous | कठोर। सख्त। |
| — imprisonment | कठोर कारावास। सख्त कैद। |
| Riot | दंगा। |
| Risaldar | रिसालदार। |
| Risk | १–जोखिम। २–हानि। भय। |
| River craft | नदीयान। |
| River Police | नदी पुलिस। |
| Rival | प्रतिद्वंद्वी। |
| — Tenant | १–प्रतिद्वंद्वी काश्तकार। २–प्रतिद्वंद्वी किराये–दार। |
| Road roller | सड़क का रोलर। |
| Roadways | रथ्यायान। |
| Railways | रेलयान। रेलवे। |
| Airways | वायुयान। |

| | |
|---|---|
| Robber | लुटेरा । |
| Robbery | लूट । |
| Role | कार्य । योगदान । |
| Roll | १–नामावली । २–पंजी । |
| — call | उपस्थिति लेना । |
| —, Character | चरित्र पंजी । |
| — number | अनुक्रमांक । |
| Rotation | आवर्तन । |
| Rough | १–स्थूल । कच्चा । २–कर्कश । रूखा । ३–असमतल । |
| Rough Copy | कच्ची प्रति । |
| — draft | कच्चा प्रालेख । |
| — estimate | स्थूल प्राक्कलन । कच्चा अनुमान । |
| — ground | असमतल भूमि । |
| — treatment | कर्कश व्यवहार । रूखा व्यवहार । |
| Round (n.) | गश्त । फेरा । |
| Round about (adj.) | चक्करदार । घुमावदार । |
| *in a — way* | घुमा-फिराकर । |
| Routine | नैत्यक । |
| — action | नैत्यक कार्यवाही । |
| — Clerk | नैत्यक लिपिक । |
| — Grade Assistant | नैत्यक श्रेणी सहायक । |
| — letter | नैत्यक पत्र । |
| — note | नैत्यक टिप्पणी । |
| Royalty | स्वामित्व । रायल्टी । |
| Roznamcha | रोजनामचा । |
| — Navis | रोजनामचा नवीस । रोजनामचा लेखक । |
| Rule (n.) | नियम । |
| — of proportion | समनुपात नियम । |
| —, Fundamental | मूल नियम । |

| | |
|---|---|
| Rule, Subsidiary | सहायक नियम। |
| Ruler | १–शासक। नरेश। २–रेखक। पटरी। |
| — of a merged State | विलीन राज्य का नरेश। |
| Ruling (n.) | व्यवस्था। |
| Ruling (adj.) | शासक। |
| — Princes | नरेश। |
| Rumour | अफवाह। |
| Run (an institution, a business) | चलाना। |
| Runner | धावक। |
| Running (n.) | चालन। चलाना। |
| — charges | चालन व्यय। |
| Running (adj.) | चलता। चालू। |
| — account | चलता लेखा। चालू लेखा। |
| — contract | चालू ठेका। |
| Rural | ग्राम। |
| — broadcasting | ग्राम प्रसारण। |
| — credit society | ग्राम ऋणदान समिति। |
| — credit structure | ग्राम ऋणदान संघटन। |
| — development | ग्राम विकास। |
| — dispensary | ग्राम औषधालय। |
| — Life Analyst | ग्राम जीवन विश्लेषक। |
| — University | ग्राम विश्वविद्यालय। |
| Rustication | विनिष्कासन। बहिष्करण। |
| Expulsion | निष्कासन। |

## S

| | |
|---|---|
| Sacrosanct | अबाध्य। अलंध्य। |
| Sadar Kanungo | सदर कानूनगो। |
| Sadar Munsarim | सदर मुनसरिम। |
| Safe (n.) | तिजोरी। |

| | |
|---|---|
| Safe (adj.) | सुरक्षित । निरापद । |
| — custody | निरापद परिरक्षा । |
| Safety | क्षेम । सुरक्षा । बचाव । |
| — precaution | बचाव का उपाय । सुरक्षा का उपाय । |
| Sailor | नाविक । |
| Sainik School | सैनिक विद्यालय । |
| Saleable | विक्रेय । |
| Salaried | सवेतन । वेतनभोगी । |
| Salary | वेतन । |
| Sale | विक्रय । बिक्री । |
| — deed | विक्रय पत्र । बैनामा । |
| — on consignment basis | परेषण आधार पर बिक्री । |
| — on no-profit no-loss basis | लाभ–हानि रहित बिक्री । न–लाभ न–हानि बिक्री । |
| — proceeds | बिक्री की आय । |
| Sales | बिक्री । |
| — Officer | बिक्री अधिकारी । |
| — Organizer | बिक्री आयोजक । |
| — tax | बिक्रीकर । |
| — Tax Commissioner | बिक्रीकर आयुक्त । |
| Saloon | १–बैठक । प्रकोष्ठ । २–(रेल०) सैलून । |
| Salute | १–सैनिक अभिवादन । २–तोपों की सलामी । |
| Salute Rulers | सलामी के अधिकार वाले नरेश । |
| Salvage | उद्धार । |
| Sample | बानगी । |
| Sanad | सनद । |
| —— of jagir | जागीर की सनद । |
| Sanatorium | आरोग्याश्रम । |
| Sanction (n.) | सम्मोदन । स्वीकृति । |
| Sanction (v.) | सम्मोदित करना । स्वीकृत करना । |

| | |
|---|---|
| Sanctioned | सम्मोदित। |
| — estimate | सम्मोदित अनुमान। |
| Sanctioning authority | सम्मोदक प्राधिकारी। |
| Sanction of law | विधिक अनुशास्ति। |
| Sanitary | सफाई संबंधी। सफाई–। |
| — arrangement | सफाई की व्यवस्था। |
| — Inspector | सफाई दारोगा। |
| — well | स्वच्छ कूप। स्वच्छ कुआं। |
| Sanitation | सफाई। |
| — Clerk | सफाई लिपिक। |
| Sarbarakar Sarishtedar | सरबराकार। कार्यपाल। |
| Sarishtedar | सरिश्तेदार। |
| Sarkabz | सरकब्ज। |
| — or agent of principal | मालिक का सरकब्ज या अभिकर्त्ता। |
| Sarpanch | सरपंच। |
| Sash (door) | ऊपर चढ़नेवाला पल्ला। |
| Satisfaction | १–सन्तोष। २–तुष्टि। पूर्ति। ३–समाधान। सन्देह निवारण। |
| Satisfactory | सन्तोषजनक। |
| Satisfied | १–सन्तुष्ट। |
| *have —myself* | अपना समाधान कर लिया है। |
| Satisfy | १–सन्तुष्ट करना। सन्तोष दिलाना। समाधान करना। २–पूर्ति करना। तुष्टि करना। |
| Save (v.) | बचाना। संचय करना। |
| Save | के अतिरिक्त। को छोड़कर। |
| — as hereinafter provided | आगे दी हुई स्थितियों को छोड़कर। |
| Saving (adj.) | व्यावृत्ति–। |
| — clause | व्यावृत्ति खंड। |
| Saving (n.) | १–बचत। २–व्यावृत्ति। अपवाद। |

| | |
|---|---|
| Savings, Small | अल्प बचत । |
| Sazaval | १–सजावल । |
| Scaffolding (*P. W. D.*) | पाड़ । मचान । चहली । |
| Scale | १–माप दंड । २–मानक्रम । मान । ३–तुला । |
| — of pay | वेतन मान । |
| — of plan | नक्शे का मानक्रम । नक्शे का पैमाना । |
| — of Police Protection | पुलिस रक्षा का मानक्रम । |
| — of tents | तम्बुओं या खेमों का मानक्रम । |
| Scarce | १–अपर्याप्त । अल्प । २–दुर्लभ । |
| Scarcity | अभाव । दुष्काल । |
| — area | अभाव क्षेत्र । दुष्काल क्षेत्र । |
| — condition | अभाव की स्थिति । दुष्काल की स्थिति । |
| Scarifier (*P. W. D.*) | दांती । |
| Scarify | दांती से गोड़ना या खोदना । |
| Scavenging charges | सफाई खर्च । |
| Schedule | अनुसूची । |
| —, Time | समय सारणी । |
| Scheduled | अनुसूचित । |
| — Caste | अनुसूचित जातियां । |
| Scheme | योजना । |
| Plan | परियोजना । |
| Project | प्रायोजना । |
| — of examination (*Educ.*) | परीक्षा सारणी । |
| Scholar | १–विद्वान् । २–छात्र । अध्येता । |
| —, Day | अनावासिक छात्र । |
| —, Research | शोध छात्र । |
| Scholars Register | छात्र पंजी । |
| Scholarship | छात्र वृत्ति । |
| —, Endowment | सन्दान छात्रवृत्ति । |
| —, Merit | योग्यता छात्रवत्ति । |

| | |
|---|---|
| School | विद्यालय । |
| —, Agricultural | कृषि विद्यालय । |
| —, Aided | सहायताप्राप्त विद्यालय । |
| — Health Officer | विद्यालय स्वास्थ्य अधिकारी । |
| —, High | उच्च विद्यालय । |
| —, Higher Secondary | उच्चतर माध्यमिक विद्यालय । |
| —, Industrial | उद्योग विद्यालय । |
| —, Junior or Basic | अवर आधारिक विद्यालय । |
| —, Junior High | अवर माध्यमिक विद्यालय । |
| — leaving age | शाला त्याग वय । |
| — Management | विद्यालय प्रबन्ध निकाय । |
| —, Normal | दीक्षा विद्यालय । |
| —, Nursery | शिशु विद्यालय । |
| —, Primary | प्राथमिक विद्यालय । |
| —, Public | पब्लिक स्कूल । |
| —, Reformatory | बाल सुधार विद्यालय । |
| —, Sainik | सैनिक् विद्यालय । |
| —, Technical | प्राविधिक विद्यालय । |
| —, Vocational | व्यावसायिक विद्यालय । |
| Science | विज्ञान । |
| —, Faculty of | विज्ञान संकाय । |
| Scientific | वैज्ञानिक । विज्ञान– । |
| — approach | वैज्ञानिक दृष्टिकोण । |
| — Department | विज्ञान विभाग । |
| — group | विज्ञान वर्ग । |
| — Investigation Training School | वैज्ञानिक अनुसन्धान प्रशिक्षण विद्यालय । |
| — Research Committee | वैज्ञानिक शोध समिति । |
| Scientist | विज्ञानविद् । |
| Scope | विषय–क्षेत्र । कार्य–क्षेत्र । क्षेत्र । |

| | |
|---|---|
| Scope of instructions | अनुदेशों का विषय-क्षेत्र। |
| Score out (words etc.) | काट देना। |
| Scout | बालचर। |
| Scout Master | बालचर शिक्षक। |
| Scouting | बालचर कर्म। |
| Screen | १-पर्दा। पट। २-चित्रपट। |
| Script | लिपि। |
| Scrupulous | १-(व्यक्ति) सूक्ष्मावधानी। पूर्ण सावधान। २-पूर्ण। सूक्ष्म। |
| Scrutiny | संनिरीक्षा। छानबीन। |
| — Incharge | संनिरीक्षा प्रभारी। |
| — of nominations | नामन पत्रों की छानबीन। |
| Sculpture | १-मूर्ति कला। २-मूर्ति। |
| Seal (n.) | मुद्रा। मुहर। |
| Seal (v.) | संमुद्रित करना। |
| Sealed | संमुद्रित। मुहरबन्द। |
| — sample | मुहरबन्द नमूना। |
| — tender | मुहरबन्द टेंडर। |
| Seaman | सामुद्रिक। |
| Search | १-खोज। अन्वेषण। २-तलाशी। |
| — slip (*Police*) | तलाशी की पर्ची। |
| — of manuscripts | हस्त लिखित ग्रंथों की खोज। |
| — warrant | तलाशी का वारंट। तलाशी अधिपत्र। |
| Searching post (*Police*) | तलाशी की चौकी। |
| Season | ऋतु। |
| Seasonal Amin | फसली अमीन। |
| Second (v.) | अनुमोदन करना। |
| Second (adj.) | द्वितीय। दूसरा। |
| — class | द्वितीय श्रेणी। |
| — language | दूसरी भाषा। |

| | |
|---|---|
| Second meeting | (शिक्षा) दूसरी मीटिंग । |
| Secondary | १–गौण । २–(शिक्षा) माध्यमिक । |
| — position | गौण स्थान । |
| — education | माध्यमिक शिक्षा । |
| Secrecy | गोपनीयता । |
| Secret (adj.) | अति गोपनीय । |
| Confidential | गोपनीय । |
| Top Secret | परम गोपनीय । |
| Secret (n.) | रहस्य । |
| Secretariat | सचिवालय । |
| — Administration Department (Accounts) | सचिवालय प्रशासन विभाग (लेखा) । |
| — Administration Department (Establishment) | सचिवालय प्रशासन विभाग (अधिष्ठान) । |
| — Administration Department (Miscellaneous) | सचिवालय प्रशासन विभाग (प्रकीर्ण) । |
| Secretary | सचिव । |
| —, Agriculture Department | सचिव, कृषि विभाग । कृषि सचिव । |
| —, Assistant | सहायक सचिव । |
| —, Board of Revenue | सचिव, राजस्व परिषद् । |
| —, Chief | मुख्य सचिव । |
| —, Deputy | उपसचिव । |
| —, Joint | संयुक्त सचिव । |
| —, Legislative | विधान सचिव । |
| —, Legislative Assembly | सचिव, विधान सभा । |
| —, Legislative Council | सचिव, विधान परिषद् । |
| —, Legislature | सचिव, विधान मंडल । |
| —, Public Service Commission. | सचिव, लोकसेवा आयोग । |
| —, Under | अनुसचिव । |
| —, State Electricity Board | सचिव, राज्य विद्युत् परिषद् । |

| | |
|---|---|
| Section | १–अनुभाग । २–(अधिनियम की) धारा। ३–खंड । |
| — Leader | अनुभाग प्रमुख |
| — Officer | अनुभाग अधिकारी। |
| — writing | खंड लेखन । खंड लिपिकरण। |
| Sectional | अनुभागीय। अनुभाग– । |
| — Head Clerk | अनुभागीय मुख्य लिपिक। |
| — Incharge | अनुभाग प्रभारी । |
| — Inspector | अनुभागीय निरीक्षक । |
| Sector | १–खंड । २–क्षेत्र। |
| —, Private | अशासकीय उद्योग क्षेत्र। |
| —, Public | शासकीय उद्योग क्षेत्र। सरकारी उद्योग क्षेत्र। |
| Securely | सुरक्षित रूप में । |
| Security | १–सुरक्षा। २–प्रतिभूति । जमानत। |
| — arrangement | सुरक्षा प्रबन्ध। |
| — bond | प्रतिभूति बन्धपत्र। |
| — deposit | प्रतिभूति निक्षेप। प्रतिभूति जमा । |
| —, Government | सरकारी प्रतिभूति । सरकारी ऋणपत्र। |
| — measures | सुरक्षा के उपाय । |
| Sedition | राजद्रोह। |
| Seed | बीज । |
| — and Implements Store | बीज तथा उपकरण भंडार। |
| — dues | बीज के पावने। |
| Seek | चाहना । |
| — redress of a grievance | कष्ट का निवारण चाहना। |
| See off | बिदा करना। |
| Seize | पकड़ना। अभिगृहीत करना। |
| Seized | अभिगृहीत । |
| Seizure | अभिग्रहण । पकड़ना। |
| Select (v.) | चुनना। |

| | |
|---|---|
| Select Committee | प्रवर समिति । |
| Selection | प्रवरण । चयन । चुनाव । |
| — Committee | प्रवरण समिति । चुनाव समिति । |
| — Grade | प्रवरण श्रेणी । |
| — — Assistant | प्रवरण श्रेणी सहायक । |
| Self-contained | स्वतः पूर्ण । |
| Self-explanatory | स्वतः स्पष्ट । स्वयं व्याख्यात । |
| Self-help | स्वावलम्बन । |
| Self-sufficiency | आत्मनिर्भरता । |
| Selling agent | बिक्री एजंट । बिक्री आढ़तिया । |
| Semen preservation | वीर्य संरक्षण । |
| Semi-absorbant | अर्धशोषक । |
| Seminar | संगोष्ठी । सेमिनार । |
| — on Correctional Administration | अपराधी सुधार प्रशासन संगोष्ठी । |
| Senate | सिनेट । |
| Senior | १–ज्येष्ठ । २–उच्च । |
| — Basic Education | उच्च आधारिक शिक्षा । |
| — Basic (Junior High) School | उच्च आधारिक (अवर माध्यमिक) विद्यालय । |
| — Grade | ज्येष्ठ श्रेणी । |
| — Superintendent of Police | ज्येष्ठ पुलिस अधीक्षक । |
| Seniority | ज्येष्ठता । |
| Seniormost | ज्येष्ठतम । |
| Sentinel | सन्तरी । प्रहरी । |
| Sentry | सन्तरी । प्रहरी । |
| — beat | १–सन्तरी का हलका । २–सन्तरी का गश्त । |
| — post | पहरा चौकी । चौकी । |
| Sequence | क्रम । तारतम्य । |
| Sergeant | सार्जंट । |
| Serial | क्रमिक । क्रम– । |

| | |
|---|---|
| Serial number | क्रम संख्या । |
| Serially | क्रमशः । |
| Sericulture | रेशम उत्पादन । |
| Series | माला । श्रृंखला । |
| Serious | गम्भीर । भारी । |
| — breach of peace | गम्भीर शान्ति भंग । |
| — defect | भारी दोष । |
| — offence | गम्भीर अपराध । |
| Serologist | लसीकाविद् । |
| Servant | सेवक । नौकर । कर्मचारी । |
| Serve | १–सेवा करना । २–तामील करना । ३–भुगतना । काटना । ४–काम देना । उपयोग में आना । |
| — a summons | सम्मन की तामील करना । |
| — a sentence | दंड भुगतना । सजा काटना । |
| Served | तामील किया हुआ । |
| Service | १–सेवा । २–तामील । ३–उपयोग ४–व्यवस्था । ५–यातायात । परियान । ६–उपचर्या । मरम्मत । |
| — book | सेवा पुस्तिका । |
| —, Bus | बस यातायात । बस परियान । |
| —, Cooperative Society | विक्रय सहकारी समिति । |
| —, Educational | शिक्षा सेवा । |
| —, Free | निःशुल्क उपचर्या । |
| — fund | सेवा निधि । |
| — instruction | (प्रेष्य पत्रों आदि पर) प्रेषण अनुदेश । |
| —, Medical | चिकित्सा सेवा । |
| — of notice | नोटिस की तामील । |
| — Postage Stamp | सरकारी डाक टिकट । |
| —, Postal | डाक व्यवस्था । |

| | |
|---|---|
| Service Public | लोक सेवा । |
| — roll | सेवा वृत्त । |
| Stamp | सरकारी टिकट । |
| Serviceable | उपयोज्य । काम के योग्य । |
| Servicing | उपचर्या । |
| S. E. S. (G.) Grade | शिक्षा सेवा (पत्रित) पद क्रम । |
| Session | १–सत्र । २–अधिवेशन । |
| —, Plenary | पूर्ण अधिवेशन । |
| —, School | विद्यालय सत्र । विद्यालय शिक्षा सत्र । |
| Sessions Judge | सेशन न्यायाधीश । सेशन जज । |
| Set | कुलक । सेट । |
| Set of instructions | आदेशावली । |
| Set aside | निराकृत करना । खारिज करना । |
| Set off (n.) | १–प्रतिदावा । २–मुजराई । |
| Set out | लिखित । दिया हुआ । |
| — — in the programme | कार्यक्रम में दिया गया । कार्यक्रम में लिखित । |
| Set up (v.) | स्थापित करना । |
| Set up (n.) | व्यवस्था । ढांचा । |
| *in the new—* | नई व्यवस्था में । |
| Settlement | १–बन्दोबस्त । २–परिशोधन । चुकौती । ३–समाधान । ४–उपनिवेश । बस्ती । |
| — of a debt | ऋण का परिशोधन । |
| — of a dispute | विवाद का समाधान । |
| — Office | बन्दोबस्त कार्यालय । |
| — Officer | बन्दोबस्त अधिकारी । |
| —, Permanent | स्थायी बन्दोबस्त । |
| Several | १–पृथक् । स्वतन्त्र । २–कई । |
| Severally | पृथक् पृथक् । स्वतन्त्र रूप से । |
| Severalty | स्वतन्त्र अधिकार । पृथक् कब्जा । |
| *land held in—* | स्वतन्त्र पट्टी । |

| | |
|---|---|
| Severe | कठोर। कड़ा। तीव्र। |
| — loss of life | अत्यधिक प्राणहानि । |
| — punishment | कठोर दंड । |
| Severity | कठोरता। तीव्रता । |
| Sewer | गंदा नाला। सीवर । |
| Share | अंश। हिस्सा। |
| — capital | अंश पूंजी। |
| — certificate | अंश प्रमाणक। |
| — warrant | अंश पत्र। |
| — holder | अंशधारी। हिस्सेदार। |
| Sheet | फलक। पत्र। |
| —, Arrangement | व्यवस्था फलक। |
| —, Charge | आरोप पत्र। |
| —, Order | आदेश फलक । |
| Shell | गोल । गोली। |
| Shelter | आश्रय । |
| Shift | पाली । |
| — Double | दोहरी पाली । |
| — Engineer | पाली अभियन्ता । |
| Shortage | कमी। |
| — of attendance | उपस्थिति में कमी। |
| Shortcoming | कमी। त्रुटि । |
| Shortfall | कमी। |
| Shorthand | आशुलिपि । |
| — in expenditure | व्यय में कमी। |
| Short notice | अल्प सूचना । |
| — question | अल्पसूचित प्रश्न । |
| Shorts | जांघिया। |
| Short-term | अल्पावधि। अल्पकालिक । |
| Long-Term | दीर्घकालिक । |

| | |
|---|---|
| Short-term loan | अल्पकालिक ऋण। अल्पावधि ऋण। |
| Shoulder badge | कन्धे का बिल्ला। |
| Shouldari, Double-fly | दोहरी छोलदारी। |
| Show cause notice | कारण सूचना। |
| Show room | प्रदर्शन कक्ष। |
| Shrewd | १–चतुर। विचक्षण। २–धूर्त। धूर्ततापूर्ण। |
| Siaha Navis | सियाहा लेखक। सियाहा नवीस। |
| Sick leave | रुग्णावकाश। बीमारी की छुट्टी। |
| Side | १–पक्ष। २–पार्श्व। बगल। ३–ओर दिशा। ४–भुजा। ५–तट। किनारा। |
| Sight | १–दृष्टि। २–(बन्दूक की) मक्खी। लक्षक। |
| Signal | संकेत। |
| — Officer (*Police*) | संकेत अधिकारी। |
| —, Traffic | यातायात संकेत। |
| Signature | हस्ताक्षर। |
| Significance | १–अर्थ। अभिप्राय। २–महत्व। |
| *of great—* | बहुत महत्वपूर्ण। |
| Significant | १–अर्थपूर्ण। २–महत्वपूर्ण। |
| Simple imprisonment | साधारण कारावास। सादी कैद। |
| Since | १–से। २–क्योंकि। |
| Sincere | सच्चा। निष्कपट। ईमानदार। |
| Sincerely | सच्चाई से। ईमानदारी से। शुद्ध हृदय से। |
| —, Yours | आपका। |
| Sincerity | सच्चाई। शुद्धहृदयता। ईमानदारी। |
| Sine die | अनिश्चित काल के लिये। |
| Sine qua non | अनिवार्य शर्त। अनिवार्य। |
| Single-fly Raoti | इकहरी रावटी। |
| Single-point tax | एकस्थानीय कर। |
| Sinking fund | शोधन निधि। |
| Sir | (सम्बोधन में) महोदय। |

| | |
|---|---|
| Sister (in a hospital) | अवेक्षिका । |
| — Tutor | अवेक्षिका । शिक्षिका । |
| Site | स्थल । घटना स्थल । निर्माण स्थल । |
| — map | स्थल मानचित्र । |
| — — and plan | स्थल मानचित्र और नक्शा । |
| — plan | स्थल का नक्शा । |
| — Planner | स्थल नियोजनकार । |
| Sitting (n.) | बैठक । उपवेशन । |
| Situation | स्थिति । |
| Skeleton staff | मुख्य कर्मचारिवर्ग । |
| Sketch | खाका । |
| Skill | कौशल । |
| Skilled labourer | कुशल श्रमिक । |
| Unskilled labourer | अकुशल श्रमिक । |
| Slaughter house | बूचड़खाना । |
| Slip | १–पर्ची । २–स्खलन । चूक । |
| Slope | ढाल । |
| Sloth bear | मन्द रीछ । हिमालय रीछ । |
| Slum | गन्दी बस्ती । |
| Slump | मन्दी । |
| — remission | मन्दी के कारण छूट । मन्दी की छूट । |
| Small Cause Court | लघुवाद न्यायालय । |
| Smuggle | चोरी से लाना या ले जाना । चोरगुजारी करना । अपवहन करना । |
| Small pox | चेचक । माता । |
| Small Savings Scheme | अल्प बचत योजना । |
| Small Scale Industries | लघु उद्योग । |
| Smuggler | अपवाहक । चोरगुजारिया । |
| Smuggling | अपवाहन । चोरगुजारी । |
| Social | सामाजिक । समाज– । |

| | |
|---|---|
| Social order | सामाजिक व्यवस्था । |
| — Security | सामाजिक सुरक्षा । |
| — service | समाज सेवा । |
| — uplift | समाजोत्थान । |
| — Welfare | समाज कल्याण । |
| — — Department | समाज कल्याण विभाग । |
| — — Officer | समाज कल्याण अधिकारी । |
| Socialistic pattern (of society) | (समाज का) समाजवादी ढांचा । |
| Society | १–समाज । सभा । समिति । २–संगति । |
| Sociology | समाज विज्ञान । |
| Sodomy | पुंमैथुन । |
| Soft | मृदु । मीठा । हल्का । |
| — water | मीठा पानी । |
| Soil | भूमि । मिट्टी । |
| — Chemist | भूरसायनविद् । |
| — Classifier | भूमि वर्गीकार । |
| — Conservation | भू-संरक्षण । |
| Sojourn (n.) | अवस्थान । विराम । |
| Solemn | गंभीर । पवित्र । महत्वपूर्ण । |
| Solemnly | सत्यनिष्ठ पूर्वक । |
| *I—affirm* | मैं सत्यनिष्ठापूर्वक प्रतिज्ञा करता हूं । |
| Solemnity | गंभीरता । गांभीर्य । |
| *With—, dignity and decorum* | गौरव, गांभीर्य और शिष्टता के साथ । |
| Solicitor | सालिसिटर । प्रतिवक्ता । |
| Solution | समाधान । हल । सुलझाव । |
| Solve | सुलझाना । हल करना । समाधान करना । |
| Sorting | छांटना । छंटाई । |
| Sound | १–स्वस्थ । २–युक्ति संगत । ३–इच्छा निर्दोष । सुदृढ़ । |
| — mind | स्वस्थ चित्त । |

| | |
|---|---|
| Sound argument | युक्ति संगत तर्क। |
| Source | १–उद्गम। स्रोत । २–साधन । |
| — of income | आय का स्रोत । |
| — of letter | पत्र का उद्गम । पत्र का मूल प्रेषक । |
| — of profit | लाभ का साधन। |
| —, Reliable | विश्वस्त सूत्र । |
| Southern Circle | दक्षिणी मंडल । |
| Sovereign body | प्रभुता सम्पन्न निकाय। |
| Spare | अतिरिक्त । |
| — Copies | अतिरिक्त प्रतियां। |
| — parts | अतिरिक्त पुर्जे । |
| — sheets | अतिरिक्त पन्ने। |
| Speaker | १–(लोक सभा, विधान सभा) अध्यक्ष। २–वक्ता। |
| Special | विशेष। |
| — Car Park pass | विशेष कार भूमि प्रवेश–पत्र। |
| — Course | विशेष पाठ्यक्रम। |
| — Magistrate | विशेष दंडाधिकारी। |
| — pattern tent | विशेष भांति का तम्बू। |
| — Secretary, Finance Department | विशेष सचिव, वित्त विभाग । |
| Specialist | विशेषज्ञ। |
| — Branch | विशेषज्ञ शाखा। |
| Sepcific | १–विशिष्ट । विशेष। २–निर्दिष्ट। |
| — performance | निर्दिष्ट रूप में पालन। |
| — purpose | विशिष्ट प्रयोजन । |
| — Relief Act | विशिष्ट सहायता अधिनियम। |
| Specifically | विशेष रूप से । |
| Specifications | निर्दिष्टियां। |
| Specified | विनिर्दिष्ट । निर्दिष्ट । |

| | |
|---|---|
| Specify | विशेष या निश्चित रूप से वर्णन या उल्लेख करना। निर्दिष्ट करना। |
| Specimen | नमूना। बानगी। |
| Spectacular | प्रदर्शनीय। असाधारण। |
| Speculation | १–अनुमान। अटकल। २–सट्टा। |
| Speech | १–भाषा। बोली। २–भाषण। |
| Spelling | अक्षरी। वर्तनी। |
| Sphere | क्षेत्र। |
| — of functions | कार्य क्षेत्र। कर्तव्य क्षेत्र। |
| Spill over schemes | अधिनीत योजनायें। |
| Spirit | भाव। आशय। |
| — of instructions | अनुदेशों का भाव। अनुदेशों का आशय। |
| Sponsor (n.) | १–उत्तरदायी। २–पुरस्कर्त्ता। पोषक। |
| Sponsor (v.) | १–उत्तरदायी होना। २–पुरस्कृत करना। पोषित करना। |
| *Centrally—ed industries* | केन्द्र द्वारा पोषित उद्योग। |
| Sports | खेलकूद। क्रीड़ा। |
| Sports Council | क्रीड़ा परिषद्। |
| Spring | १–कमानी। २–स्रोत। सोता। चश्मा। ३–बसन्त ऋतु। |
| Squad | जत्था। दल। |
| — Commandar | जत्था नायक। |
| —, Flying (*Police*) | (पुलिस) उड़ाका दल। |
| S. S. E. S. Grade | व्याख्याता पदक्रम। |
| Stabilization | स्थिरीकरण। |
| Stable | स्थिर। स्थायी। |
| Stadium, Sports | क्रीड़ांगण। |
| Staff | १–कर्मचारिवर्ग। २–(शिक्षा संस्था में) अध्यापकवर्ग। |
| —, Clerical | लिपिक वर्ग। |

| | |
|---|---|
| Staff Nurse | कर्मी उपचारिका। |
| —, Teaching | अध्यापक वर्ग। |
| —, Tuitional | अध्यापक वर्ग। |
| Stage | १–सोपान। २–मंच। रंगमंच। |
| —, Higher Secondary | उच्चतर माध्यमिक सोपान। |
| —, Junior Basic | पूर्व आधारिक सोपान। |
| —, Pre Basic | पूर्व आधारिक सोपान। |
| —, Senior Basic | उच्च आधारिक सोपान। |
| Stain | १–धब्बा। २–रंग। |
| Staircase | सीढ़ी। जीना। सोपान। |
| Stamp | टिकट। स्टांप। |
| — defalcation | स्टांपों का व्यपहरण। |
| — duty | स्टांप शुल्क। |
| — Officer | स्टांप अधिकारी। |
| —, Revenue | १–राजस्व स्टांप। २–रसीदी टिकट। |
| — Vendor | स्टांप विक्रेता। |
| Stampede | भागदौड़। खलबली। |
| Standard | १–मानक। २–स्तर। ३–पताका। ४–ध्वजदंड। |
| Standard (adj.) | मानक। |
| Standardization | मानकीकरण। |
| Standardize | मानकित करना। |
| Standing | स्थायी। |
| — Committee | स्थायी समिति। |
| — Counsel | स्थायी अभिवक्ता। |
| — Order | स्थायी आदेश। |
| — position | खड़े होने की स्थिति। |
| — Regional Arbitration Board | स्थायी संभागीय विवाचन परिषद्। |
| Starred question | तारांकित प्रश्न। |
| Start | १–प्रारम्भ करना। २–प्रस्थान करना। |

State (n.) — १–राज्य। २–स्थिति। अवस्था।
State (Adj.) — राजकीय। राज्य–।
— aid — राजकीय सहायता।
— Ayurvedic College and Hospital — राजकीय आयुर्वेद महाविद्यालय तथा चिकित्सालय।
— Board of Technical Education and Training — राजकीय प्राविधिक शिक्षा तथा प्रशिक्षण परिषद्।
— Ceremonial functions — राजकीय दैनिक समारोह।
— Editor, District Gazetteers — राज्य सम्पादक, जिला भूभृत्त (गजेटियर)।
— Electricity Board — राज्य विद्युत् परिषद्।
— Employees Insurance Fund — राजकीय कर्मचारी बीमा निधि।
— Government — राज्य सरकार।
— Guest — राजकीय अतिथि। राज्य अतिथि।
— hospitality — राजकीय आतिथ्य। राजकीय अतिथि सत्कार।
— Insurance Dispensary — राजकीय बीमा औषधालय।
— Managers' Association — राजकीय प्रबंधक संघ।
— Multiple telegrams — राजकीय बहुसामान्य तार।
— Museum — राजकीय संग्रहालय।
— Observatory — राजकीय वेधशाला।
— Radio Officer, Radio Section — राज्य रेडियो अधिकारी, रेडियो अनुभाग।
— Tourist Advisory Council — राज्य पर्यटन परामर्श परिषद्।
— Transport Authority — राज्य परिवहन प्राधिकारी।
Statement — १–विवचन। विवरण। २–कथन। वक्तव्य।
— Clerk — विवचन लिपिक।
— of accounts — लेखा विवरण।
Statesman — शासन मर्मज्ञ।
Statewide — राज्य व्यापी।
Static — स्थिर। गतिहीन।
Station — १–(रेलवे) स्टेशन। २–स्थान। केन्द्र। ३–मुख्यालय। मुख्यनगर।

| | |
|---|---|
| Station, Fire | दमकल केन्द्र । |
| — Incharge | १–केन्द्र प्रभारी । २–थाना प्रभारी । |
| — Officer (of a Police Station) | थानेदार । |
| —, Police | थाना । |
| Stationary (adj.) | स्थिर । अचल । |
| Stationery (n.) | लेखन सामग्री । |
| Statistical | १–सांख्यिक । आंकड़ा सम्बन्धी । २–सांख्यिकीय । |
| — Assistant | सांख्यिक सहायक । |
| — Officer | संख्याधिकारी । सांख्यिक अधिकारी । |
| Statistician | सांख्यिक । |
| Statistics | १–सांख्यिकी । २–संख्या । आंकड़े । |
| Statistics Authority | सांख्यिक प्राधिकारी । |
| Status | १–प्रतिष्ठा । हैसियत । २–स्थिति । |
| Status quo | पूर्वस्थिति । |
| Statute | संविग्ध । |
| — barred | अवधिवाधित । |
| — of limitation | अवधि अधिनियम । |
| Statutory | संविधि । |
| Stay | १–ठहरना । रुकना । २–रोकना । |
| Stay order | रोकने का आदेश । रोधनादेश । |
| Steadily | धीर गति से । अविचलित रूप से । |
| Steady | १–धीर । स्थिर । २–एकरूप । लगातार । |
| — decline in income | आय में लगातार कमी । |
| Steam | भाप । वाष्प । |
| Steep slope | खड़ा ढाल । |
| Stencil | स्टेंसिल । |
| Stengun course | स्टेनगन शिक्षण क्रम । |
| Steno | स्टेनो । आशुलेखक । |
| Steno-cum-clerk | आशुलेखक एवं लिपिक । |

| | |
|---|---|
| Stenographer | आशुलेखक। |
| Steno-typist | आशुलेखक टंकक । |
| Step (n.) | १–कार्यवाही। उपाय। २–सीढ़ी का डंडा। |
| Step up | बढ़ाना । तीव्र करना । |
| Stereotyped | रूढ़ि बद्ध । बंधा हुआ । |
| — tour programme | दौरे का रूढ़िबद्ध कार्यक्रम । |
| Stern (n.) | नाव या जहाज का पिछला भाग। पिच्छल। |
| Stipend | वृत्ति । |
| Stipend, Middle Class | मध्यवर्गीय वृत्त। |
| Stipendiary | वृत्तिग्राही। वृत्तिक। |
| Stipulate | अनुबन्ध करना। |
| Stipulated | नियत। अनुबन्धित । |
| — time | नियत समय । |
| Stipulation | अनुबन्ध। शर्त। ठहराव। |
| Stock | १–माल। भंडार। २–पण्य भंडार। ३–सरकारी ऋण। राष्ट्र ऋण ४–पशु। |
| — book | माल बही । भंडार पंजी। |
| — Exchange | स्टाक बाजार। सट्टा बाजार। फाटका। |
| — in hand | हस्तेमाल। |
| Balance in hand | हस्तेबाकी। |
| Cash in hand | हस्तेरोकड़। |
| — Keeper | भांडारिक । |
| — man | पशुपाल। |
| — taking | भंडार परीक्षण। माल की जांच। |
| — Verifier | भांडार परीक्षक । |
| Stocking | संग्रह । संचयन । |
| Stockist | भांडारिक । |
| Stop (v.) | १–रुकना। ठहराना। २–रोक देना। बन्द कर देना । |
| — payment | भुगतान रोक देना। |

| | |
|---|---|
| Stoppage | १–विराम । २–रुकाव । बन्द करना या होना । |
| — at efficiency bar | दक्षतारोध पर रुकाव । |
| — of increment | वृद्धि रोक देना । |
| Storage | १–संग्रह । २–संग्रहाकार । ३–संग्रह व्यय । |
| — charges | संग्रह व्यय । गोदाम खर्च । |
| Store Keeper | कोठारी । |
| Store (n.) | भांडार । संग्रहागार । कोठार । |
| Store (v.) | संग्रह करना । |
| Stores | सामग्री । वस्तु । वस्तु संग्रह । |
| Stores purchase | वस्तु क्रय । भांडार क्रय । |
| — — Officer | भांडार क्रयाधिकारी । |
| Strength | १–बल । २–दृढ़ता । मजबूती । ३–शक्ति । जनशक्ति । |
| Strengthen | दृढ़ करना । दृढ़ बनाना । |
| Strengthening | दृढ़ीकरण । |
| — of administration | प्रशासन का दृढ़ीकरण । |
| Strict | कठोर । |
| — action | कठोर कार्यवाही । |
| Stricture | अवक्षेप । |
| Censure | निन्दा । |
| Reprimand | भर्त्सना । |
| Warning | चेतावनी । |
| Strike | हड़ताल । |
| Strong room | कोष कक्ष । |
| Structure | १–रचना । बनावट । २–ढांचा । ३–निर्माण । निर्मित । ४–भवन । इमारत । |
| Student | छात्र । |
| Students' Benefit fund | छात्रहितकारी कोष । |

| | |
|---|---|
| Students' Register | छात्र पंजी । |
| Studies | अध्ययन । |
| Study | अध्ययन । |
| — leave | अध्ययन अवकाश । |
| Style | शैली । |
| Sub- | अवर– । उप– । |
| — Committee | उपसमिति । |
| — Deputy Inspector of Schools | विद्यालय अवर उपनिरीक्षक । |
| — Divisional Office | परगना कार्यालय । |
| — Divisional Officer | परगनाधिकारी । |
| — Editor | उपसम्पादक । |
| — head | उपशीर्षक । |
| — Inspector | उप निरीक्षक । |
| — —, Civil Police | उप निरीक्षक, जानपद पुलिस । |
| — —, Mounted Police | उप निरीक्षक, सवार पुलिस । |
| — —, Provost | उप निरीक्षक प्रोवोस्ट । |
| — —, Traffic Police | उप निरीक्षक यातायात पुलिस । |
| — Office | उप कार्यालय । |
| — Overseer | सहायक ओवरसियर । |
| — paragraph | उप कंडिका । |
| — proprietor | उप स्वामी । |
| — region | उप संभाग । |
| — regional | उप संभागीय । |
| — Registrar | अवर निबन्धक । |
| — Rule | उप नियम । |
| — Section | उपधारा । |
| — - soil (n.) | अधस्तलीय मिट्टी । अवभूमि । |
| — - soil (adj.) | अधस्तलीय । अवतलीय । |
| — Station | उपकेन्द्र । |

| | |
|---|---|
| Sub-soil tenant | शिकमी। |
| — - Treasury | उपकोषागार। |
| — Treasury Accountant | सियाहा नवीस। |
| — Voucher | उप वाउचर। |
| Subedar, Adjutant | सूबेदार एडजुटेन्ट। |
| —, Motor Transport | सूबेदार मोटर परिवहन। |
| — Quarter Master | सूबेदारी शिविरपाल। |
| Subject | १–विषय। २–प्रजा। |
| —, Compulsory | अनिवार्य विषय। |
| —, Main | मुख्य विषय। |
| — - matter | विषय वस्तु। विषय तत्व। विषय। |
| —, Optional | वैकल्पिक विषय। |
| —, Subsidiary | गौण विषय। |
| — to | के अधीन। |
| — to the approval of | के अनुमोदनाधीन। |
| Sublet | शिकमी देना। शिकमी उठाना। |
| Submerged area | जलमग्न क्षेत्र। |
| Submission | निवेदन। प्रस्तुति देना। |
| *form and manner of—and transmission of petitions* | याचिका देने और भेजने का रूप और रीति। |
| *rule governing of the—of petitions* | याचिका देने के नियम। |
| *The file is under—* | पत्रावली अधिकारी के पास है। |
| Submit | निवेदित करना। प्रस्तुत करना। देना। |
| Forward | अग्रसारित करना। |
| Present | प्रस्तुत करना। |
| Recommend | संस्तुत करना। |
| Submitted | निवेदित। |
| Subordinate | अधीनस्थ। अधीन। अवर। |
| Subpoena | सफीना। |

| | |
|---|---|
| Subpoena, Exemption from | सफीने से मुक्ति। |
| Subscribe | १–चन्दा या शुल्क देना। २–सहमत होना। समर्थन करना। ३–हस्ताक्षर करना। ३–नीचे लिखना। |
| Subscriber | अभिदाता। |
| Subscription | चन्दा। शुल्क। अभिदान। |
| Subsequent | अनुवर्ती। बाद का। |
| Subsequently | तत्पश्चात्। उसके बाद। |
| Subsidiary | सहायक। गौण। |
| — business | गौण कार्य। |
| — food crops | सहायक खाद्य की फसलें। |
| — rules | सहायक नियम। |
| — subject | गौण विषय। |
| Subsidize | सहायता देना। |
| Subsidized | राजसहायित। |
| Subsidy | राज सहायता। |
| —, Central | केन्द्रीय सहायता। |
| Subsistence | निर्वाह। |
| — allowance | निर्वाह भत्ता। |
| Substance | १–सार। तत्व। २–सारांश। |
| Substantial | १–तात्विक। वास्तविक। ठोस। २–पर्याप्त। |
| Substantially | १–तत्वतः। २–पर्याप्त रूप में। |
| Substantiate | पुष्ट करना। प्रमाणित करना। |
| Substantive | मौलिक। |
| — appointment | मौलिक नियुक्ति। |
| — pay | मौलिक वेतन। |
| —, Provisionally | हेतुमत् मौलिक। |
| Substitute (n.) | स्थानापन्न। प्रतिस्थानी। |
| Substitute (v.) | के स्थान में रखना। प्रतिस्थापित करना। |

| | |
|---|---|
| Substituted service (of a notice etc.) | प्रतिस्थानी तामील। परोक्ष तामील।। |
| Personal service | वैयक्तिक तामील । प्रत्यक्ष तामील। |
| Subvention | आर्थिक सहायता । अर्थानुदान। |
| Subversive | १–नाशक। उच्छेदक। २–राज्य उच्छेदक। |
| — of discipline | अनुशासन को नष्ट करने वाला। अनुशासन का उच्छेदक । |
| Succeeding | अनूवर्ती। |
| Success | सफलता। |
| Succession | १–अनुक्रम। अनक्रमण। २–उत्तराधिकार। ३–परम्परा। श्रृंखला। |
| — certificate | उत्तराधिकार प्रमाणक। |
| Successive | १–अनुवर्ती। २–क्रमिक। लगातार। |
| Successor | १–अनुवर्ती । २–उत्तराधिकारी। |
| Succinct | सम्मिलित। सुगठित । |
| Suffix (v.) | अन्त में जोड़ना । |
| Sugar | शक्कर। |
| Sugarcane | गन्ना। |
| Sugar Mill Manufacturers Consortium | शक्कर मिल मालिक सहकार। |
| Suggest | सुझाव देना । |
| Suggested | सुझाया गया। |
| Suggestio falsi | मिथ्या सुझाव। |
| Suggestion | सुझाव। |
| Suit | वाद । |
| —, Civil | अर्थदेय वाद । |
| Suits Clerk | वाद लिपिक । |
| Suits Valuation Act | वाद मूल्यांकन अधिनियम। |
| Sum | १–धन। रकम। २–जोड़। |
| Summary (n.) | संक्षेप । |

| | |
|---|---|
| Summary (adj.) | सरसरी । |
| — assessment | सरसरी । निर्धारण । |
| — decision | सरसरी निर्णय । |
| — trial | सरसरी विचार । |
| Summer vacation | ग्रीष्मावकाश । |
| Summoned | आहूत । |
| Summons | आह्वान । सम्मन । |
| Sumptuary allowance | आतिथ्य भत्ता । |
| Sundry receipts | फुटकर प्राप्तियां । |
| Superannuate (n. adj.) | अतिवय । |
| Superannuate (v.) | अतिवय । घोषित करना । निवृत्त करना । |
| Superannuation | अतिवयता । |
| —, Age of | अधिवर्ष वय । निवर्तन वय । |
| — allowance | अतिवय । भत्ता । निवृत्ति भत्ता । |
| Superfluous | अतिरिक्त अनावश्यक । |
| Superintendent | अधीक्षक । |
| — of Advances | पेशगी अधीक्षक । अग्रिम अधीक्षक । |
| —, Games | क्रीड़ा अधीक्षक । |
| —, Hostel | छात्रावास अधीक्षक । |
| —, Office | कार्यालय अधीक्षक । |
| — of Police | पुलिस अधीक्षक । |
| — —, Rural Area | पुलिस अधीक्षक, ग्रामीण क्षेत्र । |
| — —, Urban Area | पुलिस अधीक्षक, नगर क्षेत्र । |
| —, Printing and Stationery | मुद्रण अधीक्षक । |
| —, Census Operations | जन गणना अधीक्षक । |
| Superintending Engineer | अधीक्षक अभियन्ता । |
| Supernumerary | अधिसंख्य । अतिरिक्त । |
| — Kanungo | अतिरिक्त कानूनगो । |
| Superior (adj.) | १–उपरिष्ठ । प्रवर । २–उच्चतर श्रेष्ठ । |
| Superior (n.) | उपरिष्ठ अधिकारी । प्रवर अधिकारी । |

| | |
|---|---|
| Superscribe | ऊपर लिखना । |
| Superscription | १–उपरिलेख । २–पता । |
| Supersede | अतिक्रमण करना । |
| Superseded | अतिक्रमित । |
| Supersession | अतिक्रमण । |
| *In —of* | का अतिक्रमण करके । |
| Supervision | पर्यवेक्षण । देखभाल । |
| — charges | पर्यवेक्षण व्यय । |
| Supervisor | पर्यवेक्षक । |
| — Kanungo | पर्यवेक्षक कानूनगो । |
| Supplement (n.) | अनुपूरक । |
| Supplement (v.) | अपूर्ति करना । पूरा करना । जोड़ना । |
| Supplemental | अनुपूरक । |
| Supplementary | अनुपूरक । |
| — examination | अनुपूरक परीक्षा । |
| — question | अनुपूरक प्रश्न । |
| Supplies | रसद । सम्भार । |
| Supply (v.) | संपूर्ति करना । प्रदान करना । |
| Supply (n.) | संपूर्ति । प्रदान । |
| —, Bulk | राशि संपूर्ति । |
| — Inspector | संपूर्ति निरीक्षक । |
| — Officer | संपूर्ति अधिकारी । |
| Support (v.) | १–समर्थन करना । २–भरण पोषण करना । |
| Support (n.) | १–टेक । आधार । २–समर्थन । ३–अवलंब । सहारा । ४–भरण पोषण । |
| Suppressio Viri | सत्यगोपन । |
| Supreme Court | सर्वोच्च न्यायालय । |
| Surcharge | अधिभार । |
| Surety | प्रतिभू । जामिन । |
| Surgeon | शल्यक । सर्जन । |

| | |
|---|---|
| Surgery | शल्य चिकित्सा । शल्य कर्म । |
| Surgical | शल्य कर्म– । शल्य चिकित्सा । |
| — instruments | शल्य कर्म उपयन्त्र । |
| — Stores | शल्यकर्म सामग्री भांडार । |
| — ward | शल्य चिकित्सा कक्ष । |
| Surname | अधिनामं । |
| Surplus (n.) | अधिकता । बचत । |
| Surplus (adj.) | अधिक । बचत । अतिरिक्त । |
| — amount | अतिरिक्त धनराशि । |
| — Budget | बचत का आयव्ययक । |
| — produce | अतिरिक्त उत्पादन । |
| — State | अतिरिक्त उपज वाला राज्य । |
| Surprise visit | आकस्मिक निरीक्षण । |
| Surrender (v.) | १–सर्मापित करना । सौंप देना ।<br>२–अभित्याग करना । |
| Surrender (n.) | १–समर्पण । २–अभित्याग । अभित्यजन । |
| — of lease | पट्टे का अभित्याग । |
| Surveillance | निगरानी । |
| Survey | सर्वेक्षण । |
| — Instructor | सर्वेक्षण प्रशिक्षक । |
| Surveyor | सर्वेक्षक । |
| Suspect (n.) | संदिग्ध व्यक्ति । |
| Suspend | निलम्बित करना । उचन्त । |
| — account | उचन्त लेखा । |
| Suspension | १–निलम्बन । मुअत्तली । २–स्थगन । |
| — bridge | झूले का पुल । |
| — of lien | गहन का निलम्बन । |
| *remissions and—* | छूट और स्थगन । |
| Syllabus | पाठ्य विवरण । |
| Symposium | परिसंवाद । |

| | |
|---|---|
| Symptom | लक्षण। |
| Syndicate | सिंडीकेट । |
| Synonym | पर्याय। |
| Antonym | विपर्याय । |
| Synonymous | पर्याय। एकार्थक । |
| Antonymous | विपरीततार्थक । |
| Synthesis | १–संश्लेष। संयोग। २–समन्वय। |
| Synthetic | १–संश्लिष्ट। संश्लेषात्मक। २–समन्वित। समन्वयात्मक । |
| — rubber | संश्लिष्ट रबर। कृत्रिम रबर। |
| — view | समन्वित दृष्टि। समन्वयात्मक दृष्टि । |

**T**

| | |
|---|---|
| Table | सारणी। |
| — of fees | शुल्क सारणी। |
| Tabulate | सारणीबद्ध करना। |
| Tabulation | सारणीकरण। सारणीयन । |
| Tabulator | सारणीयक । |
| Tact | युक्ति । चतुराई। |
| Tahsildar | तहसीलदार। |
| Tahvildar | तहवीलदार। |
| Tail of a canal | नहर पुच्छ। |
| Tailoring | सिलाई। दर्जीगीरी। |
| Take delivery (of consignment) | माला छुड़ाना या लेना। |
| Take effect | प्रवृत्त होना। |
| Tandel, Tindal | टंडेल। नायक । |
| Target | लक्ष्य। |
| — frame | लक्ष्य धारक । |
| Tariff | १–प्रशुल्क। २–प्रशुल्क सूची। |
| Cess | उपकर। |

| | |
|---|---|
| Customs | सीमाशुल्क । |
| Duty | शुल्क । |
| Fee | शुल्क । |
| Excise | उत्पादकर । |
| Octroi | चुंगी । |
| Rate | उपशुल्क । |
| Tax | कर । |
| Toll | पथकर । |
| Taungiya Teacher (*Forest*) | टौंगिया शिक्षक । |
| Tax | कर । |
| — Collector | कर समाहर्त्ता । |
| — Officer | कर अधिकारी । |
| Taxable | कर योग्य । |
| — quantum | कर योग्य न्यूनतम राशि । |
| Taxation | कराधान । कर लगाना । |
| — Officer | कराधान अधिकारी । |
| Tea party | चाय गोष्ठ । |
| Teacher | शिक्षक । अध्यापक । |
| —, Class | कक्षाध्यापक । कक्षाध्यक्ष । |
| —, Pupil | अध्यापक छात्र । |
| Teaching | अध्यापन । |
| —, Method of | अध्यापन विधि । |
| — staff | अध्यापक वर्ग । |
| Technical | १–प्राविधिक । २–पारिभाषिक । |
| — Adviser | प्राविधिक परामर्श । |
| — Branch | प्राविधिक शाखा । |
| — Course | प्राविधिक पाठ्यक्रम । |
| — education | प्राविधिक शिक्षा । |
| — Examiner | प्राविधिक परीक्षक । |
| — Guard (*Police*) | प्राविधिक गारद । प्राविधिक रक्षी । |

Technical Officer प्राविधिक अधिकारी।
— pay प्राविधिक वेतन ।
— reason प्राविधिक कारण। नियम संबंधी कारण।
— school प्राविधिक विद्यालय।
— sentry प्राविधिक संतरी।
— terms पारिभाषिक शब्द।
Technicality प्राविधिकता।
Technician प्रविधिज्ञ।
Technique प्रविधि।
Technological प्रौद्योगिक। प्रौद्योग-।
— Institute प्रौद्योगिक संस्थान ।
Technologist प्रौद्योगविद्।
Technology प्रौद्योग ।
Telegram तार।
— of appropriate priority उपयुक्त पूर्वता का तार।
—, State राजकीय तार।
Telephone टेलीफोन। दूरभाष।
— Operator टेलीफोन परिचालक।
Temperate संयत ।
Temperately worded संयत शब्दों में लिखित।
Temporary अस्थायी।
— post अस्थायी पद ।
— relief अल्पकालिक सहायता। अस्थायी सहायता।
Tenable १–(पद) धारणीय। धार्य ।
२–समर्थनीय ।
Tenancy १–काश्तकारी। २–किराएदारी।
Tenant १–काश्तकार। २–किराएदार।
Tender (n.) टेंडर। निविदा ।
—, Sealed मुहरबन्द टेंडर।
Tender (v.) १–देना। प्रस्तुत करना। २–टेंडर देना ।

| | |
|---|---|
| Tennis | टेनिस । |
| Tent | १–लम्बू । वितान । |
| Tentative | परीक्षात्मक । अस्थायी । |
| Tented arch | वितान तोरण । |
| Tenure | १–धारण । धारणाधिकार । २–धारण अवधि । |
| — of land | भूधृति । |
| — of post | पदावधि । कार्यकाल । |
| — post | सावधि पद । नियतकालिक पद । |
| Term | १–अवधि । २–शब्द । ३–(शिक्षा) उपसत्र । |
| — of office | पद की अवधि । |
| —, Technical | पारिभाषिक शब्द । |
| Terminable | समाप्य । |
| Terminal | १–आवधिक । २–सीमान्तिक । सीमा– । ३–(शिक्षा) उपसात्रिक । |
| — examination | उपसात्रिक परीक्षा । |
| — Tax | सीमान्त कर । सीमांकर । |
| — Toll Tax Inspector | सीमा–पथकर निरीक्षक । |
| Terminate | समाप्त करना । |
| Termination | समाप्ति । |
| — of service | सेवा की समाप्ति । |
| Terms | शर्तें । |
| — of reference | अधिकारादेश । विचारार्थ विषय । |
| — of service | सेवा की शर्तें । |
| Terrace | १–चबूतरा । चत्वर । २– लिन्द । |
| Territorial | प्रादेशिक । |
| — distribution | प्रादेशिक विभाजन । |
| — division | १–प्रादेशिक विभाजन । २–प्रादेशिक विभाग । |

| | |
|---|---|
| Territorial jurisdiction | प्रादेशिक अधिक्षेत्र । |
| Test | जांच । परख । परीक्षा । |
| — audit | उपसंपरीक्षा । |
| — examination | उपपरीक्षा । |
| —, Monthly | मासिक परीक्षा । |
| — relief work | प्रायोगिक सहायता कार्य । |
| Testament | वसीयत । |
| Testamentary | इच्छापत्रीय । वसीयती । वसीयत– । |
| Non Testamentary | इच्छापत्रेतर । वसीयत-भिन्न । |
| Testate | वसीयती । |
| Intestate | बे वसीयत । इच्छापत्रहीन । |
| Testator | वसीयत कर्त्ता । |
| Tester | पारखी । |
| Testify | प्रमाणित करना । |
| Testimonial | शीलपत्र । |
| Text | मूलपाठ । |
| — book | पाठ्य पुस्तक । |
| Textile Expert | वस्त्र विशेषज्ञ । वान विशेषज्ञ । |
| Textile Inspector | वस्त्र निरीक्षक । वान निरीक्षक । |
| Thatch (n.) | छप्पर । छान । छानी । |
| Thatch (v.) | छाना । |
| Theatre | १–नाट्यशाला । २–शाला । |
| —, Operation | शल्य कर्मशाला । |
| Theoretical | १–सैद्धान्तिक । २–अव्यावहारिक । |
| — subject | सैद्धान्तिक विषय । |
| Theory | सिद्धान्त । वाद । |
| Thereof | उसका । उनका । |
| *in respect*— | उसके संबंध में । |
| Thereunder | १–उसके नीचे । २–उसके अधीन । |
| Therewith | उसके साथ । |

| | |
|---|---|
| Thermantidote | वायुशीतक । |
| Thesis | शोध प्रबन्ध । |
| Till further orders | अन्य आदेश होने तक । |
| Time | समय । काल । |
| — - barred | काल–बाधित । |
| — - honoured | चिर–प्रचलित । |
| — - — practice | चिर–प्रचलित परिपाटी । |
| — Keeper | समयपाल । |
| — scale of pay | वेतन का कालमान । |
| — schedule | समय सारणी । |
| — table | समय सारणी । (शिक्षा) अध्यापन सारणी । |
| — work | अमानी काम । |
| Piece work | ठेके का काम । खुदरा काम । |
| Tindal | टंडेल । |
| Title | १–पदवी । २–(विधि) आगम । ३–नाम । शीर्षक । |
| — deed | आगम विलेख । |
| — page | मुखपृष्ठ । |
| To | (पत्र के आरम्भ में) सेवा में । |
| From | प्रेषक । |
| Token (n.) | प्रतीक । |
| — provision | प्रतीक व्यवस्था । |
| Toll | पथकर । |
| — Clerk | पथकर लिपिक । |
| — Inspector | पथकर निरीक्षक । |
| Tool | उपकरण । औजार । |
| Tools and plants | उपकरण और संयंत्र । |
| Tools Armourer | उपकरण आयुधी । |
| Top (n.) | १–शिखर । चोटी । शीर्ष । २–ऊपरी भाग । |

| | |
|---|---|
| Top (adj.) | शीर्षस्थ । सर्वोच्च । परम । |
| — cases | शीर्षस्थ मामले । |
| — priority | सर्वपूर्वता । |
| — secret | परम गोपनीय । |
| Confidential | गोपनीय । |
| Secret | अतिगोपनीय । |
| Top (v.) | शीर्षस्थ होना । सर्वोपरि होना । |
| Topic | विषय । प्रसंग । |
| Topographical forms | भूतलीय रूप । |
| Torch | टार्च । |
| Torture (v.) | यन्त्रणा देना । |
| Torture (n.) | यन्त्रणा । |
| Total (n.) | योगफल । योग । जोड़ । |
| Total (adj.) | सम्पूर्ण । |
| Tour | १–दौरा । २–पर्यटन । |
| -- programme | दौरे का कार्यक्रम । |
| Tourist | पर्यटक । |
| — Bureau | पर्यटक कार्यालय । |
| — Development Officer | पर्यटन विकास अधिकारी । |
| Tournament | खेल प्रतियोगिता । |
| Town and Village Planner | नगर तथा ग्राम नियोजक । |
| Town and Village Planning Department | नगर तथा ग्राम नियोजन विभाग । |
| Town Area | नगर क्षेत्र । |
| Tracer | अनुरेखक । |
| Track down | १–पता लगाना । २–पकड़ना । |
| Trade | १–व्यापार । २–व्यवसाय । |
| — mark | व्यापार चिह्न । |
| — pay (Wireless) | व्यवसाय वेतन (बेतार) । |
| — Union | ट्रेड यूनियन । व्यवसाय संघ । |

| | |
|---|---|
| Tradition | परम्परा । |
| Traditional | परम्परागत । |
| Traffic | यातायात । |
| — Control | यातायात नियन्त्रण । |
| — — points | यातायात नियंत्रण स्थल । |
| — signal | यातायात संकेत । |
| — Superintendent | यातायात अधीक्षक । |
| Trained | प्रशिक्षित । |
| — Teacher | प्रशिक्षित अध्यापक । |
| Trainee | प्रशिक्षार्थी । प्रशिक्षी । |
| Training | प्रशिक्षण । |
| — college | प्रशिक्षण महाविद्यालय । |
| — -*cum*-Extension Project | प्रशिक्षण एवं प्रसार प्रायोजना । |
| — -*cum*-Production Centre | प्रशिक्षण एवं उत्पादन केन्द्र । |
| — Institute | प्रशिक्षण संस्थान । |
| — Instructor | प्रशिक्षक । |
| — of rivers | नदियों का बहाव मोड़ना । |
| —, Physical | शारीरिक प्रशिक्षण । व्यायाम । |
| —, Professional | व्यावसायिक प्रशिक्षण । |
| Transaction | व्यवहार । लेन–देन । |
| Transactions | कार्य विवरण । |
| — of the Oriental Conference | प्राच्य विद्या सम्मेलन का कार्य विवरण । |
| Transfer (v.) | स्थानान्तरित करना । हस्तान्तरित करना । संक्रमित करना । |
| Transfer (n.) | १–संक्रामण । अन्तरण । २–संक्रम । |
| — Certificate | स्थानान्तरण प्रमाणक । |
| — entry | संक्रम प्रविष्टि । |
| — from one place to another | स्थानान्तरण । |
| — from one person to another | हस्तान्तरण । |

| | |
|---|---|
| Transfer of property | सम्पत्ति हस्तान्तरण । |
| — of sites | स्थल परिवर्तन । स्थान परिवर्तन । |
| Transformer | परिवर्तक । |
| Transgress | उल्लंघन करना । |
| — normal propriety | सामान्य औचित्य का उल्लंघन करना । |
| Transit | १–पारगमन । यात्रा । २–यात्रा–मार्ग । मार्ग । ३–(माल का) चलान । |
| — charges | मार्ग व्यय । चलान खर्च । |
| —, In | मार्ग में । मार्गस्थ । |
| — losses | मार्गगत हानि । |
| — pass | रवन्ना । |
| *halts in—* | मार्ग में अवस्थान । |
| *if the Minister is in—* | यदि मंत्री यात्रा–मार्ग में हों । |
| Transitional | संक्रमणकालीन । |
| — period | संक्रमण काल । |
| Translation | अनुवाद । |
| — Department | अनुवाद विभाग । |
| Translator | अनुवादक । |
| Transliteration | १–लिप्यन्तरण । २–लिप्यन्तर । |
| Transmission | १–प्रेषण । भेजना । २–संक्रमण । |
| — lines | १–तारपथ । तार लाइन । २–प्रेषण पथ । |
| Transmit | १–भेजना । प्रेषित करना । २–संक्रमित करना । |
| Transmitter | १–प्रेषक । २–(रेडियो टेली०) प्रेषित्र । |
| Transport | परिवहन । |
| — Commissioner | परिवहन आयुक्त । |
| — Department | परिवहन विभाग । |
| Transporatable | परिवहनीय । |
| Transportation | निर्वासन । कालापानी । |
| Banishment | विवासन । |

| | |
|---|---|
| Deportation | उद्वासन। |
| Exile | निर्वासन। |
| Expatriation | १–देश निकाला। २–देशत्याग। |
| Extradition | प्रत्यर्पण। |
| Transportation for life | आजीवन निर्वासन। आजीवन कालापानी। |
| Travel (v.) | यात्रा करना। |
| Travel (n.) | यात्रा। |
| Travelling allowance | यात्रा भत्ता। |
| Treasure | निधान। कोष। खजाना। |
| — trove | गड़ा धन। गुप्त धन। |
| — Vault | कोष तलागार। कोष का तहखाना। |
| Treasurer | कोषाध्यक्ष। |
| Treasury | कोषागार। कोष। |
| — bill | कोषागार हुंडी। कोषागार बिल। |
| — chalan | कोषागार चलान। कोष चलान। |
| — Officer | कोषाधिकारी। |
| Treatment | (चिकित्सा) उपचार। |
| Tremendous | १–भीषण। भयंकर। २–अत्यधिक। |
| — difference | अत्यधिक अन्तर। |
| — implications | भयंकर परिणाम। |
| — speed | भीषण वेग। अत्यधिक वेग। |
| Trench | खाई। |
| Trend | प्रवृत्ति। धारा। |
| — of thinking | विचार धारा। विचार प्रवृत्ति। |
| Trends of administration | प्रशासन की गतिविधि। प्रशासन का रवैया। |
| Trespass (v.) | अतिचार करना। |
| Trespass (n.) | अतिचार। |
| Trespasser | अतिचारी। |
| Trial | विचार करना। विचारणा। |
| Tribe | जनजाति। |

| | |
|---|---|
| Tribunal | न्यायाधिकरण । अधिकरण । |
| —, Administrative | प्रशासन न्यायाधिकरण । प्रशासनाधिकरण । |
| — of Arbitration | विवाचन न्यायाधिकरण । |
| — Industrial | उद्योग न्यायाधिकरण । |
| Trick | चाल । |
| Tried | १–विचारित । २–परीक्षित । |
| Triennial | त्रिवर्षीय । त्रैवार्षिक । |
| Triplicate (n.) | तीसरी प्रति । तृतीयक । |
| Triplicate (adj.) | तिहरा । |
| — chalans | चलान की तीन प्रतियां । |
| — copies | तीन प्रतियां । |
| True copy | शुद्ध प्रतिलिपि । |
| Trumpeter | ट्रम्पेट वादक । तूर्यवादक । |
| Trust (v.) | विश्वास करना । |
| Trust (n.) | १–विश्वास । २–न्यास । |
| —, Breach of | न्यास भंग । |
| — deed | न्यास विलेख । |
| — fund | न्यास निधि । |
| —, Improvement | नगर सुधार मंडल । |
| — property | न्यास सम्पत्ति । |
| Trustee | न्यासी । |
| —, Official | न्यासपाल । |
| Try | १–यत्न करना । २–परीक्षा करना । ३–विचार करना । |
| Tube-well | नलकूप । |
| Tuition | शिक्षण । शिक्षा । |
| — fee | शिक्षा शुल्क । |
| —, Private | गृह शिक्षण । |
| Tuitional | शैक्षणिक । |
| — class | शिक्षण कक्षा । |

| | |
|---|---|
| Tutional result | शैक्षणिक परिणाम । |
| — staff | अध्यापक वर्ग । |
| Tunnel | सुरंग । |
| Turn down | अस्वीकृत करना । |
| Turnout (of a factory etc.) | उत्पादन । |
| Turnover | १–बिक्री । व्यापार । २–बिक्रय–धनराशि । |
| Tutor | उपशिक्षक । |
| Tutorial | उपशैक्षणिक । उपशिक्षण– । |
| — Award Register (*Educ.*) | उपशिक्षण प्राप्तांक पंजी । |
| — class | उपशिक्षण कक्षा । |
| — test | उपशैक्षणिक परीक्षा । |
| Typed | टंकित । |
| Typewriter | टाइपराइटर । |
| Typewriting | टंकन । टाइप करना । |
| — Class | टंकन कक्षा । |
| Typing | टंकन । टाइप करना । |
| Typist | टंकक । |

## U

| | |
|---|---|
| Ultimate | अन्तिम । |
| — cost | अन्तिम लागत । |
| — goal | अन्तिम लक्ष्य । |
| — objective | अन्तिम उद्देश्य । |
| Ultimately | अन्ततः । |
| Ultimo | गत मास का । |
| Instant | वर्तमान मास का । |
| Proximo | आगामी मास का । |
| Ultra vires | अधिकारातीत । अधिकार बाह्य । |
| Intra vires | अधिकारान्तर्गत । |
| Umpire | निर्णेता । अम्पायर । |

| | |
|---|---|
| Unable | असमर्थ । |
| Unaided | असहायता प्राप्त । सहायताहीन । |
| Unanimity | सर्वसम्मति । ऐकमत्य । |
| Unanimous | १–सर्वसम्मत । २–एकमत । |
| Unanimously | सर्वसम्मति से । |
| Unauthorised | अनधिकृत । |
| Unavoidable | अनिवार्य । अपरिहार्य । |
| Uncashed | बिना भुनाया । |
| Uncertain | अनिश्चित । |
| Uncertainity | अनिश्चितता । अनिश्चय । |
| Uncertified | अप्रमाणित । |
| Unclaimed | अस्वामिक । बेवारिस । |
| — document | अस्वामिक लेख्य । |
| Unconditional | बिना शर्त । |
| Uncontested | निर्विरोध । |
| Uncurrent | अप्रचलित । |
| — coins | अप्रचलित सिक्के । |
| Under (adj.) | (पदनाम में) अनु–। |
| — Secretary | अनु सचिव । |
| Under (prep.) | (के) अधीन । |
| — consideration | विचाराधीन । |
| — the signature of | के हस्ताक्षर से । |
| -- the rules | नियमों के अधीन । |
| Under (prefix) | १–निम्न । अधः– । २–अल्प– । ३–अधीन । अन्तर् । |
| Underdeveloped | अल्पविकसित । |
| — country | अल्प विकसित देश । |
| — economy | अल्प विकसित अर्थव्यवस्था । |
| Undergraduate | अभिस्नातक । |
| Underlying | अन्तर्निहित । |

Undersigned — अधोहस्ताक्षरी । निम्न हस्ताक्षरकर्ता ।
Undertake — १–(कार्य) हाथ में लेना । २–(उत्तरदायित्व) लेना । ३–वचन देना ।
Undertaking — १–उपक्रम । समारम्भ । २–कार्य । व्यवसाय । ३–उत्तरदायित्व । ४–वचन ।
Undertraining — प्रशिक्षणाधीन ।
Undertrial prisoner — विचाराधीन बन्दी । हवालाती कैदी ।
Undervaluation — अवमूल्यांकन । अल्पमूल्यांकन ।
  Appreciation — अधिमूल्यन । उन्मूल्यन ।
  Depreciation — अवमूल्यन ।
  Devaluation — अपमूल्यन । मूल्यपातन ।
  Overvaluation — अधिमूल्यांकन ।
  Revaluation — पुनर्मूल्यन ।
  Valuation — मूल्यांकन ।
Undesirable — अवांछनीय ।
Undignified — अगौरवान्वित । अशोभन ।
Undisputed — निर्विवाद ।
— claims — निर्विवाद दावे ।
Undue — १–अनुचित । २–अनावश्यक ।
— advantage — अनुचित लाभ ।
— delay — अनावश्यक विलम्ब ।
— influence — अनुचित प्रभाव ।
Undulating ground — असमतल भूमि ।
Uneconomic — अलाभकर । लाभरहित ।
— holding — अलाभकर जोत ।
— property — अलाभकर सम्पत्ति ।
Unemployment — बेकारी । बेरोजगारी ।
Unequivocal — असंदिग्ध । स्पष्ट ।
Unessential — अनत्यावश्यक । अननिवार्य ।
Unexpected — अप्रत्याशित । आकस्मिक ।

| | |
|---|---|
| Unexpected delay | अप्रत्याशित विलम्ब । |
| — visit | १–अप्रत्याशित आगमन । २–अप्रत्याशित वीक्षण । |
| Unfit | १–अयोग्य । अनुपयुक्त । २–अस्वस्थ । |
| Unfitness, Certificate of | अस्वस्थता प्रमाणक । |
| Unforeseen | अनपेक्षित । |
| Unfunded debt | अल्पकालिक ऋण । |
| Unhealthiness | १–अस्वस्थता । २–अस्वास्थ्यकर । |
| Unidentified | अनभिज्ञात । बिना पहचाना । |
| Uniform (adj.) | एकरूप । एकसा । समान । |
| — procedure | समान प्रक्रिया । समान कार्य–विधि । |
| — rate | समान दर । एक दर । |
| — slope, or regular slope | सम ढाल । |
| Uniform (n.) | वर्दी । |
| Uniformed | वर्दीधारी । |
| Uniformity | एकरूपता । |
| Uninteligible | अबोध्य । समझ में न आने योग्य । |
| Union | संघ । |
| Unit | १–इकाई । २–(कार्यालय आदि का अंग)यूनिट । |
| United | संयुक्त । |
| United Nations Organization (U. N. O.) | संयुक्त राष्ट्र संघ (सं० रा० सं०) । |
| Universal | सार्वलौकिक । व्यापक । सर्वसामान्य । |
| — compulsory primary education | सार्वलौकिक अनिवार्य प्राथमिक शिक्षा । |
| — suffrage | व्यापक मताधिकार । |
| University | विश्वविद्यालय । |
| —, Affiliating | संबंधक विश्वविद्यालय । |
| — calendar | विश्वविद्यालय पंचांग । |
| — crest | विश्वविद्यालय किरीट । |

| | |
|---|---|
| University Grants Committee | विश्वविद्यालय अनुदान समिति । |
| —, Non-residential | अनावासिक विश्वविद्यालय । |
| —, Residential | आवासिक विश्वविद्यालय । |
| —, Rural | ग्राम विश्वविद्यालय । |
| Unlisted | असूचीगत । |
| — candidate | असूचीगत उम्मेदवार । |
| Unmetalled road | कच्ची सड़क । |
| Unmistakable | असंदिग्ध । भ्रमरहित । |
| *in—terms* | असंदिग्ध शब्दों में । |
| Unofficial | १–अशासकीय । २–अनाधिकारिक । |
| Unpaid | १–निर्वेतन । अवैतनिक । ३–अशोधित । अदत्त । |
| — Apprentice | निर्वेतन अप्रेंटिस । |
| — bills | अशोधित बिल । |
| — clerk | निर्वेतन लिपिक । |
| — debt | अशोधित ऋण । |
| Unparliamentary | असंसदीय । |
| Unproductive | अनुत्पादक । |
| Unqualified | १–अयोग्य । २–अनर्ह । ३–प्रतिबन्ध रहित । मुक्त । |
| Unrecorded | अनभिलिखित । |
| Unrecognized | अ–मान्यताप्राप्त । मान्यतारहित । |
| Unregulated | अनियमित । |
| Unrestricted | प्रतिबन्धरहित । |
| Unshaken | अडिग । अटल । |
| Unstarred question | अतारांकित प्रश्न । |
| Unsound | १–अस्वस्थ । २–अयुक्तिसंगत । सदोष । दुर्बल । अदृढ़ । |
| Unsubstantial | निस्सार । निस्तत्व । सारहीन । |
| *of an— character* | निस्सार । |

| | |
|---|---|
| Untenable (argument) | असमर्थनीय । अपुष्ट । |
| Untoward incident (in law and order sphere) | (शान्ति और व्यवस्था के क्षेत्र में कोई) प्रतिकूल घटना । |
| Unused | अप्रयुक्त । |
| Unwieldy | दुर्वह । भारी भरकम । |
| Unworkable | अव्यवहार्य । |
| *the scheme is—* | योजना अव्यवहार्य है । योजना कार्यान्वित नहीं की जा सकती । |
| U. P. E. S. (Junior) | उत्तर प्रदेश शिक्षा सेवा (अवर) । |
| U. P. E. S. (Senior) | उत्तर प्रदेश शिक्षा सेवा (प्रवर) । |
| Upgrade | उन्नत करना । उच्च श्रेणी में चढ़ाना । |
| — to class I | प्रथम श्रेणी में चढ़ाना या सम्मिलित करना । |
| Upgrading | उन्नयन । |
| Uphold | १–समर्थन करना । २–(निर्णय आदि) स्थिर रखना । |
| Uplift (n.) | उत्थान । |
| Upper | उच्च– । उपरि– । |
| — Chamber | उच्च सदन । |
| — Division | उच्च श्रेणी । |
| — — Assistant | उच्च श्रेणी सहायक । |
| U. P. Police Inspection Committee | उत्तर प्रदेश पुलिस निरीक्षण समिति । |
| U. P. Sports Control Board | उत्तर प्रदेश खेल नियन्त्रण परिषद् । |
| Up-to-date (accounts etc.) | अद्यावधिक । |
| Urban | नगर– । |
| — outpost | नगर चौकी । |
| Urge | १–प्रेरित करना । २–आग्रह करना । |
| Urgency | त्वरा । |
| Urgent | आवश्यक । |
| 'Urgent' slip | "आवश्यक" पर्ची । |

| | |
|---|---|
| Usage | १–व्यवहार । २–प्रथा । चलन । |
| Usual | सामान्य । प्रायिक । |
| — official channel | सामान्य सरकारी सरणि । |
| Usually | सामान्यतः । |
| Usurer | सूदखोर । |
| Usury | सूदखोरी । |
| Uterine | सहोदर । |
| Utilization certificate | उपयोग प्रमाणक । |
| Uttar Pradesh Sailor's, Soldiers and Airman's Board | उत्तर प्रदेश नाविक, सैनिक तथा वैमानिक परिषद् । |

## V

| | |
|---|---|
| Vacancy | रिक्ति । रिक्त स्थान । |
| Vacant | रिक्त । |
| — post | रिक्त पद । |
| Vacate | रिक्त करना । खाली करना । |
| Vacation | १–रिक्त करना । खाली करना । २–दीर्घावकाश । |
| — Department | अवकाश विभाग । |
| —, Summer | ग्रीष्मावकाश । |
| Vaccination | (चेचक का) टीका । |
| Vaccinator | टीका लगानेवाला । |
| Vagrant | आवारा । |
| Vague | अस्पष्ट । अनिश्चित । |
| Vakil | वकील । |
| Valid | १–युक्तिसंगत । २–(विधि) साधु । मान्य । |
| Validate | साधु करना । मान्य करना । |
| Validation | साधुकरण । मान्यकरण । |
| Validity | साधुता । मान्यता । |
| Valuation | मूल्यांकन । मूल्य–निर्धारण । |
| Value | मूल्य । |

| | |
|---|---|
| Variation | घट-बढ़। अन्तर। परिवर्तन। रूपान्तर। |
| Vault | १-तोरण। मेहराब। २-गुम्बज। ३-भूगेह। तलागार। तहखाना। |
| Vegetarian | निरामिष। शाकाहारी। |
| Vehicle | वाहन। |
| Velocity | वेग। गति। |
| Ventilation | संवातन। |
| Ventilator | संवातक। |
| Verification | १-सत्यापन। २-जांच। परीक्षा। |
| — of character and antecedents | चरित्र और पूर्ववृत्त का सत्यापन। |
| — roll of undertrials | विचाराधीन बन्दियों की सत्यापन पंजी। |
| Verified | सत्यापित। |
| Version | १-अनुवाद। २-रूप। पाठ। ३-कथन। |
| —, English | अंग्रेजी अनुवाद। अंग्रेजी संस्करण। |
| —, Full | पूर्ण रूप। |
| —, Short (of the national anthem) | (राष्ट्रगान का) संक्षिप्त रूप। लघु रूप। |
| Versus | विरुद्ध। |
| Vessel | जलयान। |
| Vested | निहित। |
| Veterinary | पशु चिकित्सा। |
| — Asistant Surgeon | सहायक पशुचिकित्सक। |
| — College | पशु-चिकित्सा महाविद्यालय। |
| — Compounder | पशु कम्पाउंडर। |
| — Doctor | पशुचिकित्सक। |
| — Hospital | पशुचिकित्सालय। |
| Vexed question | जटिल प्रश्न। |
| Vice (n.) | दुर्गुण। |
| Vice- | उप-। |

| | |
|---|---|
| Vice-Chancellor | उपकुलपति । |
| —-President | १–उपसभापति । २–उपराष्ट्रपति । |
| —-Principal | उपाचार्य । |
| Vice Versa (adv.) | विपर्यय से । वितरीत क्रम से । |
| Vide | देखिए । द्रष्टव्य । |
| View (v.) | देखना । समझना । |
| View (n.) | १–दृष्टि । विचार । २–दृश्य । |
| *in—of* | की दृष्टि से । |
| *point of—* | दृष्टिकोण । |
| View point | दृष्टिकोण । |
| Vigilance | सतर्कता । चौकसी । |
| Vigilant Control | सतर्क नियन्त्रण । |
| Vindictiveness | प्रतिशोध भावना । प्रतिशोधात्मक व्यवहार । |
| Village Defence Society | ग्राम रक्षा समिति । |
| Violate | उल्लंघन करना । अतिक्रमण करना । |
| Violation | उल्लंघन । अतिक्रमण । |
| V. I. P. | अग्रणी । |
| V. I. Ps. and distinguished persons | अग्रणी और विशिष्ट व्यक्ति । |
| Visa | बीजा । |
| Passport | पारपत्र । |
| Vis-a-Vis | के सामने । की तुलना में । |
| Visibility | दृश्यता । |
| Visible | दृश्य । |
| Visit (v.) | १–देखने या मिलने जाना । २–निरीक्षण करना । |
| Visit (n.) | १–आगमन । अभ्यागम । २–वीक्षण । ३–भेंट । ४–(शिक्षा) उपनिरीक्षण । |
| —, Formal | औपचारिक आगमन/वीक्षण । |
| —, Informal | अनौपचारिक आगमन । |

| | |
|---|---|
| Visit, Private | व्यक्तिगत आगमन । व्यक्तिगत अभ्यागमन । |
| —, Surprise | आकस्मिक निरीक्षण । |
| *pay a*— | भेंट के लिये जाना । |
| Visiting Card | नामपत्र । |
| Visiting Professor | आमंत्रित प्राध्यापक । |
| Visitor | १–दर्शक । आगन्तुक । अभ्यागत । २–वीक्षक । |
| Visitors, book | अभ्यागत पंजी । |
| Visual | दृश्य । |
| — Signalling Section (*Police*) | दृश्य संकेत अनुभाग । |
| Vital | १–जीवन संबंधी । जीवनोपयोगी । २–आवश्यक । महत्वपूर्ण । |
| — centre | मर्मस्थल । |
| — industries | महत्वपूर्ण उद्योग । |
| — question | आवश्यक प्रश्न । महत्वपूर्ण प्रश्न । |
| — Statistics | जन्म–मृत्यु के आंकड़े । |
| — Clerk | जन्म–मृत्यु लिपिक । |
| Vitamin | विटामिन । पौष्टिक तत्व । |
| Viva voce | मौखिक परीक्षा । |
| Vocabulary | शब्दावली । |
| Vocation | व्यवसाय । |
| Vocational | व्यावसायिक । |
| — education | व्यावसायिक शिक्षा । |
| — and Technical Training Centre | व्यावसायिक तथा प्राविधिक प्रशिक्षण केन्द्र । |
| — School | व्यावसायिक विद्यालय । |
| — training | व्यावसायिक प्रशिक्षण । |
| — Training Institute | व्यावसायिक प्रशिक्षण संस्थान । |
| Voice (v.) | व्यक्त करना । |

| | |
|---|---|
| Void (adj.) | (बिधि) रद्द । निष्प्रभाव । |
| Volume | १–आयतन । २–मात्रा । परिमाण । ३–जिल्द । खंड । बन्ध । |
| Volume of water | जल का परिमाण । |
| Volumtarily | स्वेच्छा से । |
| Voluntary | स्वैच्छिक । |
| Volunteer | स्वयंसेवक । |
| Votable | मतदेय । |
| Vote (n.) | मत । |
| — of censure | निन्दा प्रस्ताव । |
| — of No Confidence | अविश्वास प्रस्ताव । |
| Vote on account | लेखानुदान पर स्वीकृति । |
| Vote (v.) | १–मत देना । २–मत द्वारा स्वीकार करना । |
| Voted | मतदेय । |
| — allotment | मतदेय प्रदिष्टि । |
| — expenditure | मतदेय व्यय । |
| — grant | मतदेय अनुदान । |
| Voting | मतदान । |
| Voucher | वाउचर । व्ययपत्र । |
| Voyage | समुद्रयात्रा । |
| Vulcanization | वल्कनीकरण । |
| Vulcanizer | वल्कनीकार । |

## W

| | |
|---|---|
| Wage | मजदूरी । पारिश्रमिक । |
| Wages | मजदूरी । पारिश्रमिक । |
| Waiting list | प्रतीक्षा सूची । |
| Waive the recovery | वसूली छोड़ देना । |
| Wallmap | भित्ति मानचित्र । |
| Wandering tribes | भ्रमणशील जनजातियां । |

| | |
|---|---|
| Waqf | वक्फ । |
| War | युद्ध । |
| — concession leave | युद्ध अनुग्रह अवकाश । |
| Ward | १–(चिकित्सालय) कक्ष । २–(नगर का भाग) हलका । वार्ड । ३–अभिरक्षित । |
| — Boy | कक्ष सेवक । |
| — Master | कक्षपाल । |
| Warden | अभिरक्षक । |
| Warder | प्रहरी । |
| Warehouse | गोदाम । संग्रहागार । |
| Warehousing Corporation | संग्रहागार निगम । |
| Warning | चेतावनी । |
| Warrant | अधिपत्र । वारंट । |
| — of Appointment | नियुक्ति अधिपत्र । |
| — of Arrest | गिरफ्तारी का वारंट । |
| — of Distress | अभिहरण अधिपत्र । |
| — of Eviction | निष्कासन अधिपत्र । |
| — of precedence | अग्रता अधिपत्र । |
| — of recovery | वसूली का अधिपत्र । |
| Wasil Baqi Navis | वासिल बाकी नवीस । राजस्व लेखाकार । |
| Wastage | हानि । क्षय । |
| Waste (n.) | हानि । क्षय । |
| Waste (adj.) | निरर्थक । रद्दी । |
| — land | बंजर । |
| — paper | रद्दी कागज । |
| Watch and ward | पहरा चौकी । |
| Watchman | प्रहरी । पहरेदार । |
| Watch your front | अपने सामने देखो । |
| Water course | जलमार्ग । |
| Water marked paper | वाटर मार्क कागज । |

| | |
|---|---|
| Water regulation establishment | जल विनियमन अधिष्ठान । |
| Water shed | जल विभाजक । |
| Water tax | जलकर । |
| Water works | जलकल । |
| Way bill | १–यात्री सूची । २–माल सूची । |
| Ways and Means Committee | अर्थोपाय समिति । |
| Weapon | शस्त्र । |
| Weather | मौसम । |
| Weeder | निर्दाता । |
| Weeding | छंटाई । निर्दान । |
| Weekly | साप्ताहिक । |
| Weeviling | घुन लगना । |
| Weight | १–भार । बोझ । २–बांट । ३–तौल । |
| Weights and measures | बांट और माप । |
| — —, Controller of | बांट और माप नियन्त्रक । |
| Welcome (n.) | स्वागत । |
| —, Address of | अभिनन्दन पत्र । |
| Welfare | कल्याण । योगक्षेम । |
| — Officer | कल्याण अधिकारी । |
| — State | कल्याणकारी राज्य । लोक हितकारी राज्य । |
| Well-substantiated | सुप्रमाणित । |
| Western Circle | पश्चिमी मंडल । |
| Wharf | घाट । |
| Whereabouts | पता । ठिकाना । |
| Whip | (संसद्, में) सचेतक । |
| Whirl | घूमना । चक्कर खाना । |
| Wholesale price | थोक मूल्य । |
| Wholesaler | थोक विक्रेता । |
| Wholetime | पूर्ण[illegible]क । |

| | |
|---|---|
| Wholetime Compensation Officer | पूर्णकालिक प्रतिकर अधिकारी । |
| Wild Life Warden | वन्य जीव अभिरक्षक । |
| Wilful default | जानबूझकर अनुपस्थित होना । |
| Wilfully | जानबूझकर । स्वेच्छा पूर्वक । |
| Will | (विधि) इच्छापत्र । वसीयतनामा । |
| Wind up | १–समाप्त करना । (व्यापार) समेट लेना । बन्द करना । |
| Wing | १–(भवन का) पार्श्व । २–(किसी विभाग का) उपविभाग । |
| Wireless | बेतार । |
| — licence | बेतार लाइसेंस । |
| — receiver | बेतार ग्राहित्र । |
| — singnal | बेतार संकेत । |
| — transmitter | बेतार प्रेषित्र । |
| With (prep.) | से । साथ । सहित । |
| — a view to | की दृष्टि से । |
| — care, leniency and discrimination | सावधानी, उदारता और विवेक के साथ । |
| — compliments | सादर । साभिवादन । |
| — immediate effect | तत्काल से । इसी समय से । |
| — kind regards | सप्रेम । सस्नेह । |
| "— priority" | (सरकारी विदेश तार पर प्रेषण अनुदेश) "पूर्वता दी जाय" । |
| — reference to | के संबंध में । |
| — respects | सादर । |
| — respect to | के संबंध में । |
| — respective effect | पूर्वगामी प्रभाव के साथ । |
| Withdraw | १–वापस लेना । २–(रुपया) निकालना । प्रत्याहरण करना । |

| | |
|---|---|
| Withdrawal | प्रत्याहरण । निकासी । |
| — fee | निकासी शुल्क । |
| — form | निकासी प्रपत्र । |
| Withhold | रोक लेना । |
| Within stipulated period | नियत अवधि के भीतर । |
| Without fail | निश्चित रूप से । बिना चूक । |
| Witness | १–साक्षी । गवाह । २–गवाही । साक्षी । |
| Witnesseth that | इस बात का साक्षी है कि– । |
| Women's Ward | महिला कक्ष । |
| Wood work | काष्ठकला । |
| Wordy | १–शाब्दिक । २–शब्दबहुल । |
| Work | १–कार्य । निर्माण । ३–कृति । |
| — account | निर्माण लेखा । |
| — day | कार्य–दिवस । |
| — charged establishment | कार्य प्रभारित अधिष्ठान । |
| — of art | कलाकृति । |
| Worker | १–कार्यकर्त्ता । २–श्रमिक । कमकर । मजदूर । |
| Working (adj.) | १–कार्यकारी । कार्य– । २–कार्यकरण– । कार्य–सम्पादन । ३–व्यावहारिक । कामचलाऊ । ४–सक्रिय । चालू । |
| — assets | चालू परिसम्पत्ति । सक्रिय परिसम्पत्ति । |
| — Capital | चालू पूंजी । सक्रिय पूंजी । |
| — Committee | कार्य–समिति । |
| — day | कार्य दिवस । |
| — expenses | कार्य–सम्पादन व्यय । |
| — group | कार्यकारी मंडल । |
| — — on technical education | प्राविधिक शिक्षा कार्यकारी मंडल । |
| — hours | कार्य–समय । |
| — knowledge | व्यावहारिक ज्ञान । |

| | |
|---|---|
| Working language | व्यवहार भाषा । |
| — plan | कार्य योजना । |
| — Plans Circle | कार्ययोजना मंडल । |
| Workman | श्रमिक । कारीगर । मजदूर । |
| Works | १–निर्माण कार्य । निर्माण–। २–कर्मालय । ३–(कला आदि की) कृतियां । |
| Works Agent | निर्माण अभिकर्त्ता । |
| —, Irrigation | सिंचाई निर्माण कार्य । |
| —, Literary | साहित्यिक कृतियां । |
| — outlay | निर्माण परिव्यय । |
| —, Public | सार्वजनिक निर्माण कार्य । |
| Workshop | कर्मालय । |
| World Health Organization | विश्व स्वास्थ्य संघटन । |
| Writ | (विधि) प्रादेश । |
| — petition | प्रादेश याचिका । |
| Write off | बट्टे खाते लिखना । |
| Writing | १–लेखन । २–लेख । |
| Written | लिखित । |
| — statement | लिखित वक्तव्य । |
| Wrong (adj.) | १–अनुचित । अयुक्त । २–अशुद्ध । गलत । |
| Wrong (n.) | अपकार । |

## X

| | |
|---|---|
| X-ray | एक्सरे । |
| X-ray room | एक्सरे कोष्ठ । |

## Y

| | |
|---|---|
| Year | वर्ष । अब्द । |
| Year, Academic | शिक्षा वर्ष । |
| — book | अब्दकोष । |
| Yearly | वार्षिक । |

Your Exellency — परमश्रेष्ठ ।
Your Lordship — श्रीमन् ।
Yours faithfully — भवदीय ।
Yours respectfully — विनीत ।
Yours sincerely — आपका ।
Yours truly — भवदीय ।
Youthful Offender — युवा अपराधी ।

## Z

Z. A. F. Scheme — जमींदारी विनाश निधि योजना ।
Zamindari Abolition Act — जमींदारी विनाश योजना ।
Zarpeshgi — अग्रिम धन । पेशगी रकम । पेशगी ।
Ziledar — जिलेदार ।
Zonal — परिक्षेत्रीय ।
— Servicing Station — परिक्षेत्रीय प्रसारण केन्द्र ।
— Worker — परिक्षेत्रीय कार्यकर्त्ता ।
Zone — परिक्षेत्र ।
— Officer — परिक्षेत्र अधिकारी ।
— —, Criminal Investigation Department — परिक्षेत्र अधिकारी, अपराध अनुसन्धान विभाग ।
Zoological — प्राणिशास्त्रीय ।
— garden — प्राणिशास्त्रीय उद्यान ।
Zoology — प्राणिशास्त्र ।

# परिशिष्ट—क

## अंग्रेजी वाक्यांशों के हिन्दी पर्याय



| | |
|---|---|
| Abandonment of claim | दावे का परित्याग । दावा छोड़ देना । |
| Abatement of suit | वादसमाप्ति । वादावसान । |
| Abide by | १–का पालन करना । २–को मानना । पर स्थिर रहना । |
| —— the rules | नियमों का पालन करना । |
| —— the decision | निश्चय को मानना । निश्चय पर स्थिर रहना । |
| Abiding conviction | स्थिर धारणा । |
| Ability to read and write | लिखने पढ़ने की योग्यता । |
| Able-bodied | शरीर से समर्थ । समर्थ शरीर । |
| Abnormal circumstances | असामान्य परिस्थिति । |
| Abolition of post | पद की समाप्ति । पद तोड़ देना । |
| Above all | सर्वोपरि । सबके ऊपर । |
| Above average | औसत से ऊपर । |
| Above cited/quoted | ऊपर उद्धृत । ऊपर दिया हुआ । |
| Abovementioned | ऊपर उल्लिखित । |
| Abovenamed | उपरिलिखित । उपर्युक्त । |
| Abovesaid | ऊपर कथित । उपर्युक्त । |
| Abridge the rights conferred by the Act. | अधिनियम द्वारा दिये गये अधिकारों को कम करना । |
| Abrogation of orders | आदेशों का निराकरण । |
| Absent in spite of service of summons. | समन की तामील होने पर भी अनुपस्थित । |
| Absent without leave | बिना छुट्टी अनुपस्थित । |
| Absolute and unconditional | निरपेक्ष और बिना शर्त । |

| | |
|---|---|
| Absolute discretion | एकान्त विवेक । निरपेक्ष विवेक । |
| Absolute monopoly | पूर्ण एकाधिकार । |
| Absolute priority | परम पूर्वता । |
| Absolutely necessary | परम आवश्यक । |
| Abstract statement of cases disposed of. | निस्तारित । निबटाए हुए प्रकरणों का संक्षिप्त विवरण । |
| Abundant proof | प्रचुर प्रमाण । |
| Abuse of law | विधि का दुरुपयोग । |
| Abuse of official position | सरकारी पद का दुरुपयोग । |
| Academic discussion | बौद्धिक बहस । |
| Academic experience and attainments. | शैक्षिक अनुभव और ज्ञान । |
| Academic qualifications | शैक्षिक योग्यता । |
| Accelerated promotion | त्वरित पदोन्नति । |
| *giving of acceleration promotion* | त्वरित पदोन्नत करना । |
| Acceptance, Conditional | सप्रतिबंध स्वीकृति । |
| Acceptance of office | पद की स्वीकृति । पद स्वीकार करना । |
| Acceptance, Qualified | सीमित स्वीकृति । विशेषित स्वीकृति । |
| Access, To have | पहुंच होना । |
| *he has access to the highest officer.* | उसकी सर्वोच्च अधिकारी तक पहुंच है । |
| Accompanying letter | साथ का पत्र । सहपत्र । |
| Accordance with, In | के अनुसार । |
| According to law | विधि के अनुसार । कानून के अनुसार । |
| According to merit | योग्यतानुसार । |
| According to order | १—आदेशानुसार । २–क्रमानुसार । |
| According to rule | नियमानुसार । |
| According to the procedure prescribed for the purpose. | इस प्रयोजन के लिये विहित प्रक्रिया के अनुसार । |
| According to seniority | ज्येष्ठतानुसार । |

| | |
|---|---|
| Accord, Of one's own | स्वयं । अपने आप । स्वेच्छा से । |
| Account, Call to | स्पष्टीकरण मांगना । जवाब तलब करना । |
| Account, On no | क़िसी तरह नहीं । |
| Account, To take into | पर विचार करना । |
| Acting allowance | कार्यवाहक भत्ता । |
| Acting as | के रूप में कार्य करते हुए । |
| Acting incumbent | कार्यवाहक पदधारी । |
| Acting in his discretion | स्वविवेक से कार्य करते हुये । स्वमति से कार्य करते हुए । |
| Acting in official capacity | आधिकारिक हैसियत से काम करते हुए । पद की हैसियत से काम करते हुए । |
| Action, Course of | कार्यवाही का क्रम । कार्यवाही की दिशा । |
| Action, Line of | कार्यवाही की दिशा । कार्यवाही का रूप । |
| Action proposed to be taken | प्रस्तावित कार्यवाही । |
| Action taken thereon | उस पर की गई कार्यवाही । |
| Active consideration | सचेष्ट विचार । |
| Active list | सक्रिय सूची । |
| Active service | सक्रिय सैन्य सेवा । |
| Act of indecency | अभद्र कार्य । |
| Acts of commission and omission. | कृत और अकृत । कृताकृत । |
| Additional remarks | अतिरिक्त मन्तव्य । अतिरिक्त कैफियत । |
| Additions and alterations | परिवर्धन और परिवर्तन । |
| Adequate reasons | पर्याप्त कारण । |
| Adjusted provisionally | अंतिम रूप से समायोजित । |
| Adjustment of account | लेखा समायोजन । लेखा ड्योढ़ान । |
| Administrative approval may be obtained. | प्रशासकीय अनुमोदन प्राप्त किया जाय । |
| Administrative arrangements | प्रशासन व्यवस्था । |
| Administrative control | प्रशासकीय नियंत्रण । प्रशासनिक नियंत्रण । |
| Administrative convenience | प्रशासन सुकरता । प्रशासनिक सुकरता । |

| | |
|---|---|
| Admininstrative staff | प्रशासन कर्मचारिवर्ग । |
| Admissibility of questions | प्रश्नों की ग्राह्यता । |
| Admissible under the rules | नियमानुसार ग्राह्य । |
| Admission pass | प्रवेशपत्र । |
| Admitted in evidence | साक्ष्य में गृहीत । |
| Advance copy | अग्रिम प्रति । |
| Advances repayable | प्रतिदेय अग्रिम । |
| Advantage, To take | लाभ उठाना । |
| Adverse comments | प्रतिकूल टीका । प्रतिकूल आलोचना । |
| Adverse finding | प्रतिकूल निष्कर्ष । |
| Advisory and co-ordinating functions | सलाह और समन्वय का कार्य । मंत्रणा एवं समन्वय का कार्य । |
| Affair, Settlement of an | झगड़े का निवटारा । झगड़े का समाधान । |
| Affairs of the Union or the State. | संघ या राज्य के कार्य । |
| Affect prejudicially | प्रतिकूल प्रभाव डालना । |
| Affirmation, Solemn | सत्यनिष्ठापूर्वक प्रतिज्ञा । |
| Affront, To take as an | अपमान समझना । |
| Aforesaid terms | पूर्वोक्त शर्तें । |
| After consultation with | से परामर्श के पश्चात् । |
| Again and again | बारम्बार । |
| Against public interest | लोकहित के प्रतिकूल । जनहित के प्रतिकूल । |
| Age at which qualifying service for pension begins. | पेंशन के लिये अर्हकारी सेवा प्रारम्भ होने की की वय । |
| Age exemption | वय-मुक्ति । |
| Age of compulsory retirement | अनिवार्य निवृत्ति-वय । |
| Age of retirement | सेवा-निवृत्ति वय । निवृत्ति-वय । |
| Age of superannuation | अधिवर्ष वय । निवर्तन वय । |
| Age relaxation | वय-सीमा को शिथिल करना । वय-सीमा में छूट । |
| Air freight overseas | समुद्रपार विमान भाड़ा । |

| | |
|---|---|
| Alleged misconduct | कथित दुर्व्यवहार । |
| All-embracing | सर्वसमावेशी । सर्वग्राही । |
| All inclusive quotations | सर्ब सहित भाव । |
| All-out effort | भरसक प्रयत्न । भरसक प्रयास । |
| All rights reserved | सर्वाधिकार आरक्षित । |
| All-round improvement | सर्वतोमुखी सुधार । |
| Allowed by law | विधि–अनुमत । विधि–सम्मत । |
| Alteration, Material | सारपूर्ण परिवर्तन । ठोस परिवर्तन । |
| Alternative accommodation | १–दूसरा स्थान । २–दूसरा वासस्थान । |
| Ambitious scheme | महत्वाकांक्षी योजना । लम्बी चौड़ी योजना । |
| Amenable to control and discipline. | नियंत्रण तथा अनुशासन मानने वाला । |
| Amending notification | संशोधन अधिसूचना । |
| Amendment of a substantial nature. | तात्विक संशोधन । |
| Amenities provided by Government. | शासन द्वारा दी गई सुख–सुविधायें । |
| Amount overdue | कालातीत राशि । अतिप्राप्य राशि । |
| Annual financial statement | वार्षिक वित्त विवरण । |
| Annual increment | वार्षिक वेतन–वृद्धि । |
| Anonymous petition | अनाम याचिका । |
| Any case, In | किसी भी अवस्था में । |
| Any contravention of this rule | इस नियम का किसी प्रकार उल्लंघन । |
| Any other law at the time being in force. | उस समय प्रचलित कोई अन्य विधान । |
| Any other sufficient reason | कोई अन्य पर्याप्त कारण । |
| Appeal, Filing of | अपील दायर करना । अपील निवेशित करना । |
| Appear for interview | साक्ष परीक्षा के लिये उपस्थित होना । |
| Application for compensation | प्रतिकर के लिये आवेदनपत्र । |
| Application for death-cum-retirement gratuity. | मृत्यु और निवृत्ति आनुतोषिक के लिये आवेदन–पत्र । |

| | |
|---|---|
| Application for verification of service. | सेवा-सत्यापन के लिये आवेदन पत्र। |
| Application, Preliminary | प्रारंभिक आवेदन । |
| Application, Submission of formal. | नियमित आवेदनपत्र देना । |
| Appointed day | नियत दिन । |
| Approved as proposed | यथाप्रस्ताव अनुमोदित । |
| Approved subject to marginal comments. | उपान्त टिप्पणियों के अधीन अनुमोदित । |
| Approved subject to the objections at 'A'. | (क) में उल्लिखित आपत्तियों के अधीन अनुमोदित । |
| Appropriate action | समुचित कार्यवाही । |
| Appropriate legislature | समुचित विधान मंडल । |
| Approximate date | लगभग तारीख । लगभग दिनांक । |
| Apt words | उपयुक्त शब्द । |
| Arising therefrom | उससे उठने या उत्पन्न होने वाले । |
| Articles of dead stock | अविक्रेय माल । |
| As a general rule | साधारणतया । |
| As a matter of course | १–स्वाभाविक रूप से । साधारण रूप से । २–आवश्यक रूप से । |
| As a matter of right | अधिकार के रूप में । |
| As a result of | के फलस्वरूप । |
| As by law established | यथाविधि स्थापित । |
| As compared with | की तुलना में । |
| As early as possible | यथासंभव शीघ्र । |
| As enjoined | यथादिष्ट । जैसा कि आदेश दिया गया है । |
| As far as circumstances permit. | परिस्थिति के अनुसार जहां तक संभव हो । |
| As far as permissible | जहां तक अनुज्ञेय हो । |
| As far as possible | यथासम्भव । जहां तक संभव हो । |

| | |
|---|---|
| As far as practicable | जहां तक व्यवहार्य हो। जहां तक हो सके। यथासाध्य। |
| As for instance | जैसे। उदाहरणार्थ। यथा। |
| As for, As to | के विषय में। |
| As for his qualifications | उसकी योग्यता के विषय में। जहां तक उसकी योग्यता का संबंध है। |
| As good as | वस्तुतः। |
| As hereinafter defined | जैसी आगे परिभाषा दी गई है। |
| As hereinafter provided | जैसा कि आगे उपबंधित है। |
| As in force for the time being | जो / जैसा उस समय प्रचलित हो। |
| As laid down | जैसा कि दिया हुआ है। यथानिर्धारित। |
| As may be considered expedient. | जैसा इष्टकर प्रतीत हो। जैसा वांछनीय समझा जाय। |
| As may be mutually agreed upon. | जो परस्पर सम्मत हो। जैसा आपस में तय हो। |
| As may be necessary | जैसा आवश्यक हो। जो आवश्यक हो। |
| As may be prescribed | जो / जैसा विहित किया जाय। |
| As may be specified | यथानिर्दिष्ट। जैसा निर्दिष्ट किया जाय। |
| As nearly as possible | यथासंभव निकट। |
| As of right | अधिकार के रूप में। |
| As presented to the Legislature. | विधान मंडल में उपस्थित किए गये रूप में। जैसा कि विधान मंडल में उपस्थित किया गया। |
| As proposed | यथा प्रस्तावित। |
| As provided by law | जैसा विधान में दिया हुआ है। विधान के उपबंध के अनुसार। |
| As regards | के विषय में। के संबंध में। |
| As regards his post | जहां तक उसके पद का संबंध है। |
| As required | जैसा अपेक्षित हो। यथापेक्षित। |
| As respects the particular matter in question. | जहां तक विषय विशेष का संबंध है। |

| | |
|---|---|
| As revised | यथासंशोधित । संशोधित रूप में । |
| Assets and liabilities | परिसम्पत्ति और दायित्व । देना-पावना । |
| As soon as possible | यथासंभव शीघ्र । |
| As spoken | जैसी कि बात कर ली है । |
| Assumption of charge | कार्यभार ग्रहण । |
| Assumption of office | पद ग्रहण । |
| As the case may be | जैसी कि स्थिति हो । यथायोग । |
| *to hold office during the pleasure of the Governor, or, as the case may be, the Rajpramukh of the State.* | यथायोग राज्य के राज्यपाल या राजप्रमुख के प्रसाद पर्यन्त पद धारण करना । |
| As the matter stands | इस समय मामला जैसा है । इस समय जैसी स्थिति है । |
| At any stage | किसी भी अवस्था में । |
| At Government expense | सरकारी खर्च पर । |
| At his own risk | अपने उत्तरदायित्व पर । अपनी जिम्मेदारी पर । अपनी जोखिम पर । |
| Attachment, Liable to | कुर्की के योग्य । |
| Attachment, Under | कुर्की के अधीन । |
| Attention is invited | ध्यान आमंत्रित किया जाता है । |
| Attesting witness | प्रमाणकर्त्ता साक्षी । तसदीकी गवाह । |
| At the bar of public opinion | जनता के न्याय के सामने । जनता के न्यायालय में । |
| At the commencement of | के प्रारंभ में । |
| At the discretion of | के विवेक पर । के विवेकानुसार । |
| At the disposal of | के अधीन । |
| At the earliest convenience | यथाशीघ्र । |
| At the instance of | के अनुरोध से । की प्रेरणा से । |
| At the latest | देर से देर । |
| At the option of | की इच्छा पर । के इच्छाधीन । के इच्छानुसार । |

| | |
|---|---|
| Attributable Causes | बताए/दिए जा सकने योग्य कारण । |
| Austerity measures | मितव्यय के उपाय । |
| Avail of | से लाभ उठाना । |
| Avail oneself of the opportunity. | सुअवसर से लाभ उठाना । |
| Avail, The plea will not | यह तर्क काम न देगा। |
| Avoidable delay | निवार्य विलंब । परिहार्य विलम्ब । |
| Avoid the risk of | की जोखिम से बचना । |
| Awaiting decision | निर्णय की प्रतीक्षा है । |
| Awaiting approval | अनुमोदन की प्रतीक्षा है । |
| Awaiting orders | आदेश की प्रतीक्षा है । |

B

| | |
|---|---|
| Bad books, To be in one's | (किसी पर) किसी की अवकृपा होना । |
| Bad faith, Done in | कदाशयता से किया हुआ । |
| Bad in law | विधि-अमान्य । |
| Balance available | उपलभ्य शेष । |
| Balance brought forward | पिछला शेष । अग्रानीत शेष । |
| Balance diet | संतुलित आहार । |
| Balance in hand | हस्ते बाकी । हस्ते शेष । |
| Balance in power | शक्ति-संतुलन । |
| Based on facts | तथ्यों पर आधृत । |
| Basic needs | आधारभूत आवश्यकतायें । |
| Basic scale of pay | आधारित वेतनमान । |
| Become inoperative | निष्क्रिय होना । अप्रवर्ती होना । |
| Behalf, In that | उसके लिये । |
| Behalf of, On | की ओर से । |
| Behalf, On his | उसकी ओर से । |
| Beneficial effect | हितकारी प्रभाव। |
| Benefit, For public | सार्वजनिक हित के लिये । लोकहित के लिये । जनता की भलाई के लिये । |

| | |
|---|---|
| Benefit of doubt | संदेह लाभ । |
| Better, Had | अच्छा होता । |
| *had better taken F. D.'s advice* | वित्त विभाग से परामर्श ले लेना अच्छा होता । यदि वित्त विभाग से परामर्श ले लिया जाता तो अच्छा होता । |
| Beyond control | वश के बाहर । |
| Beyond reasonable doubt | उचित संदेह से परे । |
| Beyond reach | पहुंच के बाहर । |
| Beyond the control of | के नियन्त्रण के बाहर । |
| Body of letter | पत्र का मुख्य भाग । |
| Bona fide mistake | वास्तविक भूल । |
| Bottom, To get to the | तह तक पहुंचना । |
| Breach of contract | संविदा भंग । |
| Breach of discipline | अनुशासन भंग । |
| Breach of faith | प्रतिज्ञा भंग । वचन भंग । |
| Breach of law | विधिभंग । कानून तोड़ना । |
| Breach of orders | आदेश भंग । आदेश का उल्लंघन । |
| Breach of privilege | विशेषाधिकार भंग । |
| Breakage in transit | मार्ग में टूट-फूट । |
| Break in service | सेवा में व्यवधान । सेवा अंतराय । |
| Brief resume | संक्षेप । सारांश । |
| Bring to effect | कार्यान्वित करना । |
| Broad distinction | स्थूल भेद । स्थूल अन्तर । मोटा फर्क । |
| Broken period | खंडित अवधि । व्यवधान की अवधि । |
| Brought forward | पिछला आया । |
| Business hours | कार्य समय । |
| Business, in the course of | काम के दौरान में । |
| Business of Government | सरकारी काम । |
| By reason of | के कारण । |
| By return of post | लौटती डाक से । |

| | |
|---|---|
| By virtue of | के आधार पर। के बल पर। |
| By virtue of his office | अपने पद के आधार पर। |
| By way of amendment | संशोधन के रूप में। |

C

| | |
|---|---|
| Call for the file | पत्रावली मंगाना। |
| Call to account | स्पष्टीकरण मांगना। |
| Call upon to show cause | कारण बताने को कहना। |
| Capacity for work | कार्य सामर्थ्य। |
| Capacity, in official | आधिकारिक रूप में। पद की हैसियत से। |
| Capacity of, in the | के रूप में। की हैसियत से। |
| Cardinal issue | मूल वादपद। आधारभूत वादपद। |
| Careful comparison, On | सावधानी से तुलना करने पर। |
| Careful observance | सावधानी से पालन। |
| Carried forward | आगे गया। अग्रेनीत। |
| Carried over | आगे गया। अग्रेनीत। |
| Carry into effect | कार्यान्वित करना। जारी करना। |
| Carry weight | बल रखना। का प्रभाव पड़ना। |
| *the argument carries weight* | इस तर्क में बल है। |
| Case— | |
| *decide a case on its merit* | मामले के गुणदोष के आधार पर उसका निर्णय करना। |
| *in a number of cases* | अनेक स्थितियों में। बहुत से मामलों में। |
| *in case of need* | आवश्यकता पड़ने पर। |
| Cause and effect | कारण और कार्य। |
| Cause, To espouse a | किसी विषय का समर्थन या पक्षपोषण करना। |
| Cause, Without due | यथोचित कारण के बिना। |
| Cause, Without reasonable | उचित कारण के बिना। |
| Cease to have effect | निष्प्रभाव होना। प्रभावी न रहना। |
| Cease to operate | कार्यशील न रहना। निष्क्रिय हो जाना। |
| Ceremonial function | रैतिक समारोह। |
| Chain of circumstances | परिस्थिति श्रृंखला। परिस्थिति परम्परा। |

| | |
|---|---|
| Change of venue | स्थान परिवर्तन । |
| Change over, Orderly | व्यवस्थित परिवर्तन । |
| Channel of correspondence | पत्र-व्यवहार की सरणि । |
| Channel, Through proper | उचित सरणि से । उचित अधिकारियों द्वारा । |
| Character and antecedents of a Government servant. | सरकारी कर्मचारी का चरित्र और पूर्ववृत । |
| Charge , To answer | आरोप का उत्तर देना । स्पष्टीकरण करना । |
| Charge, To assume | कार्यभार लेना । कार्यभार ग्रहण करना । |
| Charge, To draw up | आरोप पत्र तैयार करना । |
| Charge, To hand over | कार्यभार सौंपना । |
| Charge, To frame | आरोपपत्र तैयार करना । |
| Charge, To make over | कार्यभार सौंपना । |
| Charge, To take | कार्यभार ग्रहण करना । |
| Charge, Withdrawal of | आरोप उठा लेना । आरोप वापस लेना । |
| Circulated for eliciting public opinion. | लोकमत जानने के लिये प्रचारित । |
| Circumstances, Under any | किसी भी दशा में । किसी भी परिस्थिति में । |
| Circumstances, Under the | वर्तमान परिस्थिति में । |
| Circumstantial evidence | परिस्थिति साक्ष्य । |
| Cited above | ऊपर उद्धृत । |
| Class of service | सेवा श्रेणी । |
| Clause by clause | खंडशः । |
| Clear and concise | स्पष्ट और संक्षिप्त । |
| Clear evidence | स्पष्ट प्रमाण । |
| Clearly expressed | स्पष्ट रूप से व्यक्त । |
| Clearly worded proposal | स्पष्ट शब्दों में लिखित प्रस्ताव । |
| Clear notice of a week | पूरे एक सप्ताह की सूचना । |
| Close co-operation | घनिष्ठ सहयोग । |
| Close scrutiny | सूक्ष्म संनिरीक्षण । |
| Closing of function | उत्सव की समाप्ति । |

| | |
|---|---|
| Closing speech | समाप्ति भाषण । |
| Coercive measure | अवपीड़क उपाय । |
| Collection charges | वसूली खर्च । समाहरण व्यय । |
| Collection of data | आधार–सामग्री का संकलन । |
| Collective expression of opinion | सामूहिक मताभिव्यक्ति । सामूहिक रूप से मत व्यक्त करना । |
| Collectively responsible | सामूहिक रूप से उत्तरदायी । |
| Combined operation | संयुक्त क्रिया । |
| Come into force | प्रचलित होना । |
| Come into operation | प्रचलित होना । सक्रिय होना । |
| Commemorative model | स्मारक पदक । |
| Commendatory letter | संस्तुति पत्र । |
| Commission of enquiry | जांच कमीशन । जांच आयोग । |
| Committed for trial | विचारार्थ अभिप्रेषित । |
| Committee of privileges | विशेषाधिकार समिति । |
| Committee of ways and means | अर्थोपाय समिति । |
| Common good | सर्वहित । सब की भलाई । |
| Common interest | सामान्य हित । |
| Common irregularities | सामान्य अनियमितताएं । |
| Communication, Means of | संचार के साधन । |
| Commutation of pension | पेंशन का राशीकरण । |
| Comparative statement | तुलनात्मक विवरण । |
| Compassionate ground, On | अनुकम्पा के आधार पर । |
| Competent authority | समर्थ प्राधिकारी । |
| Competent court | समर्थ न्यायालय । |
| Complete information | पूरी जानकारी । पूरी सूचना । |
| Comply with requirements | आवश्यकताओं की पूर्ति करना । अपेक्षाओं की पूर्ति करना । |
| Concentration of authority | प्राधिकार का केन्द्रीयकरण । |
| Conclusive and final | निश्चायक और अंतिम । |

| | |
|---|---|
| Concrete example | ठोस उदाहरण । प्रत्यक्ष उदाहरण । |
| Concurrence of the competent authority | समर्थ प्राधिकारी की सहमति । |
| Conditional acceptance | सप्रतिबंध स्वीकृति । शर्ती स्वीकृति । |
| Condition precedent | पूर्वपाल्य शर्त । |
| Conditions, expressed and implied | अभिव्यक्त और ध्वनित शर्तें । उक्त और ध्वनित शर्तें । |
| Conditions of service | सेवा की शर्तें । |
| Conduct and discipline | आचरण और अनुशासन । |
| Confined to discussion | चर्चा तक सीमित । |
| Conflicting reports | परस्पर विरोधी प्रतिवेदन । |
| Conflict of laws | विधि निरोध । |
| Connecting reference | संबंधक निर्देश । |
| Consent, Free and Voluntary | स्वतंत्र और स्वैच्छिक सहमति । |
| Consequence, of no | महत्वहीन । अमहत्वपूर्ण । |
| Consideration, Active | सचेष्ट विचार । |
| Consideration of, In | के उपलक्ष में । के प्रतिफल स्वरूप । |
| Consideration, Take into | विचार में रखना । दृष्टि में रखना । |
| Consideration, Under | विचाराधीन । |
| *it is for——whether* | इस पर यह विचार करना है कि क्या—— । |
| Consign to the records | अभिलेखालय में भेजना । |
| Consistency of conduct | आचरण की दृढ़ता । |
| Consistent with the provisions, So far as | जहां तक उपबन्धों से संगत हो । जहां तक उपबन्धों के अनुरूप हो । |
| Conspicuous gallantry | विशिष्ट शौर्य । |
| Constituted by law | विधि द्वारा गठित । विधि द्वारा निर्मित । |
| Constituted by or under | द्वारा या अधीन गठित । |
| Constitutional remedies | संविधानिक उपाय । संविधानिक प्रतिकार । |
| Constitution of a Committee | समिति का गठन । समिति का निर्माण । |
| Constructive Criticism | रचनात्मक आलोचना । |
| Construed, Shall be | (का) यह अर्थ किया/समझा जायगा । |

| | |
|---|---|
| Contempt of court | न्यायालय का अवमान । |
| Contention is untenable | तर्क असमर्थनीय है। तर्क में बल नहीं है। |
| Contingent on or upon | पर निर्भर । |
| Continued from page .. | पृष्ठ ··· .से क्रमशः। |
| Continued on page .. | पृष्ठ ··· पर क्रमशः। आगे पृष्ठ ... पर । |
| Continuity of service | सेवा का क्रम । |
| Contravention of the provisions of | के उपबन्धों का उल्लंघन । |
| Conversant with, Fully | से पूर्णतया परिचित । से पूर्णतया अनभिज्ञ। |
| Convincing proof | प्रत्यात्यक प्रमाण । विश्वासोत्पादक प्रमाण। |
| Co-ordinating authority | समन्वय प्राधिकारी । |
| Copy enclosed for ready reference | सुगम निर्देश के लिए प्रतिलिपि संलग्न । |
| Copy, with a spare copy, is forwarded | प्रतिलिपि, एक अतिरिक्त प्रति के साथ, भेजी जाती है। |
| Corrected to date | आज तक संशोधित । |
| Correspondence resting with your letter dated | आपके दिनांक ··· के पत्र पर रुका हुआ पत्र-व्यवहार। |
| Cost of maintenance | अनुरक्षण व्यय । |
| Course, Innatural | सामान्य क्रम में । |
| Course, Matter of | साधारण बात । स्वाभाविक बात । |
| Course of employment, During the | सेवा-काल में । |
| Course of, In the | के दौरान में । के समय । |
| Course of studies | पाठ्यक्रम । |
| Creation of post | पद का निर्माण। पद का सर्जन। |
| Credence (to), Give | (पर) विश्वास करना । |
| Credible information | विश्वासनीय सूचना । |
| Criminal breach of trust | दंडनीय विश्वासघात । |
| Critical situation | संकट की स्थिति । नाज़ुक स्थिति । |
| Crossing of efficiency bar | दक्षतारोध पार करना । |

| | |
|---|---|
| Daily average of cases disposeed of. | निस्तारित/निर्वतित प्रकरणों का दैनिक औसत। |
| Date of application | आवेदन–दिनांक । आवेदन की तारीख । |
| Date, Of the same | उसी दिनांक का । उसी तारीख का । |
| Date of publication of notice | सूचना प्रकाशित होने की तारीख । सूचना प्रकाशन का दिनांक । |
| Date of relief | पदावमुक्ति की तारीख । पदावमुक्ति का दिनांक। |
| Day duty | दिन का काम । दिन की ड्यूटी । |
| Days of grace | अनुग्रह दिन । रियायती दिन । |
| Day-to-day administration | दैनिक प्रशासन । दिनानुदिन का प्रशासन । |
| Deal with a case | प्रकरण को देखना । प्रकरण की कार्यवाही करना । |
| Dealt with initially | (जिसपर) आरम्भ में कार्यवाही की गई । |
| Debarred from service | सेवावारित । |
| Decentralization of industries | उद्योगो का विकेन्द्रीकरण। |
| Decide on merits | गुणदोष के आधार पर निर्णय करना । |
| Declaration of allegiance | निष्ठा प्रख्यापन। |
| Declared null and void | निष्प्रभाव घोषित। अकृत और शून्य घोषित। |
| Declared policy | घोषित नीति। |
| Deduction at source | स्रोत पर कटौती। |
| Deemed to be vested | निहित समझा जाना। |
| Default of, In | न करने पर । के अभाव में । वितथ में । |
| Default of payment, In | भुगतान न करने पर। अदा न करने पर । |
| Defeat the intention of law | विधि का अभिप्राय विफल करना। |
| Deficiency, To make good the | कमी पूरी करना। |
| Defiance of law | विधि की अवज्ञा । |
| Degree of utility | उपयोगिता की मात्रा। |
| Delay is regretted | विलम्ब के लिये खेद है । |

| | |
|---|---|
| Delegation of powers | अधिकारों का प्रतिनिधान। |
| Delicate situation | विषम स्थिति । नाजुक स्थिति । |
| Dereliction of duty | कर्तव्य–विमुखता । |
| *has been charged with dereliction of duty* | (पर) कर्तव्य–विमुखता का आरोप लगाया गया है । |
| Derogation from the powers | अधिकारों का अल्पीकरण । |
| Description of contents | अन्तर्वस्तुओं का विवरण । |
| Detached view | तटस्थ दृष्टि । तटस्थ विचार । |
| *to take a detached view of the case* | विषय पर तटस्थ होकर विचार करना । |
| Detailed report | सविस्तर प्रतिवेदन । |
| Determination of priorities | पूर्वता निर्धारण । |
| Difference, It makes a great | इससे बहुत अंतर पड़ जाता है । |
| Difference of opinion | मतभेद । |
| Direct action | प्रत्यक्ष कार्यवाही । |
| Direct approach | १–सीधी पहुंच । २–सीधी मार्ग । |
| Direct approach to a problem | समस्या पर सीधे ढंग से विचार । |
| Directed | निर्देशित । |
| I am directed to invite a reference to the correspondence resting with D. M.'s letter | मुझे जिला दंडाधिकारी के पत्र पर निलंबित पत्र–व्यवहार की ओर ध्यान आकृष्ट करने का निर्देश हुआ है । |
| Direction and control | निदेश और नियंत्रण । |
| Directive principles | निर्देशक सिद्धान्त । |
| Directly or indirectly | प्रत्यक्ष या परोक्ष रूप से । |
| Dire necessity | घोर आवश्यकता । नितान्त आवश्यकता । |
| Disadvantage | हानि । अहित । |
| *conditions of service shall not be varied to his disadvantage.* | सेवा की शर्तों में ऐसा परिवर्तन नहीं किया जायगा कि उसकी हानि हो । |
| Discharge of duty | कर्तव्य का पालन । |
| Discharge of duty, In the | कर्तव्य के पालन में । |

| | |
|---|---|
| Disciplinary measure | अनुशासनिक उपाय । |
| Discrepancy, To reconcile | विभेद का समाधान करना । |
| Discretionary grant | विवेकानुदान । |
| Discretionary power | विवेकाधिकार । |
| Discretion, Judicial | न्यायिक विवेक । |
| Discretion of the Court, In the | न्यायालय के विवेक में। |
| Discriminatory practices | भेदकारी व्यवहार । भेदपूर्ण व्यवहार । |
| Disorderly conduct | उच्छृंखल आचरण । |
| Disparity in rates | दरों में असमानता । |
| Dispense with service | सेवा से मुक्त करना । नौकरी से छुड़ाना । |
| Dispense justice | न्याय करना । |
| Disposal of a case | मामले का निपटारा । प्रकरण का निस्तारण । |
| Disposal to be expedited | शीघ्र निपटाया जाय । |
| Dissemination of information | सूचना का प्रचार । |
| Disturbance of the peace | शान्ति भंग । |
| Doubt, Benefit of | सन्देह लाभ । |
| Draft for approval | अनुमोदनार्थ प्रालेख । स्वीकृत्यर्थ प्रालेख । |
| Draft as directed | निदेशानुसार प्रालेख प्रस्तुत करना । |
| Draw attention | ध्यान दिलाना । ध्यान आकृष्ट करना । |
| Due authority, Without | सम्यक् प्राधिकार के बिना । उचित प्राधिकार के बिना । |
| Due constitution of a committee. | समिति का यथोचित रूप में गठन । |
| Due course of law | विधि का यथोचित क्रम । |
| Due process of law | यथोचित विधि-प्रक्रिया । |
| Due weight, To give | यथोचित महत्व देना । |
| Duly authorized in that behalf | उसके विषय में यथाविधि प्राधिकृत । |
| Duly qualified | आवश्यक योग्यता प्राप्त । आवश्यक अर्हता प्राप्त । |
| Duly verified | यथाविधि सत्यापित । |

| | |
|---|---|
| During the discussion | चर्चा के समय । बहस के दौरान में । |
| During the pleasure of | के प्रसाद पर्यन्त । |
| During the term of office | पदावधि में । पद की अवधि में । |
| Duties of office | पद के कर्तव्य । |
| Duty, Official | सरकारी काम । |
| *employed on official duty in connection with the election* | निर्वाचन के संबंध में सरकारी काम पर नियुक्त । |
| Duty, sense of | कर्तव्य-ज्ञान । कर्तव्य-भावना । |
| Dying declaration | मृत्युकालीन प्रख्या । |

## E

| | |
|---|---|
| Early stage | आरंभिक अवस्था । |
| Easy reference | सुगम निर्देश । |
| Economic crisis | आर्थिक संकट । |
| Economic blockade | आर्थिक नाकाबन्दी । |
| Economy measure | मितव्यय का उपाय । |
| Educationally unqualified | शिक्षा की दृष्टि से अनर्ह । |
| Effect, Carry into | कार्यान्वित करना । |
| Effect, In | वास्तव में । |
| Effect, Shall have | प्रभावी होगा । लागू होगा । |
| Effect, To give | प्रभावी बनाना । लागू करना । |
| Effect, To take | लागू होना । प्रभावी होना । |
| Effect, To the | इस आशय का । |
| Efficiency of administration | प्रशासन की कार्यक्षमता । |
| Efficiency bar | दक्षतारोक । |
| Effective control | प्रभावी नियंत्रण । |
| Emergent meeting | आपातिक अधिवेशन । |
| Empowered in that behalf | इस संबंध में अधिकृत । |
| End, Come to an | समाप्त होना । |
| End, In the | अन्त में । |

| | |
|---|---|
| Enquire the present position of the case | मामले की वर्तमान स्थिति की जांच करना। |
| Enquiries in the matter are under way | मामले की जांच की जा रही है। |
| Enquiry into a charge | किसी दोषारोप की जांच । |
| Entertain the claim | दावा ग्रहण करना । |
| Enter upon an office | पद ग्रहण करना । |
| Entirely optional | सर्वथा ऐच्छिक । सर्वथा वैकल्पिक । |
| Entrust with duty | कर्त्तव्य सौंपना । |
| Equality of opportunity | अवसर की समानता । |
| Equally entitled | समान रूप से हकदार । समान अधिकारी। |
| Equivalent rank | बराबरी का पद । समान पद । |
| Equivalent to | के समान । |
| Error apparent on the face of the record | अभिलेख से प्रकट होने वाली भूल। भूल जो अभिलेख से प्रकट है। |
| Error of judgment | निर्णय की भूल। भ्रान्ति। |
| Essential services | परमावश्यक सेवायें। |
| Established by law | विधि द्वारा स्थापित । |
| Established practice | रूढ़ व्यवहार । रूढ़ि । |
| Evenly balanced | सन्तुलित । |
| Event of, In the | के होने पर। की अवस्था में। |
| Events, At all | हर दशा में । |
| Ever since | तब से सदैव। तब से बराबर। |
| Every now and then | बार बार। |
| Evidence, Circumstantial | परिस्थिति साक्ष्य । |
| Evidence, Conclusive | निश्चायक साक्ष्य । |
| Evidence, Hearsay | श्रुत साक्ष्य । |
| Evidence, Material | सारवान साक्ष्य । |
| Examine the proposals | प्रस्तावों की परीक्षा कीजिए । |
| Example, To set an | अच्छा उदाहरण, आदर्श रखना । |

| | |
|---|---|
| Except as expressly provided | स्पष्ट रूप से उपबंधित अवस्था को छोड़ कर । |
| Except as otherwise provided | अन्यथा उपबंधित अवस्था को छोड़ कर । |
| Except in so far as they may not be inconsistent with | जहां तक कि वे-----से असंगत न हों । |
| Exceptional and emergent cases | असामान्य और आपाती मामले । |
| Except with the previous sanction | पूर्व स्वीकृति के बिना । |
| Exclusive powers | अनन्य अधिकार । |
| Executive action | निष्पादन कार्यवाही । |
| Exercise of the power, In | अधिकारों का प्रयोग करते हुए । |
| Expedient, It is not | यह इष्टकर नहीं है । |
| Expiration of the term of office | पदावधि की समाप्ति । |
| Express delivery post | तुरन्त देय डाक । |
| Expression, Medium of | अभिव्यक्ति का माध्यम । |
| Express understanding | स्पष्ट समझौता । |
| Extract to be taken | उद्धरण लिया जाय । |

## F

| | |
|---|---|
| Face, On the | प्रत्यक्षतः । ऊपर से । |
| Face value | अंकित मूल्य । |
| Fact, Question of | तथ्य का प्रश्न । |
| Fact in issue | वाद तथ्य । वाद वस्तु । |
| Fact, Matter of | तथ्य का विषय । तथ्य की बात । |
| Fact, As a matter of | वस्तुतः । |
| Facts and figures | तथ्य और आंकड़े । |
| Facts of the case | १–वाद तथ्य। २–प्रकरण संबंधी तथ्य । |
| Fair knowledge | साधारण ज्ञान । |
| Fallacious argument | भ्रामक तर्क । |
| Fall in line with | के अनुसार कार्य करना । |

| | |
|---|---|
| Fall into arrears | बाकी पड़ना । |
| *work fell into arrears* | काम बाकी पड़ गया । |
| Fall short | कम होना । |
| Fall short of expectations | आशा से कम होना । |
| Fancy fair | रुचिर मेला । |
| Far-reaching effect | दूरव्यापी प्रभाव । |
| Favourable circumstances | अनुकूल परिस्थितियां । |
| Favour with your views | कृपया अपने विचार व्यक्त करें । |
| Fear or favour | भय या पक्षपात । |
| *without fear or favour* | बिना भय या पक्षपात के । |
| Features, Essential | मुख्य विशेषताएं । मुख्य बातें । |
| *essential features of the scheme.* | योजना का स्वरूप । योजना की मुख्य विशेषताएं । |
| Fictitious account | जाली लेखा । |
| File a document | लेख्य निवेशित करना । |
| File (n.) | पत्रावली । |
| deposit a file | पत्रावली निक्षेप करना । पत्रावली जमा करना । |
| keep into file | पत्रावली में रखना । |
| open a file | पत्रावली खोलना । |
| place papers on the file | कागज/पत्रजात पत्रावली में रखना । |
| put up the file | पत्रावली प्रस्तुत करना । |
| restore papers to the file | कागजों को फिर पत्रावली में रखना । |
| Final decision when arrive at will be communicated | अंतिम निर्णय हो जाने पर सूचित किया जायगा । |
| Finally disposing of the matter | विषय को अंतिम रूप से निपटाना । विषय का अन्तिम रूप से निस्तारण । |
| Final reply will follow as soon as possible | अन्तिम उत्तर यथाशीघ्र भेज दिया जायगा। |
| Financial irregularities | वित्तीय अनियमिततायें । |
| Fixation of pay | वेतन निश्चित करना । |

| | |
|---|---|
| For approval | अनुमोदनार्थ । स्वीकृत्यर्थ । |
| For compliance | अनुपालनार्थ । |
| For daily purposes | दैनिक प्रयोजनों के लिये । |
| Foregoing provisions | पूर्ववर्ती उपबन्ध । |
| For example | उदाहरणार्थ । |
| For expression of opinion | मत प्रकट करने के लिये। मताभिव्यक्ति के लिये । |
| Formal call | औपचारिक भेंट । |
| Formal notice | औपचारिक सूचना । |
| Formal occasion | औपचारिक अवसर । |
| Formal warning | यथानियम चेतावनी । नैयमिक चेतावनी । |
| Form of questions | प्रश्नों का रूप । |
| For non-residential purposes | निवासेतर प्रयोग के लिये । |
| For official use only | केवल सरकारी उपयोग के लिये । |
| For perusal and return | पढ़कर वापस करने के लिये । |
| For practical purposes | व्यावहारिक प्रयोजनों के लिये । |
| For public benefit | सार्वजनिक हित के लिये । |
| For ready reference | सुगम निर्देश के लिये । |
| For reason not connected with | (से) असंबद्ध कारणों से । |
| For the consideration of | के विचारार्थ । के विचार के लिये । |
| For the first time | पहली बार । |
| For the general good | सर्वसाधारण के हित के लिये । सबकी भलाई के लिये। |
| For the purpose of | के प्रयोजन के लिये। के लिये । |
| For the time being in force, The rule | तत्समय प्रचलित नियम । उस समय प्रचलित नियम । |
| For want of | के अभाव में । |
| Forwarded and recommended | अग्रसारित और अनुशंसित । भेजा जाता है और सिफारिश की जाती है । |
| Forwarded for necessary action | आवश्यक कार्यवाही के लिये अग्रसारित । |

| | |
|---|---|
| Free and voluntary | स्वतंत्र और स्वैच्छिक । |
| From generation to generation | पीढ़ी–दर–पीढ़ी । |
| From time to time | समय समय पर । |
| Full dress debate | पूर्ण वादविवाद । पूरी बहस । |
| Full time worker | पूर्णकालिक कार्यकर्ता । |
| Further consideration | और विचार । |
| *further consideration of the case* | मामले पर और विचार करना । |

## G

| | |
|---|---|
| Gain wrongfully | अनुचित/अवैध रूप से प्राप्त करना । |
| Gallantry award | शौर्य पुरस्कार । |
| General rule, As a | साधारणतः । साधारण रूप से । |
| General set up | सामान्य व्यवस्था । |
| General way, In a | सामान्य रीति से । सामान्यतया । |
| Give effect to | कार्यान्वित करना । प्रभावी बनाना । |
| Give precedence | अग्रता देना । |
| Give a satisfactory account of oneself. | अपने बारे में संतोषजनक उत्तर देना । |
| Good behaviour | सदाचार । |
| Good faith | सदाशयता । |
| Good faith, In | सदाशयता से । |
| Good order, In | अच्छी दशा में । |
| Good, To make | पूरा करना । . |
| *make good the loss* | क्षति पूरी करना । |
| Government have been viewing the whole question with somewhat uneasy feeling | सरकार पूरे प्रश्न पर कुछ व्यग्रता के साथ विचार करती रही है । |
| Grant permission | अनुज्ञा देना । |
| Grievance, Redress of a | कष्ट का निवारण । शिकायत दूर करना । |
| Gross moral turpitude | घोर नैतिक पतन । |

| | |
|---|---|
| Gross negligence | घोर उपेक्षा । |
| Ground of appeal | अपील का आधार । |
| Guilty, To plead | अपराध स्वीकार करना । |

**H**

| | |
|---|---|
| Had better taken F. D.'s advice | वित्त विभाग से परामर्श कर लेना अच्छा होता । |
| Hard and fast rules | कठोर नियम । |
| Have effect | प्रभावी होना । लागू होना । |
| Have the force of law | विधि के समान प्रभावी होना । |
| Have recourse to | का सहारा लेना । को अपनाना । |
| Having regard to the circumstances of the case | प्रकरण की परिस्थितियों को ध्यान में रखते हुए । |
| Heard and finally decided | सुना और अन्तिम रूप से निर्णय किया । सुना गया और अंतिम निर्णय किया गया । |
| Heard in person | स्वयं सुना । |
| Heed, To pay | ध्यान देना । |
| Held in trust | न्यास के रूप में धृत/रखा गया । |
| Hereinafter appearing | आगे दिया हुआ । |
| Hold in abeyance | रोक रखना । आस्थगित रखना । |
| Hold office | पद धारण करना । पद पर होना । |

**I**

| | |
|---|---|
| I am directed to say | मुझसे यह कहने का अनुरोध किया गया है । |
| I am directed to say | मुझे यह कहने का आदेश हुआ है । |
| I beg to report | सविनय प्रतिवेदन है । मैं सविनय प्रति- वेदन करता हूं । |
| If satisfied after due enquiry | यदि विधिवत् जांच से समाधान हो जाय । |
| If the state of work permits | कार्य की स्थिति को देखते हुये यदि उचित हो । |
| I have satisfied myself that | मैंने समाधान कर लिया है कि । |
| Immediate despatch | तुरंत प्रेषण । |

| | |
|---|---|
| Immediate notice | तत्काल सूचना । |
| Immediate officer | आसन्न अधिकारी । |
| In accordance with | के अनुसार । |
| In accordance with the provision in that behalf contained in | में दिये हुए तद्विषयक उपबंध के अनुसार । |
| In addition to | के अतिरिक्त । |
| In advance | अग्रिम । पहले से । |
| Inadvertently overlooked | भूल से छूट गया । अनवधान से छूट गया । |
| In an existing vacancy | वर्तमान रिक्त पद पर । |
| In anticipation of orders | आदेशों की प्रत्याशा में । |
| In any case | किसी भी अवस्था में । |
| In a provisionally substantive capacity | हेतुमत् मौखिक रूप में । |
| Inasmuch as | जहां तक कि । |
| In broad outline | मोटे तौर पर । स्थूल रूप में । |
| In camera | बंद कमरे में । |
| In camera, Meeting | बन्द बैठक । |
| In case it appears | यदि यह प्रतीत हो । |
| In case of doubt | संदेह की अवस्था में । संदेह होने पर । |
| In case of urgency | अत्यावश्यक होने पर । |
| In cash | नगद । |
| In certain cases | १–कुछ मामलों में । २–कुछ अवस्थाओं में । |
| Incidentally it may be observed that | प्रसंगवश यह कहा जा सकता है कि । |
| In compliance with | का अनुपालन करते हुए। के अनुपालन में। |
| In connection with | के संबंध में । |
| In consideration of | के प्रतिफलस्वरूप । के बदले में । |
| In consultation with | के परामर्श से । |
| In continuation of | के क्रम में । |

| | |
|---|---|
| In contravention of | का उल्लंघन करके । |
| In course of | के दौरान में । |
| Incumbent (of an office) | पदधारी । |
| In default of | न करने पर। न होने पर। के वितथ में। |
| In discharge of duty | कर्तव्य के पालन में। कर्तव्य का पालन करते हुए। |
| In due course | यथासमय । यथोचित समय में । |
| In due form | विहित रूप में। |
| In exercise of | का प्रयोग करते हुए। |
| In force | प्रचलित। |
| Informal discussion | अनौपचारिक चर्चा। |
| In general | सामान्य रूप से। |
| In his discretion, Acting | स्वमति से कार्य करते हुए । स्वविवेक से कार्य करते हुए । |
| In his view | उसकी दृष्टि में । उनकी दृष्टि में । |
| In like manner | उसी प्रकार । उसी रीति से । समान रीति से । |
| In lieu of | के बदले में । के स्थान पर । |
| In order | १–क्रम से । क्रमशः । २–व्यवस्थित । नियमित । ३–काम के योग्य । अच्छी स्थिति में । |
| In operation | क्रियाशील । सक्रिय । चालू । |
| In operative, To be | निष्क्रिय होना । निष्प्रभाव होना । |
| In official capacity | पद की हैसियत से । सरकारी हैसियत से । |
| In order of merit | योग्यता–क्रम से । |
| In order of priority | पूर्वता–क्रम से । |
| In order of seniority | ज्येष्ठता–क्रम से । |
| In order to avoid delay | जिससे देर न हो । |
| In other respects | अन्य बातों में । |
| In part | अंशतः । |
| In particular | विशेषतः । |

| | |
|---|---|
| In person | स्वयं । |
| In pursuance of | के अनुसरण में । |
| In regard to | के संबन्ध में । के विषय में । |
| In regular order | नियमित क्रम से । |
| In relation to | के संबन्ध में । |
| In replacement of | के स्थान पर । |
| In respect of | के विषय में । |
| In similar circumstances | समान परिस्थिति में । इसी प्रकार की परिस्थिति में । |
| In so far as they are inconsistent with the provisions | जहां तक वे उपबन्धों से असंगत हों । |
| Instance of, At the | के सुझाव पर । की प्रेरणा से । |
| In supersession of | का अतिक्रमण करके । |
| In support of | की पुष्टि में । के समर्थन में । |
| Intensive training | प्रगाढ़ प्रशिक्षण । |
| Intent and purpose | आशय और प्रयोजन । |
| *to all intents and purposes* | सभी अर्थों में । वस्तुतः । |
| In that behalf | उस विषय में । |
| In the circumstances stated | उल्लिखित परिस्थिति में । |
| In the course of business | काम के दौरान में । |
| In the discharge of official duties | शासकीय कर्तव्यों के पालन में । |
| In the event of | के होने पर । की अवस्था में । |
| In the exercise of powers | अधिकारों के प्रयोग में । अधिकारों का प्रयोग करते हुए । |
| In the first instance | पहले तो । पहली अवस्था में । |
| In the following manner | निम्न प्रकार से । |
| In the form prescribed | १–विहित प्रपत्र म । २–विहित रूप में । |
| In the interest of | के हित में । के लिए । |
| In the light of | को ध्यान में रखते हुए । को ध्यान में रखकर । |
| In the manner provided | उपबन्धित रीति से । |

| | |
|---|---|
| In the normal way | सामान्य प्रकार से । सामान्य रीति से । |
| In the public interest | लोकहित में । सार्वजनिक हित में । |
| In this behalf | इस विषय में । |
| In view of the changed policy. | परिवर्तित नीति को देखते हुए । परिवर्तित नीति की दृष्टि से । |
| In witness whereof | जिसके साक्ष्य में । जिसके साक्षीस्वरूप । |
| Irrelevant to the issue | विषय से असंबद्ध । |
| Is frequently the case | ऐसा बहुधा हुआ करता है । |
| Is in order | व्यवस्थित रूप में है । ठीक है । नियमानुकूल है । |
| Is not reasonably practicable. | युक्त रूप में व्यवहार्य नहीं है । |
| Issue as modified | आशोधित रूप में निर्गत हो । |
| Issue Material | महत्वपूर्ण प्रश्न । |
| Issued on | को निर्गत । को जारी किया गया । |
| *circular issued on* | को परिपत्र जारी किया गया । |
| It has since been decided | तब से यह निश्चय किया गया है । |
| It is conceded | यह मान लिया गया है । |
| It is expedient | यह इष्टकर है । |
| It is hereby agreed | इसके द्वारा यह अनुबन्ध/इकरार किया जाता है । |
| It is noticed that | देखा गया है कि । |
| It shall be lawful | यह वैध होगा । यह विधि सम्मत होगा । |
| It will be highly appreciated | बड़ी कृपा होगी यदि--। तो बड़ी कृपा होगी । |

## J

| | |
|---|---|
| Join duty, To | कार्यभार ग्रहण करना । |
| Joining time | कार्यग्रहण काल । |
| Jointly and severally | संयुक्त रूप से और अलग अलग । |
| Judicial reference | न्यायिक निर्देश । |
| Justification for the proposal | प्रस्ताव का औचित्य । |

## K

| | |
|---|---|
| Keep abreast of the times | समय के साथ साथ चलना । |
| Keep in abeyance | आस्थगित रखना । |
| Keep pending | अनिष्पादित रखना । अनुलम्बित रखना । लटका रखना । |
| Keep with the file | पत्रावली में रखना । पत्रावली में रखिये । |
| Know all men by these presents | इस लेख द्वारा सब को विदित हो । |
| Knowingly and wilfully | जानबूझकर और स्वेच्छापूर्वक । |
| Knowledge and belief, To the best of my | जहां तक मुझे ज्ञान और विश्वास है । अपनी पूरी जानकारी और विश्वास के साथ । |

## L

| | |
|---|---|
| Land for agricultural purpose | कृषि योग्य भूमि । |
| Land needed for a public purpose | सार्वजनिक कार्य के लिए अपेक्षित भूमि । |
| Lapse of grant | अनुदान का व्यपगत होना । अनुदान का व्यपगम । |
| Lapse of a right | अधिकार का व्यपगम । अधिकार की समाप्ति । |
| Lapse of time | समय बीतना । |
| Last but one | उपान्तिम । |
| Last-mentioned | अन्तोक्त । अंत में उल्लिखित । |
| Last residence | अंतिम निवास । |
| Latest date | अंतिम दिनांक/तारीख । |
| Law abiding | विधिपालक । |
| Law and custom | विधि और रूढ़ि । |
| Law and order | शान्ति और सुव्यवस्था । |
| Law for the time being in force | उस समय प्रचलित विधान । |
| Lawful authority | वैध प्राधिकारी । |

| | |
|---|---|
| Lawful custody | १–वैध परिरक्षा । २–वैध हिरासत । |
| Lawful purpose | वैध प्रयोजन। |
| Lawful oath | वैध्र शपथ। |
| Lawfully constituted | विधितः गठित । वैधरूप से निर्मित । |
| Law of nature | प्राकृतिक नियम । प्रकृति का नियम। |
| Law, Question of | विधि का प्रश्न। |
| Lay claim | दावा करना। |
| Lay foundation stone | शिलान्यास करना । |
| Layout of land | भूमि का अभिन्यास। |
| Leave on private affairs | व्यक्तिगत कार्य के लिये अवकाश । |
| Leave preparatory to retirement | निवृत्तिपूर्व अवकाश । |
| Legally recoverable | विधितः प्रत्याप्य । विधितः वसूल करने योग्य। |
| Legislative measure | वैधानिक उपाय । |
| Length of service | सेवाकाल। |
| Let Appointment Department be consulted | नियुक्ति विभाग से परामर्श करें । |
| Liabilities lawfuly incurred | विधितः उठाये हुए दायित्व। |
| Lien on appointment | नियुक्ति (पद) पर गहन। |
| Likely to arise, Is | उठना/उत्पन्न होना संभव है। |
| Like manner, In | समान रीति से । उसी प्रकार । |
| Line of action | कार्य की दिशा । कार्य का रूप । |
| Line of communication | संचार पथ । |
| Literal interpretation | शाब्दिक व्याख्या । |
| Local usage or custom | स्थानीय प्रथा या रीति । |
| Long term changes | दीर्घकालिक परिवर्तन । |
| Long term vacancy | दीर्घ अवधि वाली रिक्ति। दीर्घावधि रिक्ति। |
| Lost in transit | मार्ग में खो गया । |
| Lucrative office | लाभ का पद । लाभदायक पद । |

## M

| | |
|---|---|
| Machinery of Government | शासन–तंत्र । |
| Make good (the loss) | क्षति पूरी करना। |
| Made known | विदित कराया गया । |
| Made to order | आदेशानुसार निर्मित । |
| Maintained by the State | १–राज्य द्वारा अनुरक्षित। २–राज्य द्वारा घोषित । |
| Maintenance and repairs | अनुरक्षण और और मरम्मत । |
| Maintenance of peace and order | शान्ति और व्यवस्था बनाये रखना; |
| Maintenance of prisoner | बन्दियों का भरण–पोषण । |
| Maintenance of road | सड़क का अनुरक्षण। |
| Make an affirmation | प्रतिज्ञा करना। |
| Make interim arrangements | अंतरिम प्रबंध करना। |
| Make use of | का उपयोग करना। |
| Malicious intention | द्वेषपूर्ण अभिप्राय। |
| Mandatory provisions | समादेशक उपबन्ध । |
| Mandatory scale of pay | समावेतनमान। |
| Manner prescribed | विहित रीति । |
| Marginally noted | उपांत–लिखित । हाशिये पर लिखा हुआ। |
| Mark of identification | अभिज्ञान चिन्ह । |
| Material alteration | सारवान परिवर्तन । ठोस परिवर्तन । |
| Material irregularity | भारी अनियमितता। |
| Matter, For that | जहां तक उसका संबंध है। |
| Matter in hand | प्रस्तुत विषय । |
| Matter may be referred to D.M. | इस विषय में जिलाधीश को लिखा जाय। |
| Matter of chance | संयोग की बात। |
| Matter of course | स्वाभाविक बात । साधारण बात । |
| Matter of course, As a | स्वाभाविक रूप से । साधारण रूप से । |
| Matter of fact | तथ्य की बात । तथ्य का विषय । |

| | |
|---|---|
| Matter of fact, As a | वास्तव में । वस्तुतः । |
| Matter of fact statement | यथा तथ्य कथन । |
| Matter of policy | नीति का विषय । |
| Matter of policy, As a | नीति के रूप में । नीति की दृष्टि से । |
| Matter of right, As a | अधिकार के रूप में । |
| Matter of technical nature | प्राविधिक प्रकार का विषय । |
| Matters connected therewith | उससे संबद्ध विषय । |
| Matters of a routine nature | नैत्यक विषय । |
| Matter specified above | ऊपर निर्दिष्ट विषय । |
| Matter, Subject | विषय--वस्तु । विषय । |
| Matter under reference | निर्देशाधीन/प्रसंगगत विषय । |
| May be informed accordingly | तदनुसार सूचित किया जाय । तदनुसार सूचना दी जाय । |
| May be passed for payment | भुगतान/शोधन के लिये पारित किया जाय । |
| May by law determine | विधि द्वारा अवधारित करें । |
| May I know when order in the reference may be expected | कृपया बतायें कि निर्देशगत/प्रसंगगत आदेश कब तक प्राप्त हो सकेंगे । |
| May perhaps feel inclined to consider the proposal favourably | कदाचित प्रस्ताव पर अनुकूल दृष्टि से विचार करना चाहें । |
| May take cognizance | प्रज्ञान कर सकेगा । |
| Means, By all | अवश्यमेव । सब प्रकार से । |
| Means, By no | किसी प्रकार नहीं । |
| Measures adopted | किये गये उपाय । |
| Measures, To take effective | कार्यक्षम/कारगर उपाय करना । |
| Medium of instruction | शिक्षा का माध्यम । |
| Meet the requirements | आवश्यकताएं पूरी करना । |
| Memorandum under reference | निर्देशाधीन ज्ञापन । |
| Merits of each case, On the | प्रत्येक प्रकरण के गुणागुण के अनुसार । |
| Method of disposal | निस्तारण की रीति । |

| | |
|---|---|
| Military decoration | सैनिक विभूषण । |
| Minimum of the time scale | न्यूनतम काल–मान/समय–मान । |
| Ministerial duties | प्रशासनिक कर्तव्य । |
| Minute of the Chief Minister | मुख्य मंत्री की विवेचनी । |
| Minutes of the meeting | बैठक का कार्यवृत्त । |
| Misconduct, Gross | घोर दुराचरण। |
| Mistake of fact | तथ्य भ्रम । तथ्य की भूल । |
| Moderate language | संयत भाषा। |
| Moderate means | सीमित साधन । |
| Moderate speed | सामान्य गति । सामान्य चाल । |
| Month to month | मासानुमास। |
| Moral obligation | नैतिक दायित्व । |
| My dear | प्रिय। |
| My dear Madam | प्रिय महोदया। |
| My dear Sir | प्रिय महोदय। |

## N

| | |
|---|---|
| Narrative of the case | प्रकरण का तथ्य–वर्णन। |
| Narrow escape | बाल–बाल बचना। |
| National security | राष्ट्र की सुरक्षा । |
| Natural born subject | देशजात प्रजा। |
| Natural consequences | स्वाभाविक परिणाम। |
| Natural presumption | सहज धारणा। |
| Nature of the allegations | आरोपों का स्वरूप । |
| Nature of the work | कार्य का प्रकार। कार्य का स्वरूप। |
| Necessaries of life | जीवन के लिये आवश्यक वस्तुयें । |
| Necessary precautions | आवश्यक पूर्वोपाय। |
| Necessary report is awaited | आवश्यक प्रतिवेदन/रिपोर्ट की प्रतीक्षा है । |
| Needs close supervision | के सूक्ष्म पर्यवेक्षण की आवश्यकता है। |
| Neglect of duty | कर्तव्य की उपेक्षा। |

| | |
|---|---|
| Negligence, Gross | घोर प्रमाद । घोर उपेक्षा |
| Negligible quantity | नगण्य मात्रा । |
| Net amount payable | शुद्ध देय धनराशि । |
| Next working day | अगला कार्य दिवस । |
| No admission except on official business | बिना सरकारी काम के प्रवेश न करें । |
| No knowledge or information | कोई जानकारी या सूचना नहीं है। |
| No further action is necessary | आगे कोई कार्यवाही आवश्यक नहीं । |
| No knowledge or information | कोई जानकारी या सूचना नहीं है । |
| Nominal difference | नाममात्र अंतर । |
| Non-cognizable offence | अप्रज्ञेय अपराध । |
| Normal working hours | सामान्य कार्य–समय । |
| No suit shall be maintained | कोई वाद चालू नहीं रखा जायगा। |
| Not available | अप्राप्य । |
| Not contemplated in | में असंभावित । |
| Note of dissent | असहमति टिप्पणी । |
| Note of protest | प्रतिवाद पत्र । |
| Nothing in this article shall prevant | इस अनुच्छेद की कोई बात बाधक न होगी । |
| Notice inviting tenders | टेंडर मंगाने के लिये सूचना । |
| Notice in writing | लिखित सूचना । |
| Not inconsistent with any of the provisions | जो किसी उपबन्ध से असंगत न हो । |
| Notwithstanding anything to the contrary | किसी बात के अन्यथा होते हुये भी । इसके विपरीत कोई बात होते हुये भी । |
| Now and again | कभी कभी । समय समय पर । |
| Now and then | कभी कभी । समय समय पर । |
| Nuisance, Public | लोक कंटक । |
| Null and void | अकृत और शून्य । निष्प्रभाव |

## O

| | |
|---|---|
| Oath of allegiance | निष्ठा शपथ। |
| Oath of office | पद शपथ। |
| Oath of secrecy | गोपन शपथ। |
| Observe punctuality | समय का पालन करना। |
| Obtain formal sanction | नियमित स्वीकृति प्राप्त करना। |
| Obvious meaning | स्पष्ट अर्थ। |
| Of a formal character | औपचारिक प्रकार का। औपचारिक। |
| Of any description | किसी भी प्रकार का। |
| Of a routine nature | नैत्यक प्रकार का। नैत्यक। |
| Of public character | सार्वजनिक प्रकार का। सार्वजनिक। |
| Offence punishable in accordance with law | विधि के अनुसार दंडनीय अपराध। |
| Offensive expression | आक्षेप–वचन। अप्रिय वचन। |
| Office accommodation | कार्यालय स्थान। |
| Office, Duties of | पद के कर्तव्य। |
| Office of profit | लाभ का पद। |
| Official communication | शासकीय सूचना। |
| Official functions, In discharge of | सरकारी कार्यों के निष्पादन में। |
| Officially recognised | सरकार द्वारा मान्यता प्राप्त। सरकारी मान्यता प्राप्त। |
| Official purpose | सरकारी काम। सरकारी प्रयोजन। |
| Official secret | शासकीय/सरकारी रहस्य। |
| Official statement | सरकारी वक्तव्य। |
| *an official statement was issued* | एक सरकारी वक्तव्य निकाला गया था। |
| Official version | सरकारी/आधिकारिक कथन। |
| Officiating service | स्थानापन्न सेवा। |
| Of one's own accord | स्वयं। स्वेच्छा से। अपने आप। |

| | |
|---|---|
| Of the kind mentioned in | में वर्णित प्रकार का। |
| Old age pension | वृद्धता पेंशन। वृद्धता वृत्ति। |
| Omission, Accidental | आकस्मिक भूल। |
| On account of | के कारण। |
| On behalf of | की ओर से। |
| On ceasing to hold office | पद पर न रहने पर। |
| On condition that | इस शर्त पर कि। |
| On deputation | प्रतिनियुक्ति पर। |
| On grounds of | के आधार पर। |
| On lien | गहन पर। |
| On merits | गुणागुण पर। |
| On no account | किसी प्रकार नहीं। |
| On probation | परिवीक्षाधीन। |
| On reasonable ground | युक्तिसंगत आधार पर। |
| On relief by | के द्वारा कार्यभार से अवमक्त किये जाने पर। |
| On such terms and condition as he thinks fit | ऐसी शर्तों पर जिन्हें वह उचित समझे। |
| On the advice of | के परामर्श से। की सलाह से। |
| On the contrary | इसके विपरीत। |
| On the face of it | देखने में। प्रत यक्षतः। |
| On the ground of seniority | ज्येष्ठता के आधार पर। |
| On the whole | सब मिलाकर। सब बातों को ध्यान में रखते हुये। सामान्यतः। |
| On their own initiative | स्वयं ही। |
| One year's completed service | एक वर्ष की पूरी सेवा। |
| Operational costs | कार्य व्यय। परिचालन व्यय। |
| Operative part | १–सक्रिय अंश। २–क्रियात्मक अंश। |
| Operative part of the document | लेख्य का क्रियात्मक अंश। |
| Opportune moment | उपयुक्त समय। |

| | |
|---|---|
| Opportunity, At the earliest | यथाशीघ्र। |
| Order, In good | सुव्यस्थित। अच्छी स्थिति में। |
| Owners risk, At | मालिक की जोखिम पर। मालिक की जिम्मदारी पर। |

## P

| | |
|---|---|
| Partial acceptance | आंशिक स्वीकृति। |
| Part-time course | अंशकालिक पाठ्यक्रम। |
| Passed for payment | भुगतान के लिये पारित। |
| Passive resistance | निष्क्रिय प्रतिरोध। |
| Pay heed, To | ध्यान देना। |
| Pending orders of the Government | शासनादेश होने तक। सरकारी आदेश होने तक। |
| Pending decision | निर्णय होने तक। |
| Permission in writing | लिखित अनुज्ञा। |
| Permission to prefix and suffix | पहिले और बाद में जोड़ने की अनुज्ञा। |
| Personal use | व्यक्तिगत उपयोग। |
| Physical fitness certificate | स्वस्थता प्रमाणपत्र। |
| Place of public entertainment | सार्वजनिक मनोरंजन स्थान। |
| Please acknowledge receipt | कृपया प्राप्ति–स्वीकृति भेजिये। कृपया पावती भेजिये। |
| Please comply | कृपया पालन करें। |
| Please discuss | कृपया बात करें। |
| Please examine the proposal | कृपया प्रस्ताव की परीक्षा करें। |
| Please put up with previous papers | कृपया इसे पूर्व पत्रों के साथ प्रस्तुत करें। |
| Please refer to | कृपया देखिये। कृपया......से पूछिये। |
| Please speak | कृपया बात करें। |
| Point at issue | विचारणीय प्रश्न। |

| | |
|---|---|
| Point of law | विधि का प्रश्न । |
| Police custody | पुलिस की हिरासत । |
| Policy, Matter of | नीति का विषय । |
| Policy, Question of | नीति का प्रश्न । |
| Practicable, As far as | जहां तक व्यवहार्य हो । यथासाध्य । |
| Practical experience | व्यावहारिक अनुभव । |
| Precisely expressed | यथार्थ रूप में अभिव्यक्त । ठीक ठीक अभिव्यक्त । |
| Precise account | यथातथ्य वर्णन । |
| Preference, In order of | अधिमान क्रम से । |
| Preferential treatment | अधिमान व्यवहार । |
| Prejudicially affect, To | प्रतिकूल प्रभाव डालना । |
| Prerogative of mercy | दया का परमाधिकार । |
| Prescribed form | १–विहित प्रपत्र । २–विहित रूप । |
| Preventive detention | निवारक निरोध । |
| Previous approval | पूर्व अनुमोदन । |
| Previous history | पूर्व वृत्त । |
| Prior sanction | पूर्व संमोदन । पूर्व स्वीकृति । |
| Priority list | पूर्वता सूची । |
| Private enterprise | असार्वजनिक व्यवसाय । |
| Probable cause | संभव कारण । |
| Procedure to be adopted | अपनाई जाने वाली प्रक्रिया । अनुसरणीय प्रक्रिया । |
| Process of elimination | निरसन प्रक्रिया । |
| Process of law | विधि आदेशिका । |
| Progressive change | प्रगामी परिवर्तन । उत्तरोत्तर परिवर्तन । |
| Proper course | उचित मार्ग । |
| Proper custody | समुचित परिरक्षा । |
| Proposed amalgamation | प्रस्तावित एकीकरण । |
| Proprietary right | स्वामिक अधिकार । स्वामित्वाधिकार । |

| | |
|---|---|
| Prospective requirement | संभावी आवश्यकता । |
| Provided that nothing in this clause shall be construed as | परन्तु इस खंड की किसी बात का यह अर्थ नहीं किया जायगा । |
| Provision shall apply mutatis mutandis | उपबन्ध यथोचित परिवर्तन के साथ लागू होगा । |
| Provision to the contrary | विपरीत उपबंध । |
| Provisional expenditure | अंतरिम व्यय । |
| Punitive police | दंड पुलिस । |
| Pursuance of, In | के अनुसरण में । के अनुसार । |

Q

| | |
|---|---|
| Qualifications for an office | किसी पद के लिये योग्यता/अर्हता । |
| Qualified acceptance | विशेषित स्वीकृति । |
| Qualifying service | अर्हकारी सेवा । |
| Question in issue | वाद का विषय । वादग्रस्त विषय । |
| Question of constitutional law | संविधानिक विधान का प्रश्न । |
| Question of fact | तथ्य का प्रश्न । |
| Question of law | विधि का प्रश्न । |
| Question shall be referred to | प्रश्न···से पूछा जायगा । प्रश्न···के पास भेजा जायगा । |
| Questionable antecedents | संदिग्ध पूर्ववृत्त । |

R

| | |
|---|---|
| Radical change | आमूल परिवर्तन । |
| Raise a loan | उधार लेना । |
| Raise objections | आपत्ति उठाना/करना । |
| Raise substantially the same issue | तत्वतः उन्हीं प्रश्नों को उठाना । |
| Random sample survey | अनियत बानगी सर्वेक्षण । |
| Rank and file | १–जनसाधारण । २–साधारण सैनिक । |
| Rank, Reduced in | श्रेणीच्युत । |
| Rash act | दुस्साहसपूर्ण कार्य । |

| | |
|---|---|
| Rationalization of industries | उद्योगों का वैज्ञानिकीकरण । |
| Ready reference | सुगम निर्देश । |
| Reasonable belief | युक्तियुक्त विश्वास । उचित विश्वास । |
| Reasonable care | १–यथोचित सावधानी । २–यथोचित देखरेख । |
| Reasonable cause | यथोचित कारण । |
| Reasonable ground for thinking | सोचने के लिये पर्याप्त कारण । |
| Reasonable opportunity | यथोचित अवसर । |
| Reasonably satisfied, Am | (मैंने) यथोचित समाधान कर लिया है । |
| Reason of, By | के कारण । |
| Reason to believe | विश्वास करने का कारण । |
| Recent occurrence | हाल की घटना । |
| Reciprocal basis | पारस्परिक आधार । |
| Recognition will be withdrawn | मान्यता वापस ले ली जायगी । |
| Recognized by law | विधि द्वारा मान्य । |
| Reconciliation of figures | आंकड़ों का समाधान । |
| Reconciliation of discrepancies | विभेद का समाधान । |
| Record of service | सेवा वृत्त । |
| Record reasons in writing | कारणों को लेखबद्ध करना । |
| Recourse to, Have | (का) आश्रय लेना । अपनाना । काम में लाना । |
| Recurring expenditure | आवर्तक व्यय । |
| Redeeming feature | अच्छा लक्षण । |
| Redress of grievance | व्यथा का निवारण । शिकायत दूर करना । |
| Reduce in rank | श्रेणीच्युत करना । |
| Reduce in writing | लेखबद्ध करना । |
| Reference to High Court | उच्च न्यायालय से परामर्श मांगना/को भेजना । |
| Reference to, With | के संबंध में । |
| Referred to above | ऊपर निर्दिष्ट । ऊपर उल्लिखित । |

| | |
|---|---|
| Re-fixation of pay | वेतन का पुर्नानिश्चयन । |
| Refresher course | नवीकरण पाठ्यक्रम । |
| Regards, As | के विषय में। |
| *as regards his qualifications* | जहां तक उसकी योग्यता का संबंध है। |
| Regret, To express | खेद प्रकट करना । |
| Regular course of business, In | कार्य के नियमित क्रम में । कार्य के नियत क्रम में । |
| Reimbursement of medical expenses | चिकित्सा व्यय की प्रतिपूर्ति । चिकित्सा–व्यय का प्रतिशोधन । |
| Relating to the period in question | संबंधित अवधि से सम्बद्ध । विचाराधीन अवधि से सम्बद्ध । |
| Relaxation of rules | नियमों का शिथिलीकरण । नियमों की शिथिलता । |
| Relevant document | संबद्ध लेख्य । |
| Relevant evidence | सुसंगत साक्ष्य । सम्बद्ध साक्ष्य । |
| Relevant facts | सम्बद्ध तथ्य । |
| Relevant figures | संबद्ध आंकड़े । |
| Reliable data | विश्वसनीय सामग्री । |
| Reliable information | विश्वसनीय सूचना । |
| Relief measures | सहायता कार्य । |
| Relinquishment of charge | कार्यभार छोड़ना । कार्यभार त्याग । |
| Remain in force | प्रचलित रहना। लागू रहना । |
| Remain operative | सक्रिय / कार्यशील रहना । |
| Remedy, Proper | उचित उपाय/प्रतिकार । |
| Remission of revenue | राजस्व में छूट। |
| Remit a sentence | दंड में छूट देना । |
| Remit money | रुपया भेजना। |
| Removal from office | पद से हटाया जाना । |
| Removal of restrictions | प्रतिबंधों का हटाया जाना । |
| Render an account | लेखा प्रस्तुत करना । हिसाब देना । |
| Render a service | सेवा करना । |

| | |
|---|---|
| Render oneself liable to punishment | दंड का भागी होना । |
| Repairs and renewals | मरम्मत और नवीकरण । |
| Repayable advances | प्रतिदेय अग्रिम । |
| Report for duty | कार्य पर उपस्थित होने की सूचना देना । |
| Report, To submit | प्रतिवेदन प्रस्तुत करना । |
| Representation in writing | लिखित प्रत्यावेदन । |
| Repugnant to the context | प्रसंग के विरुद्ध । |
| Required, As | यथापेक्षित । |
| Requisition of land | भूमि का अधिग्रहण/अधियाचन । |
| Reservation of posts | पदों का आरक्षण । |
| Residential purposes | नैवासिक प्रयोजन । |
| Restraining order | अवरोधक आदेश । |
| Resumption of charge | कार्यभार का पुनर्ग्रहण । |
| Resumption of duties | कार्यभार का पुनर्ग्रहण । |
| Retrenched personnel | छंटनी किये गये कर्मचारी । छांटे गए कर्मचारी । |
| Retrospective effect | पूर्वगामी प्रभाव । पूर्वव्यापी प्रभाव । |
| Returned duly endorsed | यथोचित रूप से पृष्ठांकित करके लौटाया गया । |
| Review of judgment | निर्णय का पुनर्विलोकन । |
| Review of orders | आदेश पर पुनर्विचार । |
| Right to constitutional remedies | संविधानिक प्रतिकार का अधिकार । |
| Risk, At owner's | मालिक की जोखिम पर । |
| Risk, Run the | जोखिम में पड़ना । जोखिम उठाना । |
| Rough calculation | स्थूल गणना । मोटा हिसाब । |
| Routine case | नैत्यक विषय । |
| Rule, As a | सामान्यतया । |
| Rule-making control | नियमकारी नियंत्रण । |
| Rules and regulations | नियम और विनियम । |
| Rules, In accordance with the | नियमों के अनुसार । |

| | |
|---|---|
| Rules made thereunder | उसके अधीन निर्मित नियम । |
| Rules of business | कार्य-नियम । |
| Rules of procedure | प्रक्रिया नियम । |
| Ruling from Government should be obtained | सरकार से व्यवस्था प्राप्त की जाय । |

## S

| | |
|---|---|
| Safe custody | सुरक्षित परिरक्षा । निरापद रक्षा । |
| Safety, Public | सार्वजनिक क्षेम । |
| Salient features | मुख्य बातें । मुख्य विशेषताएं । |
| Sanctioned as proposed | प्रस्तावानुसार सम्मोदित/स्वीकृत । |
| Sanctioning authority | सम्मोदन प्राधिकारी । |
| Sanction is hereby accorded to the grant of honorarium | एतद्द्वारा मानदेय देने की स्वीकृति दी जाती है । |
| Sanction of law | विधिक अनुशास्ति । विधि का विधान । |
| Sanction, Previous | पूर्व सम्मोदन । पूर्व स्वीकृति । |
| Satisfy the conditions | शर्तें पूरी करना । |
| Save as expressly provided | स्पष्ट रूप से उपबंधित स्थिति के अतिरिक्त । |
| Save as otherwise provided | अन्यथा उपबंधित अवस्था को छोड़कर । |
| Saving clause | अपवाद खंड । |
| Scale of pay | वेतन-मान । |
| Searching enquiry | सूक्ष्म जांच । सूक्ष्म परिपृच्छा । |
| Search party | अन्वेषक दल । |
| Seasonal requirements | सामयिक आवश्यकताएं । |
| Seat of justice | १-न्यायासन । २-न्यायालय का स्थान । |
| Secure, To render | सुरक्षित बनाना । |
| Security arrangements | सुरक्षा प्रबन्ध । सुरक्षा व्यवस्था । |
| Security measures | सुरक्षा के उपाय । सुरक्षात्मक कार्यवाही । |
| Self-contained note | स्वतः पूर्ण टिप्पणी । |
| Self-explanatory draft | स्वतः स्पष्ट प्रालेख । |
| Sense of duty | कर्तव्य की भावना । |

| | |
|---|---|
| Sent herewith as directed/desired | आदेशानुसार/इच्छानुसार साथ में भेजा जाता है। |
| Sequence of events | घटनाओं का क्रम। घटनाक्रम। |
| Serious notice, To take | गंभीर दृष्टि से देखना। गंभीर समझना। |
| Service of the country | देश-सेवा। |
| Service of the summons | सम्मन की तामील। |
| Set apart the sum | धनराशि अलग रखना। |
| Set aside the orders of lower court | निम्न न्यायालय के आदेशों को निराकृत करना/रद्द करना। |
| Set free | मुक्त करना। |
| Settlement of an affair | झगड़े का निपटारा। झगड़े का समाधान। |
| Set up a committee | समिति बनाना। समिति का निर्माण करना। |
| Severally, Jointly and | संयुक्त और पृथक् रूप से। |
| Shall be construed accordingly | तदनुसार (उसका) अर्थ किया जायगा। |
| Shall be deemed | समझा जायगा। |
| Shall be lawful | वैध होगा। |
| Shall be void | निष्प्रभाव/रद्द होगा। |
| Shall have effect | प्रभावी होगा। |
| Shall have force and effect | प्रचलित और प्रभावी होगा। |
| Show cause | कारण बताना। |
| Show cause notice | कारण बताने की सूचना। कारण सूचना। |
| Show cause why action should not be taken against him | कारण बतायें कि उसके विरुद्ध कार्यवाही क्यों न की जाय। |
| Side of a question, Another | प्रश्न का दूसरा पक्ष। प्रश्न का दूसरा पहलू। |
| Signed and sealed | हस्ताक्षरित तथा संमुद्रित। |
| Sine die | अनिश्चित काल के लिए। |
| So as to ensure | जिससे यह सुनिश्चित हो। यह सुनिश्चित करने के लिये। |
| So far | अभी तक। |
| So far as | जहां तक। |

| | |
|---|---|
| So far as consistent with the provisions | जहां तक उपबंधों से संगत हो। |
| So far as practicable | यथासाध्य । जहां तक व्यवहार्य हो। |
| Specific purpose | विशिष्ट प्रयोजन। |
| Specific relief | विशिष्ट सहायता। |
| Specified date | निर्दिष्ट दिनांक/तारीख। |
| Specimen signature | नमूने का हस्ताक्षर । हस्ताक्षर का नमूना। |
| Sponsoring authority | पुरस्कर्ता प्राधिकारी। |
| Standard of qualifications | योग्यता का स्तर। |
| State guest | राज्य अतिथि। |
| Statement of the case | मामले का विवरण । प्रकरण का विवरण। |
| *please prepare a statement of the case* | कृपया प्रकरण का विवरण तैयार कीजिये। |
| Stay of proceedings | कार्यवाही रोकना। |
| Stay orders | रोकने का आदेश। रोधनादेश। |
| Strict measures, To take | कठोर उपाय काम में लाना । कठोर कार्यवाही करना। |
| *unless strict measures are taken against these activities* | जब तक इन कार्यों के विरुद्ध कठोर कार्यवाही न की जायगी। |
| Strictly adhere to | सम्यक् पालन करना । ठीक ठीक पालन करना। |
| Strictly prohibited | सर्वथा निषिद्ध। |
| Strictly speaking | वस्तुतः। यथार्थ में। |
| Stricture, To pass | अवक्षेप करना। |
| Subject-matter of a motion | प्रस्ताव का विषय। |
| Subject noted above | उपरिलिखित विषय । उपर्युक्त विषय। |
| Subject to such conditions | ऐसी शर्तों के अधीन। ऐसी शर्तों का पालन करते हुए। |
| Subject to the provisions | उपबंधों के अधीन। |
| Submitted for approval | अनुमोदनार्थ प्रस्तुत। स्वीकृत्यर्थ प्रस्तुत। |
| Submitted for consideration | विचारार्थ प्रस्तुत। |

| | |
|---|---|
| Submitted for orders | आदेशार्थ प्रस्तुत । |
| Submitted for perusal | अवलोकनार्थ प्रस्तुत । |
| Submitted with reference to orders on previous page | पूर्व पृष्ठ के आदेशानुसार प्रस्तुत । |
| Subsequent reminder | अनुवर्ती अनुस्मारक । |
| Substantive appointment | मौलिक नियुक्ति । |
| Substantiate charges | आरोपों की पुष्टि करना । |
| Subversive activities | हानिकर कार्यवाहियां । |
| Such orders as may appear necessary | ऐसे आदेश जो आवश्यक प्रतीत हों । |
| Sufficient cause | पर्याप्त कारण । |
| Sufficient experience and standing | पर्याप्त अनुभव और सेवा-काल । |
| Summary disposal | सरसरी तौर पर निबटाना । संक्षेप में निबटाना । |
| Summary of the case | प्रकरण का संक्षिप्त विवरण । |
| Sum payable | देय राशि । |
| Sundry receipts | प्रकीर्ण प्राप्तियां । |
| Supersession of, In | का अतिक्रमण करके । |
| *In supersession of previous orders* | पूर्व आदेशों का अतिक्रमण करके । |
| Supervisory control | पर्यवेक्षी नियंत्रण । |
| Support of, In | के समर्थन में । |
| Suspended lien | निलम्बित गहन । |
| Suspicion, Reasonable | सकारण सन्देह । उचित संदेह । |
| Suspicious circumstances | संदेहात्मक परिस्थिति । |
| Systematic compilation | क्रमबद्ध संकलन । |
| System of working | कार्य-पद्धति । |

**T**

| | |
|---|---|
| Table ot contents | विषय-सूची । |
| Table of precedence | अग्रता सारणी । |

| | |
|---|---|
| Tabular form, In | सारणी रूप में । |
| Tabular method | सारणी रीति । |
| Tabular statement | सारणीबद्ध विवरण । |
| Tacit acceptance | मौन स्वीकृति । |
| Tacit assent | मौन अनुमति । |
| Tackle a problem, To | समस्या को सिद्ध/हल करना । |
| Tactful handling | कौशल से कार्य करना । युक्ति से कार्य करना । |
| *tactful handling of the strike situation* | हड़ताल की स्थिति को युक्ति से संभालना । |
| Take action against | के विरुद्ध कार्यवाही करना । |
| Take active part | सक्रिय भाग लेना । |
| Take advantage of | से लाभ उठाना । |
| *take advantage of one's official position* | अपनी पदस्थिति से लाभ उठाना । |
| Take charge | कार्यभार ग्रहण करना । |
| Take cognizance | प्रज्ञान करना । |
| Take effect | प्रभावी होना । |
| Take exception | आपत्ति करना । |
| Take the initiative | सूत्रपात करना । |
| Take such measures as may be necessary | आवश्यकतानुसार उपाय करना । |
| Taxation, Exemption from | करमुक्ति । कर से मुक्ति । |
| Technical error | प्राविधिक भूल । |
| Technical objection | प्राविधिक आपत्ति । |
| Technical qualification | प्राविधिक योग्यता । |
| Technical term | पारिभाषिक शब्द । |
| Technical training | शिल्प प्रशिक्षण । प्रौद्योगिक प्रशिक्षण । |
| Technical words | पारिभाषिक शब्द । |
| Temperate language | संयत भाषा । |
| Tentative proposal | परीक्षात्मक प्रस्ताव । |

| | |
|---|---|
| Tenure of appointment | नियुक्ति अवधि । |
| Tenure of office | पदावधि । पद की अवधि । |
| Termination of lien | गहन की समाप्ति । |
| Terms and conditions | शर्तें । |
| Terms of reference | अधिकारादेश । विचारार्थ विषय । |
| That is to say | अर्थात् । |
| The bill to be circulated for eliciting public opinion | सर्वसाधारण की सम्मति जानने के लिये विधेयक को घुमाया जाय/प्रचारित किया जाय । |
| The bill be referred to a select committee | विधेयक प्रवर समिति को भेजा जाय। |
| Then existing | उस समय विद्यमान। उस समय वर्तमान । |
| Then in force | उस समय प्रवृत । उस समय प्रचलित । |
| Thereafter | तदनन्तर । उसके बाद । |
| This is to certify that | यह प्रमाणित किया जाता है कि । |
| Through proper channel | उचित सरणि से । |
| Till further orders | अन्य आदेश होने तक। जब तक दूसरे आदेश न दिए जायं। |
| Timely information was given | समय पर सूचना दी गई । |
| To be in one's bad books | किसी की अवकृपा होना । |
| To comply with | का अनुपालन करना। को कार्यान्वित करना। |
| To get to the bottom of a matter | मामले की तह तक पहुंचना। |
| To give effect | प्रभावी करना। प्रचलित करना। |
| To have access | पहुंच होना । |
| Top priority | सर्वपूर्वता । |
| To take advantage | लाभ उठाना। |
| To take as an affront | अपमान समझना। |
| To take into account | पर विचार करना। |
| To take undue advantage | अनुचित लाभ उठाना । |

| | |
|---|---|
| To the best of my ability | जहां तक मेरा सामर्थ्य है। अपने सामर्थ्य भर। |
| To the best of my belief | जहां तक मुझे विश्वास है। अपने पूर्ण विश्वास के साथ। |
| To the best of my knowledge and belief | जहां तक मुझे ज्ञान और विश्वास है। |
| To the effect that | इस आशय का कि। |
| *government have received complaints to the effect that* | सरकार के पास इस आशय की शिकायतें आई हैं कि। |
| Tour programme | दौरे का कार्यक्रम। |
| Transitional period | संक्रमण काल। परिवर्तन काल। |
| Treatment of a subject | विषय का प्रतिपादन। |
| True copy | शुद्ध प्रतिलिपि। |

## U

| | |
|---|---|
| Unauthorized use | अनधिकृत उपयोग। अप्राधिकृत उपयोग। |
| Unavoidable delay | अनिवार्य/अपरिहार्य विलंब। |
| Under certificate of posting | डाक प्रमाणित। |
| Under consideration | विचाराधीन। |
| Under his hand and seal | अपने हस्ताक्षर और मुहर से। |
| Under intimation to this office | इस कार्यालय को सूचना देते हुए। |
| Under reference | प्रसंगत। निर्देशाधीन। |
| Under the signature | के हस्ताक्षर से। |
| Under the supervision | के पर्यवेक्षण में। |
| Unforeseen circumstances | अनपेक्षित परिस्थितियां। |
| Uniform increase | एकरूप वृद्धि। एकतार वृद्धि। |
| Uniformity in procedure | प्रक्रिया में एकरूपता। |
| Unlawful assembly | अवैध सभा। गैरकानूनी सभा। |
| Unless the context otherwise requires | जब तक प्रसंग में अन्यथा अपेक्षित न हो। |

| | |
|---|---|
| Unless otherwise provided | जब तक अन्यथा उपबंधित न हो। |
| Unless there be something repugnant in the subject | जब तक विषय में कोई बात प्रतिकूल न हो। |
| Un-official letter | अशासकीय पत्र। |
| Un-remunerative scheme | लाभहीन योजना। |
| Until further orders | दूसरे आदेश मिलने तक। |
| Until provision in that behalf is made by or under an Act | जब तक किसी अधिनियम के द्वारा या अधीन उसके लिए उपबंध न किया जाय। |
| Unusual delay | असाधारण विलंब। |
| Up-to-date | अद्यावधिक। |
| Utmost care | अधिकतम सावधानी। अधिक से अधिक सावधानी। |

## V

| | |
|---|---|
| Vacant post | रिक्त पद। |
| Vague objections | अस्पष्ट आपत्तियां। |
| Valid argument | युक्तिसंगत तर्क। मान्य तर्क। |
| Valid reasons | उचित कारण। मान्य कारण। |
| Validity of passport | पारपत्र की मान्यता। |
| Variance, At | १–असहमत। २–भिन्न। असंगत। |
| Variety of subjects | विभिन्न विषय। विषयों की विभिन्नता। |
| Variety programme | विविध कार्यक्रम। |
| Varying degrees, In | न्यूनाधिक मात्रा में। |
| Venue of meeting | बैठक का स्थान। |
| Verbal alteration | शाब्दिक परिवर्तन। |
| Verbal orders | मौखिक आदेश। |
| Verdict, General | सामान्य निश्चय। |
| Verification of accounts | लेखा-सत्यापन। |
| Verification of antecedent | पूर्ववृत्त का सत्यापन। |
| Vested interest | निहित स्वार्थ। |

| | |
|---|---|
| Vesting order | निधायी आदेश । |
| Vide letter no. | पत्र सं० . . . देखिये । |
| View | दृष्टि । |
| *from his point of view* | उनके दृष्टिकोण से । उनकी दृष्टि से । |
| Violation of law | विधि का अतिक्रमण । |
| Virtue of office, By | पद के आधार पर । पद के नाते । |
| Virulent epidemic | घातक महामारी । |
| Visual education | दृश्य शिक्षा । चाक्षुष शिक्षा । |
| Vocational training | व्यावसायिक प्रशिक्षण । |
| Vogue, In | प्रचलित । |
| Void and of no effect | शून्य और निष्प्रभाव । |
| Voluminous enclosures | भारी संलग्नक । |
| Voluntary contribution | स्वैच्छिक चंदा । योगदान । |
| Volunteers on duty | कर्तव्यस्थ स्वयंसेवक । |
| Vote by secret ballot | गुप्त मतपत्र द्वारा मतदान । |
| Vote by proxy | प्रतिनिधि/प्रतिनिधि पत्र द्वारा मतदान । |
| Vouch for corrections | शुद्धियों के लिए दायी होना । |

## W

| | |
|---|---|
| Waiting list | प्रतीक्षा सूची । |
| Waive recovery | वसूली छोड़ देना । |
| *the recovery of the loan was waived* | ऋण की वसूली छोड़ दी गई । |
| Want of funds | निधि का अभाव । |
| Want of means of livelihood | जीविका का अभाव । |
| Warrant of detention | निरोध अधिपत्र । |
| Warrant of precedence | अग्रता अधिपत्र । |
| Watch and Ward | पहरा-चौकी । |
| Wear and tear | टूट-फूट । |
| Well-being | कल्याण । |
| When required | जब आवश्यक हो । जब अपेक्षित हो । |

| | |
|---|---|
| Whichever is earlier | जो भी पहले हो । |
| Wholetime servant | पूर्णकालिक सेवक । |
| Wholly illegal | पूर्णतः अवैध । |
| Wholly or partly | पूर्णतः या अंशतः । |
| Wilful neglect | जानबूझकर उपेक्षा । |
| With compliments of | साभिवादन । |
| With cost | खर्च सहित । |
| With due regard | का उचित ध्यान रखते हुए । |
| With effect from | से । |
| With reference to | के संबंध में । का जहां तक संबंध है । |
| With retrospective effect | पूर्वगामी प्रभाव के साथ । |
| With the approval of | के अनुमोदन से । |
| With the concurrence of | की सहमति से । |
| With the previous consent of | की पूर्व सहमति से । |
| With the remark that | इस अभ्युक्ति के साथ कि । इस मन्तव्य के साथ कि । |
| Withhold consent | सहमति न देना । |
| Withholding of increment | वेतन–वृद्धि रोक लेना । |
| Within a radius of four miles | चार मील के घेरे के भीतर । |
| Within a reasonable time | यथोचित समय के भीतर । |
| Within the discretion of | के विवेकाधीन । |
| Within the jurisdiction of | अधिक्षेत्र के अन्तर्गत । |
| Within the meaning of this rule | इस नियम के अर्थ के अन्तर्गत । |
| Within the purview of this rule | इस नियम की व्याप्ति के भीतर । |
| Without any reference | बिना किसी निर्देश के । |
| Without assigning any reason | कोई कारण दिये बिना । |
| Without avoidable delay | बिना निवार्य विलंब । बिना परिहार्य विलंब । |
| Without delay | अविलम्ब । |

| | |
|---|---|
| Without distinction | बिना भेदभाव के। |
| Without permission | अनुज्ञा बिना। |
| Without prejudice to the generality | की व्यापकता पर प्रतिकूल प्रभाव डाले बिना। |
| Without previous consultation | बिना पूर्व परामर्श के। |
| Without reasonable ground | बिना युक्तिसंगत आधार के। |
| Without reference to | १–से पूछे बिना। को बताये बिना।<br>२–के निर्देश बिना। |
| Words and figures | शब्द और अंक। |
| Work in hand | हस्तगत कार्य। |
| Wrongful confinement | अन्याय्य निरोध। अवैध निरोध। |
| Wrongful seizure | अवैध अभिग्रहण। |

## X

| | |
|---|---|
| X-ray examination | एक्सरे परीक्षा। |

## Y

| | |
|---|---|
| Year ending... | ...को समाप्त होने वाला वर्ष। |
| Year to year | वर्षानुवर्ष। |
| Year under report | आलोच्य वर्ष। प्रतिवेद्य वर्ष। |
| Yours faithfully | भवदीय। |
| Yours sincerely | आपका। |
| Yours truly | भवदीय। |

## Z

| | |
|---|---|
| Zeal, To work with | उत्साह के साथ कार्य करना। |

मु०—२ सामान्य (भाषा) १९६२—८०००

## परिशिष्ट-ख

### हिन्दी शब्दकोश समिति के सदस्य

| | | |
|---|---|---|
| १–शिक्षा मंत्री | ... ... ... | अध्यक्ष |
| २–डा० सम्पूर्णानन्द, पार्क रोड, लखनऊ | ... ... | सदस्य |
| ३–आचार्य वीरबल सिंह, प्रधानाचार्य, काशी विद्यापीठ, वाराणसी | ... | ,, |
| ४–उप-सचिव, सामान्य प्रशासन विभाग, सचिवालय, लखनऊ | ... | ,, |
| ५–विधान सचिव | .. ... ... | ,, |
| ६–श्री श्रीनारायण चतुर्वेदी, विशेषाधिकारी (हिन्दी) | ... | ,, |
| ७–श्री कन्हैया लाल मिश्र, महाधिवक्ता, उत्तर प्रदेश | ... | ,, |
| ८–डा० दीनदयालु गुप्त, अध्यक्ष, हिन्दी विभाग, लखनऊ विश्वविद्यालय, लखनऊ | ... ... ... | ,, |
| ९–डा० राम कुमार वर्मा, अध्यक्ष, हिन्दी विभाग, इलाहाबाद विश्व-विद्यालय, इलाहाबाद | ... ... ... | ,, |
| १०–श्री गोपाल चन्द्र सिंह | ... ... ... | सचिव तथा सदस्य |